DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
32.SAYI CİLT II
NİSAN 2012
İÇİNDEKİLER LİSTESİ

1.MU'ÎNÜ'L-MÜRÎD'DE OĞUZCA SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ Bilâl AKTAN	Sayfa 1-8
2.THE MISSING GAP BETWEEN SPOKEN GRAMMAR AND ENGLISH TEXTBOOKS IN TURKEY Cemal KARAATA, Adem SORUÇ	Sayfa 9-18
3.ÖĞRETMENLERİN ÖĞRENCİ DEVAMSIZLIKLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ Murat YILDIZ, Kamile ŞANLI KULA	Sayfa 19-28
4.ÖĞRETMENLERİN OTOMOBİL TERCİHLERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ Selahattin YAVUZ	Sayfa 29-46
5.BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENLERİNİN SAĞLIKLI YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ M. Emin KAFKAS, Armağan ŞAHİN KAFKAS, Mehmet ACET	Sayfa 47-56
6.BOYUTLARI VE FARKLI ALGILARIYLA KÜRESELLEŞME Mehmet Yunus ÇELİK	Sayfa 57-74
7.LEADERSHIP IN PUBLIC SECTOR: A BRIEF APPRAISAL Sefa ÇETIN	Sayfa 75-86
8.SÜREKLİ İYİLEŞTİRME AÇISINDAN ISO 9000 (1994) KALİTE GÜVENCE SİSTEMİNE VE ISO 9000 (2000) KALİTE YÖNETİM SİSTEMİNE BAKIŞ Cengiz DURAN, Aysel ÇETİNDERE	Sayfa 87-100
9.XVI. YÜZYILIN SONU VE XVII. YÜZYILIN BAŞLARINDA BOLU'DA SOSYAL HAYAT Rafet METİN	Sayfa 101-118
10.İŞSİZLİK, BEVERIDGE EĞRİSİ VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME Noyan AYDIN	Sayfa 119-134

11.ENTFREMDUNG DER EHEPAARE“ IN MONIKA MARONS ROMAN „ACH GLÜCK Muhammet KOÇAK	Sayfa 135-142
12.SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ Nurettin GÜLAÇTI	Sayfa 143-158
13.TÜRK İNŞAAT SEKTÖRÜNDE (TOKİ’NİN) YERİ VE ETKİSİ Rana EŞKİNAT	Sayfa 159-172
14.TÜRKİYE’DE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER VE TÜRK ÇİMENTO SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ Ömer ARIÖZ, Kemal YILDIRIM	Sayfa 173-190
15.GELİR VERGİSİ TARİFESİ: ALMANYA VE TÜRKİYE UYGULAMASININ KARŞILAŞTIRILMASI Filiz EKİNCİ	Sayfa 191-200
16.ANADOLU'DAN İSTANBUL'A GÖÇ VE KENTE TUTUNMA SÜRECİNDE GÖÇMENLER İÇİN "KAHVEHANELER"İN ÖNEMİNİ 1950 SONRASI TÜRK ROMANI'NDAN OKUMA Ali KURT	Sayfa 201-214
17.FAİZ ORANINDAKİ BİR ARTIŞ CARİ İŞLEMLER AÇIĞINI ARTIRIR MI? Ethem ESEN, Zekeriya YILDIRIM, S. Fatih KOSTAKOĞLU	Sayfa 215-228
18.BİLMENİN İLLÜZYONU: MATEMATİKSEL PROBLEM ÇÖZME VE TEST KALİBRASYONU Gökhan ÖZSOY, Hayriye Gül KURUYER	Sayfa 229-238
19.KRİZDEN İNNOVASYONA: GÜNEY KORE ÖRNEĞİ Erhan ATAY	Sayfa 239-254
20.İLKÖĞRETİM BİRİNCİ KADEME ÖĞRETMENLERİNİN GEOMETRİ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN SINIF İÇİ UYGULAMALARININ VAN HİELE SEVİYELERİNE GÖRE İRDELENMESİ Özlem DOĞAN TEMUR, Neşe TERTEMİZ	Sayfa 255-274

MU'ÎNÜ'L-MÜRÎD'DE OĞUZCA SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Bilâl AKTAN
Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, baktan55@gmail.com

ÖZET: XIII. yüzyıldan itibaren Harezm ve Sirderya'nın aşağı kesimlerinde, kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi altında Karahanlıcadan oluşan Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin gelişme dönemine "Harezm Türkçesi" denir. Bu dönem eserlerinin en büyük ortak özelliği; Karahanlı (Doğu), Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Türkçesi dil özelliklerini bir arada taşımış olmaları, yani bir bakıma karışık dil özelliklerine sahip olmalarıdır. Harezm Türkçesiyle yazılmış eserlerden biri de "İslâm" adlı mutasavvıf bir şair tarafından 713/1313 yılında yazılan, 407 dörtlükten oluşan, dinî ve tasavvufî nitelikteki Mu'înü'l-Mürîd (MM) adlı manzum eserdir. MM üzerinde yaptığımız bu inceleme ve değerlendirmede, eserdeki Oğuzca özelliklerin hiç azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmüştür. Bu makalede, MM adlı eserde yer alan Oğuzca ses ve şekil özellikleri incelenmiştir. MM'de dikkat çekici bu Oğuzca ses ve şekil özellikleri, metinde geçtiği dörtlük ve mısra numaraları verilmek suretiyle tanıklandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler*:* Harezm Türkçesi, Mu'înü'l-Mürîd, Oğuzca özellikler, ses özellikleri, şekil özellikleri.

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF OGHUZ DIALECT AT MU'INU'L-MURID

ABSTRACT: The developmental period of the literary language of Central Asian Turkish literature, from the period of 13th century in the lower parts of Khwarezm and Sirdeya, which is constructed by Karahanlı language under the influence of regional dialects of Oghuz and Kipchak language is called "Khwarezm Turkish". The common feature of the greatest works of this period; Karahan (East), Oghuz-Turkmen and Kipchak Turkish language features that they moved together. That is to say, works of this period is a mixed-languages works. One of the works written in Turkish to Khwarezm in 713/1313 and was written by a mistic poet of İslam. Religious and mystical work that consists of 407 verse written by Islam is called Muinü'l-Mürid. The review and evaluation, no substantial extent so that the features were Oghuz work. MM in sound and shape of the striking features of this Oghuz dialects, verse and verse numbers in the text passed by granting studied.

Keywords*:* Khwarezm Turkish, Muînü'l-murid, features of Oghuz dialect, phonetic features, morphologic features.

Giriş

Türk yazı dilinin Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi şeklinde bilinen tarihî devirlerinden sonra gelen, *"XIII. yüzyıldan itibaren, Harezm ve Sirderya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlıcadan teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin inkişaf merhalesine Harezm Türkçesi"* (Eckmann, 1998: 173) adı verilir. Harezm Türkçesi, XIII-XIV. yüzyıllarda, yukarıda adı anılan bölgelerde Türk yazı dili olarak kullanılmıştır.

> *XI. yüzyılda başlayan Harezm'in Türkleşmesi hadisesi, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş; Harezm ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Harezm'in Türkleşmesinde özellikle Oğuzlar ve Kıpçaklar çok önemli bir rol oynamışlar; ayrıca Kalaçlar, Uygurlar, Peçenekler, Kimekler, Bayavutlar, Kanglılar ve birtakım göçebe Türk aşiretleri de bu hususta etkili olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesinde rol oynayan bu unsurlar, bölgenin kendine has lehçesini de oluşturmuşlardır. Bu lehçe, Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer Türk boyların lehçelerinin karışımı ile oluşmuş Harezm Türkçesidir.*

> *XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. yüzyılda yerini Çağataycaya bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıtması bakımından ilginç bir yazı dili olmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında, bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir* (Argunşah vd. 2010: 92).

Harezm bölgesinde Harezm Türkçesi ile yazılmış eserlere örnek olarak BuradaHarezm dönemi eserlerinden *Muînü'l-Mürîd* (MM)'deki Oğuzca ses ve şekil özellikleri üzerinde durulacaktır. MM, İslâm adlı bir şair tarafından H. 713 (M. 1313/1314) yılında telif edilen, 407 dörtlükten meydana gelen, herhangi bir sanat kaygısı güdülmeksizin, göçebe Türkmenlerin günlük hayatlarında gerekli olan bazı dinî ve tasavvufî konuları devrin oldukça sade dili ile anlatan manzum bir eserdir.

MM'in dil özelliğine ilk dikkat çeken, "Kaşgarî til olmakla beraber Kısmen Oğuz lehçesi tesirinde olan Harezm Türkçesidir." (Togan, 1928: 330) demek suretiyle Z. Velidi Togan olmuştur. Fuat Köprülü de hemen hemen benzer ifadeler ile MM'deki dilin Oğuz, Kıpçak ve Hakaniye lehçesi özelliklerini taşıdığını belirtmektedir (Köprülü, 2003: 311).

Eser üzerinde bugüne kadar bazı çalışmalar yapılmıştır.[1] Bu makalede, MM'in Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah tarafından yapılan (Toparlı ve Argunşah, 2008) yayındaki metinden hareketle, Oğuzca ses ve şekil unsurlarını ortaya koymak, zaman zaman Oğuzca olmayan özelliklerle sayısal anlamda karşılaştırma yapmak suretiyle, eserdeki Oğuzca özelliklere dikkat çekmek amacı güdülmüştür.

Türkologlar tarafından Oğuzca özellikler henüz tam olarak belirlenebilmiş değildir. Ses, şekil ve söz dağarcığı yönünden 250 kadar Oğuzca özellikten bahsetmek mümkündür (Gülsevin, 2010: 73). Ancak bu kadar özelliğin hepsinin MM'de bulunması söz konusu değildir. Belirlenebilen ses ve şekil özelliklerini, maddeler hâlinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

A) Ses Özellikleri

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan art ve ön damak g'lerinin erimesi (Ercilasun, 2007: 453; Argunşah vd. 2010: 116). MM'de aynı kelimelerin eriyen şekillerinin yanı sıra aslî g-'li şekillerin de birlikte kullanıldığını görmek mümkündür:

arıġ (13 kez) > *arı* "temiz, arı" (4 kez), *ėlig* (5 kez) > *ėl* (18 kez), *körklüg* (393/1, 399/1) > *körklü* "güzel" (20/2, 289/3, 343/4, 392/2)**,** *tolıġ* (78/2, 241/3) > *tolu* "dolu" (78/1)**,** *türlüg* (72/4, 384/2, 385/2, 386/4) > *türlü* (326/1, 404/1)**.** Oğuzca *körklü* ve *ėl* şekillerinin, hem Eski Tükçe hem de Karahanlı Türkçesine uyan *körklüg* ve *ėlig* şekillerinden daha çok kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Eski Türkçeye uyan, sonu –g'li *yarıġ, sarıġ* (Gabain, 2007: 292), *yazukluġ* (Atalay, DLT III, 50), *mîhluġ* gibi şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca şekiller olan *yarı* "yarı, yarım" üç kez (201/2, 218/1, 239/4), *saru* "sarı" (76/3, 79/2) ve *mîhlu* "som gümüş ayarında damgalı sikke" (251/1, 251/3) şekilleri ikişer kez, *yazuḳlu* "günahkâr, suçlu" (290/3) bir kez kullanılmıştır.

2. İkinci ve daha sonraki hecelerin başında bulunan art ve ön damak *g*'lerinin erimesi (Gülsevin ve Boz, 2004: 44):

bėlgürt- (51/4) > *bėlürt-* "belirtmek, göstermek" (39/1).

Eski Türkçe *kergek* (Gabain, 1988: 279) şekline MM'de hiç yer verilmemiş iken, Oğuzca *kerek* (74 kez) ve *kerek-* (21/2, 370/3) şekilleri kullanılmıştır. Bu Oğuzca özelliğin çok belirgin olduğu görülmektedir.

[1] Metin, inceleme, dizin bağlamında olmak üzere, eser üzerinde bugüne kadar Ali Fehmi Karamanlıoğlu ve Recep Toparlı tarafından yapılan iki çalışma yayımlanmıştır. En kapsamlı çalışma ise Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah tarafından birlikte yayımlanan çalışmadır: (Mu'înü'l-Mürîd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008). Bu yayında dil incelemesi, metin -çeviri- dizin ve tıpkıbasıma yer verilmiştir. MM hakkında oldukça kapsamlı olan bu yayında, dil özellikleri incelenmiş, ancak ayrı bir başlık olarak Oğuzca unsurlar ele alınmamıştır.

3. Söz başındaki bir kısım *t-*'lerin tonlulaşması (Kaymaz, 2002: 157):

tėg (50 kez)'e karşılık *mundaġ-oḳ* (<munı teg ök) "tam böyle, bunun gibi" 126/3) birleşik kelimesinde bir kez kullanılmış, ancak tonlulaşarak söylenen *dek*'li şekle rastlanmamıştır. Tonsuz ünsüz ile *telür-* şekli hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *delür-* "delirmek" (78/1) şekli bir kez kullanılmıştır.

4. İç ses ve son ses durumundaki diş arası *d*'lerin *y* olması (Korkmaz, 1999: 469). Eserde her ne kadar hem *d*'li hem *y*'li şekillerin örnekleri var ise de Oğuzca *y*'li şekillerin daha baskın olması dikkat çekmektedir:

ađaḳ "ayak" (9 kez)'a karşılık Oğuzca *ayaḳ* şekli (195/2, 198/2, 276/3) 3 kez, "kadeh, çanak, kâse" anlamındaki *ayaḳ* (190/1) şekli bir kez kullanılmıştır. Şu örnekler de hem *d*'li hem *y*'li şekiller taşımaktadır: *ıd-* (9/1, 10/3, 41/1)> *ıy-* "göndermek, yollamak" (236/1, 237/1, 238/2), *idi* (30 kez)> *eye* "Tanrı, sahip" (221/2), *ḳođ-* "bırakmak, terk etmek" (331/3) > *ḳoy-* (10 kez). Öte yandan Eski Türkçeye ait *ḳadaş* (Atalay DLT I, 86-3), *kėdgür-* (Gabain, 2007: 279) ve *küđ-* (Atalay DLT I, 321) şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *ḳayaş* "hısım, akraba" (258/4), *kėydür-* "giydirmek" (322/2), *küy-* "aramak, araştırmak" (107/1) şekilleri birer kez kullanılmıştır.

Eski Türkçe *oduġ* (Gabain, 2007: 288) ve *odun-* "uyanmak" (Caferoğlu 1968, 138), *ud* (Gabain, 2007: 304), *ud-* (Caferoğlu, 1968: 262), *udı-* (Gabain, 2007: 304), *yad-* (Gabain, 2007: 307) gibi şekiller hiç kullanılmamış iken, bunların Oğuzca söyleyişlerine yer verilmiştir: *oyaġ* (389/2), *oyan-* "uyanmak" (141/3, 144/2); *uy* "sığır" (5 kez), *uy-* "uymak, tâbi olmak" (14 kez), *uyu-* "uyumak" (5 kez), *yay-* "yaymak" (401/4).

5. Çift dudak *w*'lerinin, diş-dudak *v*'sine dönmesi (Korkmaz, 1995a: 244):

Karahanlı Türkçesinde geçen *sawul-* (Atalay, DLT II: 125) şekli eserde hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *savul-* "yana çekilmek" şekli (131/2) bir kez kullanılmıştır.

6. *–lIk/ḳ* isimden isim yapma eki, *-Ur* ve *-dUr* ettirgen çatı ekleri, 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ilgi hâli eki, çokluk 1. şahıs ekleri, bilinen geçmiş zaman teklik 1. ve 2. teklik, 2. çokluk şahıs ekleri, emir kipinin teklik ve çokluk 3. şahıs, emir kipinin çokluk 2. şahıs eklerinin yardımcı ünlüleriyle birlikte yuvarlaklaşması. Aynı şekilde *-p(An)* zarf-fiil ekinden önceki yardımcı ünlünün de yuvarlaklaşması (Ercilasun, 2007: 454). Ayrıca *-g/ġ*> *-w*> *-Ø* değişmesinin yol açtığı başka yuvarlaklaşmalar da vardır. Oğuzcaya ait bu yuvarlaklaşmaların eserdeki çokluğu hiç küçümsenemez:

açsun (267/2), *açılsun* (269/3, 373/4), *arınsun* (16/3), *artur-* "çoğaltmak, artırmak" (214/3, 215/3), *ay-* "söylemek, demek" *aysun* (264/3), *azdur-* "yoldan çıkarmak, azdırmak" (187/3), *basur-* "bastırmak" (197/4), *bitür-* "sona erdirmek, tamamlamak" (126/4), *ḳaldur-* (297/2), *kėçür-* (42/2, 85/4), *kėltür-* "getirmek" (296/4, 297/4), *kėtür-* (25 kez), *kėydür-* "giydirmek" (322/2), *kimüñ* (341/3), *kiwür-* "girdirmek, sokmak" (93/4, 301/1), *muĥiblük* "Allah dostu olma" (363/2), *muḳimluḳda* (180/1), *muḳimluḳdın* (179/1), *sızur-* "sızdırmak, eritmek" (317/1), *yėtür-* "yetiştirmek, ulaştırmak" (12 kez) vb.

7. Bazı eklerin başında bulunan *t-*'li biçimlerin tonlulaşmış *d-*'li biçimlerinin bulunması (Ercilasun, 2007: 455):

artmışda (211/2, 217/3), *aytmışda* (355/3), *başdın* (81/1), *başda* (79/1), *bilmemekdin* (37/4), *edükde* "ayakkabıda" (185/1), *içmişde* (299/1), *işde* (243/2), *izlemekde* (234/3), *kesmişde* (240/4), *kėtürmişde* (149/4, 353/2), *ḳırḳda* (217/2), *ḳırḳdın* (218/3), *köbekdin* "göbekden" (69/1), *kökdin* "gökten" (52/1), *körüşmişde* (288/3), *ḳulaḳda* (195/4), *kümişdin* (190/1), *orta otruşda* (138/3), *soñ otruşda* (112/3, 132/4, 139/1), *oyan-* "uyanmak" *oyanmışda* (141/3), *tilekdin* (272/1), *toprаḳdın* (107/4), *törtde biri* (217/4), *töşekde* (388/2), *yėmekdin* (298/3), *yigitdin* (38/3).

8. Birkaç kelimede iç ses durumundaki bazı ünsüzlerin düşmesi (Özkan, 2000: 108):

birle (86 kez), *kėltür-* (296/4, 297/4), *oltur-* (4 kez), *suw* (16 kez) kelimelerine karşılık *bile* "ile, birlikte, beraber" (45 kez), *kėtür-* "getirmek" (25 kez), *otur-* (5 kez), *su* (247/3), kelimeleri kullanılmıştır. MM'de *ḳurtar-* hiç kullanılmamış iken Oğuzca *ḳutar-* (219/4) şekline yer verilmiştir. Oğuzca *kėtür-* ve *otur-* şekilleri, *kėltür-* ve oltur- şekillerinden daha fazla kullanılmıştır.

9. Özellikle sayı adlarının birkaçında ünsüz ikizleşmesinin ortaya çıkması (Korkmaz, 1995a: 247):

Eski Türkçedeki *iki / ėki*, *yiti*, *sekiz*, *otuz* şekilleri hiç kullanılmamış iken Oğuzca *ėkki* (62 kez), *yėtti* (395/2, 407/3), *sekkiz* (48/4, 277/2) *ottuz* (6 kez), *ottuzınçı* "otuzuncu" (164/1) şekillerine yer verilmiştir. Sayı adlarındaki bu Oğuzca özellik oldukça dikkat çekmektedir.

10. Sözcük başlarındaki *b-/m-* değişimi bakımından *b-*'li şekillerin bulunması (Korkmaz, 1995b: 210).

MM'de 1. çokluk kişi zamiri *miz* (Atalay, DLT I: 327) şekli hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *biz* (4 kez) şekli dört kez kullanılmış, buna karşılık fiil çekiminde 1. çokluk kişi zamirinin *miz* şekli, *ayur-miz* (4/4, 312/4) *ıđur-miz* (9/1, 10/3) örneklerinde toplam dört kez tercih edilirken *biz* şekline hiç yer verilmemiştir.

Bu/mu işaret zamirinin isim çekim ekleri almış *m*'li şekilleri daha çoktur: *muña* (6 kez), *muñar* "buna" (23/4, 265/2, 308/4), *munça* "bunca, bu kadar" (6 kez), *munda* "burada, bundan" (65/3, 274/2, *mundaġ-oḳ* "böyle, öyle" (126/3), *mundın* "bundan" (36/1, 216/2, 275/4), *munı* "bunu" (18 kez), *munlar* "bunlar" (193/3), *mun(ı)tėg* "böyle, bunun gibi" (277/1, 300/4, 355/1), *mun(ı)tėg-ök* "böyle, bunun gibi" (249/3), *munun* "bununla" (60/4, 275/3) *munuñ* "bunun" (21 kez). Oğuzca *bu* sıfatı ile herhangi bir çekim eki almamış zamir durumundaki *bu*, 243 kez kullanılmıştır. Oğuzca *bu* şekline ait verilen sayı hiç de küçümsenemez.

11. Kelime başındaki *y-* sesinin düşmesi (Korkmaz, 1995a: 246). Bu Oğuzca özellik, ön seste düşmeyen *y-*'li şekillere göre daha çok görülmektedir:

yıġla- (45/1), *ıġla-* "ağlamak" (119/3); yıraḳ (38/2), *ıraḳ* "uzak" (5 kez). MM'de *y-*'li *yig* (Gabain, 2007: 311), *yil-* (Gabain, 2007: 274) ve *yiriñ* (Gabain, 2007: 311) gibi eski şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *ig* "hastalık" (54/2, 119/3, 129/4), *il-* "bağlamak, iliştirmek" (303/4), *iriñ* "cerahat, irin" (76/3, 79/2, 80/1, 81/1) şekillerine yer verilmiştir.

12. *k* > *h* değişiminin görülmesi (Kaymaz, 2002: 159):

Söz gelişi *aḳsaḳ, aḳşam, uçmaḳ* (Atalay, DLT I: 118) gibi kelimelerdeki k'li şekiller MM'de hiç kullanılmadığı hâlde, Oğuzca söyleyiş olan *aħsaḳ* "topal, aksak" (195/3) *aħşam* (<Soğd.) (124/3), *uçtmaĥ* "cennet" (212/3, 277/2), *uştmaĥ* (48/4, 332/4, 333/1) gibi *h*'li şekillere yer verilmiştir.

13. ġ > ħ değişiminin görülmesi (Argunşah vd., 2010: 114). Eserde bu özelliğe uygun tek örnek belirlenebilmiştir:

satġaş- (Atalay, DLT II: 214) > *satħaş-* "birleşmek" (89/4).

14. Kapalı *ė* sesinin bulunması (Korkmaz, 1995b: 208; Gülsevin ve Boz, 2004: 33). Bu özellikteki örnekler çoktur:

bėg "bey" (190/2, 232/2), *bėkle-* (100/4, 286/4, 295/1, 302/2), *bėl* (129/4, 145/2, 289/1), *bėlürt-* (39/1), *bėr-* "vermek" (84 kez), *bėril-* (7 kez), *bėş* (29 kez), *çėçek* (280/1), *çėyne-* "çiğnemek" (298/1), *ėgin* "omuz" (91/3), *ėl* "el" (18 kez), *ėmdi* "şimdi" (9 kez), *ėrte* "sabah" (154/3), *ėşit-* (32 kez), *kėç-* (18 kez), *kėl-* (34 kez), *nėçe* (23 kez), *şėş-* "çözmek" (289/1), *tė-* "demek, söylemek" (62 kez), *tėg* "gibi" (47 kez), *tėgme* "her, her biri" (22/2, 81/4, 148/3, 213/1), *yėgirmi* "yirmi" (11 kez), *yėr* "yer, yeryüzü" (28 kez), *yėt-* "ulaşmak, kavuşmak, varmak" (14 kez), *yėt-* "kâfi gelmek, yeterli olmak" (6 kez), *yėtig* "keskin" (330/4), *yėtür-* "yetiştirmek, ulaştırmak" (12 kez).

15. *n, s, ş, t* gibi diş ve diş eti ünsüzleri ile *y* ünsüzünün yanındaki ünlülerin incelmesi (Korkmaz, 1995b: 209). Bu özelliğin söz konusu olduğu tek örnek belirlenebilmiştir:

tın- (46/2) > *tiñ-* "dinmek, kesilmek, durmak, sakinleşmek" (36/4).

B) Şekil Özellikleri

Eski Anadolu Türkçesinin Eski Türkçeden farklı görünen bazı ekleri, ses değişmelerinin sonucudur (Ercilasun, 2007: 455). MM'deki şekil özelliklerinin önemli bir kısmı ses değişmeleri sonucu ortaya çıkmış, bir kısmı da tamamen Oğuzcaya ait değişik şekillerdir:

1. İlgi hâli ekinin ünsüzle biten kelimelerden sonra *+Uñ*, ünlü ile biten kelimelerden sonra *+nUñ* olarak yuvarlak ünlü ile kullanılması (Ercilasun, 2007: 455). Bu ek Eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminde hep yuvarlak ünlü ile kullanılır iken MM'de bazı örneklerde düz, bazı örneklerde ise yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır:

'ışḳ+ıñ (363/1), *kim+üñ* (341/3), *men+iñ* (244/1), *sen+iñ* (5 kez), *vücūd+uñ* (345/4).

2. Eski Türkçedeki *+gA/kA* yönelme hâli ekinin *+(y)A* olması (Özkan 2000, 114; Gülsevin, 1998: 3). MM'de her ne kadar *+gA/kA*'lı şekiller çok ise de *+(y)A'lı* örnekler de vardır:

bize (106/1, 184/4), *köze* (196/4), *öziñe* (29/3), *size* (301/4), *soña* (313/2), *söze* (53/2, 301/2), *tile* (341/2), *üçe* (225/2, 233/2), *yėl* 'rüzgâr, yel; heves' *yėle* (46/2), *yüze* (53/4, 196/2).

3. Yükleme hâli eki *+(I)g'ın +(y)I* olması (Özkan, 2000: 115; Gülsevin, 1998: 3):

baş 'kafa, baş; ön, uç' *başı* (151/2, 238/2), *birini* (217/4), *farżı* (168/1), *ħidmetini* (387/2), *ḳolı* (92/2), *mu(n)ı* (18 kez), *özini* (343/2), *rūhı* (404/4), *suwı* (80/1), *yöni* (299/2), *yüzi* (44/4), *zekātı* (226/2).

4. Bulunma hâli eki *+dA*'nın, ayrılma hâlini karşılamak maksadıyla da kullanılması (Gülsevin, 1998: 4):

anda kėđin 'ondan sonra' (96/2, 125/2, 126/2), *ḳamuġ işde yėgrek* 'her işten daha iyi' (243/3), *ḳamuġ sözde yėgrek* 'her sözden daha iyi' (243/4, 333/4) *munda öñ* 'bundan önce' (274/2).

5. Vasıta hâli eki *n*'nin kaybolup bunun yerine, kalıplaşmış örnekler dışında, *ile*'den ekleşen *+(I)lA*'nın kullanılması (Özkan, 2000: 117). Bunun iki örneği belirlenebildi:

tünle 'gece, geceleyin' (168/3, 390/1), *üzele* 'üstünde' (203/2).

6. İsimden isim yapma eki *+lIg'*in *+lU* olması (Özkan, 2000: 119):

körklü 'güzel' (20/2, 289/3, 343/4, 392/2), *mįħlu* 'som gümüş ayarında damgalı sikke' (251/1, 251/3), *türlü* (326/1, 404/1), *yazuḳlu* 'günahkâr, suçlu' (290/3).

7. Fiilden isim yapma eki *-(I)g'*ın *-I/U* olması. Ek, EAT döneminde her ne kadar yuvarlak ünlü ile *-U* (Özkan, 2000: 121) şeklinde ise de MM'de bazı kelimelerde düz ünlü ile *-I* kullanılır.

arı 'temiz, arı' (4 kez), *kirtüle-* 'doğrulamak, tasdik etmek' (264/3), *köni* 'doğru, âdil' (4 kez), *saru* (76/3, 79/2), *tolu* (78/1), *yarı* 'yarı, yarım (201/2, 218/1, 239/4), *yumru* 'yumru, şişkinlik' (238/1).

8. *+çUk(Az)* ekinin küçültme eki olarak kullanılması (Özkan, 2000: 118):

MM'de bunun tek örneği vardır: *ḳısaçuḳ* (187/4).

9. İsimden fiil türeten *+Ik-* ekinin kullanılması (Korkmaz, 2010: 19). MM'de tek örneği vardır:

birik- 'birikmek, toplanmak' (21/1).

10. 2. şahıs teklik zamirinin Kençek dilinde esre ile "sin", Çiğil, Yağma ve Tohsı dillerinde ötre ile olmasına karşılık, Oğuzcada (Suvar ve Kıpçaklarla birlikte) üstün ile "sen" kullanılmış olması (Korkmaz, 2010: 19):

sėn (76 kez).

11. Zamir *n*'sinin kullanılması (Kaymaz, 2002: 160):

ağınġa 'beyazına' (117/4), *ança* 'o kadar' (222/1, 222/4), *barmışında* (291/3), *barlıḳından* 'varlığından' (366/4), *birisinge* (181/4), *idisinge* 'Tanrısına' (335/1), *ḳatında* (34/2, 106/4), *küninde* (163/2, 163/4, 281/3), *munda* (65/3, 274/2), *özindin* (4 kez), *özgesinde* (154/4), *soñınça* (10 kez), *tüninde* (164/1), *yaşında* (207/2), *yėrinçe* (24/1, 139/3), *yolında* (286/1, 385/3), *yumrusındın* (238/1).

12. Görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan çokluk 2. şahıs için *-dImIz* ekinin yerini *-dUk* ekinin alması (Ercilasun, 2007: 456). Bunun tek örneği belirlenebildi:

yoḳ ėrdük 'yok idik' (58/3).

13. Şart kipi, çokluk 1. şahıs dışında, iyelik kökenli eklerle çekilir hâle gelmiştir (Ercilasun, 2007: 456):

ayıtsam (33/4), *almasañ* (282/1), *ḳayıtsañ* 'dönsen' (152/1), *kelmeseñ* (362/4),*bulmasañ* (362/1), *ėkseñ* (279/3, 280/1), *ölmeseñ* (282/2), *yunsañ* (100/4), *sorsañız* (13/3), *ḳol-* 'rica etmek, dilemek' *ḳolsañız* (40/4), *işleseler* (244/3), *ḳılsalar* (4 kez), *taşlasalar* (319/2), *alsalar* (253/4).

14. Öteki Türk lehçelerinde emir kipinin 2. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde *-gIl* ve *-IñlAr* ekleri getirildiği hâlde, bu çekimin Oğuzlarda teklik 2. şahısta bazen eksiz olması, çokluk çekiminin ise *-Iñ* ile sağlanması (Korkmaz, 2010: 20; Ercilasun, 2007: 456):

aç-ø (101/4, 350/3), *al-ø* (219/3), *al-ıñ* (66/1, 232/4), *bėkle-ø* (100/4), *bėr-ø* (6 kez), *bėr-iñ* (5 kez), *bil-ø* (57 kez), *bil-iñ* (63 kez), *bitür-ø* (126/4), *ėşit-ø* 'dinle'(18 kez), *kėtür-ø* (6 kez), *kötür-ø* 'yükselt, kaldır' (86/2, 283/4), *otur-ø* (109/1, 128/1), *sil-ø* 'sür, meshet' (4 kez), *tėgür-ø* 'ulaştırmak, eriştirmek' (9/2, 103/2, 403/2), *tut-ø* (7 kez), *yėtür-ø* 'yetiştir, ulaştır' (6 kez), *yöri-ø* (7 kez).

15. Hem duyulan geçmiş zaman çekim eki hem de sıfat-fiil eki olarak *-mIş* ekinin kullanılması (Kaymaz, 2002: 160).

bış-mış ḳozı (33/3), *bitil-miş bitig* (330/1), *ḳal-mış namāz* (180/3), *ḳal-mışı* (141/4, 180/1), *ḳıl-mışınġa* (7/4, 161/4), *ört-miş tėg* (71/3), *öt-* 'geçmek, aşmak' *öt-miş tėg* (390/2), *yıġ-* 'yasaklamak, alıkoymak' *yıġ-mışındın* (41/4, 156/4), *bilmemişsen* (42/4), *bolmış erdi* (399/2).

MM'de *-mIş* sıfat-fiil eki için zaman zaman *–gAn* eki de kullanılmıştır.

16. *-(y)UbAn* ve *-(y)UbAnIn* zarf-fiil eklerinin kullanılması (Korkmaz, 1995b: 215; Gülsevin, 1998: 4). Bu ek EAT'de hep yuvarlak ünlü ile kullanılmış ise de MM'de ünlü uyumuna tabi olarak düz ünlü ile de kullanılmıştır:

ayt-ıban (390/4), *bar-ıban* (237/2), *ewür-* 'çevirmek, döndürmek' *ewür-üben* (44/3), *kėç-iben* (367/1), *kir-iben* (289/4), *köç-üben* (367/1), *sal-ıban* (390/3), *tut-uban* (298/2), *uydur-* 'uydurmak, tâbi kılmak' *uydur-uban* (303/2), *yit-* 'kaybolmak' *yit-iben* (308/2).

17. '-madan önce, -maksızın' anlamını veren *-mAdIn* zarf-fiil ekinin kullanılması (Korkmaz, 1995b: 154; Kaymaz, 2002: 160):

bat-madın (172/3), *bėr-medin* (132/3, 134/1), *kėt-medin* (257/3), *ḳıl-madın* (131/3, 234/3), *sor-madın* (65/2), *tėg-medin* (177/3).

Sonuç

Aslında hangi unsurların tam olarak Oğuzca olduğuna karar verebilmek, malzemeye çok yönlü bakmayı gerektirir. Bazı özellikleri Oğuzcada görüp buna bakarak sadece Oğuzca bir özellik demek yanıltıcı olabilir (Gülsevin, 2010: 73). Her ne kadar böyle bir zorluk var ise MM, yine de bugüne kadar belirlenmiş Oğuzca özelliklerin ışığında değerlendirildi. Eserde geçip Oğuzca ses ve şekil özelliklerini yansıtan kelimelerin hepsini sayı ile ifade etmek elbette çok zordur. Bu makalede, aynı özellikleri yansıtan bazı kelimelere yer vermekle yetinildi. Daha önceki Türk yazı devirlerinden olan Karahanlı (Doğu) Türkçesi ve daha önceki Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında bazı Oğuzca özelliklerin hiç de azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmüştür. MM'de özellikle iç ve son ses durumundaki *d*'lerin *y* olması, ek başlarındaki *t*'lerin ötümlüleşip *d* olması, ön ses *y*-'sinin düşmesi, kapalı *é* sesinin bulunması, emir kipinin 2. teklik kişi çekiminin eksiz (ø) olması gibi Oğuzca ses ve şekil özellikleri, Karahanlı Türkçesi özelliklerden çok daha fazla yer tutmaktadır. Bu hâliyle MM; Kıpçak ve Karahanlı dil özelliklerini barındırmasının

yanı sıra, Oğuzca ses ve şekil özelliklerini de bünyesinde barındıran ve Harezm Türkçesini en iyi temsil eden eserlerden biridir.

KAYNAKÇA

ATALAY, Besim (1998-1999). *Divanü Lugâti't-Türk* I-IV, Ankara: TDK Yay. 4. bs.

ARGUNŞAH, Mustafa vd. (2010). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yay.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968.) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: TDK Yay.

ECKMANN, János (1998). "Harezm Türkçesi" *Tarihî Türk Şiveleri,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 3. bs., s. 173-210.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2007). *Türk Dili Tarihi*, 4. bs., Ankara: Akçağ Yay.

GABAİN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay., 5. bs.

GÜLSEVİN, Gürer - BOZ, Erdoğan (2004) *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

GÜLSEVİN, Gürer (1998). "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağızlar* (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi), 7: 12-18.

GÜLSEVİN, Gürer (2010). "Oğuzca olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, Volume: 5/1: 57-76.

KAYMAZ, Zeki (2002). "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 139: 155-162.

KORKMAZ, Zeynep (1995a). "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, Ankara: TDK Yay. 241-253.

KORKMAZ, Zeynep (1995b). "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, Ankara: TDK Yay. 205-216.

KORKMAZ, Zeynep (2010). "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri", *Turkish Studies*, 5/1: 1-41.

KORKMAZ, Zeynep (1999). "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divanu Lugâti't-Türk", *Türk Dili*, 570: 459-470.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara: Akçağ, 5. bs.

ÖZKAN, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2. bs.

(TOGAN), Zeki Velidi (1928). "Harezmde Yazılan Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası c. II,* 313-345.

TOPARLI, Recep - ARGUNŞAH, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: TDK Yay.

THE MISSING GAP BETWEEN SPOKEN GRAMMAR AND ENGLISH TEXTBOOKS IN TURKEY[1]

Cemal KARAATA
Asst. Prof. Dr. ,Fatih University Faculty of Education Department of English Language Teaching,
cemal98@hotmail.com
Adem SORUÇ
Ph.D. Candidate, Yeditepe University, Faculty of Education Department of English Language Teaching
adem_soruc@hotmail.com

ABSTRACT: The discrepancy between written and spoken grammar of English has been largely identified through corpora studies. The noted differences are significant enough to be incorporated in writing ELT textbooks though some recent studies (Timmis, 2005; Cullen and Kuo, 2007) show there is not adequate interest among textbook writers in this respect. This study evaluates English textbooks used in Turkish primary and high schools from a spoken grammar perspective. 18 textbooks have been examined intensively using a checklist of spoken grammar features, both qualitatively and quantitatively. The present study indicates that spoken grammar features are generally not encountered in textbooks adequately except for ellipsis and lexico-grammatical units. A number of suggestions are offered for more adequate and comprehensive incorporation of the noted features into the textbooks, especially into those designed for students aiming to learn English to be able to communicate.

Keywords*:* corpora studies, spoken grammar, written grammar, spoken grammar features, textbook evaluation

TÜRKİYE'DE BASILAN İNGİLİZCE DERS KİTAPLARINDA KONUŞMA DİLİ GRAMERİ İLE İLGİLİ GÖRÜLEN EKSİKLER?

ÖZET: Söz varlığı çalışmaları sonucunda İngilizce'nin yazılı ve sözlü dilbilgisi arasındaki farklar büyük oranda saptanmıştır. Bu farklar, İngilizce ders kitaplarının yazımında önemli bir rol oynayacak kadar önemli olmalarına rağmen, son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar (Timmis, 2005; Cullen ve Kuo, 2007) bu bağlamda ders kitabı yazarları arasında yeterince ilginin uyanmamış olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye'de ilköğretim okullarında ve liselerde kullanılan İngilizce ders kitaplarını sözlü dilbilgisi açısından incelemektedir. 18 ders kitabı içerdikleri sözlü dilbilgisi özellikleri açısından nitel ve nicel olarak bir kontrol listesi temel alınarak incelenmiştir. Bu çalışma, bir cümle içinde anlamı bozulmadan bir ya da birkaç sözcüğün atılması (ellipsis) ve kendi başına anlamı olmadığı halde daha büyük söz öbekleriyle birleştiklerinde anlam ifade eden sözcük-dilbilgisel birimler (lexico-grammatical units) haricinde sözlü dilbilgisi özelliklerine rastlanmadığını ortaya koymaktadır. Makalede, daha yeterli ve kapsamlı bir şekilde bu özelliklerin ders kitaplarında (özellikle de İngilizce'yi iletişim amaçlı öğrenenlere yönelik ders kitaplarında) yer alması ile ilgili bir takım öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler*:* Söz varlığı çalışmaları, sözlü dilbilgisi, yazılı dilbilgisi, sözlü dilbilgisi özellikleri, ders kitabı incelemesi

INTRODUCTION

Over the past decade the amount of corpus studies and the interest in the grammar of spoken English has burgeoned. Thanks to this growth, we are now more informed than ever before about how native speakers (NSs) interact with

[1] An earlier version of this paper was presented on 15 October 2009 in English International Language Conference, Izmir, Turkey

each other and what kind of spontaneous NS speech they have. Indeed, this curiosity has culminated with the publication of the two major studies which are Longman Grammar of Spoken and Written English (Biber et al., 1999) and the Cambridge Grammar of English (Carter and McCarthy, 2006), among many others.

About a decade ago, Timmis (2002) implemented a study consisting of 600 teachers and learners from 45 different countries. In the main analysis, he arrived at a conclusion that two thirds of the participants deemed that teaching and learning spoken grammar forms were important. More recently, Cullen and Kuo (2007) drew attention to the fact that English as a Foreign Language (EFL) textbooks published in the United Kingdom since the year 2000 cover features of spoken grammar inadequately and even that some common syntactic structures are ignored or confined to advanced levels. They claim that the link between the corpus studies and pedagogical practice is disregarded and there is a missing link between the two.

Similar to Cullen and Kuo (2007), this study conducted a content analysis on 18 general EFL textbooks published in Turkey both by the Ministry of National Education (MoNE) and by the publishing houses which the MoNE has approved and allowed (henceforth when we use the term 'published' we mean both published directly by the MoNE or by approved Turkish publishing houses). The main impetus of the present study is to unveil whether there is such a disregarded insight in the published EFL textbooks in Turkey. The research we report on here was our attempts;
a) to find out qualitatively whether the fact Cullen and Kuo (2007) arrived in the UK is true in Turkey by selecting and evaluating 18 EFL textbooks published by the MoNE in Turkey
b) to test quantitatively whether textbooks published for primary and high schools cover Spoken Grammar Features of English (SGFE) adequately.

Spoken Grammar and Textbooks

It is not rare in academic circles that it takes time for scientific findings to be used in practice. Practice is not always consistent with theory and this is frequently the case for corpus studies and English Language Teaching (ELT) practices. Despite the growing number of studies on spoken grammar, and specifically for that of English, the application of the knowledge derived out of these studies cannot always be observed in a concrete and well-established fashion.

In a recent study (Timmis, 2005: 117), it is claimed that the corpus findings about spoken grammar have been relatively slow to filter through to ELT practice. In Turkey, some textbook writers still think – in terms of behaviourist perspective – that learning is enhanced by making stimulus response connection and by creating new habits through reinforcement and practice. Their pursuit of behaviourist view results in 'monitor overusers' (Krashen, 1988: 15) who think and try to remember the written rules before and whilst speaking. One interesting example is that when first year students attending the Department of American Culture and Literature at a Turkish university are asked why they prefer not to go to the offices of their English-speaking professors to talk with them, they reply that they are anxious about making mistakes and not being able to answer accurately if the professor asks something. They also state that they feel more comfortable when they write emails to their English-speaking professors because they find time to *monitor* their written output. This is one example that shows how years of intensive instruction based on written grammar leads to incompetency in speaking.

Closer examination of the available textbooks published in Turkey reveal that one of the reasons for the inefficacy of most learners in speaking or in conversation with both NSs and non-native speakers (NNSs) could be that they are constantly exposed to audio-lingual drills (mostly based on written grammar) in the textbooks or in classes. Most of them try to recall the target prescriptive grammar rules during interaction or before beginning to speak, which shows the need for SGFE to be taught not only as a starting point but to arouse attention and awareness of descriptive and pedagogic grammar rules and SGFE. Without communicative tasks including spoken grammar

forms, most of the learners both in Turkey and in similar contexts around the world would probably have "a hesitant, overcareful style of speaking because of their overconcern with correctness and constant rule-searching" (Krashen, 1988: 16).

Moreover, the published textbooks fail to serve to the needs of students in that a majority of students in Turkey are intensively taught written grammar or prescriptive grammar rules (the high-stakes tests like SBS, UDS and LYS-5, all standardized public tests of English in Turkey have a great backwash effect in this) and as a result, they speak "like a TV announcer, always complete sentences with perfect grammar and they sound bookish" (Goh, 2009: 308). It should be admitted that by solely following written grammar rules there is the jeopardy of "producing speakers of English who can only speak like a book because their English is modelled on an almost exclusively written version of the language" (McCarthy and Carter, 1995: 211). The lack of SGFE in published textbooks substantiates that "language pedagogy that claims to support the teaching and learning of speaking skills does itself disservice if it ignores what we know about spoken language" (McCarthy and Carter, 2001: 57).

In Timmis's study (2005: 122), it has been persuasively stated by learners that they feel themselves more native like, find more interesting to know "how native speakers speak to each other", and find "useful to know the ellipsis and vague language and to perceive its meaning". Exposure to only written data leads learners to the misconception that some structures such as heads, tails, flexible clause construction, unusual word-orders, double-negatives, etc. which are quite common and intelligible in spoken language, are deviations from the standard language and errors to be corrected. On the other hand, it is argued that an NS model will serve a complete and suitable starting point and it is up to teachers and learners to decide to what extent they will approach to teaching an SGFE model (Kuo, 2006: 213). As long as learners approximate the NS model and are subjected to these spoken grammar features, it is expected that they will comprehend how, where, and when to use or not to use these forms during speech. What they need is to be challenged with a myriad of spoken grammar activities with different patterns of classroom interaction.

Though the noted recent studies have stressed and pointed to the gap and need of spoken grammar forms in textbooks, writers have a lingering attitude towards the model and its application in EFL materials. One of the reasons for this might be the stance of ELF (English as a lingua franca) supporters who assert that NNSs will never come into contact with NSs in their life and that English is not the language of only NSs anymore. They hold that as long as 'intelligibility' is maintained, NS model is unnecessary and some minor grammatical and pronunciation mistakes can be disregarded. However, Kuo's (2006) research exposed the notion that being 'intelligible' is insufficient, and Mumford (2009: 142) strengthened this by hypothesizing that an NS model can be supported from the point of view of 'fluency' or 'economy' in speech. Nonetheless, to the knowledge of the researchers, hardly any study was implemented on the presence of SGFE over textbooks other than that of Cullen and Kuo (2007), whose study focused merely on the *availability* of spoken grammar forms in textbooks published in the UK. They only specified and ticked on the available SGFE in the textbooks without specifying in-depth the number of the occurrences of each SGFE. In brief, there was a need of a study which would look into both the *availability* and the *frequency* of SGFE. The study discussed in this article has addressed this need, and is, in one sense, the replication of Cullen and Kuo's study (2007) in a Turkish context. In another sense, it takes that study a step further in specifically investigating the frequency of SGFE, which is also another major factor never to be neglected in designing and writing ELT textbooks.

METHOD

In this study, a content analysis method has been carried out. 18 EFL textbooks published by the Turkish MoNE were selected and put in an order (Table 1) with regard to the type of school in which they are taught. Textbooks on

the list are referred as T1, T2, T3 and so on. Textbooks were chosen from all grades of the formal education; hence, all levels from beginner to advanced were included to be able to work out the occurrences of SGFE. The first ten books are taught in primary schools, whereas the following four books (T11-T14) are used in high schools, and the last four (T15-T18) are used in Anatolian High Schools (special state schools which admit high-level students through a rigorous exam and where English is taught much more intensively[2]).

Table 1. List of Textbooks Published and/or Approved by MoNE

Name of the book	Publishing House	Page Number
T1 Time for English Grade 4	MoNE Publ.	156 pg
T2 English 4	Biryay Publ.	165 pg
T3 My English 5	Pasifik Publ.	174 pg
T4 Time for English Grade 5	MoNE Publ.	57 pg
T5 Spot On 6	MoNE Publ.	199 pg
T6 My English 6	Pasifik Publ.	166 pg
T7 Build up your English Grade 6	Cemre Publ.	152 pg
T8 My English 7	Pasifik Publ.	160 pg
T9 Spot On 8	MoNE Publ.	245 pg
T10 My English 8	Pasifik Publ.	187 pg
T11 Unique 9	Pasifik Publ.	122 pg
T12 Breeze 9	MoNE Publ.	137 pg
T13 Unique 10	Pasifik Publ.	122 pg
T14 An English Course for Turks 10	MoNE Publ.	168 pg
T15 New Bridge to Success Grade 9	MoNE Publ.	202 pg
T16 New Bridge to Success Grade 10	MoNE Publ.	107 pg
T17 New Bridge to Success Grade 11	MoNE Publ.	112 pg
T18 New Bridge to Success Grade 12	MoNE Publ.	118 pg

As the first step of the analysis, the SGFE to be looked for in the textbooks were determined and specified through the review of the noted corpus studies. These features were also discussed with an NS who holds a TESOL certificate and teaches English to Turkish students at a Preparatory School. Throughout the study, the SGFE to be checked are headers, tails, ellipsis, vague language, placeholders, lexico-grammatical units, and quasi-grammar. Needless to say, these SGFE do not cover all such features, but those most indicated in our literature review. The SGFE analyzed in this study are defined and exemplified below:

a) Headers direct the listener to what the speaker is saying about and they are fronting devices which allow the listener to have more processing time (Cullen and Kuo, 2007: 366).

The white house in the corner, does she live there?

A funny beginning, is that what we want in a story?

b) Tails are found at the end of the clauses and reminder of what has been said or what is important (Cullen and Kuo, 2007: 367).

It makes you wonder, you know, *all this unemployment.*

It was a good book, *this.*

[2] This system will soon come to an end in the Turkish education system and all high schools will be "Anatolian High Schools"

c) Ellipsis is the omission of elements which are precisely recoverable from the linguistic or situational context (Biber et al., 1999). It takes place when subjects and verbs are omitted and "reduces the degree of grammatical encoding required" (Cullen and Kuo, 2007: 369).
Been anywhere nice? (Have you ever been anywhere nice?)
We in business? (Are we in business?)
d) Vague language is not exactly clear, but NSs employ it to be more polite and friendly, and to make a less definite statement.
I have to talk to director or teacher or *someone like that.*
It has cost *around* 50 pounds *or so.*
e) Placeholders are sometimes found in the middle of the phrases, and they are used when the speaker does not remember or know the target vocabulary, which stimulates the listener to hold the place.
I need a *thingummy* for the slide projector.
I gave it to *whatsisname/whatsisface* in the accounts department.
f) Lexicogrammatical units "are fixed in the sense that they cannot themselves be grammatically modified (e.g. through inflection or change in person or number) but which can combine with other structures to form larger syntactic units" (Cullen and Kuo, 2007: 369).
Single lexemes: really, actually, in fact, indeed, well, Mm, right, also, of course, anyway, basically
Short phrases: I mean…, You know…, It's just like..., and things like that, or something, a bit or a little bit, a bit better
g) Quasi-Grammar seems actually incorrect in terms of written grammar, but it is usual and correct in spoken grammar.
There *is* lots of cars. (There is + plural noun)
He will invite *less* people to the party. (less + countable plural noun)

The second step was to count, record and evaluate fastidiously the number of the occurrences of each spoken grammar feature page by page through a checklist using the conceptual analysis method. The main focus of the method was to analyze the number of the SGFE within texts or dialogs. Firstly, three textbooks, one from each level (primary school, high school and Anatolian High School), were evaluated simultaneously by the two researchers. During this evaluation, it was found that the inter-rater reliability was 91.2%. Where the two researchers had difficulty in determining either in putting a certain phrase or chunk of language into a type of SGFE or deciding whether such a phrase was a form of spoken grammar of English or not, the help of the NS colleague was asked for. After the pilot analysis of these three books, the rest of the textbooks were shared and evaluated separately. As an additional step to enhance the reliability of the study and to make a comparison between different publishing houses, three books for the same grade by three different publishing houses were analyzed. During the whole procedure, we did not have any prejudice about whether such features were involved in lower level or upper level books. Although, at first, we assumed counting the forms would make us spend hard times, it was subsequently revealed that only lexico-grammatical units and ellipsis (with very few negligible exceptions of vague language and headers) were encountered in textbooks. These features of spoken grammar were calculated, collected and recorded on a chart below (Table 2).

Table 2. The Checklist and Number of Occurrences of SGFE in Each Textbook

	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18
Headers	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Tails	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ellipsis	3	6	21	2	7	20	10	16	9	9	26	10	14	-	36	11	23	32
Vague language	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Place holders	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
LG units*	10	39	55	21	94	133	31	175	137	153	188	89	90	21	329	120	54	130
Quasi-grammar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

* LG units: lexico-grammatical units

RESULTS

The thorough content analysis revealed various results which may pave the way to inspiring implications for teaching purposes, especially for textbook writing. The most obvious result is that among the target SGFE, lexico-grammatical units and ellipsis are much more conspicuous in comparison with others. Actually, among the 18 books reviewed, headers were encountered only in two books (T3 and T11) with the occurrences of 2 and 1 respectively. Vague language was encountered only in one book (T13) and only twice. On the other hand, tails, placeholders and quasi-grammar were not encountered at all in any one of the textbooks. A second result is that lower level books (T1, T2, …T10) include less spoken grammar features compared to higher level books (T11, T12, …T18), which can be seen natural. As the level of the books increases, the range and frequency of SGFE also increase.

The study also revealed that the books followed in Anatolian High Schools (T15, T16, T17, T18) include more spoken grammar forms. One reason might be the one cited above (the level of the books), whereas another might be the more communicative stance of the textbook writers while preparing these books for such special English-intensive schools.

One word of caution is warranted here. The number of the lexico-grammatical units and ellipsis found in the textbooks should not lead us to assume they have been well established in those textbooks. For instance, in T11, out of 188 lexico-grammatical units, 26 are 'OK', 30 are 'Hello', and 16 are 'Thank you'. Of 329 lexico-grammatical units in T15, 130 of them are 'Oh', 'Well', and 'OK'. This shows that the number of occurrences does not always show a comprehensive coverage of SGFE.

As a further finding of the study, an obvious inconsistency in the usage of the features has been observed in the same-grade textbooks published by different publishing houses (T6-T7-T8 for 6th graders; T13-T14 for 10th graders) (Table 2). That is, though these books are for the same level, the occurrences of SGFE are quite different from each other, which shows that the use of SGFE has not been taken as a base for textbook writing.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study has clearly demonstrated that while writing textbooks, the corpus-based findings about spoken grammar are not taken into consideration adequately enough, at least in the EFL textbooks published and used in Turkey by the MoNE. Almost all of the textbooks (n=18) used in state schools published by the Turkish MoNE have been examined with the aim of determining the role of SGFE in these textbooks.

If our aim is, as English language teachers to non-native learners, to enable our students to be able to interact with NSs and NNSs of English in real-life contexts, then one major task of us is to make the differentiation between "what *can* be said with what *is* routinely said in actual discourse" (McCarthy and Carter, 2001: 55). Through years of instruction with deterministic (prescriptive) grammars accompanied with massive amount of drills based on written grammar of English, many of our students in Turkey just turn into English language users who sound bookish and redundant with a stilted style of speaking.

The suggestion of separating written and spoken grammar cautiously (McCarthy and Carter, 2001) is very much important especially in EFL settings where spoken input is scarce. Since students do not receive enough spoken input in such contexts, but rather are exposed to materials designed mainly based on written grammar, it is of utmost importance that teachers create activities and exercises through which their students can learn, or at least, have and show the awareness of the differences between spoken and written grammar. In this respect, the design of the textbooks published by the MoNE bears great importance when millions of students who attend Turkish state schools are taken into account.

As a result of this study, we have the following suggestions to both the Turkish MoNE and the ELT/EFL textbook writers. In the first place, textbook writers should incorporate SGFE much more than they do now, both quantitatively and qualitatively. What we mean by this is they should employ all types of SGFE in a balanced manner. The frequency and range of SGFE should both be brought about, which is of vital importance to promote the speaking skill of EFL learners. As a second important suggestion, it has been noticed in the textbook analysis that SGFE are more salient in dialogs, hence dialogs including SGFE comprehensively and consistently should be used more than the usual trend.

A noteworthy finding of the study was that books which were written for higher level students displayed more SGFE in the analysis. As an implication of this result, a systematic gradation should be followed in textbook writing

for different levels, beginning with core SGFE with fewer occurrences continuing with a wider range of SGFE and more occurrences. The listening materials accompanying the textbooks are also not that much adequate in exemplifying SGFE. They are very important in exemplifying SGFE and hence should be designed carefully.

In textbooks, activities such as random words, selective listening, dictation, dialogs and role plays should and can all be utilized from a point of view to enhance SGFE. The point is not to create SGFE specific activities, but to base the available activities on the use and teaching of SGFE. In this way, it is hoped that students will develop an awareness of SGFE, if not they can always use them with their full capacity. Textbook writers should incorporate both the spoken and written grammar features of English (especially in books written for students of a certain level of proficiency, i.e. intermediate and above) and design awareness raising activities to show the differences between the two. Doing this will provide students with a wide range of grammar choices and they will come to a level where they will be able to use the two codes appropriately and distinctively.

There is one point to be handled cautiously here. As McCarthy and Carter (2001) and Leech (2000) point out, the two grammars are not always different; rather, much grammar overlaps between the two. Therefore, textbook writers should display the similarities as well as the differences and should not misguide the learners to the false idea that speaking skills are learnt only through 'spoken grammar' and written language only from 'written grammar'. Textbook writers should also indicate the frequency of the grammar forms common to both spoken and written grammar in the textbooks. For example, 'moreover' and 'furthermore' as a conjunction are more frequently used in written language whereas in spoken register 'what's more' is preferred dominantly.

In what follows are more specific suggestions for Turkish context. Firstly, Anatolian High School students are those who have the greatest chance in Turkey among others to go and live in English-speaking countries, so it might be reasonable to incorporate significantly more SGFE in textbooks written for these schools. This suggestion can be generalized for any special group which needs more interaction with English-speaking people (whether they are native or non-native) anywhere in the world. Secondly, there is a gap between the books for the same grades, which shows there is not a cooperation and consensus among the publishers. Therefore, when MoNE allows different publishers to publish books for the same grade, the Ministry should have them come together and reach to a consensus before they begin to prepare their textbooks (actually this is valid not only for SGFE, but also for all elements of any textbook). Further, the aid of an NS editor and a linguist trained specifically in corpus linguistics of English is highly recommended in the preparation of the textbooks published by the MoNE. Another point not to be missed is that the textbook writers are appointed from experienced teachers of English by the Ministry. Since they are themselves NNSs, besides the NS aid proposed above, it might be a good idea to provide these textbook writers with a basic training of SGFE and a fundamental knowledge of how to use corpora for teaching purposes.

However hot debated and sociolinguistically controversial the NS model is, if not encouraged, "L2 learner should be allowed to follow a native-speaker phonological or grammatical model" (Kuo, 2006: 220). This can be regarded at least as a starting point for mainstream students, and at best as an ideal for students who will most probably go and live in English-speaking countries for either academic or business purposes. After these forms are taught to second/foreign language learners, they should decide whether to use the forms in conversation with NSs or NNSs. Goh (2009: 309) notes that NS models are beneficial in an input poor environment and that learners assert NS models are crucial, empowering and motivating. It is hoped that by incorporating SGFE adequately and effectively in textbooks, the language teaching profession will take a step towards turning grammar teaching into a 'liberating force' (Cullen, 2008: 221) and enabling foreign language learners to become better international communicators. Though this study has been carried out in a Turkish context, the results and suggestions might be of relevance and use especially for similar countries found in the Expanding Circle as defined in the Concentric Circles Model (Kachru, 1990), like China, South Korea, Hungary, Poland, etc. where the spread of English has reached and where English is a foreign language restricted to the school environment and is not easily available outside the classrooms (Michieka, 2009: 352). To take the current study further and complement it, a new study should be conducted to

learn the opinions of English teachers on the extent of spoken grammar forms and features to be included in EFL textbooks.

REFERENCES

BIBER, D., S. JOHANSSON, G. LEECH, S. CONRAD, and E. FINEGAN. (1999). The Grammar of Spoken and Written English. Harlow, UK: Pearson Education.

CARTER, R. and McCARTHY, M. (2006). Cambridge Grammar of English: Spoken and Written English Grammar and Usage. Cambridge: Cambridge University Press.

CULLEN, R. (2008). "Teaching grammar as a liberating force". ELT Journal, 62 (3): 221-230.

CULLEN, R., and Kuo, I.V. (2007). "Spoken grammar and ELT course materials: A missing link?" TESOL Quarterly, 41 (2): 361-386.

GOH, C. (2009). "Perspectives on spoken grammar". ELT Journal, 63 (4): 303-312.

KACHRU, B.B. (1990). "World Englishes and applied linguistics". World Englishes, 9 (1): 3-20.

KRASHEN, S.D. (1988). Second Language Acquisition and Second Language Learning. Exeter: Prentice-Hall International.

KUO, I.V. (2006). "Addressing the issue of teaching English as a lingua franca". ELT Journal, 60 (3): 213–221.

LEECH, G. (2000). "Grammars of spoken English: new outcomes of corpus-oriented research". Language Learning, 50 (4): 675-724.

McCARTHY, M. and CARTER, R. (1995). "What is spoken grammar and how should we teach it?" ELT Journal, 49 (3): 207-218.

McCARTHY, M. and R. CARTER. (2001). "Ten criteria for a spoken grammar". In E. Hinkel and S. Fotos (Eds.). New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

MICHIEKA, M.M. (2009). "Expanding Circles within the Outer Circle: The rural Kisii in Kenya". World Englishes, 28(3), 352-364.

MUMFORD, S. (2009). "An analysis of spoken grammar: the case for production". ELT Journal, 63 (2): 137-144.

TIMMIS, I. (2002). "Native speaker norms and international English: A classroom view". ELT Journal, 56 (3): 240-249.

TIMMIS, I. (2005). "Towards a framework for teaching spoken grammar". ELT Journal, 59 (2): 117-125.

ÖĞRETMENLERİN ÖĞRENCİ DEVAMSIZLIKLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ*

Murat YILDIZ
Öğretmen, Milli Eğitim Müdürlüğü ARGE Birimi Elazığ, muratylz@hotmail.com
Kamile ŞANLI KULA
Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü, Kırşehir, sanli2004@hotmail.com

ÖZET: İlköğretimde kazandırılan bilgi ve beceriler, bir yandan bireyin hayata atıldığı andan itibaren kendisi ve toplum için daha üretken ve verimli olmasını sağlarken; diğer yandan daha ileri eğitim kademelerindeki öğrenmenin temelini oluşturur. Bilimde meydana gelen gelişmeler sonucunda toplumun değişmesi, özellikle okulun öneminin giderek artması, öğrencilerin devamsızlık nedenleri üzerinde daha da hassas durulmasını gerektirmektedir. İlköğretimin amaçlarına ulaşılmasında öğrencilerin okula devamının ayrı bir önemi vardır. Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ilköğretim II. kademe öğrencilerinin devamsızlık nedenlerinin araştırılmasıdır. Araştırmanın örneklemini, 2009-2010 eğitim öğretim yılında Elazığ il merkezinde bulunan ilköğretim okullarında görev yapan tüm öğretmenler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen toplam 178 öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin, öğrencilerin devamsızlık sebepleri hakkındaki görüşlerini belirleyebilmek için araştırmacı tarafından geliştirilen "Öğrenci Devamsızlıklarına Öğretmen Görüşü Anketi" kullanılmıştır. Toplanan verilerin analizinde, frekans ve yüzdelerden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen en önemli sonuç; öğretmenlerin, öğrencilerin devamsızlıklarının en büyük sebebi olarak sağlık sorunlarını ve ailevi nedenleri görmeleridir.

Anahtar Sözcükler: İlköğretim Okulu, Öğretmen, Öğrenci, Devamsızlık

TEACHER'S OPINION ON STUDENT ABSENTEEISM SUMMARY

ABSTRACT: Knowledge and skills obtained in primary education not only make the individual more efficient and productive for himself -from the moment of starting life- and for society but also form the basis of learning in further educational stages. Changes in society as a result of developments in science, especially the increase in importance of schools require focusing on the reasons of student absenteeism even more precisely. In order to achieve primary education goals, students' attendance to school has a particular importance. The aim of this study is to research the reasons of absenteeism among primary school second level students in accordance with teachers' opinion. The research sample consists 178 teachers who are selected via simple random sampling method among all teachers work in primary schools in Elazig province center in 2009-2010 academic year. Teacher opinion on students' absenteeism survey developed by researcher is used in order to identify the teachers' conviction about causes of student absenteeism In analyzing the data gained, frequency and percentage are used. According to research findings the most important result is teachers' opinion that health and family status are the main causes of absenteeism.

Keywords: Primary School, Teacher, Student, Absenteeis

GİRİŞ

Eğitim, bireyin toplum hayatına hazırlanması amacıyla onun gerekli bilgi, beceri ve tutum kazanmasına ve kişiliğini geliştirmesine yardım etme sürecidir (Taymaz, 1997).

* Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Matematik Yüksek Lisans programı öğrencisi Murat Yıldız'ın tezinden türetilmiştir.

222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim" Kanununa göre ilköğretim, 6-14 yaş grubundaki tüm yurttaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasızdır. İlköğretimden sonra birey eğitimine devam etmeyebileceğinden, ilköğretim döneminde bir yurttaşın tek başına yaşamını sürdürebilmesi, mutlu olabilmesi, hatta toplumsal kalkınmaya katkıda bulunabilmesi için bilmesi gerekenlerin verilmesi şarttır (Çınar, 2008). Siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların asıl çözüm yeri ilköğretim tabanıdır. İlköğretimde kazandırılan temel bilgi, görüş, beceri ve tutumlar insanlara hayatları boyunca eşlik eder (Yeşilyaprak, 2005).

Günümüzde okul ortamlarına bakıldığında, okul öncesi eğitim kurumlarından başlamak üzere, ilköğretim kurumları ve liselerde toplumun farklı kesimlerinde yaşayan ailelerden gelen, farklı yaşam durumları içerisinde ve farklı yaş gruplarında olan birçok öğrenci, eğitimlerine ve okul başarılarına olumsuz etkilerde bulunan sorunlarla karşı karşıyadırlar (Özbesler ve Duyan, 2009).

Devamsızlık bir öğrencinin okula yönelik olumsuz duygularının bir belirtisi olmakla birlikte tek başına bir etmen değildir. Birçok etmenin birlikte ya da tek başına bulunması, öğrencinin okuldan uzaklaşmasına veya devamsızlık yapmasına neden olabilmektedir (Pehlivan, 2006).

Bu sorunlar; öğrenciden, öğretmenden, okul ya da okul idarecilerinden, aileden, sağlık problemlerinden, çevre faktörlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Kızlarda 11, erkeklerde 13 yaşlarında başlayan ergenlik döneminin, ilköğretim ikinci kademesinde yaşanması bazı problemleri de beraberinde getirmektedir (Kalafat, 2007). Yeni ruhsal tepkiler ve davranışlar belirmeye başlar. Dengeli ve uyumlu ilköğretim çocuğu gider, yerine oldukça tedirgin, kuruntulu, çabuk tepki gösteren, güç beğenen bir ergen gelir (Açıl, 2008). Ergenlik çağında hem kız hem erkek öğrenciler okuldan soğumaya başlarlar. Başarıda düşüş olur, disiplin sorunları ve okula devamsızlık görülmeye başlar (Rogge, 2001). Öğrenciler zamanlarının büyük bir çoğunluğunu okulda öğretmenleri ve arkadaşları ile geçirmektedir (Çınkır, 2004).

Çocukların problem çözme yönünden gelişmeleri için öğretmen sınıfta ana kaynaktır (Bingham, 1998). Sınıftaki öğretmen davranışlarının öğretim ortamını etkilediği bilinmektedir. Öğretmenlerin, öğretme ortamını olumlu yönde etkileyebilmeleri için bilgili, neşeli, mutlu, ilgili, güvenilir, insancıl, saygılı, hoşgörülü, anlayışlı, olgun, tarafsız, bireysel farklılıkları dikkate almak gibi birçok özelliğe sahip olmaları gerekir (Yenihayat, 2007). İlköğretim okullarında rehberlik hizmetlerinin çok önemli ve gerekli olduğu bilinmektedir. Ünal (2004) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre bazı ilköğretim okullarında, sınıf rehber öğretmenlerin problemleri çözmeye yönelik yardım etme çalışmalarında yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir (Ünal, 2004).
Temel unsurunun insan olması nedeniyle, eğitim kurumlarında sorunların yaşanması doğal karşılanmalıdır. Bu sorunların tamamen yok edilmesi ise olanaksızdır. Eğitim kurumlarında asıl yapılması gereken; sorunların kaynağını tespit ederek, aynı sorunların yaşanmasının önüne geçebilmektir. Bunun için de; eğitim kurumlarında dolaylı ya da doğrudan rol alan herkesin sorunların çözümünde ortak hareket edebilmesi çok önemli görünmektedir (Yapıcı, 2003).

Çocukların okul ve okul idarecileri ile ilgili problemleri önem arz etmektedir. Okul ile ilgili sorunlar ciddi sonuçlar doğurabilir. Öğrencinin performansının düşmesine, okuldan soğuyup devamsızlık yapmasına sebebiyet verebilir.

Ailenin sosyo-ekonomik koşulları, aile hayatının ruh sağlığını etkilediği gibi, çocuğun kişiliğini de etkiler. Arzularının doyum bulamamasının yanında yoksulluk nedeniyle sürekli olarak açlık ve soğuğa maruz kalan çocuklarda endişe görülür. Bu da kişilik yapısında derin izler bırakabilir ve çocuğun kendini güven içinde hissetmemesi gibi kötü bir sonuç verir (Yavuzer, 1996).
Ülkemizde okulların bulunduğu çevre şartları birbiriyle tutarlılık göstermemektedir. Bazı okulların çevresi çok yoğun şekilde işletmelerle çevrili iken bazı okullarda ise konut yoğunluğu olduğu bilinmektedir. Bu çeşit çevre

türlerinde bulunan okulların çevresinde oluşan sosyal etkileşimle birlikte kurulan arkadaşlık ilişkileri, gencin hem sosyal hem de yaşantısına doğrudan etki edecek bir düzeydedir (Çiloğlu, 2006).

Öğrenci devamsızlıkları ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi kısaca özetlenebilir:

Weitzman (1982) sık sık ve yoğun biçimde okul devamsızlığı olan öğrencilerin okul başarılarının oldukça düşük olduğunu ve mezuniyetten önce okulu bıraktıkları görüşündedir. Aşırı okul devamsızlığı bozuk adaptasyon davranışları, kaçırılan fırsatlar ve gelecekteki işsizlik ve refah maliyeti gibi önemli durumlarla ilişkili olduğunu, devamsızlık vakalarının % 50'sinden fazlası hakkındaki epidemolojik bilgiler öğrencilerin ya da ailelerinin fiziksel ve zihinsel sağlık problemlerinin devamsızlığın tek ya da en büyük katkı sağlayan neden olduğunu belirtmektedir.

Kadı (2000) Adana İl Merkezindeki İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Sürekli Devamsızlık Nedenlerini araştırmıştır.

Guinan, McGuckin and Ali (2002) ilkokullarda kapsamlı el yıkama programlarının devamsızlık üzerindeki etkilerini araştırmıştır.

Pehlivan (2006) tarafından yapılan çalışmada öğrenci devamsızlıkları ile ilgili olarak, ailevi, eğitimsel ve öğrencilerden kaynaklanan nedenlere ilişkin olmak üzere üç farklı sonuç elde edilmiştir.

Cristopher (2008) okul devamsızlıklarının nedeni olarak; hastalık ve yaralanma, okulu reddetme, psikolojik problemler, evsizlik ve fakirlik, erken yaşta gebelik, okul ortamı, ailevi ve toplumsal şartlar, madde kullanımı ve okul içi şiddet şeklinde sıralamıştır.

Altınkurt (2008) Öğrenci Devamsızlıklarının Nedenleri ve Devamsızlığın Akademik Başarıya Olan Etkisi isimli araştırmada, okul yönetiminden, öğretmenlerden, aileden, çevreden, akademik kaygıdan ve kişisel nedenlerden kaynaklanan olmak üzere altı farklı sonuca ulaşmıştır.

Inqe (2009) ilköğretim okulu öğrencilerine el yıkama alışkanlığının kazandırılması gerektiğini, ellerini yıkamayan çocukların bulaşıcı hastalıklara çok çabuk yakalandıklarını ve bu sebeple okula devamsızlık yaptıkları belirtilmiştir.

Özbaş (2010) İlköğretim Okullarında Öğrenci Devamsızlığının Nedenleri isimli araştırmada öğrenci devamsızlıklarını okula geç kalma, ders devamsızlığı ve günlük devamsızlık olmak üzere üç farklı başlıkta incelemiştir.

Veenstra and et al. (2010) yapmış olduğu araştırmada; çocuğun aile ve öğretmenlerle olan iletişim eksikliği ile sosyal yönlendirme yetersizliğinin okula devamsızlığın nedeni olduğunu, sınıf arkadaşlarıyla olan sosyal bağların, okul devamsızlığı üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını ve okul devamsızlığındaki diğer risk faktörlerin; erkek olmak, erken ergenlik gelişimi, ayrılmış aile çocukları, düşük sosyo-ekonomik statü olduğunu belirtmiştir.

Yıldız ve Kula (2011) Elazığ İlindeki İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Devamsızlık Sebeplerini incelemiştir. Bu araştırmadan elde edilen iki önemli sonuç; öğrencilerin, devamsızlığının en büyük sebebi olarak sağlık sorunlarını ve seviye belirleme sınavına hazırlanmalarını görmeleridir.

Yapılan araştırma ve görüşmeler sonucunda, Elazığ il merkezinde bulunan bazı okullarda, özellikle ilköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin devamsız gün sayılarının arttığı gözlenmiştir (MEİ, 2010). Bu çalışmayı yapmaya teşvik eden sebeplerin başında da bu devamsızlık artışı yer almaktadır.

Okul idarelerinin ve akademik araştırmaların devamsızlık konusundaki görüş ve önerileri çok yönlü değerlendirilmelidir. Yapılan bu araştırmayla söz konusu problemin sebeplerinin belirlenmesi ve çözümü noktasında fikir edinilebileceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Çalışma nicel boyutlu olup tarama modelindedir. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2000). Bu çalışma 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Elazığ il merkezindeki resmi ilköğretim okullarının ikinci kademesinde öğrenim gören öğrencilerin devamsızlık nedenleri hakkında öğretmenlerin görüşlerini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Örneklem

2009-2010 eğitim-öğretim yılında Elazığ il merkezinde görev yapan toplam 178 öğretmen basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin kişisel bilgileri

		f	%
Cinsiyet	Kadın	67	37.6
	Erkek	111	62.4
Mesleki Kıdem	1-5	36	20.2
	6-10	36	20.2
	11-15	56	31.5
	16-20	20	11.2
	21+	30	16.9
Eğitim Durumu	Ön lisans	10	5.6
	Lisans	142	79.8
	Yük. Lisans	24	13.5
	Doktora	2	1.1
Okuldaki Görevi	Müdür	2	1.1
	Müdür Yrd.	6	3.4
	Sınıf Öğr.	44	24.7
	Rehber Öğr.	10	5.6
	Branş Öğr.	116	65.2

178 öğretmene uygulanan "Öğrenci Devamsızlıklarına Öğretmen Görüşü Anketi" nde yer alan 4 kişisel bilgiye ilişkin sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

• 178 öğretmenin % 62.4 (111 kişi)'ü erkek, % 37.6 (67 kişi)'sı kadındır.
• Öğretmenlerin; %20.2 (36 kişi)'si 1-5 yıl, %20.2 (36 kişi)'si 6-10 yıl, %31.5 (56 kişi)'i 11-15 yıl, % 11.2 (20 kişi)'si 16-20 yıl ve %16.9 (30 kişi)'u 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir.
• % 5.6 (10 kişi)'sı ön lisans, % 79.8 (142 kişi)'i lisans, % 13.5 (24 kişi)'i yüksek lisans ve %1.1 (2 kişi)'i doktora eğitimine sahiptir.
• Bulundukları okulda öğretmenlerin % 1.1 (2 kişi)'i müdür, % 3.4 (6 kişi)'ü müdür yardımcısı, % 24.7 (44 kişi)'si sınıf öğretmeni, % 5.6 (10 kişi)'sı rehber öğretmen, % 65.2 (116 kişi)'si branş öğretmeni olarak görev yapmaktadırlar.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracının hazırlanmasında, öncelikle ilgili yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılarak literatür taraması yapılmıştır. Yapılan benzer çalışmalardaki anket soruları incelenip gerekli olan soru havuzu hazırlanmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda "Öğrenci Devamsızlıklarına Öğretmen Görüşü Anketi" hazırlanmıştır. Anketin aksayan yönlerinin giderilmesi ve eksikliklerinin görülmesi amacıyla pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Farklı okullarda görev yapan 24 öğretmen pilot uygulamaya dâhil edilmiş ve anket uygulanmıştır. Uygulanan likert tipi ölçeğin güvenirlik çalışması için; faktör analizi yapılmış KMO ve Bartlett's Test'inde KMO= .655 çıkmış olup, ölçeğin Cronbach's Alpha değeri Alpha= .905 olarak bulunmuştur. Uzman görüşleri alınarak ankette yer alan maddelerden herhangi birinin çıkarılmasına gerek kalmadığına karar verilmiştir. Öğrencilerin yapmış oldukları devamsızlıkların sebeplerini ortaya koyabilmek için hazırlanan "Öğrenci Devamsızlıklarına Öğretmen Görüşü Anketi" yazılı izinler alınarak öğretmenlere uygulanmıştır. Anketlerin uygulanması sırasında ise araştırmacı kendisi görev almıştır.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dört adet kişisel bilgi yer alırken ikinci bölümde ise öğrencilerin okul devamsızlıklarının sebeplerini ortaya koyabilmek amacı ile 25 adet soruya yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde yer alan 25 soru; bireysel nedenler, öğretmenlerden kaynaklanan nedenler, okul ve okul idaresinden kaynaklanan nedenler, ailevi nedenlerden, sağlık problemlerinden kaynaklanan nedenler ve çevre kaynaklı nedenler olmak üzere altı gruba ayrılmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Araştırma kapsamında kullanılan ankette yer alan soruların frekans ve yüzdelik dağılımları bulunmuştur. Araştırmanın tüm istatistiksel analizleri SPSS 15.0 programında yapılmıştır.

BULGULAR

Anketin ikinci bölümünde yer alan ve altı gruba ayrılan sorulara ilişkin elde edilen sonuçlar bu kesimde ayrıntılı olarak verilecektir.

Bireysel nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen bireysel nedenler hakkındaki görüşlerini belirleyebilmek için veri toplama aracında 6 önermeye yer verilmiştir. 1. Önerme: "Sabahları uyanamayıp geç kaldıklarında", 2. Önerme: "Yorucu bir günden sonra dinlenmek için", 3. Önerme: "Bir sonraki gün zor bir dersin sınavına hazırlandıklarında", 4. Önerme: "Derslere hazırlanamadıklarında", 5. Önerme: "Telafisi mümkün olan derslerin bulunduğu günlerde", 6. Önerme: "Resmi tatillerden önceki ya da sonraki günlerde" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen bireysel nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
1	14	7.9	41	23.1	12	6.7	93	52.2	18	10.1
2	36	20.2	70	39.3	27	15.2	44	24.7	1	0.6
3	19	10.7	65	36.5	33	18.5	52	29.2	9	5.1
4	17	9.5	51	28.7	21	11.8	75	42.1	14	7.9
5	33	18.5	65	36.5	35	19.7	36	20.2	9	5.1
6	22	12.4	38	21.3	29	16.3	69	38.8	20	11.2

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %69'u sabahları uyanamayıp geç kaldıklarında (önerme 1), %40.5'i yorucu bir günden sonra dinlenmek için (önerme 2), %52.8'i bir sonraki gün zor bir dersin sınavına hazırlandıklarında (önerme 3), %61.8'i derslere hazırlanamadıklarında (önerme 4), %45'i telafisi mümkün olan derslerin bulunduğu günlerde (önerme 5), %66.3'ü resmi tatillerden önceki ya da sonraki günlerde (önerme 6), öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen bireysel nedenlerden sabahları uyanamayıp geç kalmaları önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Öğretmenlerden kaynaklanan nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen öğretmen kaynaklı nedenler hakkındaki görüşlerini belirlemek için veri toplama aracında 4 önermeye yer verilmiştir. 7. Önerme: "Sevmediği derslerin olduğu günlerde", 8. Önerme: "İletişiminin iyi olmadığı öğretmenlerin dersi olduğu günlerde", 9. Önerme: "Okulu sevmediğinden ve faydalı görmediğinden", 10. Önerme: "Performans görevlerinin olduğu günlerde" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen öğretmen kaynaklı nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
7	11	6.2	31	17.4	23	12.9	95	53.4	18	10.1
8	9	5.1	34	19.1	35	19.6	84	47.2	16	9.0
9	25	14.0	52	29.2	30	16.9	56	31.5	15	8.4
10	31	17.3	64	36.0	27	15.2	45	25.3	11	6.2

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %76.4'ü sevmediği derslerin olduğu günlerde (önerme 7), %75.8'i iletişiminin iyi olmadığı öğretmenlerin dersi olduğu günlerde (önerme 8), %56.8'i okulu sevmediğinden ve faydalı görmediğinden (önerme 9), % 46.7'si performans görevlerinin olduğu günlerde (önerme 10) öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen öğretmen kaynaklı nedenlerden sevmediği derslerin olduğu günler önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Okul ve okul idaresinden kaynaklanan nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen okul ve okul idarecileri kaynaklı nedenler hakkındaki görüşlerini belirlemek için veri toplama aracında 4 önermeye yer verilmiştir. 11. Önerme: "İhtiyacı olduğunda okul idaresi tarafından izin verilmediğinden", 12. Önerme: "Derslerle ilgili araç gereçlerinin yetersiz olmasından", 13. Önerme: "Zor derslerin aynı güne toplanmasından", 14. Önerme: "Okulun fiziki şartlarının uygun olmamasından dolayı" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen okul ve okul idaresi kaynaklı nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
11	40	22.6	67	37.6	23	12.9	44	24.7	4	2.2
12	70	39.4	72	40.4	18	10.1	15	8.4	3	1.7
13	39	21.9	76	42.7	21	11.8	37	20.8	5	2.8
14	81	45.5	80	44.9	8	4.5	8	4.5	1	0.6

Tablo 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %39.8'i ihtiyacı olduğunda okul idaresi tarafından izin verilmediğinden (önerme 11), %20.2'si derslerle ilgili araç gereçlerinin yetersiz olmasından (önerme 12), %35.4'ü zor derslerin aynı güne toplanmasından (önerme 13), %9.6'sı okulun fiziki şartlarının uygun olmamasından dolayı (önerme 14) öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen okul ve okul idaresi kaynaklı nedenlerden ihtiyacı olduğunda okul idaresi tarafından izin verilmediği önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Ailevi nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen aileden kaynaklı nedenler hakkındaki görüşlerini belirlemek için veri toplama aracında 5 önermeye yer verilmiştir. 15. Önerme: "Ailesine yardım etmesi gerektiği için", 16. Önerme: "Ailesinin geçimine katkı sağlamak için bir işte çalıştığından", 17. Önerme: "Okula gidecek kadar harçlığı olmadığında", 18. Önerme: "Kardeşine bakmakla görevli olduğunda", 19. Önerme: "Ailevi nedenlerden dolayı" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen aile kaynaklı nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
15	27	15.2	60	33.7	29	16.3	55	30.9	7	3.9
16	37	20.8	65	36.5	27	15.2	44	24.7	5	2.8
17	47	26.4	86	48.3	26	14.6	17	9.6	2	1.1
18	22	12.4	53	29.7	27	15.2	67	37.6	9	5.1
19	12	6.7	22	12.4	22	12.4	99	55.6	23	12.9

Tablo 5 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %51.1'i ailesine yardım etmesi gerektiği için (önerme 15), %42.7'si ailesinin geçimine katkı sağlamak için bir işte çalıştığından (önerme 16), %25.3'ü okula gidecek kadar harçlığı olmadığında (önerme 17), %57.9'u kardeşine bakmakla görevli olduğunda (önerme 18), %80.9'u ailevi nedenlerden dolayı (önerme 19) öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen aile kaynaklı nedenlerden ailevi nedenlerden dolayı önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Sağlık problemlerinden kaynaklanan nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen sağlık kaynaklı nedenler hakkındaki görüşlerini belirlemek için veri toplama aracında 2 önermeye yer verilmiştir. 20. Önerme: "Sağlık problemlerinin olduğu günlerde", 21. Önerme: "Nüfus yaşı ile fiziki yaşının farklı olmasından dolayı" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen sağlık kaynaklı nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
20	6	3.3	11	6.2	5	2.8	103	57.9	53	29.8
21	35	19.7	60	33.7	38	21.3	36	20.2	9	5.1

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %90.5'i sağlık problemlerinin olduğu günlerde (önerme 20), %46.6'sı nüfus yaşı ile fiziki yaşının farklı olmasından dolayı (önerme 21) öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen sağlık kaynaklı nedenlerden sağlık problemlerinin olduğu günlerde önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Çevre kaynaklı nedenler

Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen çevre kaynaklı nedenler hakkındaki görüşlerini belirlemek için veri toplama aracında 4 önermeye yer verilmiştir. 22. Önerme: "Seviye belirleme sınavına çalışmak için okulun son günlerinde", 23. Önerme: "Dershaneye daha çok zaman ayırdığından", 24. Önerme: "Ara sıra arkadaşlarıyla bir yerde eğlenmek için", 25. Önerme: " Ders dışı etkinliklere ve sosyal faaliyetlere katılacağı günlerde" şeklindedir. Öğretmenlerin bu önermelere verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin, öğrencilerin okul devamsızlıklarını etkileyen çevre kaynaklı nedenler hakkındaki görüşleri

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen Katılıyorum	
Önerme	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
22	39	21.9	66	37.1	22	12.4	42	23.5	9	5.1
23	37	20.8	83	46.6	15	8.4	34	19.1	9	5.1
24	11	6.2	43	24.2	15	8.4	96	53.9	13	7.3
25	18	10.1	49	27.6	23	12.9	75	42.1	13	7.3

Tablo 7 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %41.0'ı seviye belirleme sınavına çalışmak için okulun son günlerinde (önerme 22), %32.6'sı dershaneye daha çok zaman ayırdığından (önerme 23), %69.6'sı ara sıra arkadaşlarıyla bir yerde eğlenmek için (önerme 24), %62.3'ü ders dışı etkinliklere ve sosyal faaliyetlere katılacağı günlerde (önerme 25) öğrencilerin devamsızlık yapmasında kararsızım ya da daha üst düzeyde görüş belirtikleri görülmektedir. Öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen çevre kaynaklı nedenlerden ara sıra arkadaşlarıyla bir yerde eğlenmek için önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma sonucuna göre, ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenler, öğrenci devamsızlıklarını etkileyen bireysel nedenlerden sabahları uyanamayıp geç kalmaları önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu, öğretmen kaynaklı nedenlerden sevmediği derslerin olduğu günler önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu, okul ve okul idaresi kaynaklı nedenlerden ihtiyacı olduğunda okul idaresi tarafından izin verilmediği önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu, aile kaynaklı nedenlerden ailevi nedenlerden dolayı önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu, sağlık problemlerinden kaynaklanan nedenlerden sağlık problemlerinin olduğu günlerde önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğunu ve çevre kaynaklı nedenlerden ara sıra arkadaşlarıyla bir yerde eğlenmek için önermesinin diğer önermelere oranla daha etkili olduğu görüşündedirler.

İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler, ilköğretim okullarındaki öğrencilerinin yapmış oldukları devamsızlıkların en büyük sebebi olarak ise, sağlık problemleri ve ailevi nedenleri görmektedirler.

Öğrencilerin devamsızlık sebepleri hakkındaki görüşleri için yapılan çalışmada, öğrenciler devamsızlık sebeplerinin en önemli sonucu olarak sağlık problemlerini görmektedirler (Yıldız ve Kula 2011). Bu bakımdan öğrencilerin ve öğretmenlerin öğrenci devamsızlıklarından en önemli nedeni hakkındaki görüşleri ortaktır.

TARTIŞMA

2009-2010 eğitim öğretim yılında Elazığ il merkezinde bulunan ilköğretim okullarında görev yapan tüm öğretmenler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen toplam 178 öğretmenin, ilköğretim öğrencilerinin okula devamsızlık sebeplerinin başlıca nedenlerinden birinin sağlık problemleri olduğu görüşündelerdir. Bu sonuç, 2009–2010 Eğitim – Öğretim Yılı Bahar Döneminde Elazığ ili İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bulunan merkez ilköğretim okullarında görevli öğretmenler, öğretmenlere uygulanan "Öğrenci devamsızlıklarına öğretmen görüşü anketi" ve Elazığ ili ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin öğrenci devamsızlıklarına dair görüşleri ile sınırlıdır.

Öğrencilerin günde en az altı saat kapalı sınıflarda bulunmaları, birbirleriyle temasları, ortak eşya kullanmaları bulaşıcı hastalıkların artmasını ve hızlı yayılmasını kolaylaştırır. Okullarda okul hemşirelerinin görevlendirilmesi, sağlık taramalarının düzenli olarak yapılması, sağlık bilgisi konularında eğitim verilmesi, ayrıca rehberlik hizmetlerinde görevli öğretmenlerin, problemli öğrencilerin velileriyle sürekli temas halinde olarak gerekli yönlendirmeleri yapmaları öğrencilerin yapmış oldukları devamsızlıkları azaltacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIL, M., ve PURTAŞ, A. (2008). Ergenlik psikolojisi. İstanbul: Hepsiçocuk.

ALTINKURT, Y. (2008). "Öğrenci Devamsızlıklarının Nedenleri ve Devamsızlığın Akademik Başarıya Olan Etkisi". Sosyal Bilimler Dergisi, 20, 129-142.

BİNGHAM, A. (1998). Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi (A. F. Oğuzhan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

CRİSTOPHER, A. K. (2008). "School absenteeism and school refusal behavior in youth: A contemporary review". Clinical Paychology Review, 28, 451-471.

ÇINAR, İ. (2008). "İlköğretimin Önemi ve Öğretmen". Eğitişim Dergisi, 20.

ÇINKIR, Ş. (2004). "Okulda etkili öğretmen-öğrenci ilişkisinin yönetimi". Milli Eğitim Dergisi, 161.

ÇİLOĞLU, E. (2006). Okul çevresinin öğrencilere eğitsel katkısı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

GUİNAN, M. ; MCGUCKİN, M. ; ALİ, Y. (2002). "The effect of a comprehensive handwashing program on absenteeism in elementary schools". Am J ınfect Contral , 30 (4), 217-20.

INQE, N.-B. (2009). "Mandatory handwashing in elementary schools reduces absenteeism due to infectious illness among pupils: A pilot intervention study". American Journal Of Infection Contral , 37 (10), 820-826.

KADI, Z. (2000). Adana İli Merkezindeki İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Sürekli Devamsızlık Nedenleri. Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

KALAFAT, S. (2007). Eğitim psikolojisi (Ersanlı, K., ve Uzman, E., Dü). İstanbul.

KARASAR, N. (2000). Bilimsel araştırma yöntemi (12. Basım). Ankara: Nobel.

MEB Mevzuat Bankası. (10 Temmuz 2010). "İlköğretim ve Eğitim Kanunu". Erişim: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/24.html

ÖZBAŞ, M. (2010). "İlköğretim Okullarında Öğrenci Devamsızlığının Nedenleri". Erzincan Üniversitesi Eğitim ve Bilim Dergisi, 35 (156), 32-44.

ÖZBESLER, C., ve DUYAN, V. (2009). "Okul ortamlarında sosyal hizmet". Eğitim ve Bilim Dergisi, 34 (154).

PEHLİVAN, Z. (2006). Resmi genel liselerde öğrenci devamsızlığı ve buna dönük okul yönetimi politikaları (Ankara İli Örneği). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ROGGE, J.-U. (2001). Çocuklar büyüyor (G. Bilgili, Çev.). Hamburg: Rota.

TAYMAZ, H. (1997). Hizmetiçi eğitim. Ankara: Takav Matbaası.

ÜNAL, E. (2004). İlköğretim okullarında, profesyonel olmayan rehberlik çalışmaları ve eksikliği hissedilen hizmetler. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

VEENSTRA, R. ; LİNDENBERG, S. ; TİNGA, F.; ORMEL, J. (2010). "Truancy in late elementary and early secondary education: The influence of social bonds and self-control— the TRAILS study". Internatıonal Journal Of Behavıoral Development , 34 (4), 302-310.

WEİTZMAN, M. ; KLERMAN, L. ; LAMB, G. ; MENARY, J. ; ALPERT, J. (1982). "School Absence: A Problem for the Pediatrician". Pediatrics, 69 (6), 739-746.

YAPICI, M., ve YAPICI, Ş. (2003). "İlköğretim öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar". Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, 3 (3).

YAVUZER, H. (1996). Çocuk ve suç (8. Basım). İstanbul: Remzi.

YENİHAYAT, S. A. (2007). İlköğretim öğrencilerinin matematik kaygısı ile öğretmen tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YEŞİLYAPRAK, B. (2005). Eğitimde rehberlik hizmetleri (Gelişimsel Yaklaşım) (12. Basım). Ankara: Nobel.

YILDIZ, M., ve KULA, Ş. K. (2011). "Elazığ ilindeki ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin devamsızlık sebeplerinin incelenmesi". Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 23 (2), 133-140.

ÖĞRETMENLERİN OTOMOBİL TERCİHLERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ

Selahattin YAVUZ
Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bililer Fakültesi/İşletme Bölümü E-mail: selahyavuz@hotmail.com

ÖZET: Otomotiv sektörünün hızla değişmesi ve gelişmesi, müşterilerin karar verme süreçlerini çok etkilemektedir. Otomobil müşterilerinin büyük bir grubu olan öğretmenlerin otomobil seçimi, çok sayıda değerlendirme kriteri gerektiren çok kriterli karar verme problemidir. Bu çalışmada, öğretmenlerin otomobil tercihlerinde etkili olan faktörler bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaç için kriterler ve bu kriterleri karşılayan alternatifler belirlenmiştir. Bu kriterler ve alternatifler, çok kriterli bir karar verme yaklaşımı olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kullanılarak kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılıp söz konusu yöntem uygulanarak öğretmenlerin otomobil tercihi için etkili olan faktörler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karar Verme, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Analitik Hiyerarşi Süreci, Otomobil Seçimi,

DETERMİNATİON OF THE FACTORS AFFECTİNG TEACHERS' AUTOMOBİLE PREFERENCES THROUGH THE ANALYTİC HİERARCHY PROCESS METHOD

ABSTRACT: Rapid change and development of the automotive industry affects the customers' decision-making process very much. Teachers' choice of car, who is a large group of automobile customers, is a multi-criteria decision making problem requiring a large number of evaluation criteria. In this study, it has been tried to find out the factors affecting teachers' automobile preferences. For this purpose, criteria and alternatives fulfilling these criteria have been determined. These criteria and alternatives have been compared in pairs with each other by using the Analytic Hierarchy Process method (AHP) which is a multi-criteria decision-making approach, and the factors affecting teachers' automobile preferences have been determined by applying this method.

Key Words: Decision-Making, Multiple Criteria Decision-Making Methods, Analytic Hierarchy Process, Auto Selection,

GİRİŞ

Tüm insanlar hayatında birçok karar vermek zorunda kalmışlardır. Bu kararların bazılarını sezgiler ve duyumlara dayalı verirler. Sezgiler ve duyumlara dayalı verilen kararlar objektif değildir. Sezgisel analizle verilen kararlar genellikle objektif değildir. Çünkü bu kararlar bazı eğilimleri beraberinde taşır (http://www.hasanbaltalar.com/index.php?id=43).

Sezgilere dayalı karar vermenin bu dezavantajlarından kurtulmak için mantıksal analizler ve analitik yöntemler araştırılmaya başlanmıştır. Karar verme süreçlerinde, özellikle karar verme problemlerinin çok sayıda kriter ve alt kriterlere sahip olması neredeyse analitik yöntemleri zorunlu kılmıştır. Karar verme süreçlerinde analitik yaklaşımlardan biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi ilk kez Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir. AHP, karar verme sürecinde kişilerin veya firmaların yararlandıkları en önemli sayısal karar verme yöntem ve yaklaşımlardan birisidir. AHP, karar seçenek ve kriterlerine göreceli önem değerleri verilmek suretiyle oluşturulan karar verme sürecidir (Saaty, 1980).

AHP, günümüzde birçok alanda başarıyla kullanılmaktadır. AHP'yi diğer karar verme yöntemlerinden ayıran özellik, nicel ve nitel tüm karar değişkenlerinin bir arada değerlendirilmesini sağlamasıdır. Ayrıca, AHP'nin uygulanabilirliğinin kolay olması bu metoda duyulan ilgiyi gittikçe arttırmıştır (Yetim, 2008: 590). Dünyada ve Türkiye'de AHP yöntemi kullanılarak birçok çalışma yapılmıştır. Literatür incelendiğinde ekonomik, sosyal, politik, sağlık ve mühendislik alanlarında AHP yöntemi başarıyla kullanılmıştır.

Bu çalışmada öğretmenlerin hızla değişen otomotiv sektörünün etkisi altında otomobil satın alırken karar verme süreçlerine AHP yöntemi uygulanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; otomotiv sektörü ile ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde; AHP yönteminin metodolojisi ve üçüncü bölümde; AHP yöntemiyle öğretmenlerin otomobil tercihlerinde etkili olan faktörler belirlenmiştir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜ

Otomotiv sanayii, tüm sanayileşmiş ülkelerde ekonominin lokomotifi olarak kabul edilmektedir. Sektörün ekonomideki sürükleyici-lokomotif etkisinin nedeni, diğer sanayi dalları ve ekonominin diğer sektörleri ile olan çok yakın ilişkisidir. Otomotiv sanayii demir-çelik, petro-kimya, lastik gibi temel sanayi dallarında başlıca alıcı ve bu sektörlerdeki teknolojik gelişmenin de sürükleyicisidir. Turizm, altyapı ve inşaat ile ulaştırma ve tarım sektörlerinin gerek duyduğu her çeşit motorlu araçlar sektör ürünleri ile sağlanmaktadır. Bu sektördeki değişimler, ekonominin tümünü yakından etkilemektedir. Otomotiv sektörü motorlu taşıt aracı üreten bir sanayidir. Dünyada toplam motorlu taşıt üretiminin yaklaşık % 70 ini otomobil üretimi oluşturmaktadır. Türkiye'de de bu oran geçerlidir. Otomobil üretimi, diğer motorlu taşıtlara göre çok daha yüksek adetlerde yapılır. Bu suretle otomobil üretimi, güçlü bir yan sanayiini oluşturarak diğer taşıtların üretimine de destek olur. Bu nedenle otomobil üretimi, otomotiv sanayiinin temelidir. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Otomotiv)

Birçok sektör gibi dünya otomotiv sektörü de ortak bir dil oluşturmak adına tanımlar geliştirmeye çalışıyor. Bu çalışmalar yalnızca ortak bir dili oluşturmakla kalmamakta, rekabetin hatlarını belirleyen çizgileri de ortaya çıkarmaktadır. İş yaşamında "Rekabet Öncesi Birliktelik" diye tanımlanan bu girişimler, otomotiv sektörünün ihtiyacı olan ürün sınıflandırmasını belirginleştirmekte etkili olmuştur. Segmentasyon denilen ürün sınıflandırması, hangi aracın kimlerle rekabet edebileceğini belirlerken tüketicinin alım seviyesini de kademelendirir.

Ülkemizde bugüne kadar, bu konuda tüketicinin aydınlatılmaması önemli bir eksikliktir. Son dönemde Otomotiv Distribütörleri Derneği (ODD)'nin çalışması ile uluslararası normlarda bir sınıflandırma yapılmıştır. Türk tüketicisi, hangi aracın hangi segmentte olduğunu genellikle ayırt edememektedir. Dolayısıyla araç satın almaya yöneldiğinde tek kriteri fiyat olarak görmektedir. Bu nedenle daha üstün niteliklere, daha geniş hacme, daha fazla taşıma kapasitesine sahip olan birçok araç, aynı fiyatta olan, alt segmentlerde yer alan araçlarla kıyaslanmakta, sağladığı avantajlar farkında olunmadan göz ardı edilmektedir.

Uluslararası normlara göre segmentasyon, "sektörün anlayacağı" ve "tüketicinin anlayacağı" şeklinde, iki farklı isimlendirmeyle anılıyor. Tüketici tarafından daha kolay anlaşılabilmesi için mini, kompakt, orta, lüks, SUV ve MPV olarak sadeleştirilen sınıflandırma temelde, teknik olarak alfabetik sıralanmış harflerle yapılıyor. A, B, C, D, E, F, G başlıkları altında sıralanan otomobiller, MPV koduyla anılan mini vanlar, SUV koduyla ifade edilen 4×4'ler ve LCV koduyla isimlendirilen hafif ticariler bu segmentasyonun kademelerini oluşturuyor. Bu sınıflandırma içinde büyük ticariler ise, otobüslerde BUS, orta ağırlıktaki kamyonlarda MCV (Medium Commercial Vehicle - Orta Ticari Araç), ağır kamyonlarda ise HCV (Heavy Commercial Vehicle – Ağır Ticari Araç) olarak tanımlanmaktadır (http://www.servisciforum.net/).

Tablo-1'de otomobil segmentleri ve her segment sınıfı için bazı otomobiller verilmiştir.

Tablo-1: Otomobil Segmentleri ve Bazı Otomobiller

Segmentler	Otomobiller
A Segmenti	Peugeot 107 - FiatPanda - Renault Twingo -Toyota Aygo -Hyundai i10 - CitroenC1 - Chevrolet Spark -Suzuki Alto - KiaPicanto
B Segmenti	Ford Fiesta - Renault Clio - Renault Symbol - OpelCorsa - Fiat Grande Punto - Fiat Palio - Toyota Yaris -Mazda 2 - Chevrolet Kalos - Volkswagen Polo - Peugeot 207- Peugeot 206-Honda Jazz - NissanMicra - Nissan Note - Hyundai Getz - Dacia Sandero -Mitsubishi Colt - Hyundai i20 - Kia Rio-Skoda Fabia
C Segmenti	Mitsubishi Lancer -Renault Fluence - Renault Megane - Hyundai i30 - Toyota Corolla - Ford Focus - Opel Astra - Honda Civic - Audi A3 - Fiat Bravo - Volkswagen Golf - Kia Cee'd - Peugeot 308 - Mazda 3 - Hyundai Elantra - Kia Cerato - Skoda Octavia - Dacia Logan - Toyota Auris -Proton Gen2
D Segmenti	Opel Insignia - Volkswagen Passat - Opel Vectra - Alfa Romeo 156 - Renault Laguna - Ford Mondeo - Toyota Avensis - Honda Accord- Seat Exeo - Mazda 6 - Alfa Romeo 159 - Nissan Primera - Skoda Superb -Mercedes C-Serisi -BMW 3 Serisi
E Segmenti	Mercedes E Serisi - BMW 5 Serisi - Audi A6 - Chrysler300C
F Segmenti	Mercedes S Serisi - BMW 7 Serisi - Audi A8 - JaguarXJ - Volkswagen Phaeton
S Segmenti	Porsche Serileri -Ferrari Serileri -Maserati Serileri
MPV Segmenti	Hyundai Matrix - Toyota Corolla Verso - Renault Megane Scenic - Seat Altea
LCV Segmenti	Citroen Nemo-Fiat Fiorino-Fiat Doblo-Renault Kangoo-Opel Combo

Kaynak: http://www.aracbilgisi.com/usta-sofor/1574-otomobil-segmenti
Kaynak: http://www.msxlabs.org/forum/otomobiller-arabalar/278716-

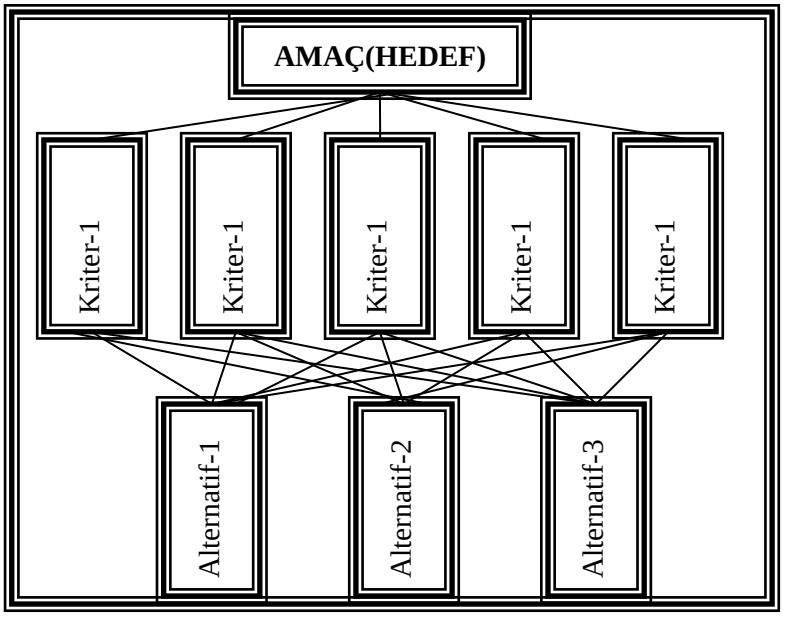
ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ (AHP)

AHP, 1977'de Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. İnsan doğasında var olan ikili karsılaştırmalara dayanmakta olan AHP, bu ikili karsılaştırmalar ile seçeneklerin ve kriterlerin birbirlerine göre ne kadar önemli, tercih edilir veya baskın olduğunu değerlendirir (Özgörmüş vd, 2005). Aynı zamanda AHP çok kompleks olan beyin süreçlerini organize etmek, karar verme durumunda olan kişi ve kuruluşlar için problemdeki karışıklığı gidermek için önemli bir metottur. Bu yöntemle kişilerin daha etkin karar vermeleri amaçlanmıştır. Yöntem oldukça büyük ilgi görmüş ve çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılmıştır (Saaty, 2000:21).
Aynı zamanda AHP yöntemi karar problemlerinin çözümünde, daha etkin karar verme imkânı sağlayabilmektedir. AHP, karar vericilerin karmaşık problemleri, problemin ana hedefi, kriterleri, alt kriterleri ve alternatifleri arasındaki ilişkiyi gösteren hiyerarşik yapıda modellemelere imkân vermektedir (Adıgüzel vd, 2009: 21). Son dönemde bu yöntem oldukça büyük bir ilgi görmüş ve gerçek hayatta birçok karar verme probleminin çözümünde kullanılır hale gelmiştir. Özellikle; etkinlik, verimlilik analizlerinde ve performans ölçüm problemlerinde geniş bir şekilde AHP'nin uygulandığı görülmektedir (Peters ve Zelewski, 2008: 1040).

AHP'nin Uygulama Aşamaları

Karar verme problemlerinin AHP ile çözümünde dört aşama bulunmaktadır (Eroğlu ve Lorcu, 2007: 32*)* Bu aşamalar aşağıda tanımlanmıştır.

Aşama-1: AHP'de karar vericinin temel amacı doğrultusunda, kriterlerin ve ona ait olan alt kriterlerin belirlenip, hiyerarşik yapının oluşturulması ile ilk adım oluşmaktadır. Bu bağlamda, AHP'de ilk önce amaç belirlendikten sonra bu amaç doğrultusunda her bir kriter ortaya konulmaktadır. Daha sonra her bir kriter için alternatifler belirlenmekte ve karar için hiyerarşik bir yapı oluşturulmaktadır (Scholl, 2005: 763). AHP problemleri; amaç(hedef), kriterler ve alternatifler olmak üzere en az üç katman halinde tanımlanır. Şekil-1'de bir amaç için 5 kriterli ve 3 alternatifli bir AHP süreci gösterilmiştir.

Şekil-1: Bir amaç için 5 kriterli ve 3 alternatifli bir hiyerarşi örneği

Aşama-2: AHP'de ikinci adım, karşılaştırma matrisinin oluşturulmasıdır. Bu matris köşegen elemanları 1 olan nxn tipinde bir kare matristir. Karşılaştırma matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & . & . & . & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & . & . & . & a_{2n} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & . & . & . & a_{3n} \\ . & . & . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . & . & . \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & . & . & . & a_{nn} \end{bmatrix}_{nxn}$$

Karşılaştırma matrisinin köşegeni üzerindeki bileşenler, yani $i = j$ olduğunda, 1 değerini alır. Çünkü bu durumda ilgili faktör kendisi ile karşılaştırılmaktadır. Faktörlerin karşılaştırılması, birbirlerine göre sahip oldukları önem değerlerine göre birebir ve karşılıklı yapılır. Faktörlerin birebir karşılıklı karşılaştırılmasında Tablo-2'deki önem skalası kullanılır. Örneğin birinci faktör üçüncü faktöre göre karşılaştırmayı yapan tarafından daha önemli görünüyorsa, bu durumda karşılaştırma matrisinin birinci satır üçüncü sütun bileşeni ($i = 1, j = 3$), 3 değerini alacaktır. Aksi durumda yani birinci faktörün üçüncü faktörle karşılaştırılmasında, daha önemli tercihi üçüncü faktörden yana kullanılacaksa bu durumda karşılaştırma matrisinin birinci satır üçüncü sütun bileşeni 1/3 değerini alacaktır. Aynı karşılaştırmada birinci faktörle üçüncü faktörün karşılaştırılmasında faktörler eşit öneme sahip oldukları yönünde tercih kullanılıyorsa bu durumda bileşen 1 değerini alacaktır (Yaralioğlu, 2001: 132).

Tablo- 2: Analitik Hiyerarşi Sürecinde Kullanılan Önem Skalası

Önem Değerleri	**Değer Tanımları**
1	Her iki faktörün eşit öneme sahip olması durumu
3	1. Faktörün 2. faktörden daha önemli olması durumu
5	1. Faktörün 2. faktörden çok önemli olması durumu
7	1. Faktörün 2. faktöre nazaran çok güçlü bir öneme sahip olması durumu
9	1. Faktörün 2. faktöre nazaran mutlak üstün bir öneme sahip olması durumu
2,4,6,8	Ara değerler

Kaynak: Thomas L. Saaty (1980); *The Analytical Hiyerarchy Process*, Mc Grow-Hill Company, New York, s. 54.

Farklı kriterlerin ikili karşılaştırmaları Tablo-3'de görüldüğü gibidir. Burada n kriter, i=1,2,..,n 'e kadar, ve j=1,2,..,n'e kadar olmak üzere satır ve sütunlarda sıralanarak karşılaştırma matrisini oluşturmaktadır. Matristeki wi/wj terimi, karşılaştırma matrisinde amaca ulaşmada i. kriterin j. kriterden ne kadar daha önemli olduğunu ifade etmektedir.

Tablo-3: Kriter Karşılaştırma Matrisi

	Kriter-1	Kriter-2	Kriter-3	…	Kriter-n
Kriter-1	w1/w1	w1/w2	w1/w3	……..	w1/wn
Kriter-2	w2/w1	w2/w2	w2/w3	…….	w2/wn
Kriter-3	w3/w1	w3/w2	w3/w3	……..	w3/wn
…….....	……	……...	……...	……...	……...
Kriter-n	wn/w1	wn/w2	wn/w3	……	wn/wn

İkili karşılaştırma matrisinin özellikleri şunlardır (Saaty, 1980:212) ;

- ✓ Matrisin köşegenleri 1 (bir)' e eşittir.
- ✓ Matris kare matristir ve elemanlarının tümü pozitif sayıdır.
- ✓ Matris tam tutarlı ise (CR=0), $a_{ij}.a_{jk}=a_{ik}$ eşitliği sağlanır.
- ✓ Matris tam tutarlı ise her hangi bir satırdan matrisin diger tüm faktörlerine ulaşılır.
- ✓ Matrisin en büyük öz değerine karşılık gelen öz vektör, AHP matrisinde önem düzeyi veya göreceli önem vektörü olarak tanımlanır.
- ✓ Değerlendirmede açılım, n sayılı 2'li kombinasyon kadar yapılabilir.

Aşama-3: Bu aşamada faktörlerin yüzde önem dağılımları belirlenir. Karşılaştırma matrisi, faktörlerin birbirlerine göre önem seviyelerini belirli bir mantık içerisinde gösterir. Ancak bu faktörlerin bütün içerisindeki ağırlıklarını, diğer bir deyişle yüzde önem dağılımlarını belirlemek için, karşılaştırma matrisini oluşturan sütun vektörlerinden yararlanılır ve n adet ve n bileşenli B sütun vektörü oluşturulur. Bu vektör aşağıda gösterilmiştir:

$$B_i = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & b_{13} & . & . & . & b_{1n} \end{bmatrix}^T$$

B sütun vektörlerinin hesaplanmasında (1) formülünden yararlanılır.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} a_{ij}} \qquad (1)$$

Yukarıda anlatılan adımlar diğer değerlendirme faktörleri içinde tekrarlandığında faktör sayısı kadar B sütun vektörü elde edilecektir. n adet B sütun vektörü, bir matris formatında bir araya getirildiğinde ise aşağıda gösterilen C matrisi oluşturulacaktır.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ . & & & . \\ . & & & . \\ . & & & . \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix}$$

C matrisinden yararlanarak, faktörlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımları elde edilebilir. Bunun için C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınır ve "öncelik vektörü" olarak adlandırılan W sütun vektörü elde edilir (Yaralioğlu, 2001: 133).

$$W = \begin{bmatrix} w_1 & w_2 & w_3 & . & . & . & w_n \end{bmatrix}^T$$

Aşama- 4: Bu aşamada faktör karşılaştırmalarındaki tutarlılık ölçülür. AHP kendi içinde ne kadar tutarlı bir sistematiğe sahip olsa da sonuçların gerçekçiliği doğal olarak, karar vericinin faktörler arasında yaptığı birebir karşılaştırmadaki tutarlılığa bağlı olacaktır. AHP bu karşılaştırmalardaki tutarlılığın ölçülebilmesi için bir süreç önermektedir. Sonuçta elde edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunan öncelik vektörünün ve dolayısıyla faktörler arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlılığın test edilebilmesi imkanını sağlamaktadır. AHP, CR hesaplamasının özünü, faktör sayısı ile "temel değer" adı verilen (λ) katsayısının karşılaştırılmasına dayandırmaktadır. λ' nın hesaplanması için öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımından D sütun vektörü elde edilir. (http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/)

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ . & & & . \\ . & & & . \\ . & & & . \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ . \\ . \\ . \\ w_n \end{bmatrix}$$

Bulunan D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme faktörüne ilişkin temel değer (E_i) elde edilir. Bu değerlerin aritmetik ortalaması (2) formülü yardımıyla karşılaştırmaya ilişkin λ değerini verir.

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^{n} E_i}{n} \qquad (2)$$

λ hesaplandıktan sonra Tutarlılık Göstergesi (CI), (3) formülünden yararlanarak hesaplanabilir.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n-1} \qquad (3)$$

Bulunan CI değeri, Random Gösterge (RI) olarak adlandırılan ve Tablo 4' te gösterilen standart düzeltme değerine bölünerek CR elde edilir.

Hesaplanan CR değerinin 0.10'dan küçük olması halinde karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değerinin 0.10'dan büyük olması ya AHP' deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir. CR değeri sıfıra yaklaştıkça karşılaştırma sonuçları daha tutarlı olacak demektir (Saaty, 2001:68).

Tablo-4: Rasgele İndeks Sayıları (RI Değerleri)

N	RI	N	RI
1	0	8	1,41
2	0	9	1,45
3	0,58	10	1,49
4	0,90	11	1,51
5	1,12	12	1,54
6	1,24	13	1,56
7	1,35		

Aşama- 5: Bu aşamada her bir faktör için, m karar noktasındaki yüzde önem dağılımları bulunur. Bu aşama yukarıda anlatılan şekilde ancak bu kez, her bir faktör açısından karar noktalarının yüzde önem dağılımları belirlenir. Diğer bir deyişle birebir karşılaştırmalar ve matris işlemleri faktör sayısı kadar (n kez) tekrarlanır. Ancak bu kez her bir faktör için karar noktalarında kullanılacak G karşılaştırma matrislerinin boyutu mxm olacaktır. Her bir karşılaştırma işleminden sonra $mx1$ boyutlu ve değerlendirilen faktörün karar noktalarına göre yüzde dağılımlarını gösteren S sütun vektörleri elde edilir (Yaralioğlu, 2001: 134).

$$S_i = \begin{bmatrix} s_{11} & s_{12} & s_{13} & . & . & . & s_{1m} \end{bmatrix}^T$$

Aşama-6: Bu aşamada karar noktalarındaki sonuç dağılımı bulunur. Öncelikle, n tane mx1 boyutlu S sütun vektöründen meydana gelen ve mxn boyutlu K karar matrisi oluşturulur. Karar matrisi W sütun vektörü (öncelik vektörü) ile aşağıdaki gibi çarpıldığında ise m elemanlı L sütun vektörü elde edilir. L sütun vektörü karar noktalarının yüzde dağılımını verir. Bu dağılım aynı zamanda karar noktalarının önem sırasını gösterir (http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/)

$$L = K.W = \begin{bmatrix} s_{11} & s_{12} & \dots & s_{1n} \\ s_{21} & s_{22} & \dots & s_{2n} \\ . & & & . \\ . & & & . \\ . & & & . \\ s_{m1} & s_{m2} & \dots & s_{mn} \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ . \\ . \\ . \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} l_{11} \\ l_{21} \\ . \\ . \\ . \\ l_{m1} \end{bmatrix}$$

UYGULAMA

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bunun için önce anket formu hazırlanmıştır. Bu amaçla otomobil seçimi için; performans, yakıt, güvenlik, ikinci el piyasası, bakım masrafları, vergi ve muayene masrafı, konfor ve rahatlık, iç ve bagaj hacmi olmak üzere 8 kriter ve bu kriterleri karşılayan; A segment, B segment, C segment, D segment, MPV segment, LCV segment olmak üzere 6 alternatif belirlenmiştir. Burada amaç, öğretmenler için en uygun otomobil segmentini belirlemektir. Bu 8 kriterin kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılması amacıyla Erzincan ilinden 137, Kahramanmaraş ilinden 95, İstanbul ilinden 253, Ankara ilinden 120 ve Samsun ilinden 82 olmak üzere 687 öğretmene anket uygulanmıştır. Yapılan ankette örneğin, yakıt ile güvenliğin ikili karşılaştırılması için; Sizin için yakıt tüketimi güvenlikten önemli midir? Cevabınız "evet" ise önem derecesi nedir? ( ) Eşit önemde ( ) Biraz önemli ( ) Önemli ( ) Çok önemli ( ) Son derece önemli gibi sorular sorulmuştur. Bu şekilde tüm ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar için hazır tablo değeri kullanılmıştır. Tablo-2'e göre eşit önemde(1), biraz önemli(3), önemli(5), çok önemli(7) ve son derece önemli(9) değerleri kullanılmıştır. Eğer karar verici olan otomobil alıcısı için yakıt tüketiminin önem derecesi, örneğin "biraz önemli" ile "önemli" arasında kararsız ise 3 ve 5 arasında bulunan 4 değeri kullanılmıştır. Otomobil alıcısı için yakıt güvenlikten biraz önemli ise yakıt-güvenlik ikili karşılaştırması için 3 değeri, güvenlik-yakıt ikili karşılaştırması için 1/3 değeri kullanılmıştır. Ankete katılan öğretmenlerden rasgele birinin kriterler için ikili karşılaştırma matrisi Tablo-5'de verilmiştir. Burada; A: Performans, B: Yakıt, C: Güvenlik, D: İkinci el piyasa durumu, E: Bakım masrafları, F: Vergi ve muayene masrafı, G: Konfor ve rahatlık, H: İç ve bagaj hacmi olarak gösterilmiştir.

Tablo-5: Öğretmenlerden Birinin İkili Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**E**	**F**	**G**	**H**
A	1	1/4	2	1/3	1/2	5	3	4
B	4	1	5	2	3	8	6	7
C	1/2	1/5	1	1/4	1/3	4	2	3
D	3	1/2	4	1	2	7	5	6
E	2	1/3	3	1/2	1	6	4	5
F	1/5	1/8	1/4	1/7	1/6	1	1/3	1/2
G	1/3	1/6	1/2	1/5	1/4	3	1	2
H	1/4	1/7	1/3	1/6	1/5	2	1/2	1

Kriterler ile ilgili 687 öğretmene uygulanan tüm karşılaştırmalar yapıldıktan sonra bunların bir tek karşılaştırma matrisinde gösterilebilmesi için tüm ikili karşılaştırmaların geometrik ortalaması alınmıştır. Bu geometrik ortalama sonucunda Tablo-6'deki karşılaştırma matrisi elde edilmiştir.

Tablo-6: İkili Karşılaştırma Matrislerinin Geometrik Ortalaması

	A	**B**	**C**	**D**	**E**	**F**	**G**	**H**
A	1,000	0,245	1,962	0,326	0,493	4,912	2,944	3,921
B	3,921	1,000	4,912	1,962	2,944	7,842	5,885	6,862
C	0,493	0,196	1,000	0,245	0,326	3,921	1,962	2,944
D	2,944	0,493	3,921	1,000	1,962	6,862	4,912	5,885
E	1,962	0,326	2,944	0,493	1,000	5,885	3,921	4,912
F	0,196	0,123	0,245	0,139	0,163	1,000	0,326	0,493
G	0,326	0,163	0,493	0,196	0,245	2,944	1,000	1,962
H	0,245	0,139	0,326	0,163	0,196	1,962	0,493	1,000
Top.	11,087	2,685	15,803	4,524	7,329	35,328	21,443	27,979

B_i sütun vektörlerinin elde edilmesi için karşılaştırma matrisinin her bir sütun toplamı Tablo-6'da verilmiştir. B_i sütun vektörlerinin oluşturulması için (1) eşitliği kullanılıp elde edilen 8 adet sütun vektörü bir matris formunda yazıldığında aşağıdaki C matrisi elde edilmiştir.

$$C = \begin{bmatrix} 0{,}090 & 0{,}091 & 0{,}124 & 0{,}072 & 0{,}067 & 0{,}139 & 0{,}137 & 0{,}140 \\ 0{,}354 & 0{,}372 & 0{,}311 & 0{,}434 & 0{,}402 & 0{,}222 & 0{,}274 & 0{,}245 \\ 0{,}044 & 0{,}073 & 0{,}063 & 0{,}054 & 0{,}045 & 0{,}111 & 0{,}091 & 0{,}105 \\ 0{,}266 & 0{,}184 & 0{,}248 & 0{,}221 & 0{,}268 & 0{,}194 & 0{,}229 & 0{,}210 \\ 0{,}177 & 0{,}122 & 0{,}186 & 0{,}109 & 0{,}136 & 0{,}167 & 0{,}183 & 0{,}176 \\ 0{,}018 & 0{,}046 & 0{,}016 & 0{,}031 & 0{,}022 & 0{,}028 & 0{,}015 & 0{,}018 \\ 0{,}029 & 0{,}061 & 0{,}031 & 0{,}043 & 0{,}033 & 0{,}083 & 0{,}047 & 0{,}070 \\ 0{,}022 & 0{,}052 & 0{,}021 & 0{,}036 & 0{,}027 & 0{,}056 & 0{,}023 & 0{,}036 \end{bmatrix}$$

C matrisinden yararlanarak, faktörlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımlarını elde etmek için C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınarak "öncelik vektörü" olarak adlandırılan W sütun vektörü aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

$$W = \begin{bmatrix} 0{,}108 & 0{,}327 & 0{,}073 & 0{,}227 & 0{,}157 & 0{,}024 & 0{,}050 & 0{,}034 \end{bmatrix}^T$$

Faktörlerin karşılaştırmalarındaki tutarlılığı ölçmek gerekli olan D sütün vektörü aşağıdaki gibi bulunmuştur.

$$D = \begin{bmatrix} 0{,}881 & 2{,}733 & 0{,}590 & 1{,}911 & 1{,}307 & 0{,}193 & 0{,}395 & 0{,}269 \end{bmatrix}^T$$

D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme faktörüne ilişkin temel değerler (E_i) elde edilir. Bu E_i değerlerinin aritmetik ortalaması ile karşılaştırmaya ilişkin temel değer olan (λ) değeri 8,149 olarak bulunmuştur. İkili karşılaştırmaların tutarlılık göstergesi olan CI değerinin hesaplanması için (3) eşitliği kullanıldığında

$$CI = \frac{8{,}149 - 8}{8 - 1} = \frac{0{,}149}{7} = 0{,}021$$

değeri elde edilir. Bu değer Tablo-4'te verilen ve standart düzeltme değeri olarak adlandırılan Rasgele İndeks (RI) değerine bölünmüştür. Uygulamada 8 kriter olduğundan 8 kritere karşılık gelen Rasgele İndeks(RI) değeri 1,41'dir.

$$CR = \frac{0{,}021}{1{,}41} = 0{,}015$$

Bu işlem sonucunda bulunan 0,015 değeri 0,10 değerinden küçük olduğundan Tablo–6'daki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır. Bu durumda faktörler ve öncelik değerleri Tablo-7'de verildiği gibidir.

Tablo-7: Faktörler ve Öncelik Değerleri Tablosu

Faktörler	**Öncelik Değeri**
A: Performans	0,108
B: Yakıt	0,327
C: Güvenlik	0,073
D: İkinci el piyasası durumu	0,227
E: Bakım Masrafları	0,157
F: Vergi ve muayene masrafı	0,024
G: Konfor ve Rahatlık	0,050
H: İç ve bagaj hacmi	0,034

Tablo-7'de verildiği gibi kriterlerin öncelik değerleri bulunduktan sonra bu 8 kriteri karşılayan ve öğretmenlerin genellikle kullandıkları otomobil sınıflarından; A segmenti, B segmenti, C segmenti, D segmenti, MPV segmenti, LCV segmenti olmak üzere 6 alternatif belirlenmiştir. Belirlenme işleminden sonra uzman kişilere 8 kriter bakımından 6 alternatifin ikili karşılaştırılması istenilmiştir. Burada, A: A segment, B: B segment, C: C segment, D: D segmnet, MPV: Multi Purpose Vehicle, LCV: Light Commercial Vehicle olarak gösterilmiştir.

Performans bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri Tablo-8'de verilmiştir.

Tablo-8: Performans Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	B	C	D	MPV	LCV
A	1	1/2	1/4	1/6	1/5	1/3
B	2	1	1/3	1/5	1/4	1/2
C	4	3	1	1/3	1/2	2
D	6	5	3	1	2	4
MPV	5	4	2	1/2	1	3
LCV	3	2	1/2	1/4	1/3	1

Performans bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-9'da verilmiştir.

Tablo-9: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	Öz Değerleri
A	0,043
B	0,065
C	0,160
D	0,379
MPV	0,248
LCV	0,102
$\lambda = 6{,}121$ CI = 0,024 CR = 0,019	

Tablo-9'da verildiği gibi hesaplanan CR = 0,019 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-8'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Yakıt bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo-10: Yakıt Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	B	C	D	MPV	LCV
A	1	3	4	5	5	2
B	1/3	1	2	3	3	1/2
C	1/4	1/2	1	2	2	1/3
D	1/5	1/3	1/2	1	0	1/4
MPV	1/5	1/3	1/2	0	1	1/4
LCV	1/2	2	3	4	4	1

Yakıt bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-11'de verilmiştir.

Tablo-11: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	Öz Değerleri
A	0,385
B	0,161
C	0,100
D	0,049

MPV	0,049
LCV	0,252
$\lambda = 5{,}800$ CI = 0,040 CR = 0,032	

Tablo-11'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,032 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-10'daki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Güvenlik bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-12'de verilmiştir.

Tablo-12: Güvenlik Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	1/2	1/3	1/4	1/3	1/2
B	2	1	1/2	1/3	1/2	0
C	3	2	1	1/2	0	2
D	4	3	2	1	2	3
MPV	3	2	0	1/2	1	2
LCV	2	0	1/2	1/3	1/2	1

Güvenlik bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-13'de verilmiştir.

Tablo-13: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,070
B	0,099
C	0,178
D	0,373
MPV	0,178
LCV	0,099
$\lambda = 5{,}421$ CI = 0,115 CR = 0,092	

Tablo-13'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,092 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-12'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

İkinci el piyasası bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-14'de verilmiştir.

Tablo-14: İkinci El Piyasası Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	1/3	1/3	2	0	1/2
B	3	1	0	4	3	2
C	3	0	1	4	3	2
D	1/2	1/4	1/4	1	1/2	1/3
MPV	0	1/3	1/3	2	1	1/2
LCV	2	1/2	1/2	3	2	1

İkinci el piyasası bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-15'de verilmiştir.

Tablo-15: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,097
B	0,268
C	0,268
D	0,071
MPV	0,097
LCV	0,196
$\lambda = 5{,}437$ CI = 0,112 CR = 0,090	

Tablo-15'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,090 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-14'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Bakım masrafları bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-16'da verilmiştir.

Tablo-16: Bakım Masrafları Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	2	2	4	4	5
B	1/2	1	0	3	3	4
C	1/2	0	1	3	3	4
D	1/4	1/3	1/3	1	0	2
MPV	1/4	1/3	1/3	0	1	2
LCV	1/5	1/4	1/4	1/2	1/2	1

Bakım masrafları bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-17'de verilmiştir.

Tablo-17: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,394
B	0,197
C	0,197
D	0,076
MPV	0,076
LCV	0,057
$\lambda = 5{,}448$ CI = 0,110 CR = 0,088	

Tablo-17'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,088 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-16'daki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Vergi ve muayene masrafları bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-18'de verilmiştir.

Tablo-18: Bakım Masrafları Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	2	2	4	4	5
B	1/2	1	0	3	3	4
C	1/2	0	1	3	3	4
D	1/4	1/3	1/3	1	0	2
MPV	1/4	1/3	1/3	0	1	2
LCV	1/5	1/4	1/4	1/2	1/2	1

Vergi ve muayene masrafları bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-19'da verilmiştir.

Tablo-19: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,394
B	0,197
C	0,197
D	0,076
MPV	0,076
LCV	0,057
$\lambda = 5{,}448$ CI = 0,110 CR = 0,088	

Tablo-19'da verildiği gibi hesaplanan CR = 0,088 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-18'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Konfor ve rahatlık bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-20'de verilmiştir.

Tablo-20: Konfor ve Rahatlık Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	1/3	1/4	1/6	1/5	1/2
B	3	1	1/2	1/4	1/3	2
C	4	2	1	1/3	1/2	3
D	6	4	3	1	2	5
MPV	5	3	2	1/2	1	4
LCV	2	1/2	1/3	1/5	1/4	1

Konfor ve rahatlık bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-21'de verilmiştir.

Tablo-21: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,043
B	0,102
C	0,160
D	0,379
MPV	0,248
LCV	0,065

$\lambda = 6{,}121$ CI = 0,024 CR = 0,019

Tablo-21'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,019 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-20'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

İç ve bagaj hacmi bakımından otomobil segmentlerinin ikili karşılaştırma matrisi değerleri ve bu değerlerin ondalık değeri Tablo-22'de verilmiştir.

Tablo-22: İç ve Bagaj Hacmi Bakımından Karşılaştırma Matrisi

	A	**B**	**C**	**D**	**MPV**	**LCV**
A	1	1/2	1/3	1/4	1/5	1/6
B	2	1	1/2	1/3	1/4	1/5
C	3	2	1	1/2	1/3	1/4
D	4	3	2	1	1/2	1/3
MPV	5	4	3	2	1	1/2
LCV	6	5	4	3	2	1

İç ve bagaj hacmi bakımından hesaplanan ikili karşılaştırma matrisinin öz değerleri (öncelik vektörü) Tablo-23'de verilmiştir.

Tablo-23: Segmentler ve Öz Değerleri

Segmentler	**Öz Değerleri**
A	0,043
B	0,065
C	0,102
D	0,160
MPV	0,248
LCV	0,379
$\lambda = 6{,}121$ CI = 0,024 CR = 0,019	

Tablo-23'de verildiği gibi hesaplanan CR = 0,019 değeri 0,10 değerinden küçük olduğu için Tablo-22'deki ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Son olarak karar noktalarının yüzde dağılımını ve aynı zamanda önem sırasını veren L vektörünün bulunabilmesi için karar matrisi olan K matrisi ile W sütun vektörü çarpılarak aşağıdaki gibi bulunur.

$$L = \begin{bmatrix} 0{,}233 \\ 0{,}171 \\ 0{,}171 \\ 0{,}138 \\ 0{,}112 \\ 0{,}172 \end{bmatrix}$$

Sütun vektöründe görüldüğü gibi karar noktalarının yüzde dağılımına göre kriterler bakımından alternatiflerin öncelik değerleri; A segmenti (0,233), B segmenti (0,171), C segmenti (0,171), D segmenti (0,138), MPV segmenti (0,112), LCV segmenti (0,172) olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Otomotiv sektörü dünyada tüm sektörler içinde en hızlı değişen ve gelişen sektörlerden biri olmuştur. Sektördeki bu hızlı değişim müşterilerin otomobil tercihlerini çok etkilemiştir. Bu da müşterilerin otomobil seçimini çok sayıda değerlendirme kriteri gerektiren çok kriterli karar verme problemine dönüştürmüştür. Bu çalışmada, öğretmenlerin otomobil tercihlerinde etkili olan faktörler bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaç için performans, yakıt, güvenlik, ikinci el piyasa durumu, bakım masrafı, vergi-muayene masrafı, konfor-rahatlık ve iç-bagaj hacmi olmak üzere 8 kriter ve bu kriterleri karşılayan A segmenti, B segmenti, C segmenti, D segmenti, MPV Segmenti ve LCV Segmenti olmak üzere 6 alternatif belirlenmiştir. Bu kriterler anket yöntemiyle öğretmenler tarafından ikili olarak karşılaştırılmıştır. Alternatifler ise otomobil konusunda uzman kişiler tarafından ikili olarak karşılaştırılmıştır. Daha sonra çok kriterli bir karar verme yaklaşımı olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) kullanılarak öğretmenlerin otomobil tercihi için en etkili otomobil sınıfı(segmenti) bulunmuştur.

Belirlenen kriterlerin ikili karşılaştırma matrisinin tutarlı olup olmadığını belirlemek için CR değeri bulunmuştur. Gerekli hesaplamalar sonucunda CR değeri 0,015 bulunmuştur. Bu değer 0,10 değerinden küçük olduğu için kriterler açısında karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu söylenebilir. AHP yöntemi uygulanarak kriterlerin öncelik değerleri ise performans(0,108), yakıt(0,327), güvenlik(0,073), ikinci el piyasa durumu (0,227), bakım masrafı(0,157), vergi-muayene masrafı(0,024), konfor-rahatlık(0,050) ve iç-bagaj hacmi(0,034) olarak bulunmuştur. Görüldüğü gibi kriterlerin öncelik değerleri bakımından en önemli kriterin, yakıt(0,327) kriteri olduğu tespit edilmiştir.

Belirlenen alternatifler kriterler bakımından karşılaştırılmıştır. Kriterler bakımından her bir segmentin öz değerleri bulunmuştur. Performans kriteri bakımından segmentlerin ikili karşılaştırma matrisi için CR değeri 0,019 olarak, yakıt için CR değeri 0,032 olarak, güvenlik için CR değeri 0,092 olarak, ikinci el piyasa durumu için CR değeri 0,090 olarak, bakım masrafları için CR değeri 0,088 olarak, vergi ve muayene masrafı için CR değeri 0,088 olarak, konfor ve rahatlık için CR değeri 0,019 olarak, iç ve bagaj hacmi için CR değeri 0,019 olarak bulunmuştur. Bu CR değerlerinin tümü 0,10 değerinden küçük olduğu için kriterler açısından alternatiflerin karşılaştırma matrislerinin tutarlı olduğu söylenebilir.

Çalışma sonucunda elde edilen karar noktalarının yüzde dağılımı olan vektör incelendiğinde, kriterler bakımından alternatiflerin öncelik değerleri A segmenti (0,233), B segmenti (0,171), C segmenti (0,171), D segmenti (0,138), MPV segmenti (0,112), LCV segmenti (0,172) olarak bulunmuştur. Görüldüğü gibi kriterler dikkate alındığında öğretmenlerin otomobil tercihi bakımından en önemli alternatif, A segmenti (0,233) otomobillerdir. Orta öneme sahip alternatifler, B segmenti (0,171), C segmenti (0,171) ve LCV segmenti (0,172) otomobillerdir. En az öneme sahip alternatifler ise, D segmenti (0,138) ve MPV segmenti (0,112) otomobillerdir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, O., ÇETİNTÜRK, İ. ve ER, O. (2009). "Konaklama İşletmelerine Olan Müşteri Tercihinin Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi İle Belirlenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss:17-35

EROĞLU, E.ve LORCU, F. (2007). "Veri Zarflama Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Sayısal Karar Verme", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi, C:36, Sayı:2, ss:30-53

ÖZGÖRMÜŞ, E., MUTLU, Ö. ve GÜNER, H. (2005) "Bulanık AHP İle Personel Seçimi", V. Ulusal Üretim Arastırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi.

PETERS, M. and ZELEWSKĠ, S. (2008). "Pitfalls in the Application of Analytic Hierarchy Process to Performance Measurement", Management Decision, V.46, N. 7.

SCHOLL, A. (2005). "Solving Multiattribute Design Problems with Analytic Hierarchy Process and Conjoint Analysis: An Empirical Comparison", European Journal of Operational Research, 164

SAATY, T. L. (1980). "The Analytic Hierarchy Process", McGraw-Hill International Book Company, New York s. 54.

SAATY, T. L. (2000), "Fundamentals of Decision Making and Priorty Theory", RWS Publications, Vol:6, Pittsburgh.

SAATY, T. L. (2001), " Decision Making with Dependence and Feedback, The Analytic Network Process", Pittsburgh: RWS Publications, 2nd Edition, USA.

YARALIOĞLU, K. (2001). "Performans Değerlendirmede Analitik Hiyerarşi Proses", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, ss:129-142.

YETİM, S. (2008). "Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programı Birinci Sınıf Öğrencilerinin Bu Programı Seçmelerinde Etkili Olan Öncelikli Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Proses Metodu İle Analizi", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, ss:589-606.

http://www.servisciforum.net/index.php?topic=823.0, Erişim: 10.09.2011

http://www.aracbilgisi.com/usta-sofor/1574-otomobil-segmenti-nedir.html, Erişim: 15.09.2011

http://www.msxlabs.org/forum/otomobiller-arabalar/278716-otomobil-segmentleri.html#ixzzBcJ7jHrZ0 , Erişim: 23.09.2011

http://www.hasanbaltalar.com/index.php?id=43, Erişim: 02.09.2011

http://tr.wikipedia.org/wiki/Otomotiv, Erişim: 13.11.2011
http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/, Erişim: 17.11.2011

BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENLERİNİN SAĞLIKLI YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

M. Emin KAFKAS
Yrd.Doç. Dr., İnönü Üniversitesi BESYO mkafkas@inonu.edu.tr
Armağan ŞAHİN KAFKAS
Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü armagan.sahin@inonu.edu.tr
Mehmet ACET
Yrd.Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi BESYO acetmehmet44@gmail.com

ÖZET: Bu çalışma, beden eğitimi öğretmenlerinin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeylerinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla, 2010-2011 eğitim öğretim yılında Malatya il milli eğitim müdürlüklerine bağlı tüm merkez ve ilçelerdeki ilköğretim ve lise okullarında görev yapan 81'i kadın, 127'si erkek toplam 208 beden eğitimi öğretmeni gönüllü olarak çalışmaya katılmıştır. Çalışmada istatistiksel analiz olarak Mann Whitney U ve Kruskall Whallis H testi, anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. Çalışmada beden eğitimi öğretmenlerinin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeyleri üzerinde cinsiyet, mesleki kıdem ve görev yaptığı okul türü değişkenin ($p<0.05$) anlamlı farklılık oluşturduğu ancak medeni durum değişkeni açısından ($p>0.05$) anlamlı farklılık oluşturmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi, Sağlık, Yaşam Biçimi, Beslenme

ANALYSIS OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' LEVEL OF HEALTHY LIFE STYLE BEHAVIOUS

ABSTRACT: This study aims at investigating the physical education (PE) teachers' level of healthy life style behaviors. To this end, a total of 208 PE teachers, 81 female and 127 male, working in primary and secondary schools affiliated to the directorate general of Ministry of education in the center and districts of Malatya province during 2010-2011 academic year. Statistical analyses were done using Mann Whitney U and Kruskall Whallis H test, with significance level accepted as $p<0.05$. Results showed that PE teachers' level of healthy life style behaviors differ significantly ($p<0.05$) with respect to gender, seniority, and type of school they work, while no significant difference ($p>0.05$) was found in terms of marital status.

Keywords: Physical Education, Health, Life Style, Nutrition

GİRİŞ

Sağlık davranışı; sağlık, sağlığın korunması ve sağlığın geliştirilmesi ile ilgili davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Ünalan ve diğ. 2007). Sağlığın gelişimi, yalnızca hastalıkları önlemeye yönelik değil, aynı zamanda bireyin genel sağlık ve iyilik durumunu da iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Dirican ve Bilgel, 1993; Pasinlioğlu ve Gözüm, 1998). Bu anlamda günümüz sağlık anlayışı; bireyi, aile ve toplumun sağlığını koruyan, sürdüren ve geliştiren sağlık merkezli bakım yaklaşımını içermektedir (Ayaz ve diğ. 2005). Sağlığın geliştirilmesi; bireylerin fiziksel ve mental sağlıklarını optimum düzeye yükseltmek, fiziksel ve sosyal çevresini geliştirebilmelerini sağlamak için bilinçli karar verme sürecine yardımcı olmaktır (Güngör ve Şahin, 2006; Yalçınkaya ve diğ. 2007). Aynı zamanda bireylerin yaşam biçimlerini değiştirmeleri ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını benimsemeleri gereklidir (Owens, 2006). Başka bir ifadeyle sağlığın geliştirilmesi, öncelikle insanların kendi sağlıklarını düzeltmesi, kontrol etmesi ve tam bir sağlık potansiyeline kavuşması olarak tanımlanabilir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için sigara, alkol ve madde kullanımı, beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite durumu, şiddet davranışları, cinsel davranışlar, sağlıksız kilo kontrolü, aile ile iletişim sorunları ve

stres yönetimi gibi riskli davranışlardan uzak durulması gerekmektedir (Çimen, 2003; Owens, 2006). Bu davranışları tutum haline dönüştüren birey, sağlıklı olma halini sürdürebildiği gibi, sağlık durumunu da daha iyi bir seviyeye getirebilmektedir. Sağlık davranışı, bireyin sağlıklı kalabilmek ve hastalıklardan korunmak için inandığı ve uyguladığı davranışların bütünüdür (Zaybak ve Fadıloğlu, 2004). Sağlıklı yasam biçimi davranış düzeyi; *egzersiz, kendini gerçekleştirme, sağlık sorumluluğu, beslenme, kişilerarası destek ve stres yönetimi olarak gruplandırılmaktadır* (Maurer ve Smith, 2000). Birey için sağlıklı bir yaşam biçimi düzeyine erişmenin anlamı, daha sağlıklı beslenmek, entelektüel kapasitelerin artması, kalp-damar hastalıklardan korunabilmek, bağışıklık düzeyinin artması, normal beden ağırlığını koruyabilme ve stresle uygun bir şekilde başa çıkabilmektir (Gordon ve diğ. 2002).

Literatürde sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeyi hakkında farklı gruplar üzerinde yapılan araştırmalar, bu davranışların henüz istendik bir erişkinliğe ulaşmadığını bildirmektedir. Tokuç ve Berberoğlu'nun (2007), İlköğretim öğretmenleri üzerinde yaptığı araştırmada, öğretmenlerin, sağlığı geliştirici davranış düzeylerinin genel olarak iyi olduğu, en yüksek puan ortalamasının beslenme alt boyutunda, en düşük puan ortalamasının ise egzersiz alt boyutunda olduğu saptanmıştır. Beser ve diğ. (2007), gıda sektöründe çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada, gıda sektöründe çalışanların sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeylerinin orta seviyede, egzersiz ve sağlık sorumluluğu alt boyutunun ise en alt sırada olduğu belirtilmektedir. Özellikle öğretmenler üzerinde yapılan araştırmalar incelendiğinde, öğretmenlerin hemen hemen yarısının egzersiz yapmadığı, önemli bir kısmının ise sigara ve alkol kullandığı tespit edilmiştir (Turgul ve diğ. 2004). Buna ek olarak, öğretim elemanları üzerinde yapılan bir araştırma bulgusuna göre, öğretim elemanlarının sağlığı geliştirme ile ilgili sağlık davranış düzeylerinin orta seviyede olduğu belirlenmiştir (Kaya ve diğ. 2008). Sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeyini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında; *demografik özellikler, sosyo-ekonomik durum, davranışsal, durumsal faktörler, biyolojik özellikler ve kişilerarası etkileşim* gösterilmektedir (Güler ve diğ. 2008; Maurer ve Smith, 2000).

Bu çalışma, beden eğitimi öğretmenlerinin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeylerinin belirlenmesini amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Günümüzde var olan bir durumu olduğu gibi ortaya çıkarmayı, tavırları ve davranışları açıklamayı, karşılaştırmayı ve betimlemeyi amaçlayan çalışmalar tarama türü araştırmalardır (Karasar, 2000). Beden eğitimi öğretmenlerinin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeylerini belirlemeyi amaçladığı için bu çalışma var olan durumu açıklanmaya çalışıldığından, tarama modelinde betimsel bir araştırma olarak desenlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2010-2011 eğitim öğretim yılında Malatya il milli eğitim müdürlüklerine bağlı tüm merkez ve ilçelerdeki ilköğretim ve lise okullarında görev yapan 81'i kadın, 127'si erkek toplam 208 beden eğitimi öğretmenine kişisel bilgi formu ve sağlıklı yaşam biçimi davranış ölçeği gönderilmiştir. Ancak gönderilen ölçeklerden 208 âdeti beden eğitimi öğretmenleri tarafından doğru olarak doldurulmuş ve değerlendirilmiştir. Geri dönen ölçeklerden 81 âdeti kadın 127 âdeti erkek toplam 208 beden eğitimi öğretmeni gönüllü olarak katılmıştır. Araştırma anket ve ölçeğinin uygulanması için Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden yazılı izin alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmacı tarafından geliştirilen ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden kişilerin sosyo-demoğrafik bilgilerini belirlemek için kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırmada, Walker, Sechrist ve Pender (1987) tarafından 48 madde olarak geliştirilen ve daha sonra 4 madde daha eklenerek 52 madde olan, Türkçeye ve Türk kültürüne uygunluğuna ve ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Bahar, Beşer, Gördes, Ersin ve Kıssal (2008)

tarafından yapılan Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II kullanılmıştır. Ölçeğin genel cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .92 ve bu araştırmada ise .87 olup yüksek güvenirlik katsayısına sahiptir

Sağlık Sorumluluğu Alt Boyutu (SSAB); bireyin kendi sağlığı üzerindeki sorumluluk düzeyini, sağlığına ne düzeyde katıldığını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Egzersiz Alt Boyutu (EAB); sağlıklı yaşamın değişmez bir öğesi olan egzersiz uygulamalarının birey tarafından ne düzeyde uygulandığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Beslenme Alt Boyutu (BAB); bireyin öğünlerini seçme ve düzenleme yiyecek seçimindeki değişiklikleri ölçmeyi belirlemektedir.

Manevi Gelişim Alt Boyutu (MGAB); bireyin yaşam amaçlarını, bireysel olarak kendini geliştirme yeteneğini ve kendini ne derecede tanıdığını ve memnun edebildiğini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Kişilerarası İletişim Alt Boyutu (KİAB); bireyin yakın çevresi ile iletişimini ve bu ilişkilerdeki süreklilik düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Stres Yönetimi Alt Boyutu (SYAB); bireyin stres kaynaklarını tanıma düzeyini ve stres kontrol mekanizmalarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, elde edilen veriler değerlendirilirken ölçme araçlarının birinci bölümünde yer alan bağımsız değişkenler için betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Varyansların homojen olup olmadığını belirlemek için yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı katılımcıların verdikleri yanıtların bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann Whitney U ve Kruskall Whallis H testi yapılmıştır. Tüm istatistiksel işlemler SPSS 17.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır

BULGULAR

Araştırmanın bulguları her bir bağımsız değişken için tek tek ele alınıp incelenip açıklanmaya çalışılmıştır. Beden eğitimi öğretmenlerinin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi analizleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranış Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Analizleri

SYBD	Cinsiyet	N	$\overline{X}$	Ss	U	p
SSAB	Kadın	81	24.50	3.59	4245.50	.033*
	Erkek	127	23.30	3.97		
EAB	Kadın	81	22.30	4.10	5052.00	.828
	Erkek	127	22.05	3.52		
BAB	Kadın	81	23.59	3.28	4317.00	.050*
	Erkek	127	22.58	3.69		

MGAB	Kadın	81	28.34	3.73	4662,00	.254
	Erkek	127	27.68	3.93		
KİAB	Kadın	81	27.22	3.84	4991.00	.717
	Erkek	127	26.99	3.82		
SYAB	Kadın	81	21.93	3.17	4444.50	.097
	Erkek	127	21.00	2.89		
TOPLAM	Kadın	81	147.82	16.61	4354.00	.062
	Erkek	127	143.31	14.54		

p<0.05*

Tablo 1'e bakıldığında, beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD durumları, cinsiyet değişkenine göre, SSAB ve BAB puanları açısından anlamlı biçimde farklılaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle kadın ve erkek öğretmenlerin SYBD puanlarından SSAB ve BAB açısından kadın öğretmenler lehine anlamlı biçimde (p<0.05) farklılık gösterdiği görülmektedir. SSAB puanları göz önüne alındığında kadın öğretmenlerin ($\overline{X}$ =24.50±3.59) iken erkek öğretmenlerin ($\overline{X}$ =23.30±3.97), BAB puanları ($\overline{X}$ =23.59±3.28) iken erkek öğretmenlerin ($\overline{X}$ =22.58±3.69) yani kadın öğretmenlerin SSAB ve BAB'nın puan ortalamaları açısından erkek öğretmenlere göre anlamlı biçimde yüksek olduğu görülmektedir. Ancak SYBD puanlarının EAB, MGAB, SYAB ve KİAB açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir.

Medeni durum değişkeni açısından beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD'nin anlamlı farklılık farklılaşmadığını belirlemek için yapılan Mann Whitney U testi analizi ile çözümlenmiş bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Beden Eğitimi Öğretmenlerinin SYBD'nin Medeni Durum Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Analizleri

SYBD	**Medeni Durum**	**N**	$\overline{X}$	**Ss**	**U**	**p**
SSAB	Bekâr	63	23.92	4.24	4430.50	.730
	Evli	145	23.71	3.70		
EAB	Bekâr	63	22.87	3.82	4017.00	.166
	Evli	145	21.84	3.68		
BAB	Bekâr	63	23.14	3.32	4543.50	.952
	Evli	145	22.90	3.67		
MGAB	Bekâr	63	28.46	4.15	4015,00	.165
	Evli	145	27.71	3.72		
KİAB	Bekâr	63	26.53	3.70	3982.50	.141
	Evli	145	27.31	3.86		
SYAB	Bekâr	63	22.07	3.02	3840.50	.067
	Evli	145	21.05	2.99		
TOPLAM	Bekâr	63	146.47	16.90	4387.00	.651
	Evli	145	144.46	14.87		

Tablo 2 incelendiğinde, beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD durumlarının, medeni durum değişkenine göre, ölçeğin toplam ve bütün alt boyutları puan ortalamaları açısından anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle beden eğitimi öğretmenlerinin medeni durum değişkenine göre SYBD ve tüm alt boyutlar üzerinde anlamlı biçimde farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Yani beden eğitimi öğretmenlerinin evli veya bekâr olmasının SYBD puanları üzerinde farklılık oluşturmamaktadır. Beden eğitimi öğretmenlerinin görev yaptığı okul türü değişkenine göre SYBD'nin anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığı yapılan Mann Whitney U testi analizi ile sınanmış ve Tablo'3 sunulmuştur.

Tablo 3: Beden Eğitimi Öğretmenlerinin SYBD'nin Görev Yaptığı Okul Türü Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Analizleri

SYBD	Görev Yaptığı Okul Türü	N	$\overline{X}$	Ss	U	p
SSAB	İlköğretim	73	23.38	3.88	4577.50	.396
	Lise	135	23.98	3.85		
EAB	İlköğretim	73	21.89	3.59	4630.50	.471
	Lise	135	22.29	3.83		
BAB	İlköğretim	73	22.15	3.82	3921.00	.015*
	Lise	135	23.42	3.34		
MGAB	İlköğretim	73	27.42	3.49	4252,50	.102
	Lise	135	28.22	4.03		
KİAB	İlköğretim	73	26.64	4.43	4543.00	.351
	Lise	135	27.31	3.44		
SYAB	İlköğretim	73	20.65	2.72	4042.00	.032*
	Lise	135	21.74	3.13		
TOPLAM	İlköğretim	73	142.01	14.87	3968.00	.021*
	Lise	135	146.72	15.64		

$p<0.05$*

Tablo 3'e bakıldığında, beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD durumları, okul türü değişkenine göre, BAB, SYAB ve toplam puanlar açısından anlamlı biçimde farklılaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle ilköğretim ve lisede görev yapan öğretmenlerin SYBD puanlarından BAB, SYAB ve toplam puanlar açısından lisede görev yapan öğretmenler lehine anlamlı biçimde ($p<0.05$) farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. BAB puanları göz önüne alındığında ilköğretimde görev yapan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =22.15±3.82) iken lisede görev yapan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =23.42±3.34), SYAB puanları ilköğretim öğretmenleri ($\overline{X}$ =20.65±2.72) iken lise öğretmenlerinin ($\overline{X}$ =21.74±3.13) son olarak toplam puan açısından ilköğretimde görev yapan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =142.01±14.87) iken lisede görev yapan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =146.72±15.64) olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre lisede görev yapan öğretmenlerin BAB, SYAB ve toplam puan ortalamalarının, ilköğretimde görev yapan öğretmenlere göre anlamlı biçimde yüksek olduğu görülmektedir. Ancak SYBD puanlarının SSAB, EAB, MGAB ve KİAB açısından görev yapılan okul türü değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir. Beden eğitimi

öğretmenlerinin mesleki kıdem değişkeni açısından SYBD'nin anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Kruskall Wallis H testi analizi ile çözümlenmiş ve Tablo 4'de bulgular sunulmuştur.

Tablo 4: Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İş Doyumları ile Yaşam Kalitelerinin Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Kruskall Wallis H Testi Analizleri

Boyut	Mesleki Kıdem	N	$\overline{X}$	Ss	X^2	p
SSAB	1-5 yıl	53	24.77	3.38	12.978	.005*
	6-10 yıl	88	23.52	4.42		
	11-15 yıl	47	22.61	3.25		
	16 ve Üzeri	20	24.95	2.87		
EAB	1-5 yıl	53	23.45	3.24	10.869	.012*
	6-10 yıl	88	22.07	4.16		
	11-15 yıl	47	20.87	3.28		
	16 ve Üzeri	20	22.05	3.20		
BAB	1-5 yıl	53	23.83	2.70	12.199	.007*
	6-10 yıl	88	22.11	4.13		
	11-15 yıl	47	22.80	3.09		
	16 ve Üzeri	20	24.90	2.75		
MGAB	1-5 yıl	53	28.90	3.91	9.515	.023*
	6-10 yıl	88	28.01	3.53		
	11-15 yıl	47	27.57	4.35		
	16 ve Üzeri	20	25.95	3.21		
KİAB	1-5 yıl	53	27.49	4.12	9.043	.029*
	6-10 yıl	88	27.02	3.73		
	11-15 yıl	47	27.82	3.23		
	16 ve Üzeri	20	24.50	3.81		
SYAB	1-5 yıl	53	22.50	2.21	14,473	.002*
	6-10 yıl	88	21.27	3.39		
	11-15 yıl	47	20.48	3.02		
	16 ve Üzeri	20	20.80	2.50		
TOPLAM	1-5 yıl	53	150.60	13.24	8.339	.040*
	6-10 yıl	88	143.70	17.73		
	11-15 yıl	47	142.14	13.67		
	16 ve Üzeri	20	143.30	11.28		

p<0.05*

Tablo 4 incelendiğinde, beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD durumları, mesleki kıdem değişkenine göre, SSAB, EAB, BAB, MGAB, KİAB, SYAB ve toplam puanlar açısından anlamlı biçimde farklılaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle mesleki kıdem açısından kıdem arttıkça SYBD puanlarında ters orantılı olarak düşüşler görülmektedir. Başka bir ifadeyle beden eğitimi öğretmenlerinin görev süresi arttıkça SYBD puanları azalmaktadır. Toplam puan açısından bakıldığında 1-5 yıl görev süresi olan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =150.60±13.34), 6-10 yıl ($\overline{X}$ =143.70±17.73), 11-15 yıl ($\overline{X}$ =142.14±13.67) son olarak 16 ve üzeri yıl çalışan öğretmenlerin ($\overline{X}$ =143.30±11.28) olarak

bulunmuştur. Bu bulgulara göre beden eğitimi öğretmenlerinin meslek yılı arttıkça genellikle SYBD puan ortalamalarının anlamlı biçimde ($p<0.05$) azaldığı görülmektedir.

TARTIŞMA

Araştırmada beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD'nin puan ortalamasının orta düzeyde olduğu bulunmuştur. SYBD ölçeğinden alınabilecek maksimum puan 192 olup, araştırmada SYBD puan ortalaması 145.7±15.50 olarak saptanmıştır. Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda SYBD puan ortalamaları 122.1±19.8 (Altun, 2002), 125.9±17.4 (Karadeniz ve diğ. 2008), 117,5±17,1 olarak (Pasinlioğlu ve Gözüm 1998), 134.5±17.9 (Tokuç ve Berberoğlu, 2007) tespit etmişlerdir. Literatürden elde ettiğimiz sonuçlar bu çalışmanın gerisinde kalmaktadır. Çalışma SYBD puan ortalaması açısından oldukça yüksek düzeydedir. Yurt dışında, aynı ölçekle yapılan çalışmalarda SYBD puan ortalamaları daha düşük düzeyde bulunmuştur (Bagwell and Bush 2000; Tashiro 2002). Araştırmada kadın öğretmenlerin SYBD puanlarının daha yüksek olduğu ve cinsiyete göre SYBD puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Bu farklılığın nedeni gerek kültürel yapı ile gerekse bayanların sağlık, beslenme ve estetik gibi konulara erkeklerden daha sorumlu bakmaları ile ilgili olabilir.

Çalışmada beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD'nin medeni durum değişkenine göre ölçeğin toplam ve bütün alt boyutları puan ortalamaları açısından anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir. Bir başka ifade ile beden eğitimi öğretmenlerinin evli veya bekâr olması SYBD üzerinde anlamlı farklılık oluşturmamaktadır. Ancak öğretmenler üzerinde yapılan çalışmaların kısıtlılığından dolayı bu bağımsız değişkenin tam olarak tartışılması mümkün olmamıştır.

Araştırmada beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD durumları, mesleki kıdem değişkenine göre ölçeğin toplam ve tüm alt ölçekler açısından anlamlı farklılaştığı saptanmıştır. Yani görev süresi arttıkça SYBD de artmaktadır. Literatürde bu çalışmayı destekler nitelikte (Yalçınkaya ve Diğ. 2007; Zaybak ve Fadıllıoğlu 2004; Geçgil ve Yıldız 2006) tarafından sağlık personeli üzerinde yapılan çalışmalarda sağlık personelinin çalışma yılı arttıkça kişilerin SYBD'ye olan eğilimleri de artmakta olduğunu tespit edilmiştir. Ancak literatürdeki bir çalışma ise (Pasinlioğlu ve Gözüm 1998) bu çalışmanın aksine yaş ile SYBD arasında ters bir ilişki tespit etmiştir. Elde edilen bulgular ve karşılaştırılan literatür örnekleri ışığında kişilerin yaş, mesleki kıdem veya çalışma yıllarının artması SYBD üzerinde olumlu etki yapması anlamına gelmektedir.

Çalışmada beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD, okul türü değişkenine göre, BAB, SYAB ve toplam puanlar açısından anlamlı biçimde farklılık oluşturduğu bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle ilköğretim veya lisede görev yapan öğretmenlerin SYBD puanları arasından BAB, SYAB ve toplam puanlar açısından lisede görev yapan öğretmenler lehine anlamlı biçimde ($p<0.05$) farklılık gösterdiği saptanmıştır. Ancak SYBD puanlarının SSAB, EAB, MGAB ve KİAB açısından görev yapılan okul türü değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmektedir. Yani beden eğitimi öğretmenlerinin görev yaptıkları okul türünün SYBD puanlarının SSAB, EAB, MGAB ve KİAB üzerinde farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir.

SONUÇ

Araştırmadan elde edilen sonuç, genel olarak beden eğitimi öğretmenlerinin SYBD puan ortalamalarının yüksek düzeyde (145.7±15.50) olduğunu göstermiştir. Bu sonuç Türkiye ölçeği açısından değerlendirildiğinde, literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında beden eğitimi öğretmenleri açısından iyi olduğu söylenebilir. Ancak araştırma örnekleminin sadece Malatya ilinde görev yapan beden eğitimi öğretmenlerini oluşturduğu düşünüldüğünde Türkiye genelinde görev yapan beden eğitimi öğretmenleri üzerinde veya diğer branşlardaki öğretmenlerle kıyaslanması gerekmektedir. SYBD'nin bütün dünyada yeniden gözden geçirildiği ve davranışa dönüştürülmesi gayretlerinin hızla devam ettiğini hem araştırmalardan hem de yazılı ve görsel medyada görülmektedir. Bu konuda gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar için çok önemli bir yere sahip olan okul ortamı ve okulda görev yapan

öğretmenlere özellikle de beden eğitimi öğretmenlerine önemli görevler düşmektedir. Bireylerin küçük yaşta sağlık davranışı edinmelerinde öğretmenlerin önemli görevleri bulunmaktadır.

Bu sonuçlar ışığında;

Okullarda verilen eğitimin öğrencilerde davranış ve alışkanlık düzeyine dönüşüp dönüşmediğinin bilimsel çalışmalarla tespit edilip gerekli düzenlemelerin yapılması,

Yalnızca beden eğitimi öğretmenlerinin değil okullarda çalışan bütün öğretmenlerin öğrenciler için birer model oldukları düşünüldüğünde öğretmenlerin SYBD belirlenmesi, öğretmenlerin SYBD'nin nasıl arttırılacağı ile ilgili bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Altun, İ. (2002). "Kocaeli'nde Yaşayan Halkın Sağlıkla İlgili Tutumlarına ve Sağlık Yaşam Biçimi Davranışlarına İlişkin Bir Çalışma", Sağlık ve Toplum, 3:41-51.

Ayaz, S. Tezcan, S. Akıncı, F. (2005). "Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışları", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 9(2): 26-34.

Bagwell, MM. Bush, HA. (2000). "Improving Health Promotion For Blue-Collar Workers", Journal of Nursing Care Quality, 14(4): 65-71.

Bahar, Z. Beşer, A. Gördes, N. Ersin, F. ve Kıssal, A. (2008). "Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", C.U.Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12(1).

Beser, A. Bahar, Z. Büyükkaya, D. (2007). Health promotingbehaviors and factors related to lifestyle among Turkish workers and occupational health nurses' responsibilities in their health promoting activities, Ind Health, 45(1):151-159.

Çimen, S. (2003). "15-18 Yaş Grubu Gençlerde Riskli Sağlık Davranışları Ölçeğinin Geliştirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

Dirican, R. Bilgel, N. (1993). "Halk Sağlığı", II. Baskı. Bursa. Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Geçgil, E. Yıldız, S. (2006). "Adölesanlara Yönelik Beslenme ve Stresle Başetme Eğitiminin Sağlığı Geliştirmeye Etkisi", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 10(2):19-28.

Gordon, E. Golanty, E. Brown, KM. (2002). Health and Wellness: Physical Activity for Health and Well- Being, Boston, Jones and Barlett Publishers.

Güler, G. Güler, N. Kocataş, S. Yıldırım, F. Akgül, N. (2008). Bir Üniversitede Çalışan Öğretim Elemanlarının Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. C.Ü. Hemşirelik Dergisi, 12(3):18-26

Güngör, İ. Hotun, ŞN. (2006). "Sağlığın Geliştirilmesinde Kullanılan Temel Davranış Değiştirme Kuram ve Modelleri", Hemşirelik Forumu Dergisi. 3:6-13.

Karadeniz, G. Yanıkkerem, UK. Dedeli, Ö. ve Karaağaç, Ö. (2008). "Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları",. TAF Preventive Medicine Bulletin, 7(6).

Karasar, N. (2000). "Bilimsel Araştırma Yöntemi", 10. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Kaya, F. Ünüvar, R. Bıçak, A. Yorgancı, E. Çınar, B. Öz, F. Kankaya F (2008). Öğretim elemanlarının sağlığı geliştirme davranışları ve etkileyen etmenlerin incelenmesi. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 7(1):59-64.

Maurer, F. Smith, C. (2000). Community Health Nursing Theory and Practice, WB Saunders Company.

Owens, L. (2006). "The Relationship of Health Locus of Control, Self Efficacy, Health Literacy and Health Promoting Behaviors in Older Adults", A dissertation presented fort he doctor of philosophy decree, The University of Memphis.

Pasinlioğlu, P. Gözüm, S. (1998). "Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Sağlık Personelinin Sağlık Davranışları", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2(2): 60-68.

Tashiro, J. (2002). "Exploring Health Promoting Lifestyle Behaviors Of Japanese College Women: Perceptions, Practices, And İssues", Health Care Women International, 23(1): 59-70.

Tokuç, B. ve Berberoğlu, U. (2007). "Edirne Merkez İlçe İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerde Sağlığı Geliştirici Davranışlar", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(6): 10-16.

Turgul, Ö. Balaban, C. Özuğurlu, B. Atasoy, R. Çınar, N. Özgener, N. (2004). Narlıdere'de öğretmenlerde nikotin bağımlılığı ve sağlık geliştirici davranışlar. 9. Halk Sağlığı Kongresi Kitabı, Ankara.

Ünalan, D. Şenol, V. Öztürk, A. ve Erkorkmaz, Ü. (2007). "Meslek Yüksekokullarının Sağlık ve Sosyal Programlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Öz-Bakım Gücü Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 14(2) 101-109

Walker, SN. Sechrist, KR. Pender, NJ. (1987). "The Health-Promoting Lifestyle Profile: Development And Sychometric Characteristics", Nurs Res, 36(2):76-81.

Yalçınkaya, M. Özer, GF. ve Karamanoğlu, YA. (2007). "Sağlık Çalışanlarında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(6):21-34

Zaybak, A. Fadıloğlu, Ç. (2004). "Üniversite Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışı ve Bu Davranışı Etkileyen Etmenlerin Belirlenmesi", Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 20(1): 77-95.

BOYUTLARI VE FARKLI ALGILARIYLA KÜRESELLEŞME♦

Mehmet Yunus ÇELİK
Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET: Bu çalışmada küreselleşme olgusunun, farklı algıları ve boyutları sistem ve süreç mantığı içerisinde incelenmiştir. Bu bağlamda küreselleşme algıları karşılaştırılmış ve küreselleşmenin boyutları ve bu boyutların birbirleriyle etkileşimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların bütünleştiği, hemen hemen her alanda yeni eğilimlerin güç kazandığı günümüz dünyasında, bilgi, iletişim, biyolojik alanda endüstriyel yeni hammaddeler, yeni enerji sistemleri, üretim sistemindeki dönüşüm ve her şeyden önemlisi, teknoloji ve yenilik alanında yapılan yatırımların yönlendirdiği yeni bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Küreselleşme olarak ifade edilen bu yeni yapılanmanın etkileri, küresel bütünün, teknolojik, kültürel, sosyolojik, ekonomik ve politik alanlarında yaygın bir şekilde yaşanmaktadır. Küreleşme süreci, bu bakış açısıyla ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve siyasal dünyayı içine alan bağlantılar şeklinde kabul edilecek olunursa, küreselleşmenin bu değişim ve gelişim süreçleri içerisinde, gelişmiş, özellikle de gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin refah düzeyinin artırılmasında, itici bir güce sahip konumda olduğu, belirgin hale gelebilmektedir.
Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Radikaller, Kuşkucular, Dönüşümcüler, Küresel Sistemin Boyutları

GLOBALIZATION WITH DIFFERENT PERCEPTIONS AND DIMENSIONS

ABSTRACT: This study aims to explicate different perceptions and dimensions of globalization in the logic of globalization system and process. In this respect, the different perceptions of globalization are compared. Then, the study tries to display the different dimensions and their relations to each other. In today's world, the borders of national cultures, economies and lands are vanishing and globalization brings new tendencies in almost every area of life. These changes lead to re-structuring which is driven by investments in knowledge, communication, biological new industrial raw materials, new energy systems, transformation in production systems and most importantly technological fields. The effects of this restructuring so called globalization could be seen widely in technological, cultural, sociological, economic and political fields. When we take the globalization process as restructuring of the fields mentioned above, it may be accepted as the motor force of advancement in welfare of all types of countries especially developing and less developed countries. Here, by mentioning about advancement in welfare of societies we did not mean only monetary welfare. This advancement also means better education, good quality in healthy and longer life, appropriate environment where each individual can use his/her abilities optimally, and democracy, human rights and security.
KeyWords: Globalization, hyperglobalist, skeptical, transformationalist, Dimensions of Global System.

GİRİŞ

Kavram olarak "küresel" (global) sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine gitse bile, "küreselleşme süreci" (globalization), oldukça yeni bir olgudur. İlk olarak 1960'larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980'lerden sonra ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Waters, 1995: 2). 1990'lara gelindiğinde de, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir. Günümüzde küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür oluşmuştur.

Politik, ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik gelişmelerin damgasını taşıyan küreselleşme süreci, hızlı bir biçimde, günümüze ait politik ve akademik tartışmalarda, önemle üzerinde durulan ve analizi yapılan kavramlardan

♦ Bu çalışma Hüsnü ERKAN'ın danışmanlığında Mehmet Yunus ÇELİK tarafından hazırlanan Küreselleşme Sürecinde Seçilmiş Ülkelerin Kalkınma Kriterlerindeki Değişimin Analizi başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

biri haline gelmiştir. Ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların esnekleştiği, hemen hemen her alanda yeni eğilimlerin güç kazandığı günümüz dünyasında, elektronik bilgi iletişimi, biyolojik alanda endüstriyel yeni hammaddeler, yeni enerji sistemleri, uzay teknolojilerindeki yenilikler ve her şeyden önemlisi çevresel alanda yapılan yatırımların yönlendirdiği yeni bir ekonomik yapılanma ortaya çıkmıştır. Bu yeni ekonomik yapılanmanın sonuçları ise; küresel bütünün, kültürel, sosyolojik, ekonomik ve teknolojik alanlarında yaygın bir şekilde yaşanmaktadır. Bu baş döndürücü gelişme ve değişmeler özellikle de son yirmi - yirmi beş yılda iletişim ve ulaşımdaki gelişmelere paralel olarak yeni arayışlar, anlayışlar ve yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, kültürel, ekolojik ve teknolojik gelişmeler, toplumların alışkanlıkları, yaşam tarzları ve gereksinimleri üzerinde önemli değişimler meydana getirmiştir. Küreleşme sürecini de bu bakış açısıyla ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve siyasal dünyayı içine alan bağlantılar şeklinde kabul edecek olursak, küreselleşmenin bu değişim ve gelişim süreçleri içerisindeki önemi daha fazla belirgin hale gelecektir.

Yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini artıran ve yaygınlaştıran bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, rekabet anlayışının yerellikten öte, dünya yüzeyine yayılması ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmeye başlaması küreselleşme kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle günümüzde dünyadaki değişim ve gelişmeleri izah ederken başvurduğumuz temel referans noktalarından biri haline gelmiştir. Bu gelişmelere tek bir pencereden bakılır ve salt ekonomik açıdan değerlendirilirse, küreselleşme kavramının gerçekte, sermayenin uluslararasılaşmasındaki hızlanmanın ve genişlemenin artık uluşlararasılaşma kavramına sığmayan bir düzeye ulaştığını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu olan durum, artık uluslararası doğrusal bir boyut olmaktan öte, çok yönlü, karmaşık ve küresel bir boyuttur (Yıldızoğlu, 1996: 14). Küreselleşme, ulusötesi şirketlerin uluslararası yatırım stratejilerinde, özellikle üretimin yerel olmaktan çıkarılıp farklı bölgelerde gerçekleştirilmesini içeren radikal bir yeniden konum belirleme çabası gerektirmektedir (Sjolander, 1996: 605-606).

Bu noktadan bakıldığında küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve teknolojik ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbiriyle bağlantılı konuları içeren bir kavramdır. Küresel çağ olarak adlandırılan bu dönemde daha karmaşık bir çevre içerisinde yaşama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insanlar birbirleriyle geçmişe oranla daha fazla bağlantı içerisindedir ve mesafe tanımadan hayatlarını değiştirmekte olan küresel ağlara takılmaktadır (Barnet ve Cavanagh, 1996: 1).

Küreselleşme kavramı, çok yakın tarihlerde yaygınlaşmasına rağmen, 1980' lerin başına, hatta ortalarına kadar bilhassa akademik çevrelerce kesinlikle önemli bir kavram olarak görülmemiştir (Robertson, 1999: 21). Küreselleşme kavramı hakkında geniş ve hızlı bir şekilde büyüyen bir literatüre sahip olunmasına karşın, küreselleşme kavramının içeriğinde ne olduğu konusundaki görüşler arasında gerek politik, gerekse akademik çevreler arasında henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ancak özelliklede son çeyrek yüzyılın temel referansı olan küreselleşme üzerine yapılan çalışmalar yoğunlaştıkça, küreselleşmenin sadece ekonomik bir olgu değil, toplumsal yaşamın birçok ayrıntısını içeren bir oluşum olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Günsoy, 2006: 3). Küreselleşmenin çok boyutlu içeriği ve farklı çalışmaların her birinde bunlardan sadece birinin öne çıkarılması, muhtemel bir içerikte birleşmeyi önleyen ana unsur olmaktadır.

Küreselleşmenin Tanımı

Küreselleşme, meydana getirdiği tartışma ortamı ve reel olarak neden olduğu sorunlar dolayısıyla, içerik, yapı ve işlevlerinin açıklanmasına fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir kavramdır. Diğer yandan küreselleşme sürecinin etkileyiciliği birçok düşünce akımı ve ideolojinin bu kavramı sahiplenmesine ve kendi bakış açılarıyla tanımlamaya çalışmalarına yol açmıştır. Bu nedenle birçok küreselleşme tanımının ve kavramsal açıklamanın tarafsız olmadığı

görülmekte ve toplumsal dengelerde etkili olan güç ilişkilerinin tanımlara yansıdığı gözlemlenmektedir. Kültürel altyapı, coğrafi konum, sosyal ve uluslararası statü, bireysel kişilik verileri, politik duruş ve bunların hepsini kapsayan tarihsel momentum gibi sebeplerle yapılan bu tanımlamalar sübjektiftir ve birebir evrensel kabul görmüş olmadıkları gibi, tam, eksiksiz ve kesin de değildirler (Kakınç, 2004: 15-17; B. Günsoy, 2006: 4).

Yerli ve yabancı literatüre bakıldığında küreselleşme kavramının değişik tanımlarına rastlamak mümkündür. Bu tanımlar çeşitli sınıflandırmalara tabi olmakla birlikte, tarafımızdan küreselleşmeyi, muhalifler ve taraftarlar olarak iki gruba ayrılmaktadır.

Küreselleşme taraftarları;

Peter Dicken'e (Dicken, 1992: 1) göre küreselleşme "uluslararasılaşmadan daha ileri ve kompleks bir kavram olup; bu bağlamda mal ve hizmet akımlarının ülke ve bölge sınırları içinde artmasını sağlayan ve ekonomik faaliyetlerin uluslararası alanda dağılımını artırmak suretiyle ulusların fonksiyonel entegrasyonu sağlayan bir olgudur."

Giddens'a (Giddens, 2000: 67) göre küreselleşme, artan karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkilerin sadece ekonomik değil toplumsal, kültürel ve politik alanlarda da etkili olmasını ifade etmektedir.

Harvey' e (Coştu, 2005: 97) göre küreselleşme "Dünyanın küçülerek yoğunlaşması, iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmelerin, haberleşme ve ulaşımı daha kolay, daha hızlı ve daha ucuz hale getirmesinin ve böylelikle karşılıklı bağımlılığın artmasının sonucudur. David Harvey'in "zaman-mekan sıkışması" olarak da tanımladığı bu durum, dünyanın "tek bir mekan" olarak küçülmesini, yani Mc. Luhan'ın tabiriyle dünyanın "küresel köye" dönüşmesini hızlandırmıştır. Böylece, bilgiyi toparlama, değerlendirme, kullanma ve üretime uygulama daha hızlı ve daha verimli hale gelirken, toplumsal yapıyı etkileyen yönetim, üretim, tüketim ve dağıtım alanlarında köklü değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Cerny'e (Cerny, 1995: 10) göre küreselleşme "mal ve varlıkların yapısal farklılıklarının artarak uluslararası politik ekonominin temelinin kapsamı içinde ekonomik ve politik yapının bütünleşmesidir."

Oman'a (Oman, 1994: 33) göre küreselleşme "mal ve hizmet akımlarını kapsayan ekonomik aktiviteleri ve bu aktivitelerin bölge ve ülke sınırları içinde artmasını sağlayan, ülke ve bölgelerarası insan akımlarını da dikkate alan mikro ekonomik bir süreçtir". Oman'a göre bu süreci yaratan aktörler; firma, banka ve birey gibi birimlerdir. Bu süreç, genelde bir rekabet süreci içinde oluşur.

Harris'e (Harris, 1993: 1) göre küreselleşme "mal ve hizmetlerin üretiminin, dağılımının ve pazarlamasının uluslarasılaştırılmasının artmasıdır"

Winham (Winham, 1996: 37) göre küreselleşme, "uluslararası ticaretteki yayılma, sınırlararası parasal akımların artması, şirketlerin birleşmeleri ve çok uluslu şirketlerin büyümesidir".

Devlet Planlama Teşkilatının tanımı ise (DPT, 1995: 23) "küresel bütünleşme, ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi ideolojik ayırımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak, birbirleriyle bağlantı olguları içerir."

Küreselleşme sürecine pozitif bir gözle bakan bu tanımlar, küreselleşme sürecinde ülkelerin daha entegre hale gelerek ülkeler arası ilişkilerin arttığı ve kutuplaşmanın çözümlenerek başta ekonomik olmak üzere her alanda entegrasyon ve uluslararasılaşmanın öne çıktığı fikrini ortaya koymaktadır.

Küreselleşmeye muhalifler;

Boratav'a (Boratav, 2001: 16) göre, küreselleşme "soğuk savaş döneminden sonra, kapitalizmin yeni bir açılımla dünya geneline yayılmasıdır".

Hirst ve Thompson' a (Hirst ve Thompson, 2007: 26-28) göre küreselleşme, "ekonomik anlamda ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi olarak tanımlanırsa, kesinlikle yeni ve farklı bir olgu değildir. 1860' lı yıllardan bu yana var olan bir takım farklı uluslararası ekonomi konjonktürlerinden biridir."

Kepenek'e (Kepenek, 1990: 26) göre küreselleşme, "bilim ve teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucu olarak, kapitalizmin yaşamakta olduğu nitelik dönüşümüdür".

Chomsky' e (Fox, 2002: 22) göre küreselleşme, "devlet merkezli kurumların ve devlet merkezliliğiyle yapılan atıfların, salt uluslararası değil, tamamıyla küresel bir bağlamda faal olan farklı aktörler arasındaki ilişkilerin yapısı içinde eridiği süreçtir."

Kazgan'a (Kazgan, 2002: 67) göre küreselleşme, "ciddi bir olgu ve gerçekliktir, son derece yıkıcı sonuçlar ve sorunlar yaratmaktadır ve bütün parlak söylemlere rağmen, büyük sermayenin içine girdiği bunalımdan kurtulmanın arayışından başka bir şey değildir.

Jessop'a (Jessop, 2007) göre küreselleşme "neo-liberalizmin daha insani bir maskeyle pazara sunulması projesidir." Bu proje son zamanlarda beklenmedik krizlerle ve karşı duruşlarla karşılaşmıştır. Bu projenin gerçekleşmesi uğruna insanlığın dünya ölçeğinde ödediği bedel, gittikçe artan yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanmışlık olmuştur (Güney, 2006: 160).

Greider'e (Greider, 1997: 11) göre, küreselleşme, "yok ederek ürün elde eden acayip bir makine gibidir. Modern ziraat makineleri gibi büyük ve değişkendir. Fakat daha karmaşık ve güçlüdür, aşina olduğu sınırları önemsemez ve açık arazide çalışabilir."

Yeldan'a (Yeldan, 2003: 428) göre küreselleşme, "neo-liberalizmin ideolojik bir söylemidir ve küreselleşme olgusu, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesidir."

Küreselleşme sürecine temkinli ve eleştirel bir gözle bakan bu tanımlar, küreselleşme sürecinin aslında yeni bir olgu olmadığını ve kapitalizmin bir nitelik dönüşümü olarak ortaya çıktığını, bu sürecin yok ederek ürün elde eden bir makine olduğunu ve ülkelerin bu süreç sonunda karşılaştıkları durumların yoksulluk, işsizlik ve krizlerden ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Bu tanımları artırmak mümkün olmakla birlikte, bu tanımlara baktığımızda küreselleşmenin karmaşık bir içeriğe sahip olduğunu ve tanımları arasında genel olarak bazı farklılıklar ve benzerliklerin olduğunu görülmektedir.

Genel olarak tanımlardan da anlaşıldığı gibi küreselleşmenin daha çok ekonomik ve ideolojik bir yönü olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ancak, küreselleşme sürecini yalnızca ekonomik ve ideolojik süreçle sınırlamak yanlış olabilir. Ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik, siyasal ve politik süreçleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Aralarında bütüncül bir etkileşim ilişkisi söz konusudur.

Bu tanımlardan ve analizlerden hareketle bize göre küreselleşme; Ülkelerarası, ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik, siyasal ve politik ilişkilerin artması, rekabetin uluslararasılaşması, üretim faktörlerinin ve tekniklerinin

bütünleşmesi, bilişim teknolojileriyle zaman ve mekan boyutunun ortadan kalkmaya yönelmesi ve üretilen malların milliyetinin (uluslarüstü olma) olmamasıdır.

Boyut kazandırmak anlamında küreselleşmenin günümüz bilgi toplumu açısından neler ifade ettiğine kısaca değinecek olursak; Bilgi ve iletişim teknolojileri, iletişim hızını artırıp maliyetini düşürerek, daha hızlı ve ucuz etkileşim sağlayarak, birçok ürünü ve faaliyeti bölgeselleştirip entegre ağlar sayesinde dağıtımı kolaylaştırarak küreselleşmeyi mümkün kılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri doğrudan ve hızlı iletişim bağları kurarak, ekonomik uzaklıkları azaltmakta, iş dünyasının faaliyetlerinin koordinasyonu için gereken zamandan tasarruf sağlayarak, değişim maliyetlerini düşürüp ve finans pazarlarını ülkeler ve kıtalar boyutunda 24 saat faal konuma getirmektedir. Gümrük uygulamalarına ilişkin elektronik raporlama ve dokümantasyon uygulamaları sayesinde uluslararası alandaki birçok teknik engelin kaldırılması mümkün olmaktadır. Sözün özü, bilgi ve iletişim teknolojileri bir anlamda dünya ekonomisinin entegrasyonu anlamına gelen küreselleşme lehine çalışan güçlü bir faktördür. Bilgi çağında küreselleşme, uluslararası arenada, mal ve hizmetlerin, bilginin, sermayenin ve insanların giderek daha akışkan hale gelmesiyle ekonomik, teknolojik, sosyal, politik ve kültürel etkileşimin daha yoğun biçimde gerçekleştiği bir süreç şeklinde yaşanmaktadır.

KÜRESELLEŞME ALGILARI

Küreselleşmeye yönelik algılar "Radikaller" (hyperglobalist), "kuşkucular" (skeptical) ve "dönüşümcüler" (transformationalist) şeklinde üçlü bir sınıflamaya tabi tutulmaktadır. (Held ve diğerleri, 1999: 1-4)

Radikaller

Radikaller, aşırı küreselleşmeciler diye de anılmaktadırlar. Radikaller denildiğinde akla gelen ilk isimler olarak Kenichi Ohmae, Francis Fukuyama, ve Thomas Freidman sıralanmaktadır. Bunlara göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Günümüzde politikacılarla daha az ilgilenilmekte; çünkü hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmektedirler. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir. Bu anlamda dünya ülkelerinin çoğunda, vatandaşların politikayla daha az ilgilenmeleri ya da politikacıların vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucudur (Giddens, 1999: 56).

Bir diğer ifadeyle radikallere göre, piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikaller, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler. Küreselleşme taraftarlarının diğer bir savı ise giderek artan bir küresel bir ekonominin mevcudiyetinin arttığı şeklindedir (Bozkurt, 2000: 19).

Yeni liberalist görüşle de örtüştürebilen bu anlayış sosyal devlet anlayışını benimsememektedir. Sosyal devlet, gerçekleştirdiği varsayılan yararların tersine bireylerin kendilerine duydukları güveni ve içlerinde besledikleri müteşebbis ruhu zayıflatmakta ve özgür toplumumuzun temellerini yıkıcı unsurlarla doldurmaktadır. Klasik sosyal demokrasinin aksine yeni liberalizm küreselleşmekte olan bir teoridir ve küreselleştirici güçlere doğrudan katkısı bulunmaktadır. Yeni liberaller, dünya çapında kendilerinin daha yerel birliklerle işbirliğine girmelerini sağlayan bir felsefi yaklaşım izlemektedirler (Giddens, 2000: 24-25).

Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedir. Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, radikaller içinde yer alan neo-marksistler, çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu

ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünceyi de paylaşmaktadırlar (Held ve diğerleri, 1999: 2-4).

Radikaller, bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanıyorlar. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, "yeni bir küresel işbölümü" yükseliyor; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki "artan bir anokranizmin" mevcudiyetine dikkat çekiliyor. Bu arka plana rağmen hükümetler, küreselleşmenin sosyal sonuçlarını "idare etmek" durumundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. En azından neoliberal harekete göre, küresel ekonomik rekabetin "sıfır toplamlı" üretimde bulunması söz konusu değildir. Ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur. Neo-Marksistler ve radikaller içinse böyle bir "iyimser yaklaşım" doğru değildir. Onlara göre küresel kapitalizm, hem uluslar arasında hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak sosyal korumada geleneksel refah devleti yolunun sürdürülmesinin zorlaştığı ve giderek eskidiği konusunda neo-liberaller ile mutabıktırlar (Bozkurt, 2007)

Birçok neo-liberal için küreselleşme, ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi olarak değerlendirilmektedir. Radikal bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir göstergesi olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde kültürel karışım (hypredization), küresel yayılma ve küresel yönetişim kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde yeni dünya düzenin göstergeleri ve ulus devletin ölümü olarak yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetler sınırlarını kontrolde zorluk çekmeye başlamışlardır. Küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep ederken, devletlerin otonomisi ve egemenliği de daha çok aşınmaktadır. Bunun yanında, ülkeler arasında uluslararası işbirliği kolaylaşmıştır; artan küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerin halkları, ortak çıkarlarını daha çok farkına varmakta ve bunun sonucunda da küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemininin oluştuğunu iddia etmektedirler.

Kuşkucular

Radikallere karşı fikir olarak onların tam karşısında yer alan kuşkucular, küreselleşme karşıtları olarak da anılmaktadır. Küreselleşme karşıtı olarak akla gelen ilk isimler, Noam Chomsky, Paul Hirst, Grahame Thompson ve Immanuel Wallerstein' dir. Kuşkucular küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşmaktadırlar (Giddens, 1999: 56). Yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını iddia etmektedirler. Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine bakarak, o dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin oluşmuş olduğunu söylemektedirler. Günümüzde hala birçok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrollerine karşılık, 19. yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını iddia ediyorlar. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını iddia ediyorlar. Kısacası, küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmiyorlar. Herkesin bu terimle bu kadar ilgili olmasını zamanın ideoloji haline gelmesine bağlıyorlar. Onlar için küreselleşme, refah devletini yok edecek minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir terimdir. Kuşkuculara göre küreselleşme yeni liberallerin bir icadıdır. (Giddens, 2000: 40).

Bu grubun bazı üyeleri, küreselleşmeyi, kapitalizmin savaşçı olmayan yeni işleyiş mantığı ya da jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken; Chomsky gibi bazı ünlü düşünürler de, kar peşinde koşan mega işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı olarak nitelemişlerdir (Bozkurt, 2000: 21).

Bu gruba göre küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir; sadece bu süreç aşırı küresellileşmeciler tarafından abartılarak bir efsane haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiştir. Bunun yanında ulusal hükümetler, uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları değildirler.

Küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu değil, tam aksine alternatifidir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir. Yine bu grup, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe dikkat çekiyor ve bunun dünyada neo-liberallerin dediği gibi, küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade, köktendinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacağını savunuyorlar (Bozkurt, 2000, 21-22).

Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum olduğunu iddia etmektedirler.

Küreselleşme karşıtı düşüncelerin başını çeken tartışmalardan en önemlisinin yoksul ülkelerin gittikçe yoksullaştığı, zengin ülkelerinde gittikçe zenginleştiği tezidir. Bu konu son on yılın "Ekonomik Büyüme" araştırmalarının en önemli araştırma konularından birisi olmuştur. Sonuç olarak zengin ve yoksullar arasındaki bu yakınlaşma sadece zengin ülkeler için geçerlidir ve zengin ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeylerinin birbirlerine yakınlaştıkları kabul edilir. Bölgeler itibarı ya da günümüzdeki dünyada daha gerçekçi olan bir yaklaşımla bloklar arasındaki duruma göz atıldığında, örneğin Avrupa ülkeleri gelir düzeyleri arasında bir yakınlaşma olduğu hatta bu yakınlaşmanın genel olarak OECD ülkeleri için bile söylenebileceği iddia edilirken Afrika'nın kesinlikle uzaklaşma trendinde olduğu, yani yoksul Afrika'nın daha da fakirleştiği gözlemlenmektedir. Latin Amerika için net bir şey söylenemezken Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülkenin durumunun tam ortada olduğu anlaşılmaktadır. Asya kıtasının bu yakınlaşma kulübünde gibi gözükmesinin en önemli nedenlerinden birisi Asya'da bulunan yeni sanayileşmiş ülkelerin varlığıdır (Özdemir, 1992: 242). Ancak kuşkuculara göre, küreselleşme kavramının sonuçlarından çıkarılabilecek en önemli sonuç şudur ki, ekonomik açıdan zengin ülkeler zenginlik kaynaklarını arttırmakta, fakir ülkeler ise kaynaklarını kaybetmekte ve zengin ülkelere kaptırmaktadırlar.

Genel olarak dünyada gözlediğimiz küreselleşme olgusu temelde iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci neden bütün dünyada rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinin, hakim ekonomik sistem haline gelmesidir. İkinci neden ise teknolojik gelişme, özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmedir. Ekonomik yönden ise küreselleşme; para, sermaye, mal ve hizmetler piyasalarının dünya ölçeğinde bütünleşmesi olgusudur. Liberal iktisat teorisine göre mal, para, sermaye ve emek piyasalarının bütünleşmesi, dünyada refah düzeyinin maksimum noktaya ulaşmasına imkan verir. Teknolojik gelişmeler ise bu bütünleşmeyi sağlayan temel araçlardır (Hisarcıklıoğlu, 2001: 59).

Teknolojik gelişmeler, ulusal sınırlar arasındaki mal, para, sermaye ticaretinin hızlanmasını sağlamakta böylelikle ticaret ucuzlamaktadır. Taşımacılığın ve iletişimin ucuzlaması ve süratlenmesi, yatırım hamlelerinin, üretimin ve kalkınma çabalarının çeşitli aşamalarının başka ülkelere taşınmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak mal hareketlerinin hızlanmasını sağlayan küreselleşmenin uluslararasında ve özellikle de gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak yatırımları ve kalkınma hamlelerini arttırması ve bunlara bir ivme kazandırması beklenemez.

Kapitalizm çağında, beş yüz yıldır ülkeler arası mal ve sermaye hareketlerinin artışını sağlayan ve sürükleyen en önemli faktör "Kâr Güdüsü" dür. Bu güdü ile hareket eden şirketler teknolojinin verdiği yeni imkanlardan yararlanarak ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeye ve yaymaya çalışmaktadır. Şirketlerin ticaret ve yatırımı azami serbesti içinde yapabilmesi için, ülkeler arasında sermaye ve mal hareketlerinin önündeki eskiden kalma tüm engellerin (kalkınmacı ve sosyal politikaların, iktisadi milliyetçilik eğilimlerinin) ortadan kalkması gerekmektedir (Somel, 2002: 143).

Bunun içindir ki, küresel ekonomik düzen içerisinde gerek gelişmelerini tamamlamış olan ülkelerin gerekse, gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerinin dolaşımına izin veren politikaları, ülkelerin ve ekonomik sistemlerin kabul etmesi ve bunun önündeki engellemeleri ortadan kaldıracak olan prensipleri de benimsemiş olmaları gerekmektedir. Bu tip politikaların hayata geçirilmesi piyasaların liberalleşmesini ve uluslararası ekonomik

yapı içerisinde çok uluslu şirketlerin etkinlik kazanması ile küreselleşme sürecinin daha da genişleyerek etkinlik alanının artmasına sebep olacaktır.

Piyasalar ve üretim gerçekten küreselleşince, uluslararası ekonomik sistem ulusal bağlamından kopar ve özerkleşir. Ulusal ekonomiler arası bağımlılık arttıkça, ulusal düzey uluslararası düzey tarafından içerilir ve dönüştürülür. Böylece uluslararası ekonomi özerkleşerek küresel ekonomiye dönüşür. Bunun sonucu olarak yurtiçi ve yurtdışı ayrımı önemini kaybederek, özel kesim ve ulusal devlet, geleneksel faaliyet ve hükümranlık alanlarında dahi uluslararası koşulları dikkate almak zorunda kalmaktadır (Hirst, Thompson, 1998: 35-36).

Dönüşümcüler

Dönüşümcüler, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. Artık dış ya da uluslararası ile içişleri arasında açık bir ayrım söz konusu değildir. Ekonomik anlamda bırakın yüz yıl öncesini, 30-40 yıl öncesinden bile çok farklı bir dönemde yaşanmaktadır. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımıza işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19 yüzyılla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline gelmektedir. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında temas edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır (Bozkurt, 2007).

Tablo 1: Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması

	RADİKALLER	**KUŞKUCULAR**	**DÖNÜŞÜMCÜLER**
Yeni Olan Ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo- Yönetişim	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağlılık
Hakim Özellikler	Küresel kapitalizm, Küresel yönetişim, Küresel sivil toplum	Dünya 1980'lerde olduğundan daha az karşılıklı bağlılık	Yoğun ve derin küreselleşme
Ulusal Hükümetlerin Gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılanıyor
Küreselleşmenin İtici Gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma Kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim Motif	Mc Donald's v.b.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu

Küreselleşmenin Kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel Yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: Küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

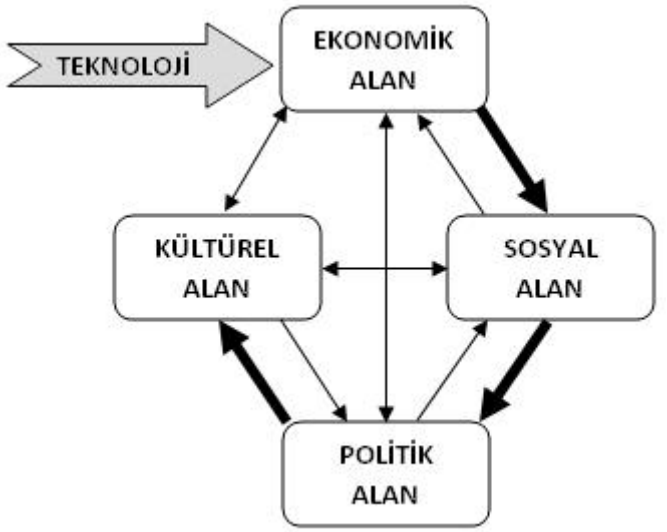
Kaynak: Bozkurt, 2000: s.24

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdığını kabul ettiği halde, yukarıdaki tabloda görüldüğü şekilde, hem radikallerin "egemen ulus devletin sonunun geldiği" iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının "hiçbir şey değişmedi" tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi (Mcgrew, 1999: 62) olarak değerlendirilen, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırmaktadır. Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda, kuşkucular dan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar. Ayrıca radikallerin ve kuşkucuların sanayi toplumun ideolojileri merceğinden konuya bakarak, sorunu bütüncül kavramakta yetersiz kaldıkları göze çarpmaktadır. Başka bir bakış açısıyla ulus devlet, küreselleşme ve yerelleşme ilişkilerini karşılıklı zıtlıklar gibi gösteren yaklaşımların mekanik düşüncenin noktasal bakış açısının ürünü olduğu; oysaki kuantum düşüncesi sistem ve süreç mantığı içinde bunların, kısmi çelişkiler içerse de, genelde birbirini tamamlayan süreçler olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, H. ERKAN (H. Erkan, C. Erkan; 1998; 165-168) tarafından dile getirilen "Ağaç Modeli" dönüşümcülüğün yeni bir sentezi ve küreselleşmenin bilgi çağı modeli olarak ifade edilmektedir. Erkan'a göre; "yerel ilişkiler ve yerel değerler, ağacın kökleri ve beslendiği ortamdır, küresel ilişkiler ise ağacın meyvelerinin pazarlanıp dağıtıldığı yerlerdir. Meyvelerin kalitesi, toprağın ve köklerin kalitesine bağlıdır. Ağacın gövdesi ise bize ulusal boyutu verir. Böylece küresel ilişkiler için sağlıklı bir gövdeyi oluşturacak ulusal politikalar ve küreselleşmeyi besleyecek yerel kalite gereklidir. Küresel sürece katılım, yerel avantajlardan kaynaklanır; ulusal kanal ve imajlar yoluyla küresel alanlara geçiş sağlanır". Diğer bir ifadeyle yerel avantajların daha etkin biçimde harekete geçirilmesi, ulusal ve küresel ilişkilerin güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu nedenle yerelleşmenin bilinçli politikalarla küresel ve ulusal ilişkilerle uyumlu ve verimli bir biçimde senkronize edilmesi gerekmektedir.

KÜRESEL SİSTEMİN FARKLI BOYUTLARI

Kronolojik olarak bakıldığında, küreselleşme sürecinin başlangıcı 16. yüzyıla kadar gitmekle beraber, akademik çevrelerde küreselleşme kavramı ilk olarak 1980'lerde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucunda işletme ve finans dallarında kullanılmıştır. 1990'lardan sonra ise sosyoloji, kültür ve medya çalışmaları, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlere ait birçok disiplinin de bu kervana katıldıkları gözlenmiştir. Bu noktada teknoloji, küreselleşme sürecinin baş aktörü, lokomotifi, olmazsa olmaz unsurudur. Ancak toplumsal gelişme ve değişmenin merkezi unsuru olan teknolojik yenilenmenin, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlara yansıması belli bir zaman gecikmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum söz konusu alanların değişim esnekliklerinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 1: Teknoloji Ve Alt Sistem İlişkisi

Kaynak: Erkan, 1998: s.215.

Bir teknolojik yenilik, buluş ve Ar-Ge süreçlerinden sonra, eski teknoloji ve yöntemlere göre daha etkin ve üstün duruma getirildikten sonra üretim sürecinde diğer bir ifadeyle ekonomik alanda kullanılmaktadır. Teknolojik yeniliğin ilk yansıdığı alan ekonomik alan olarak göze çarpmaktadır. Yeni üretim teknolojilerinin kullanılması, yeni işbölümü ve uzmanlaşmaların doğmasına neden olmaktadır. Bu durum yeni mesleklerin doğması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle teknolojik yeniliklerin ekonomik alandan sonra sosyal alana yansıdığı görülmektedir. Sosyal alanda ortaya çıkan yeni meslekler ve sosyal tabakaların, örgütlenerek toplum içinde kendi ağırlıklarını hissettirme çabasının başlaması ile yeni gelişen sosyal grupların politik mücadelesi gündeme gelmektedir. Her sosyal grup içerisinde kendi amaçlarının ağırlık ve etkinlik kazanması için yürüttüğü örgütlenme ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirme çabası, bir iktidar ve güç kazanma yarışı olmaktadır. Böylece köklü teknolojik yenilenmenin ekonomik ve sosyal alandan sonra yansıdığı alan politik alan olmaktadır. Ekonomik, sosyal ve politik yapıların teknolojik yenilenmeden yansıyan etkilerle belirli bir değişim ve uyum sürecine girmesiyle birlikte bu sürece en son katılan kültürel alan olmaktadır. Çünkü insanlık, kültür olarak geçmiş kuşaklardan miras olarak aldığı değer, norm, davranış kalıpları ile dünya görüşlerini korumak güdüsündedir. Bu nedenle bir zaman gecikmesi ortaya çıkmaktadır. Bu zaman gecikmesine literatürde kültürel gecikme (cultural lag) denilmektedir. Bu bağlamda teknolojik yeniliklerin yansımaları, en son olarak kültürel alanda oluşmaktadır. (Erkan; 1998; 92-94)

Söz konusu alt sistemlerin ve bu sistemleri araştırma konusu yapan farklı disiplinlerin küreselleşme kavramını kendi perspektifleri çerçevesinde ele almaları sonucunda konunun birbirinden çok farklı boyutları ortaya çıkmıştır (Ülman, 2001).

Teknolojik Boyutu

1980'li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilenme ve bu yeniliklerin her alanda kullanımının yaygınlık kazanması, dünyada mekan ve mesafe kavramının eski anlamını ortadan kaldırmıştır. Bu durum küreselleşme bağlamında belki de ilk etkisini finans piyasalarında hissettirmekle birlikte bu etki günümüzde

siyasetten kültüre, ticaretten çevreye çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Teknoloji, küreselleşme sürecinde, yeterli koşul değildir; zorunlu, olmazsa olmaz koşuldur. Günümüzde olağanüstü bir şekilde ucuzlayarak yaygınlık kazanan bilişim teknolojileri, uluslar arasındaki değişim/etkileşim sürecinde küresel dönüşümü hızlandırmaktadır (Giddens, 2000, 24).

Başta internet olmak üzere bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması (Ülman, 2001) ve yine aynı anlamda olmak üzere bilişim düzeyinde tüm dünyada ülke sınırlarının ortadan kalkması olarak anlamlandırılan teknolojik küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde üretim sistemlerinin ve iş organizasyonlarının dayandığı teknoloji tabanında köklü bir değişim şeklinde de kendisini göstermektedir. Üretim sistemlerinin küreselleşmesi sürecinin en belirgin özelliğinin, mikro elektronikteki gelişmelere (entegre devreler, yarı iletkenler vb.) bağlı olarak, programlanabilir otomasyon teknolojileriyle donanmış yeni sınai üretim örgütlenmelerinin ortaya çıkması olduğu söylenebilir. Bu yeni anlayışın oluşmasında teknolojinin yeri tartışılmaz derecede önemlidir (H. Erkan, 1998, Bozkurt, 2000: 82).

Teknolojik küreselleşme sanayileşme stratejilerini önemli ölçüde etkilemekte, üretimin teknoloji tabanını değişikliğe uğratan yeniden yapılanmanın, dünyadaki bu hızlı küreselleşme ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeni büyüme modellerinde de artık teknoloji içselleştirilmektedir. İleri teknolojilerin etkin kullanımın yüksek nitelikli insan gücü ile mümkün olduğu gerçeğinden yola çıkarak, eğitimin (insana yatırım) önemi ve beşeri sermayenin rolü vurgulanmaktadır. Teknolojiyi üretebilir hale gelen, transfer ettiği teknolojiyi geliştirip bir üst düzeyde yeniden üretebilme becerisini gösteren, beşeri sermaye birikimi yoluyla bilim-teknoloji yeteneğini geliştiren ülkelerin, gelişmiş ülkelerle aralarındaki verimlilik farkını kapatarak bir yakınlaşma sağlayacakları, fazla iyimser görülse de söylenebilmektedir. Bu arada büyümeyle ilgili literatürün yaşadığı evrime de (teorik-ideolojik kaymaya) bağlı olarak, geçmişte kısıtlayıcı para ve maliye politikalarını dayatan uluslararası kuruluşların raporları dahi beşeri sermaye birikimi ile uzun dönemli büyüme arasında bağlantı kurulmaktadır.

Genel olarak ticari açıdan daha az korumacılığın olduğu bir dünyaya yöneldiğimiz ve üretim alanında hızlı bir küreselleşmenin yaşandığı doğrudur. Üretim hızla uluslararasılaşmakta, ticaret ve finans piyasaları serbestleşip küreselleşmektedir. Ancak ekonomik ve toplumsal gelişme bir bütün olarak, aynı hızla küreselleşmemektedir. Bugün gelişmekte olan birçok ülkede ekonomik büyüme ve toplumsal kalkınmayı yavaşlatan faktör olan sermaye birikimi yetersizliği, açlık, kötü beslenme, eğitim düzeyinin düşüklüğü sorun olmaya devam etmektedir. Bu ülkelerde uygulanan IMF ve Dünya Bankası kaynaklı istikrar ve yapısal uyum programları, hızlı büyüme ve sanayileşmenin dinamiğini sağlayan tasarrufların ve yatırımların artmasını engellemektedir. Teknoloji üretme yarışına katılmak bu ülkeler için giderek güçleşmektedir. Teknolojik küreselleşme sürecine bir yerden katılmış ve teknolojik üretmenin eşiğine gelmiş olan ülkeler ise, bu süreçte daha dikkatli ve ihtiyatlı davranmayı öğrenmiş görünmektedirler.

Teknolojik küreselleşmenin, ülkelerin sanayileşme/kalkınma sorunlarını tümden çözeceği şeklindeki bir "teknolojik iyimserlik" duygusuna kapılmamak gerekir. Bunun önemli bir nedeni, dünya üretimi ve işbölümünün, sayıları fazla olmayan, ancak dünyanın her yöresine yayılan büyük ve küreselleşmiş şirketlerin denetimi altında olmasıdır. Merkezin metropol ülkelerinde iktisat politikalarını, uluslararası ticaret ve yatırım kararlarını büyük ölçüde uluslarüstü şirket stratejileri belirlemekte ve bu şirketler birçok ürünle ilgili üretim bilgisini tekellerinde tutmaktadır.

Teknolojik küreselleşme, işgücü piyasalarını ve istihdamı da değişikliğe uğratmış bulunmaktadır. Üretimin küreselleşmesi ve işyerlerinin esnek otomasyon teknolojileriyle donanmış olması, verimlilik artışı ve rekabet gücü kazanmada yeterli olsa da, başta istihdam olmak üzere sosyal sorunları çözmede yeterli olmamaktadır. Bu nedenle ücretlilik (emek-sermaye) ilişkilerinin, iş süreçleri ve organizasyonun da küreselleşmesi sürecinin gereklerine uygun biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Ekonomik Boyutu

Ekonomik küreselleşme, genel anlamda, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle ekonomik küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin paralelinde, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir. Ekonomik küreselleşme sürecinde, mal ve hizmetler ile uluslararası sermaye hareketleriyle ilgili sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artmakta ve teknoloji dünya çapında daha hızlı bir biçimde yayılmaktadır (Aktan, 2002:2).

Ekonomik küreselleşme bir realiteyi oluşturmakta ve daha önceki yılların bir devamı ya da önceki yıllara dönüş niteliği taşımamaktadır. Ticaretin çoğu bölgesel boyutta gerçekleşmekteyken, finans piyasalarında tam anlamıyla küresel ekonomi varlığını sürdürmektedir (Giddens, 2000: 42).

Bu süreçte küresel firmalar önemli bir fonksiyonu üstlenmekte ve bu firmalar vasıtasıyla teknoloji, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yayılmaktadır. Telekomünikasyon, bilgi ve ulaşım teknolojisindeki hızlı gelişmeler, WTO ve IMF gibi uluslararası kuruluşların çabasıyla dünya ekonomisinde sağlanan liberalleşme hareketleri, ülkelerin hızlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede piyasa ekonomisinin önemini kavramaları gibi faktörler ekonomik küreselleşmenin oluşmasına ortam sağlamıştır (Aktan, 2002: 2-3). Bu süreçte yeni oluşmaya başlayan uluslararası işbölümü çerçevesinde uluslarüstü (çokuluslu) şirketlerin doğması, sürecin gelişimini ve küresel alana yayılmasını sağlamıştır.

Ekonomik anlamda küresel entegrasyonun pek çoklarına göre en önemli ayağı, artan ekonomik ilişkilerdir. Dünyanın gitgide tek bir pazar haline geldiği ve işgücü ile sermayenin hızlı ve esnek bir biçimde dünya üzerinde hareket ettiği iddia edilmektedir. Bu anlamda küreselleşme tartışmalarının ve bu literatürün önemli bir kısmı, küreselleşmeden ekonomik küreselleşmeyi kastetmektedir. Yaşanan ekonomik ilişkilerin nitelik ve nicelik açısından insanlık tarihinde yaşanmamış bir hale işaret ettiğini iddia eden ve çoğunluğu liberal eğilimli düşünürler, bütünleşen bir dünya ekonomisinin sonuçta, siyasetten hukuka birçok sahada kendi mantığını hakim kılacağını söylemektedirler.

Diğer taraftan, yine küreselleşmenin ekonomik yanına öncelik veren ancak bunun karşı konulması gereken tehlikeleri olduğuna inanan diğer uç ise aslında hiç de küreselleşmediğimizi ve bugün yaşanan bütünleşmenin öyle kayda değer, eşi benzeri görülmemiş bir şey olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Tabi bu noktada ciddi bir biçimde rakamların savaşı ve bunların çatışan yorumlarıyla karşı karşıya gelinmektedir. Küreselleşme ve piyasa ekonomisi arasında kurulan bağın ne derece sağlıklı olduğunun çok fazla tartışılmadığını hemen belirtmek gerekiyor. Stephen Gill'in de ifade ettiği gibi küreselleşmenin çok yönlü yapısından ne kadar bahsedilse de özellikle ekonomik boyutunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Gill, 1995: 404-405). Küreselleşmenin tarihi ve başlangıcına yönelik tartışmalar da bu ekonomik vurguyu gözler önüne sermektedir. Küreselleşmenin başlangıcına yönelik tarih önerilerinin hemen hepsi ekonomik ilişkilerde yaşanan bir dönüşümü ya da kırılmayı temel almaktadır.

Siyasal Boyutu

Küreselleşme, ülkeler arasında fiziksel ve ekonomik egemenliklerin törpülenmesi anlamını taşır. Küreselleşme aynı zamanda, farklı toplumsal kültürlerin ve inançların daha yakından tanınması, ülkeler arasındaki her türlü ilişkinin yaygınlaşması ve yoğunlaşması, ideolojik ayrımlara dayalı kutupların ortadan kalkması sonucunu doğuran kaçınılmaz bir süreçtir (Erbay, 1997: 148)

Toplumların sahip olduğu bugünkü toplumsal yapıların temel siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet, genel olarak kolektif bir kimlik duygusuna sahip, topluma yönelik, aynı fayda ve endişelerle birbirlerine bağlanmış

insanlardan meydana gelen uluslararası siyasal bir oluşum olarak tanımlanabilir (İçduygu, 1995: 118). Küreselleşmede ulus-devlet, otoritesini kaybetmiş ve yetkisini uluslarüstü kuruluşlara devretmeye başlamıştır. Bu bağlamda siyasal küreselleşme, Siyasal sınırların bir devlete belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik sağlama gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, sivil toplum örgütleri, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin ve etkileşimin yoğunluk kazanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasal-kültürel semboller düzeyinde monolitik, tek tipçi bir yapıya dayanan ulus devletin işlevleri değişerek, uluslararası üst kuruluşların öne çıkması süreci olarak anlamlandırılmaktadır.

Sosyo-Kültürel Boyutu

Değişimin hızla yaşandığı dünyamızda toplumsal yaşamın her alanında değer yargılarının, alışkanlıkların farklılaştığı görülmektedir. Tüketim alışkanlıkları, giyim, gelenek ve görenekler evrensel boyutta birbirine benzemeye başlamıştır. Küresel kültürün etkisi ile yerel kültürler kendisini bu küresel kültürün (Internet, televizyon, sinema v.b.) etki alanına teslim etmiştir. Bu benzeşme beraberinde yerel kültürel değerlerin, küresel kültürel değerlerle çatışmasını da (mikro milliyetçilik) getirmektedir. Dil, din, ırk ve çıkar birliği, benzeşmenin bir noktadan sonra çatışmaya dönmesi konusunda etkilidir. Kültür ve kültürel kimlikler uzlaşma, ayrışma ve çatışma kalıplarını biçimlendirmektedir ve daha çok çatışmacı niteliktedir (Huntington, 1996). Ancak bu çatışmaların çoğu bilginin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda küreselleşme süreci içerisinde bilginin paylaşımı, toplumun katılımcı ve çoğulcu olması, kültürel çeşitlenme, hoşgörü ve katılımı yaygınlaştıracaktır ve çatışmaların uzlaşıya dönüşümünü sağlayacaktır (Erkan, 1998: 171).

Sosyo-kültürel küreselleşme, demokrasi, insan hakları, çevrenin korunması, uyuşturucu, AİDS ve terörizmle mücadele gibi bütün insanlığı ilgilendiren konularda ülkelerin ortak bir anlayışa ulaşmalarını ifade etmektedir (Aktan, 2002: 3). Örneğin yüzyıllardır sürmekte olan aile değerleriyle ilgili tartışmalar küreselleştirici etkilerden çok uzak şeyler olarak görülebilir. Oysa değildir. Geleneksel aile tipleri dünyanın pek çok bölgesinde ve özellikle kadınların daha fazla eşitlik talep etmesiyle köklü bir dönüşüm geçirmekte ya da zorlanmaktadır. Tarihsel metinlerden bildiğimiz kadarıyla, daha önce kadınların erkeklerle eşit olmaya yaklaştığı tek bir toplum bile görülmemiştir. Bu, günlük yaşamda hakikaten küresel çaplı bir değişimdir (Giddens, 2000: 24). Bu değişimin bireyler, sosyal gruplar ve toplumlar arasında gerçekleşmesi ve her türlü iş ilişkilerinin yarattığı sosyal alışveriş ilişkilerinin, insani değerlerin, insan haklarının ve demokrasinin ön plana çıkması sosyo-kültürel küreselleşmeyi gündeme getirmektedir. Hatta uzmanlığa dayalı işgücünün küresel çalışma fırsatlarından, farklı ülke arasındaki evlilik ilişkilerinin artması, sosyo-kültürel küreselleşme sürecinin parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır (H. Erkan, 2004a: 220).

Çevresel Boyutu

Ortaya çıkış nedenleri ve biçimleri faklı olsa da, hem gelişmiş, hem de azgelişmiş ülkelerde havanın, suyun, nehirlerin, toprağın ve denizlerin kirlenmesi, sera etkisi, buzulların erimesi ve iklim değişikliği gibi çevre sorunlarının olduğu bilinen bir gerçekliktir. Çevre sorunlarının giderek sınır ötesi nitelik kazanması, dünya milletlerini birbirlerine daha bağımlı hale getirmekte ve hiçbir devlet diğer devletlerin sınırları içindeki çevre sorunlarına kayıtsız kalamamaktadır. Çünkü böyle bir yaklaşım kendi yaşam temellerini kısa ya da uzun vadede tehlikeye sokması anlamına gelecektir.

Çevre sorunlarının nedenlerinin karmaşıklığı ve sınır tanımama özelliği, küresel çevre politikasının aktörleri olan ulusal devletler, uluslararası örgütler ve uluslarüstü örgütlerin yoğun bir biçimde işbirliğini gerektirmektedir. "Küresel düşünmek, yerel davranmak" (thinking globally acting localy) anlayışı ile gerçekleştirilecek işbölümüne, ulusal ve uluslararası çevre politikaları arasında bütünlük sağlanmasına gereksinim vardır (Kaplan, 2000: 189).

Çevre koruması ve bunlara yönelik olarak uluslararası alanda yapılan dünya zirvesi niteliğindeki toplantılarda alınan kararların gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde tavsiye niteliğini taşır nitelikte olmaması gerekmektedir. Çevre bizim ortak geleceğimiz ise bu geleceğin kuralları, yaptırımları ve kontrolleri de ortak esaslara bağlı olmalıdır.

Finansal Boyutu

Finansal Küreselleşme, dünya sermaye piyasalarının artan karşılıklı bağımlılıkları, ortaklıklar kurmaları ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve örümcek ağı gibi tüm dünyayı sarması olarak algılanmaktadır.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinde, bugün azgelişmiş ülkelerde revaçta olan bir kuramın, finansal serbestleşme kuramının, finans alanında dışa açılmanın tasarrufları arttırma, sermaye birikimi ve hızlı büyüme için uygun bir ortam sağlayacağına dair önermelerin de büyük payı vardır. Bu kuram, finans sektöründeki büyüme ve serbestleşmenin yurt içi tasarrufları arttırma ve kaynak tahsisini iyileştirme yönünde olumlu etkilerden söz etmektedir (Akyüz, 1993: 22). Dünya çapında gelişen piyasalarla bütünleşen ve finans alanında dışa açılan ülkeler, sermaye verimliliğinin yükselmesi ve üretken yatırımların artmasıyla, kişi başına düşen gelirde gelişmiş ülkelere yakınlaşma olanağını da sağlayacaktır. Bu politikaların uygulanmadaki sonuçları, ülkeden ülkeye serbestleşmenin zamanlaması ve yoğunluğuna göre farklılık göstermektedir. Finansal küreselleşmenin yurtiçi tasarrufları arttırma ve kaynak tahsislerini iyileştirme yoluyla hem makroekonomik istikrar, hem de uzun dönemli büyüme üzerindeki olumlu etkileri konusunda kuramsal tartışmalar sürmektedir. Bununla birlikte, gerek Latin Amerika, gerekse Uzak Doğu Asya ülkelerinin deneyimleri küreselleşen mali piyasalar konusunda bize ilginç ipuçları vermektedir.

Finans sektörünün büyümesi ve finans kurumları arasındaki rekabetin sermayenin maliyetini düşürme ve kaynak tahsislerindeki etkinliği arttırma yönünde olumlu etkilerinin olup olmadığı tartışmalıdır. Eldeki bulgular, dolaylı/dolaysız gözlemler, ticaretin serbestleşmesi ve finans sektörünün büyümesinin, hiçbir gözetim mekanizması geliştirmeden piyasaların kendi işleyişine bırakıldığında kaynak tahsisini bozan, büyümeyi yavaşlatan ve gelir dağılımını daha eşitsiz kılan sonuçlara yol açabildiğini ortaya koymaktadır. Gelir ve istihdam düzeyinin düştüğü durumda gerçekleştirilen finansal serbestleşme tasarruf eğilimi düşük toplum kesimlerine gelir aktarılmasına yol açarak tasarruf oranlarını düşürebilmektedir. Finansal serbestleşme sonrası faiz oranlarının yükselmesi, devletten spekülatör kesimine gelir aktarılmasına yol açarken, tasarrufların kompozisyonunu da değişikliğe uğratmaktadır. Faiz oranlarının yükselmesiyle reel ve fiziksel aktiflerden çözülen tasarruflar, nispi getirisi daha yüksek yerli finansal aktiflere yönelmektedir (Önder ve diğerleri, 1993: 54).

Finansal küreselleşme, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde, uluslararası nitelikteki finansal işlemlerin tüm finansal işlemler içerisindeki payının artmasından izlenebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise, bu süreç daha çok sıcak paraya aşırı bağımlılık, spekülatif hücum ve mali krizler şeklinde yaşanmaktadır. Bu sürecin finansal araçların çeşitlenmesi, yeni finansal kurumların yaratılması ve yabancı sermaye girişinin kolaylaşması gibi olumlu etkilerinden söz edilebilir.

Finansal serbestleşme sonrası ekonomide sıcak para payının yüksek düzeye ulaşması (sıcak paraya aşırı hale gelme) sonucu, para ve kur politikalarının spekülatif sermaye hareketlerine tabi olmasıyla birlikte, hükümetlerin iktisat politikalarını toplumsal ve iktisadi amaçlara göre kullanabilmelerini fiilen olanaksız kılmasıdır. Kambiyo kontrollerinin kaldırılması ve finans piyasalarında aşırı serbestleşme dövizi yaygın bir tasarruf aracı haline dönüştürmektedir. Dövizin bir süre sonra ödeme ve değişim aracı olarak kullanılmasıyla birlikte ulusal para bütün işlevlerini yitirebilmektedir. "para ikamesi" olarak da adlandırılan ve ulusal paranın işlevlerini yitirmesine yol açan bu yüksek döviz talebi, bugün birçok ülkede parasal yetki kurumlarının etkin politikalar uygulamasını zorlaştırmakta döviz kuralarındaki istikrarsızlığı arttırarak iş dünyası ve reel ekonomiyi ciddi biçimde tehdit etmektedir. Yüksek faiz ve düşük kur politikasının sürdürülebilmesi, bir süre sonra kur değişikliği beklentisini de arttıracağından, büyük çaplı bir sermaye kaçışı tehlikesi her an yaşanabilmektedir. Cari açıklardaki büyümenin

sürdürülebilir sınırları aşması ve rezerv artışlarının son bulması ile birlikte, özellikle azgelişmiş ülkelerde, önce sıcak para yön değiştirmekte, arkasından dış bankaların kredileri kısması sonucu, mali kriz kaçınılmaz olmaktadır.

Uluslararası sermayeye kapanmak tutarlı bir davranış olmayacağına göre, diğer yandan mali piyasaların ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin de tehlikeli bir oyuna dönüşme olasılığı göze alındığında, izlenecek politika özellikle de uluslararası sermaye hareketleri başta olmak üzere topyekun finansal küreselleşmenin devlet politikası olarak kontrolünün sağlanması ve kalkınma/büyüme ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (Boratav, 1999: 71). Finansal küreselleşmenin kontrolü, sadece fon akımlarının uzun dönemli üretken yatırımlara yönlendirilmesi bakımından değil, aynı zamanda değişken nitelikli sermaye akımları karşısında iktisat politikalarına özerklik /otonomi kazandırmak bakımından da gereklidir.

2008 yılı ekim ayında adı konulan ve tarihin en ağır yıkımı olmaya aday olan, içinde bulunduğumuz ekonomik kriz, küreselleşmenin finansal boyutunun değeri açısından çok önemli bir bakış açısıdır. Amerika'da uygulanan gevşek ve sorumsuz kredi politikaları ve başta Çin olmak üzere, orada yatırım sahibi olmak isteyen diğer ülkelerin bu durumdan faydalanmak istemeleri sonucu, sorgusuz sualsiz yatırım yapanların ödeme kaybına düşmeleri ve bu sayede batmaz gemi olarak düşünülen Lehman Brothers ve Merrill Lynch gibi finansal piyasanın liderleri tarihin derinliklerine gömülmüştür. Bu yatırım bankalarının batması tüm dünyada domino etkisi gibi, bağlantılı ve işbirliği içinde olduğu bir çok finansal kurumunda sonunu getirmiş ve alınan koordineli faiz indirimi ve trilyonlarla ifade edilen önlemlere rağmen, dünya ekonomisinin topyekun resesyona (üst üste iki çeyrek negatif büyüme) girmesini engelleyememiştir. Hatta Avrupa Birliğini dağılma noktasına getirmiştir. Bu noktadan bakıldığında finansal serbestleşme, uluslararasılaşma, finansal bütünleşme ve uluslararası sermaye hareketleri, kısacası finansal küreselleşme etkin kontrol mekanizmaları tarafından denetlenmediği sürece patlamaya hazır bir bomba misyonunu üstlenmektedir. Yapılması gereken finansal açıdan küreselleşmeye karşı durmak değil aksine olabildiğince bu sürecin içinde olmak ve bu süreci, kontrolü ve koordinasyonu elden bırakmayan bir devlet politikası haline getirmektir.

Yeni bir dünya düzenin oluşması, üretimin ulusötesi konuma taşınması, üretim sistemindeki dönüşüm, şirketlerin uluslarüstü faaliyetlere yönelmesi, teknolojik değişim ve dönüşüm, finansal piyasaların dünya ile entegrasyonu ve bu aktörlerin yol açtığı yeni koşullar, fırsatlar, tehditler ve küresel rekabet koşulları firmaların ve ülkelerin yeni ve dinamik stratejiler geliştirmesine neden olmuştur.

SONUÇ

Küreselleşmenin tanımlanmasında hakim olan fikir, sürecin teknolojik ve ekonomik alanlardaki değişimler referans alınarak ifade edilmesidir. Farklı bakış açılarına rağmen küreselleşmenin, üretim faktörlerinin uluslararasılaşması, teknolojik gelişmelerin belirleyici niteliği ve dinamik bir süreç olması konusunda ortak noktaları olduğu söylenebilir.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan teknolojik, ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve ekolojik gelişmeler, toplumların alışkanlıkları, yaşam tarzları ve gereksinimleri üzerinde önemli değişimler meydana getirmiştir. Küreleşme sürecini de bu bakış açısıyla ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve politik dünyayı içine alan bağlantılar şeklinde kabul edilecek olursa, küreselleşme olgusunun bu değişim ve dönüşüm süreçleri açısından önemi daha belirgin hale gelmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin ışığında 1990' lı yıllarda daha bir belirginleşen ve 2000' li yıllarda iyice şekillenmeye başlayan bu yeni dünya düzeni, toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkilemektedir. Bu dönemde çok hızlı ve yaşamın her alanında gözlenen değişim kavramı, gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalırken, değişim ve dönüşüm kavramları eşanlı olarak birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Değişimin istisna değil kural olduğu bu süreç bilgi birikimin her iki - üç yılda ikiye katlaması gibi baş döndürücü bir gelişmeye tanıklık etmiştir.

Günümüzde yaşanan bu küreselleşme sürecinin temel dinamiği teknolojik gelişmeler olmakla birlikte, değişimden ve dönüşümden en yoğun etkilenen toplumsal alan, ekonomik alan olmuştur. Bu etkileşimin ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, belirli bir zaman gecikmesiyle de olsa, sosyal, politik ve kültürel alanlara yansıması, toplumsal değişimin hız kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Bakış açısına göre değişiklik gösteren küreselleşme algılamalarından elde edilmek istenen asıl sonuç, küreselleşme sürecinin ülkelerin gelişimi açısından nasıl bir etki oluşturduğunun ve ülkeler için, ne kadar küresel sorusunun cevabının bulunmasıdır. Küreselleşme süreci açısından, bu sürecin aktörlerinin kuantum düşüncesi sistem ve süreç mantığı içinde ortak ve birlikte etkileşiminin önemi, soruların cevabının bulunması anlamında değer taşımaktadır.

Sonuç olarak, ülkelerin küreselleşme sürecine, başta teknolojik altyapı olmak üzere yerel aktörlerini dönüştürerek uyum sağlaması ile birlikte hızlı bir şekilde büyüme ve kalkınma açıkları ortadan kalkacak, sonrasında ise bu süreçte etkin olarak yer almaları mümkün hale gelebilecektir. Bu bağlamda ulus devlet, küreselleşme, yerelleşme ve kalkınma ilişkileri, kuantum düşüncesi sistem ve süreç mantığı içinde, genelde birbirini tamamlayan süreçler ve küreselleşmenin bilgi çağı modeli olarak düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

Aktan, C. C. (2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları.

Akyüz Y. (1993). Ekonomide Liberalleşmenim Anahtarı. Finans Dergisi, 83.

Barnet, R., Cavanagh, J. (1996). Küresel Düşler: İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni. İstanbul: Sabah Yayınları.

Boratav, K. (1999). Küresel Rekabet. İstanbul: İz Yayıncılık.

Boratav, K. (2001). 2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri. İşletme ve Finans Dergisi.

Bozkurt, V. (2000). Küreselleşmenin İnsani Yüzü. İstanbul: Alfa Yayınları.

Bozkurt, V. (2007). Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1659 (31.03.2008).

Cerny, G. P. (1995). Globalization and the Changing Logic of Coliective Action. International Organization.4.

Coştu, Y. (2005). Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV(7-8):90-105.

Dicken, P. (1992). Global Shift: The Internationalization of Economic Activity. Newyork: Guilford Press.

DPT, (1995). Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler. Ankara: DPT Yayınları 2375, ÖIK: 440.

Erbay, Y. (1997). Kavram Olarak Küreselleşme**,** Milli Kültürler ve Küreselleşme. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Erkan, H. (1998) Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erkan, H. (2004a). Ekonomi Sosyolojisi. İzmir: Fakülteler Kitabevi.

Fox, J. (2002). Chomsky ve Küreselleşme. İstanbul: Everest Yayınları.

Giddens, A. (1999). Küreselleşmenin İklimleri. Sosyal Demokrat Değişim Dergisi, 12.

Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya. İstanbul: Alfa Basım Yayınları.

Giddens, A. (2000). Üçüncü Yol, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Gill, S. (1995). Globalization, Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism. Journal of International Studies, 24(3):404-405.

Greider, W. (1995). One World Ready Or Not, Newyork: Touchstone Press.

Günsoy, B. (2006). Küreselleşmenin Ölçülmesinde Sistematik Yaklaşımlar; Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: Kırlangıç Yayınevi.

Harris, R, (1993). Globalization, Trade, and Income. Canadian Journal of Economics, XXVI(4):1-22.

Held, D., McGrew, A., Goldblatt D., Perraton, J. (1999). Global Transformations: Global Transformations-Politics, Economics and Culture. Cambridge: Polity Press.

Hirst, P., Thompson, G. (2007). Küreselleşme Sorgulanıyor. Ankara: Dost Kitabevi.

Hisarcıklıoğlu, R. (2001). Küreselleşme ve Türkiye. İktisat Dergisi, 416, İstanbul: İFMC Yayınları.

Huntington, S. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Newyork: Simon and Schuster.

İçduygu, A. (1995). Çok Kültürlülük, Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin. Ankara: Türkiye Günlüğü Dergisi, 33

Jessop, B. (2007). Good Governance and the Urban Question: On Managing the Contradictions of Neo-Liberalism. http://comp.lancs.ac.uk/sociology/socsoc075rj.html in 2007 (22.11.2008).

Kakınç, H. (2004). Kavramlar Açıklayıcılığını Yitirirken Küreselleşme Amerikanlaşma İlişkisi. ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya (ss.15-17). Derleyen Toktamış Ateş, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Kaplan, A. (2000). Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları. Ankara: Mülkiyeliler Vakfı Yayınları.

Kazgan, G. (2002). Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y. (1990). Türkiye Ekonomisi, Ankara: Verso Yayınları.

McGrew, A. (1999). A Global Society, Modernity and Its Futures, Cambridge: Open University Polity Press.

Oman, C. (1994) Globalization and Regionalisation: The Challenge For Developing Countries, OECD Development Center Studies.

Önder, İ. (1993). Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özdemir, M. (1992). Turizmin Türkiye'nin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri. Ankara: KÖKSAV.

Robertson, R. (1999). Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.

Sjolander, C. (1996). The Rhetoric of Globalization: What's İn A Wor(L)d?. International Journal, Autumn: 602-616.

Somel, C. (2002). Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme. Ankara: Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 5(18).

Ülman, B. (2001). Uzun Süreçte Küreselleşme; Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi. İstanbul. http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale4.htm (24.03.2008).

Waters, M. (1995). Globalization, London: Routledge.

Winham, R. (1996). International Trade Policy in a Globalizing Economy. International Journal.

Yeldan, E. (2003). Neo-Liberalizmin Bir Söylemi Olarak Küreselleşme. İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen; Birikim Devlet ve Sınıflar. Derleyen Ahmet H. Köse, Erinç yeldan, Fikret Şenses.İstanbul: İletişim yayınları.

Yıldızoğlu E. (1996). Globalleşme ve Kriz. İstanbul: Alan Yayıncılık.

LEADERSHIP IN PUBLIC SECTOR: A BRIEF APPRAISAL

Sefa ÇETIN
Dr., Deputy Governor of Konya Province, Konya, Turkey

Management is doing things right; leadership is doing the right things.
Peter Drucker

ABSTRACT: Leadership in public sector is accepted to be an important component of good governance in general and good public governance in particular. In this context, this article will present recent developments in leadership literature with a view to highlight significance of public leadership while also providing food for thought for public leadership in Turkey. First, an overview of how the public leadership is perceived in international organizations like OECD will be brought into perspective. Second, taking into the vast scholarly literature on leadership, recent research on the theory and practice of leadership will be highlighted. Next, public leadership will be discussed in relation to recent developments in NPA context. Then, an overview of public leadership in local government will be presented. Finally, in the light of the presented issues, the article will end with future recommendations.

Keywords: leadership, public leadership, NPA, local government

KAMUDA LİDERLİK: KISA BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET: Kamuda liderlik genel anlamda iyi yönetişimin ve daha özele inildiğinde de kamuda iyi yönetişimin önemli bir bileşenidir. Bu çerçevede makalede liderlik literatüründeki en son çalışmalar ışığında kamuda liderliğin önemi vurgulanacak ve Türkiye'de kamuda liderlik konusunda gelecekte gerçekleşecek olan tartışmalara ışık tutacak çalışmalar sunulacaktır. İlk olarak, OECD gibi uluslararası organizasyonlarda kamuda liderliğin nasıl algılandığı ele alınacaktır. İkinci olarak, var olan geniş liderlik literatürü dikkate alınarak liderlik konusundaki yakın dönemdeki teorik ve ampirik çalışmalar sunulacaktır. Daha sonra, kamuda liderlik Yeni Kamu Yönetimi anlayışı çerçevesindeki tartışmalar kapsamında ele alınacaktır. Bunu yerel yönetimlerde kamuda liderliğe genel bir bakışın sunulması izleyecektir. Son olarak, makalede sunulan bütün bilgilerin ve tartışmaların ışığında, geleceğe yönelik bazı önermelere yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: liderlik, kamuda liderlik, Yeni Kamu Yönetimi, yerel yönetimler

1. Introduction

Undoubtedly, leadership in public sector is an important component of good governance in general and good public governance in particular. This fact is also underlying the current good governance work carried out in international organizations like the OECD, while accelerating current research on leadership.

The vast literature on leadership has been growing since the past four decades exponentially, while at the same time being the focus of several empirical studies with a view to sustain the theory of leadership. However, these studies have been oriented for business organizations. Later, these developments accelerated when the New Public Administration literature, informed by neo-classical economics and with private sector practices, brought the significance of public leadership into focus in this context. Thus the public leadership has been a focus of attention and several empirical studies followed. Public leadership theory and empirical work related to the concept is relatively new and this article is meant to contribute to growing literature on public leadership both in general and also with reference to local government context, while providing food for thought for future research on the topic.

2. Public Leadership and Leadership Development in International Context: the Case of the OECD

The OECD assigns significant importance to public leadership in relation to good governance, and especially for good public governance. In this context, it is first important to see how OECD defines governance. According to OECD, the governance concept is defined as:

> "the way in which the underlying values of a nation (usually articulated in some way in its Constitution) are "institutionalised". This has formal aspects such as separated powers, checks and balances, means of transferring power, transparency, and accountability. "(OECD, 2001:7)

The definition of governance is followed by the acknowledgement of the significance of actions of public leaders and officials who would be guiding the system towards good governance. The public leaders have the responsibility to implement the good governance principles, embed the values into the system they are in. Thus good governance is only achievable through the actions of public leaders. Therefore, leadership is in essence the heart of good governance. The OECD work defines also the role of public leaders as:

> "to solve the problems and challenges faced in a specific environment. When we say we want more leadership in the public sector, what we are really looking for is *people who will promote institutional adaptations in the public interest.* Leadership in this sense is not value neutral. It is a positive espousal of the need to promote certain fundamental values that can be called *public spiritedness.* "(OECD, 2001:7)

Consequently, leadership is an important and crucial component of good governance that leads to a superior management level and higher organisational performance which also integrates efficient human resources management and establishes public service ethics.

The OECD work indicates that public leadership experiences across different OECD countries are different, and also there is no uniform practice. The outlook is a mixture of different proportions of centralized and decentralized approach towards public leadership and leadership development. However, this is not to say that there are no common characteristics in the OECD member states, on the contrary. However, it also important to emphasize that the public leadership in each OECD country is dependent on the values and principles of good governance embedded in that specific society and government.

The following are the common defined characteristics regarding leadership and leadership development in OECD member states;

- Developing comprehensive strategies
- Setting up new institutions for public leadership development
- Linking the existing management training to leadership development

Overall OECD country experiences indicate that there are three main issues to be taken into account in every system regarding the approach taken towards public leadership or while defining its contours towards sustaining good governance. First, creating an elite core of public leadership, which has also evident advantages, carries the potential danger of creation of a group of public leaders who can pursue their own self-interest in public governance. This, in return, would be a danger to the overall system in a democratic society. Second, creating public leaders in line with the public policy challenges of a specific country can be good but this can go wrong if the diagnosis of public challenges is not made properly. Finally, creating public leaders also mean change and change management in a society.

On the overall, experiences from OECD member states indicate that public leadership is an important component of good public governance, when the public leadership is defined in line with the values and public challenges of the country in question. So far, the experiences point to mixed results. This is partially because there is not one definition of leadership as well as public leadership but many. Moreover, there are different theories of leadership and those also evolved through time in different contexts and with reference to also empirical studies conducted by researchers. The next section, therefore, will present a survey of leadership theories in a concise way before proceeding further with discussion of public leadership

2. Leadership theories in context

When examined closely, the scholarly literature on leadership has been a focus of attention for approximately three decades and even more. This is partially because the definition and theory of leadership has been a focus point in different contexts through time. Thus there is not one definition of leadership but many. This is also true for theoretical underpinnings of the concept through time.

The development of mainstream leadership theories have been generally weak up until the end of 1970s when Burns' well-known book came out with the emphasis that so far transactional leadership was taken as the core understanding in leadership research while transformational leadership was largely ignored (Van Mart, 2003:217). This also meant that leadership should be seen beyond traditional view and that leaders can facilitate dramatic changes by energizing their followers beyond conventional exchange theory or what is known as charismatic leadership.

The development of leadership theory also informed a variety of different schools with this context. Although there is a vast literature on the topic, it would still be possible to identify three schools within the leadership theory. First school are those who advocate the transactional leadership where individual *characteristics of the leader can inspire the followers* (House, 1977; Conger and Kanungo, 1998; Meindl, 1990). Second school, is the entrepreneurial school, which claims that leaders, in order to increase productivity and improve quality of processes, should carry out *effective practical processes and cultural changes.* What is advocated by the second school can also be considered as a hybrid theory between transactional and transformational leadership theories (Peters and Austin, 1985; Hammer and Champy, 1993; Champy, 1995). This is because it emphasizes *change* like the transformational leadership school and it has an *internal focus* like the transactional leadership school. Indeed, the third school, the transformational leadership school emphasizes *vision and organizational change* (Burns, 1978; Bass, 1985; Bennis and Nanus, 1985; Tichy and Devanna, 1986).

After a period of confusion in leadership theory with the incorporation of transformational leadership, as of middle 1980s, there have been attempts to bring in characteristics of different leadership schools into one theoretical model. Since then, it is possible to identify the mainstream leadership theory as multifaceted. One of these attempts was made by Bass who merged transformational and transactional elements of leadership theory.

Bass, in his infamous work on leadership, describes this as;

> "The earlier definitions identified leadership as a focus of group process and movement, personality in action. The next type considered it as the art of inducing compliance. The more recent definitions conceive leadership in terms of influence relationships, power differentials, persuasion, influence on goal achievement, role differentiation, reinforcement, initiation of structure, and perceived attributions of behaviour that are consistent with what the perceivers believe leadership to be. Leadership may involve all these things." (Bass, 1990:19)

These contextual discrepancies also led to a paradoxical situation between broader and more specific operational definitions of leadership. Therefore, expanding more on operational definitions, Bass defined the following eight operational leadership types:

- laissez-faire, passive
- management by exception,
- active management by
- exception,
- contingent reward,
- individualized consideration,
- idealized influence,
- intellectual stimulation,
- inspirational motivation (Bass, 1996)

According to operational definition of leadership by Bass, the leaders are central actors of processes where their personality is also pronounced around the four "I"s:

- **i**ndividual consideration
- **i**dealized influence
- **i**nspirational motivation
- **i**ntellectual stimulation

Lane and Wallis (2009) comment on these four "I"s defined by Bass as:

> "influence and persuasion processes are explicit and vary from sanctions (management by exception) to rewards (contingent reward) to inspiration (inspirational motivation); goal achievement is especially explicit in his outcome interest (performance beyond expectations); initiation of structure is explicit in his transactional leadership elements (particularly management by exception and individualized consideration); and follower perceptions are implicit in the effectiveness that leaders must demonstrate in a number of styles (Lane and Wallis, 2009:107).

These on the overall informed Bass's *full range leadership model* as shown in the figure below:

Leader only intervenes when standards are not met / Leader monitors follower actions and intervenes when deviations are observed

Leader defines what is to be done and exchanges rewards for services rendered

+

Transformational Leadership

The four "I"s defined by Bass come into perspective where leader diagnoses and elevates the needs of the follower; usually becomes a role model for followers; stimulates different perspectives and questions old paradigms; by articulating an appealing vision provides meaning and purpose to the work to be done.

Figure 1: *Full Range Leadership* (source: Bass,1996)

The full leadership model essentially reflects the continuous trade off between the two ends of the main spectrum on leadership research: that of transactional and transformational leadership. Transactional leadership is about *management orientation*, while transformational is about *change orientation.*

3. Development of Public Leadership Theories and NPA Approach to Public Leadership

While the leadership theory was more focused on private sector, it was not significant up until 1980s and 1990s that the public leadership literature gained prominence excluding some retrospective and good contributions such as Selznick's work back in 1957 which is considered as a timeless book. This is also related to the global environment and increased emphasis on public sector reform which came into agenda of both developed and developing countries.

Indeed, public leadership is associated with public sector reform and good governance as it has been pointed out in the previous section. From 1930s to 1990s there were studies on administrative leadership which provides reference for the current public leadership literature and theory. However, it is argued that it was only after the incorporation of transformational leadership into leadership theory that public leadership gained momentum as a mirror image of global developments (Van Wart, 2003:219).

In this context, Van Wart distinguishes five possible definitions for public leadership:

1. as the process of providing results required by authorized processes in an efficient, effective and legal manner
2. as the process of supporting followers who provide results
3. as the process of aligning the organization with its environment, especially the macro level changes necessary, and realigning the culture as appropriate
4. as the service focus
5. as a composite of providing technical performance, internal direction to followers, external organizational direction –all with a public service orientation. (Van Wart, 2003:221)

The most recent public leadership mainstream literature and modelling is informed by the global environment and the forceful trends on public sector reform and good governance. In this context, two basic questions regarding reform -*what to reform and how to reform it*- shaped also the public leadership models and theories. Creative usage of discretion and diffusion of authority among different stakeholders is one the recent models as such. This again brings into focus the transactional versus transformational leadership issue, or in other words, *management orientation* versus *change orientation.*

New Public Management theory, however, has a different focus vis-a-vis public leadership which is attributed to the public leadership debates of the 1980s. This follows the idea that public leaders are qualified to play a larger role, and an otherwise situation would cause a critical vacuum in terms of leadership.

The main contours of NPA, an offspring of neo-classical economics, provide also points of reflection in terms of changes in public leadership in line with global developments as of end of 1970s. The NPA introduced modelling of private sector management for public sector, while policy implementation was being distanced from policy makers with emphasis on performance appraisal and management audits. In this context the type of public leadership was also ideally required to be "an entrepreneurial leadership within public organizations" (Osborne, 2006:379).

Arguably, a challenge in public sector research, thus in public leadership research is the trade off between politics and administration, which is the separation between political leaders and non-political leaders (Lane and Wallis, 2009:107).

The discussions around public leadership and the NPA approach go further and intersect even with the field of strategic management as it is crucial to take into account in terms of public sector reform and its immediate direction in a given country. Normatively, strategic management is relevant to post-Weberian organization, and is complementary to conventional focus of public administration and therefore of public leadership. In this context, strategic management has a strong emphasis on realization of objectives of public sector through organizational design and this also remedies the rigid constraints stemming from the handling of contracts while respecting the rule of law.

It is also possible to analyze the public leadership and discuss it by using a different approach. One way of doing that would be to discuss public leadership with reference to direct appraisal of public leaders. Regardless of the theoretical framework or paradigm the public leadership is analyzed or argued to be superior, however, the current requirements of good governance principles as well as the scholarship outreach of the leadership itself increasingly point to the need for evaluation of public leaders. In this context, a recent appraisal by Paul Hart, taking into account various perspectives such as *leader-centric*, *follower-centric*, and *institutional centric* approaches, provides a triangular evaluation framework made up of *impact, support* and *trustworthiness* (Hart, 2011:325) which is worth outlining.

Hart defines the triangle of evaluation as follows:

- *impact* as "the value of the community and / or organizational outcomes that can be attributed to leader's postures, decisions, and actions"
- *suppor*t as "responses leaders evoke in both their authorizing and network environments"
- *trustworthiness* as "the degree to which leaders can be said to respect the responsibilities attached to their roles, including observing the institutional limitations placed upon their exercise of their roles" (Hart, 2011:325)

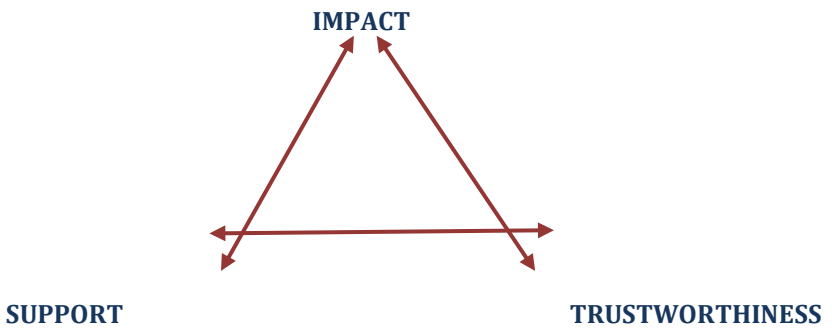

Figure 2: *Leadership Assessment Triangle* (source: self-made)

When these concepts highlighted by Hart (2011) are translated into leadership types, the assessment of public leadership can be overviewed as follows:

IMPACT	**CONSEQUENTIAL LEADERSHIP**
Has its roots in Plato – ensuring that leaders govern wisely. Public leader needs to address the challenges through enabling the community he/she leads as a whole through mobilization of collective wisdom	
SUPPORT	**ACCEPTED LEADERSHİP**
Has its roots in Weber and Rousseau– delegation, principal-agent model. Balancing of authority and collaboration as the optimum outcome in leadership	
TRUSTWORTHINESS	**ACCOUNTABLE LEADERSHIP**
Leadership ethics – balancing and control of excess power	

Figure 3: *Leadership Assessment* (source: self-made)

This assessment naturally has the operational markers and outcomes for further appraisal. However, for the purposes of this paper, presentation of this model is an attempt to think out of the box, and to consider existing paradigms of public leadership from a different angle, that is through possible appraisal criteria towards a policy as well as taking a pragmatic view of the public leaders and public leadership. The next section further provides a concise presentation of public leadership in local government context.

4. Public Leadership in Local Government Context

Public leadership in local government is also increasingly researched. One aspect of such acceleration is attributed to focus on decentralization. Accordingly, decentralization can be effective, for example, in the absence of formal changes in management structure or policies, with a public leader with strong personality can make a difference in decentralized local governance processes. Such a leadership type can be considered as "integrative and situational" (Dubois and Fattore, 2009:718).

As in the previous section, it is also possible to address the public leadership in local government through appraisal of leaders. This pragmatic approach bridges in itself the actual practice with that of theory in public leadership in general and in local government in particular. In this context, for example, Kanji (2008) argues for a necessity of creating a Leadership Excellence Index and supports the argument with reference to empirical study of Portuguese municipalities. In this context, Kanji introduces Total Quality Management model to appraisal of public leaders' performance and their relative excellence

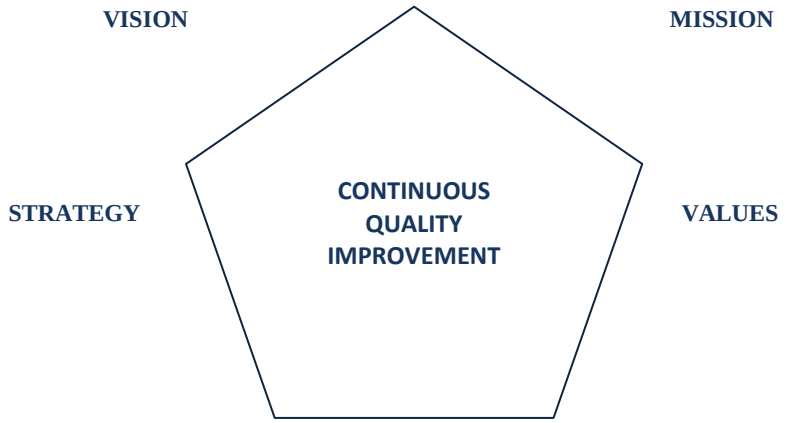

Figure 4: *TQM* (source: Kanji, 2008: 421)

This model was applied to Portuguese municipalities through empirical study and as it can also be seen from the figure above it also relates to the previous public leadership appraisal, enforcing the argument towards pragmatic approaches to understanding of the significance of public leadership in general as well as in the local government context. Kanji found as a result of the empirical studies in the first half of 2000s using the TQM model that leadership is the most critical factor in success of local government.

There are also several empirical studies conducted in examining the role of public leaders in local government, appraisals of local public leaders, with a view to align theoretical assumptions with that of reality. In this context, Joyce (2010) holds the view that in the UK, Kotter's 2001 view of leadership action is confirmed via the empirical

studies and leaders have the vision and strategies, and they communicate their vision while mobilizing them and empowering people. But they are also exceeding this, they on the overall manage, and also handle conflicts along the way.

Another recent empirical study on local government and public leadership through interviews of 50 senior civil servants and local government leaders in UK, and with more participating from the USA and Canada by Leslie and Canwell (2010) found that dealing with the problems and/or challenges of financial turnaround of governments which directly affects also local governments require exercising of effective leadership through activities and decisions rather than positional power of public leaders. This finding is especially significant at an age when the governments are increasingly trying to cut public spending.

The empirical approaches to local government are not limited to these examples given above. What is clear however is that an effective public leadership to be pursued in local governments depend on a variety of parameters and the leadership function neither in a vacuum nor it is independent of societal influences.

5. Conclusion

This paper has been an attempt to provide a survey of recent research in public leadership. In this context, beginning from the international context, which is the OECD, the paper presented the mainstream discussions within the public leadership theory, towards public leadership in local government. At all levels, be it international, national or local government contexts, public leadership is a complex issue, and there is not one definition or assessment of it but many.

However, empirical studies are paving the way for a more comprehensive attempt to align the existing vast corpus of theoretical literature with that of practice of public leadership. In this context, this paper has also attempted to provide a different perspective by providing two brief examples of public leadership appraisal and how these can possible translate into thinking different public leadership models in different contexts.

To conclude, it is possible to say that public leadership, whether it is considered at different international, national or local contexts or not, has its roots in the public sector management culture and societal culture in a given country or region. It also depends how and to what degree public leaders are exposed to different management styles, experiences, and management cultures next to their character traits and their educational backgrounds. As a result, there is not one definition or understanding regarding public leadership. Future research on the topic requires further empirical studies, and also requires objective and innovative appraisal models for public sector leaders in order to be able to have viable conclusions on public leadership research.

REFERENCES

Bass , B. M. (1996) "Is There Universality in the Full Range Model of Leadership?", International Journal of Public Administration, Vol.19, No.6 pp. 731–761.

Bass, B. M. (1990) Bass and Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications, New York: Free Press.

Bass, B.M. (1985) Leadership Performance Beyond Expectations, New York: Free Press.

Bennis, W. and Nanus, N. (1985) Leaders: Strategies for Taking Charge, New York: Harper and Row.

Burns, J.M. (1978) Leadership, New York: Harper and Row.

Champy, J. (1995) Reengineering Management: The Mandate for New Leadership, New York: Harper Business.

Conger, J.A. and Kanungo, R.N. (1998) Charismatic Leadership in Organizations, Sage Publications.

Dubois, H.F.W. and Fattore, G. (2009) "Definitions and Typologies in Public Administration Research: the Case of Decentralization", International Journal of Public Administration, Vol.32, No.8, pp.704-727.

Hammer, M. and Champy, J. (1993) Reengineering the Business Corporation: A Manifesto for Business Revolution, New York: Harper Collins.

Hart, P. (2011) "Evaluating Public Leadership: Towards an Assessment Framework", Public Money and Management, Vol.31, No. 5, pp.323-330.

House, R.J. (1977) "A 1976 Theory of Charismatic Leadership" in Leadership: the Cutting Edge edited by James G. Hunt and Lars L. Larson, Cardondale, Illinois: Southern Illinois Press.

Hunt, J.G. and Larson, L.L (eds) (1977) Leadership: the Cutting Edge, Illinois: Southern Illinois Press.

Joyce, P. (2010) "The Role of Leadership in the Turnaround of a Local Authority", Public Money and Management, Vol.24, No.4, pp. 235-242.

Kanji, G.K. (2008) "Leadership is Prime: How Do You Measure Leadership Excellence?", Total Quality Management and Leadership Excellence, Vol.19, No.4, pp. 417-427.

Kotter, J.P. (2001) "What leaders really do?" Harvard Business Review, Vol.79, No.11, pp. 85-96.

Lane, J. and Wallis, J. (2009) "Strategic Management and Public Leadership" Public Management Review, Vol.11, No.1, pp.101-120.

Leslie, K. and Canwell, A. (2010) "Leadership at All Levels: Leading Public Sector Organizations in an Age of Austerity", European Management Journal, Vol.28, pp.297-305.

Meindl, J.R. (1990) "On Leadership: An Alternative Conventional Wisdom"
In Research in Organizational Behavior, B.M. Staw and L.L. Cummings (eds) Greenwich, CT: JAI Press.

OECD (2001) Public Sector Leadership for the 21st Century, Paris: OECD Publications.

Osborne, S. (2006) "The New Public Governance?" Public Management Review, Vol.8, No.3, pp-377-387

Peters, T. and Austin, N. (1985) A Passion for Excellence: The Leadership Difference, New York: Random House.

Selznick, P (1957) Leadership in Administration, New York: Row, Peterson and Company.

Staw B.M. and Cummings L.L. (eds) (1990) Research in Organizational Behaviour, Greenwich, CT: JAI Press.

Tichy, N.M. and Devanna, M.A. (1986) The Transformational Leader, New York: Wiley.

Trottier, T, Van Wart, M. and Wang, X (2008) "Examining the Nature and Significance of Leadership in Government Organizations", Public Administration Review, Vol.68, No.2, pp.319-333.

Van Wart, M, (2011) Dynamics of Leadership in Public Service, 2nd edition, M. E. Sharp.

Van Mart, M. (2003)"Public Sector Leadership Theory: An Assessment" Public Administration Review, Vol.63, No.2, pp.214-228.

SÜREKLİ İYİLEŞTİRME AÇISINDAN ISO 9000 (1994) KALİTE GÜVENCE SİSTEMİNE VE ISO 9000 (2000) KALİTE YÖNETİM SİSTEMİNE BAKIŞ

Cengiz DURAN
Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, e-mail: cduran35@gmail.com
Aysel ÇETİNDERE
Balıkesir Üniversitesi, Dursunbey MYO,e-mail: acetindere@bau.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, ISO 9000:1994 kalite güvence standardı ile ISO 9000:2000 kalite yönetimi sistemi sürekli iyileştirme açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre, ISO 9000:2000'nin sürekli iyileştirme çalışmalarında; üst yönetime daha fazla görev yüklenmesi ve müşteri memnuniyetinin izlenmesi ve sistemin müşteri memnuniyetinin ne kadarını karşıladığını kanıtlaması istenmektedir. Ayrıca kalite el kitabı bölümünde kalite sistemini oluşturan süreçler arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması istenmektedir. Buna ek olarak ISO 9000:2000 sisteminin hem anlaşılırlık hem de uygulanabilirlik açısından ISO 9000:1994 standartlarından daha iyi olduğu söylenebilir. ISO 9000:2000 içsel denetim yapısına uyumluyken ISO 9000:1994 dışsal denetim yapısına uyumludur. İçsel denetim süreçler üzerinde yapıldığı için sürekli iyileştirme için daha uygundur. ISO 9000:1994 müşterilerle ilgili içe dönük bakış açısına dayandığı için müşterilerin ürünler hakkında ne hissettiklerini değerlendirmez. Müşterilerin ürünlerle ilgili değerlendirmeleri daha çok müşterilerin şikâyetiyle anlaşılır. Buna karşın ISO 9000:2000 müşterilerle ilgili dışa dönük bakış açısına sahip olduğu için müşterilerin ürünler hakkındaki değerlendirmeleri çok önemlidir. Bunun için müşteri memnuniyetinin ölçülmesi ve izlenilmesi zorunlu kılınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürekli iyileştirme, kalite el kitabı, içsel denetim, dışsal denetim, müşteri memnuniyeti.

A VIEWPOINT OF THE ISO 9000: (1994) QUALITY ASSURANCE STANDARD AND ISO 9000:2000 QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN TERMS OF CONTINUOUS IMPROVEMENT

ABSTRACT: In this study, ISO 9000:1994 quality assurance standards and ISO 9000:2000 quality management system are evaluated for the continuous improvement by comparison. According to main findings of this study in the works of ISO 9000's continuous improvements; it is required to load more task to senior management, to monitor customer satisfaction and to prove how much the system meets customer satisfaction. Moreover, in the quality manual sections, it is required that is found out the relationship among processes which consist of the quality systems. Additionally, ISO 9000:2000 system is better than ISO 9000:1994 standards in terms of both capability of being understood and applied. ISO 9000:1994 is suitable for external audit structure, whereas ISO 9000:2000 is suitable for internal audit structure. The internal audit is appropriate for continuous improvement because it is carried out on the process.ISO 9000:1994, which bases on internal customer perspective, isn't evaluated what customers will feel about their firm's product. The evaluations of the customers are understood by the customer complaints. On contrary to this, the costumers' evaluation of the product is very important because of the fact that ISO 9000:2000 has got external perspective concerning to the costumers. That's why, the measuring and the monitoring of the customer satisfaction is mandatory.

Key Words: Continuous improvement, quality manual, internal audit, external audit, customer satisfaction.

GİRİŞ

Günümüzde global rekabet ve müşterilerin daha iyi kalite istekleri, ülkeleri kalite konularına yönlendirerek bunları tanımlayan standart ve kılavuzları geliştirmeye sevk etmiştir. Uluslararası Standart Örgütü (International Standards Organization = ISO) 1987 yılında ISO 9000 olarak bilinen bir set şeklinde kalite standartlarını geliştirmiştir. ISO

9000 standartlarının oluşturulmasındaki amaç, uluslararası alanda mal ve hizmet ticaretini arttırmaktır. Bunu takiben 1994 yılında bu standart gözden geçirilmiştir (Kartha, 2002: 1). En son gözden geçirme ise 2000 yılının aralık ayında yapılmıştır. ISO 9000:1994 standartlarıyla mal ve hizmetlerin belirli bir kalite derecesinde tutarlı olarak üretilmeleri amaçlanmıştır (Mahadevappa ve Kotreshwar, 2004: 295). Sertifika sahibi şirketler müşterilerini, örgütlerinde en azından böyle bir kalite sistemi olduğuna inandırırlar (Erdal ve Ghosh, 1997:1233). Bu standartlar toplam kalite yönetimi örneğinde olduğu gibi toplam kalite sistemini kapsamına alacak boyuta sahip değildirler. Çünkü bu standartlar şirket çapında sürekli iyileştirmenin yapılmasını zorunlu kılmazlar. Çoğu firma ISO 9000 sertifikasına sahip olmayı, işletmelerinde sürekli iyileştirme yapmaktan ziyade Avrupa ülkelerine mal satmak için bir bilet şeklinde düşünmektedir (Elmuti ve Kathwala, 1997: 52). Çünkü sürekli iyileştirme ISO 9000 tümleyen ya da tamamlayan bir parça değildir (Kanji, 1998: 73). ISO 9000'in yapılan her bir revizyonunda toplam kalite yönetiminin en önemli unsuru olan sürekli iyileştirmeye yönelik yeni maddeler ekleyerek, bu kalite standartlarını toplam kalite yönetimine yaklaştırmak hedeflenmiştir (Erdal ve Ghosh 1997: 1233; Yung, 1997: 221-225; Mahadevappa ve Kotreshwar, 2004: 295). ISO 9000 ile ilgili yapılan her bir revizyonda, yeni standardın sürekli iyileştirme ve toplam kalite yönünden kendinden bir önce gelenden daha güçlü olduğu yorumu yapılabilir.

Sürekli iyileştirme; çalışanların kendi yaptıkları işleri geliştirmesi, değerlendirmesi ile birlikte takım çalışmasına ve kalite kontrol aktivitelerine katılmalarıyla yakından ilgilidir. Sürekli iyileştirme (basitçe), basit bir düşünce şekli olan uygunsuzluk ya da problemleri bulup çözmek değildir. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar göstermiştir ki iyileştirme çalışmalarında en önemli olan konular çalışanların kaliteyle ilgili görevlerle (takım çalışması veya öneri projeleriyle) ilgilenmeleriyle ilişkilidir (Claver ve Tari, 2003: 994). Sürekli iyileştirme yaklaşımının temel prensipleri şunlardır (Çoruh, 1997: 2-3);

- Müşterinin istek ve beklentilerine odaklanarak bunların tatmin edilmesini sağlamak
- Aynı amaç ve değerlere dönük bir kültür yapısını oluşturarak bu yapı içinde takım çalışmasını sağlamak
- Süreçlerin iyileştirilmesinde istatistikî kalite araçlarının kullanılmasını sağlamak
- İşletme içinde üretilen bilgileri, sistemin iyileştirilmesi için alınan kararlara destek olarak kullanmak
- Tasarım ve uygulamalarda sıfır hatalı mal ve hizmetlerin sunumunu sağlamaktır.

Kalite yönetiminde başarıyı sağlamak için temel prensip, yapılan işlerin bütün örgüt içine yayılmasını sağlamaktır. Ortaklaşa çalışma, takım çalışması ve bunlara benzer kurulan ortaklıklar, çeşitli fonksiyonlar arasındaki iş arkadaşlığını sağlaması sayesinde işlerin yapılmasında sinerji meydana getirecektir (Laszlo, 1999:234).

Bu çalışmada ISO 9000:1994'deki sürekli iyileştirmeyle ilgili olan maddeler ile ISO 9000: 2000'deki sürekli iyileştirmelerle ilgili yapılan revizyonlar detaylı olarak ele alınacaktır.

SÜREKLİ İYİLEŞTİRME VE ÖNLEYİCİ YAKLAŞIM

Sürekli iyileştirme, işçilere problemin çözümüne aktif katılma fırsatı ile birlikte onların karşılaştıkları problemlerde yaptıkları işi değiştirebilme olanağı verilerek, öğrenilen bu derslerle ortak bir hafıza oluşturarak aynı hataların gelecekte yapılmasını önlemeyi içeren yaklaşımdır. Sürekli iyileştirmenin sağlanması için gerekli olan düzeltici ve önleyici hareketler ile kalite güvencesi ve kalite yönetimi programı karakterleri arasında önemli bir fark olduğu görülür. Her iki yaklaşım da pozitif değişikliklerin yapılmasını ister. Fakat kalite güvencesi programlarında problemlerin önlenmesi ve düzeltilmesi istenirken, kalite yönetimi programlarında ise bunların problematik bir

yapıdan ziyade ilerleme için bir fırsat oldukları düşünülür ve bu yüzden bunların aktif olarak aranıp bulunması istenir. Burada kalite yönetimini temsil eden ve kalite yönetimine rehberlik eden ruh, "iyileştirmelere susamışlık" la açıklanır. Böylelikle yönetim doğru işleri yapmaya odaklanır ve yapılan işlerin daha iyi yapılması için araştırmaya da kucak açar (Laszlo, 1999: 234-235).

Standartların gelişmesinde firmaların onlara karşı oluşturduğu talebin önem kazandığı görülür. Böylelikle şirketler sertifika almayı ve alınan sertifikanın zaman içinde sürdürülmesini kalite yönetim sisteminin amacı olarak görebilir ve bu amaçla uygulayabilirler. Bu yaklaşıma sahip olan firmaların, iyileştirme aktivitelerini süreçlerinde başlatma isteği ve devam ettirme yönünde bir kaygıları da yoktur. Bu tür firmalarda kalite sistemi hayatta (ayakta) kalır fakat sertifika alındıktan sonra ve üzerinden geçen zaman arttıkça sistemden herhangi bir kazanç sağlanamaz. Bunun en önemli sebebi çalışanların süreçlerdeki iyileştirme işaretlerinin kaynakları ile hiç ilgilenmemeleri ya da çok az ilgilenmeleridir. Çünkü çalışanlar süreçlerdeki bu iyileştirmelerin kendilerine ek görevler yükleyeceğini düşündükleri için bu iyileştirme çalışmalarına ya da aktivitelerine katılmazlar (Prado, Fernandez-Gonzalez ve Garcia-Lorenzo, 2004: 222). Bu nedenle, ISO 9000 kalite güvence standartları diğer yönetimsel uygulamalardan öğrenme için çok az sayıda fırsat sunar. Buradan, bu standartların süreçlerde enformasyondan var olan öğrenmelerden fırsatlar sunduğu ve yeni öğrenmeler için fırsat yaratmadığı sonucuna ulaşılabilir (Nahev, Marcus ve Moons, 2004 : 1856).

Askey ve Dale (1994), ISO 9000 standardına sahip örgütlerdeki yönetici tutum ve davranışlarındaki değişimi incelemişlerdir. Yapmış oldukları bu çalışmada; örgütlerde ISO 9000 sertifikasının amacı gerçekleştirildiğinde (bu standartlar ile mal ve hizmetlerin belirli bir kalite derecesinde tutarlı olarak üretilme amacına ulaşıldığında), yöneticilerin geleneksel uygulamalara yeniden dönme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle ISO 9000'le geliştirilmesi düşünülen yönetici tavır ve davranışlarında kalıcı bir değişiklik görülmemiştir. Yöneticilerden, geleneksel uygulamalara yeniden dönmemeleri için "yangın ile savaşan" ortaya çıkan problemlere günü birlik çözüm bulmaları sonucunda aynı problemin tekrar meydana gelme olasılığının yüksek olmasıyla ilgili yaklaşımın yerine, süreçlerdeki iş gücünün "sürekli iyileştirme" ve "önleyici hareketleri" kullanarak ortaya çıkan problemlere kalıcı çözümler bulması, aynı problemin bir defa daha meydana gelmesini engelleyen yaklaşım ile ilgilenmesi ve planlama yapması istenmektedir. Kısaca yöneticilerin ISO 9000 standartlarındaki kurallarından ziyade müşteri tatminiyle daha fazla ilgilenmeleri gerekmektedir (Terziovski ve Power, 2007: 142-143).

Örgütlerin sürekli iyileştirme aktivitelerinin merkezinde, önleyici yaklaşım yer almaktadır. Önleyici yaklaşımda kalite güvencesinin de önemli bir yeri vardır. Bu yaklaşımda "kalite güvencesi projelerde aşırı zaman ve para harcamasına neden olur mu?" ya da "kalite güvencesi projelerde zaman veya paranın tasarruf edilmesini sağlar mı?" sorusuna cevap aranmalıdır. Geçmişte bir projeye ait fiyat çıkarılırken şu formül kullanılırdı: Maliyet+Kar= Fiyat. Günümüz pazarlarında ise; Fiyat – Maliyet = Kar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla rekabet içindeki pazarda, kalitesi yüksek, maliyeti düşük ürünler istenmektedir. Bu durumda rekabette ayakta kalabilmek için tek bir seçeneğe ihtiyaç vardır, bu da maliyetleri düşürmektir. Maliyetleri düşürmek için belirli bir model doğrultusunda çalışma istekliliğine doğru giden yolda hareketlenmeyi artırmak gerekir. Önleyici yaklaşımın dört unsuru sistem içinde boşa zaman harcanmasını önlemeye yardımcı olur. Bunlar (Hayden, 1996: 38);

- Düzeltici ve Önleyici Hareketler

- İçsel Kalite Denetimi*
- Dokümantasyon
- Müşteri Tatmininin Sağlanması

Buradaki 4 faktörle ilgili ISO 9000:1994' den istenilenlere daha yakından bakılırsa: Örgütlerde sürekli iyileştirme; içsel kalite denetimi ve yönetimsel gözden geçirmeyle sağlanır. ISO 9000 (1994) standartlarında kuruluş içi kalite denetimi 4.17. maddede, düzeltici ve önleyici faaliyetler 4.14. maddede, yönetim temsilcisi 4.1.2.3. maddede, yönetimin gözden geçirmesi 4.1.3. maddede düzenlenmiştir. Bu dört maddeden istenen aktiviteler kendi içerisinde sürekli iyileştirmeyi devam ettirmek için gerekli olan mekanizmanın kurulmasını sağlarlar (Marquardt, 2000: 11-17). Çalışmamızda bu dört madde, ISO 9000:1994 ile ISO 9000:2000'de karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Düzeltici ve Önleyici Hareketler

Düzeltici faaliyetlerle ilgili prosedürlerin içeriğini; ürün uygunsuzluklarının, müşteri şikâyetlerinin, süreç içindeki uygunsuzlukların ve kalite sistem uygunsuzluklarının tanımlanması ve bunların dokümantasyonunun yapılması oluşturur. Ayrıca düzeltici faaliyetleri yürütenlerin sorumlulukları da tanımlanmalıdır. Doğrulayıcı faaliyet, düzeltici faaliyetlerin başarısını ve etkinliğini ölçebilecek bir yapıda olmalıdır. Uygulanacak düzeltici faaliyetlerin büyüklüğü; söz konusu olan uygunsuzluğun oluşturduğu ya da ileride oluşturacağı kayıpların nihai ürün üzerine yaratacağı etkiye bağlıdır. Düzeltici faaliyetlerin başarısını bu konularla ilgili hazırlanmış etkin prosedürlerin izlenmesi oluşturur (Çetin vd., 2001: 400).

Sürekli iyileştirmenin sağlanması için ISO 9001:1994 içinde en çok bilinen madde 4.14. maddedeki düzeltici ve önleyici faaliyetler maddesidir. Bu madde standardın sağlanması için istenen 20 maddenin içinde 14. sırada yer almaktadır. Bu paragraf ya da madde pragmatik bir yapıda olup standarttaki diğer 19 maddenin sürükleyicisi (belirleyicisi) durumundadır. Sadece uygunsuzlukları çözmek için belirli bir sürükleyici değildir. Aynı zamanda tekrar meydana gelecek hataları önleyici bir yaklaşım içermektedir. Çoğu firmaca kabul edilmeyen (uygun olmayan) çalışmaların onarılması için her ne yapılması gerekiyorsa onun yapılmasını isteyen bir maddedir. Gerçekten de sistemin kendinden kaynaklanan hataları düzeltici hareketlerle analiz ederek elimine etmesi nadiren görülür. Bunun için düzeltici faaliyetlerle ilgili olarak orta ve üst düzey yöneticiler kendilerine ait zamanın %60'dan daha fazlasını problemin tekrar meydana gelmemesi için harcadıklarını saptamışlardır. Düzeltici faaliyetlerin, yerine getirilmesi aşaması her ne kadar gerekli olsa bile, 4.14. maddenin amacı, kabul edilmeyen çalışmaları düzeltmek değildir. Bu madenin amacı, önleyici yaklaşım tarafından kabul edilmeyen çalışmaları; ilk defa meydana geldiğinde çözümleyerek bu problemlerin tekrar meydana gelmesini engelleyip müşterinin tatminini sağlamaktır. Aslında süreçlerdeki uygulama ve onaylama aşamasında düzeltici eyleme ilişkin alınan son hareketler süreçlerin ¾'lük kısmından daha fazla öneme sahiptir. Birçok görüşe göre de bu aşama en önemli bölümdür. Bu aşamanın odak noktası "denetim fonksiyonunda süreçlerde iyileştirmenin sağlanması" için düzeltici eylem sürecinde geliştirilen tekniklerin kullanılması olmalıdır. Bu çalışmadaki aşamalar; uygunsuzluklar tanımlanıp düzeltildiği zamanda, problemin sebepleri kökünden yok edilmiş; uygulanan kontrollerle alınan önleyici hareketlerden emin olunmuş; kalite yönetim sisteminin politikaları, prosedürleri ve iş talimatları gözden geçirilmiş ve gelecekte meydana gelecek problemler önlenmiş olmalıdır. Daha sonra gözlenen ve değerlendirilen kalite yönetim sisteminde iyileşmeler

* Bu çalışmada İngilizce"audit" kelimesi Türkçeye "denetim" olarak çevrilmiştir. ISO 9000 standartlarının Türkçeye çevriminde ise "audit" kelimesi " "tetkik" olarak çevrilmiştir.

.

meydana gelir. Kısacası, bu maddenin içeriği ISO 9000:1994'de önleyici yaklaşımı kurmak için gerekli olan alt yapıyı bünyesinde barındırır (Hayden, 1996: 41; Terziovski ve Power, 2007: 143).

Düzeltici ve önleyici hareketlerle ilgili düzenleme ISO 9000:2000'de, 8. maddede iyileştirme başlığı altında ele alınmıştır. Yeni standardın 8.5.1. maddesi sürekli iyileştirmenin yönetimin sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Eski standartta sürekli iyileştirmenin yönetimin sorumluluğunda olduğuna dair herhangi bir madde yoktur. ISO 9000:1994 yönetimin sorumluluğu başlığı altındaki maddede kalite yönetim sisteminin kurulması ve geliştirilmesinden yönetim sorumlu tutulurken sürekli iyileştirmeden sorumlu tutulmamıştır. Bu nedenle ISO 9000:2000'de eski standartta olduğu gibi yönetim iyileştirmedeki sorumluluklarından kaçarak işçileri suçlayamaz. ISO 9000:2000'deki sürekli iyileştirmenin yönetimin sorumluluğunda olduğunu belirten maddenin ISO 9000:1994'de 4.1' de yer alan yönetimin sorumluluğu başlığı altındaki maddeden temel farkı; üst yönetimin sürekli iyileştirmeye ait taahhütleri nasıl yerine getireceğinin açıklanması ile birlikte bu taahhütlerin yerine getirildiğini gösteren kanıtların sunulmasını istemesidir. Aynı zamanda 8.5.2. maddesi düzeltici faaliyetlerle ilgilidir. Bu madde de ISO 9000:1994'te 4.14.2. maddesindeki düzeltici şartları içerir. Bu 8. madde sadece anlaşılırlık yönünden eski standarttaki maddeden daha iyidir. Ayrıca yeni standardın 8.5.3. önleyici faaliyetler ile ilgili maddesi de ISO 9000:1994'deki 4.14.3. maddesinde yer alan önleyici faaliyetlerle ile ilgili aynı şartları içerir. Yeni standardın eski standarttan açıklayıcılık yönüyle daha güçlü olduğu söylenebilir (Baş, 2003: 45, 172-173; Baş ve Oymak, 2007: 204-211).

Standartların sürdürülmesinde yönetim mevcut standartlardaki sapmayı gözler, buradaki ana tema standartlardaki istenilmeyen varyansı elimine etmektir. Yönetim, olumlu varyansı sürekli iyileştirmeler için bir fırsattan ziyade geçici ya da arızi kısaltmalar olarak görür ve standartlara uyulduğu zaman sistem kendini böyle kontrol ederek devam ettirir. Bu tür firmaların performanslarına ait standartlardaki iyileştirilmeler ancak radikal teknolojik ve örgütsel değişiklik olduğu zaman görülebilir. Bu çalışma biçimlerinde problemler bir normdan ziyade standart hata olarak görülür. Standartlarla ilgili bir benzetme yapıldığında ise standartlar belirli bir odadaki sıcaklığı dengede tutan termostatlara benzetilebilir. Eğer örgütün iç çevresi ve örgütün ağları (networkları) kapalı döngü şeklinde ise bu yönetim türü temel bir araç olarak kullanılabilir. Performanstaki normlar ve standartlar karşılaştırılarak problemler keşfedilir ve düzeltilir. Bu çeşit yönetim düzenini Ackoff (1981), reaktif yönetim stili olarak tanımlamıştır. Bu yönetim stili geleneksel örgütlerde pratikte uygulanır. Aynı zamanda bu tip yönetim, muhafazakâr stil ya da "termostat dengeleyicisi" olarak da adlandırılabilir (Melcher vd., 1990: 26). ISO 9000'in sağladığı en büyük yarar; çalışanlara, yaptıkları hataları belirleme imkânı sunmasının yanında eğer çalıştıkları sistem kapalı döngü şeklinde ise tekrarlanan bu hataları önlemeye yönelik hareketleri yapma olanağı da verir (Witt, 1993: 50).

İçsel Kalite Denetimi

Mills (1989) kalite denetimini daha önceden belirlenmiş standartlar**a** göre örgütün faaliyet sistemlerinde etkinliğini ve uygunluğunu bağımsız bir müşteri gibi değerlendirebilmenin yolu olarak görmektedir. Ayrıca Mills (1989) iç kalite denetimi ile dış kalite denetiminin odak noktalarında tezatlar olduğunu belirtmiştir. İç denetimde örgütler, uyguladıkları prosedürlerin uygunluğunu ve bu prosedürlerin etkinliğini denetlerler. Dış denetimde ise kalite denetimin uygunluğunu daha önce belirlenmiş olan ISO 9000 serisi gibi standartlar belirler. Kalite denetimindeki denetçilerin karşılaştıkları temel problem, değişik örgütler ve farklı tipteki standartlara uygunluğun ne anlama geldiğinin bilinmemesinden kaynaklanır. Ingman (1991), süreçlerdeki sürekli iyileştirmeyi önleyen engellerin kaldırılmasıyla, kalite sistemini güçlendirmenin bir yolu olarak kalite denetiminin kullanılabileceği görüşünü dile getirmiştir. Süreçlerde sürekli iyileştirmeyi kolaylaştırmak için geri bildirim mekanizmasının kurulması ve burada bulunan herkesin süreçlere katkı sağlaması gerektiğine inanmıştır. Denetim süreci içinde yer alan herkes son derece önemlidir. Yalnız standartlara ait bilgilerle etkin bir denetimin yürütülmesi için uzun bir yol vardır. Russell ve

Regel (1996) resmi (biçimsel) süreçlerdeki kalite denetim eylemlerinin sürekli iyileştirmeyi kolaylaştıracağı görüşüne sahiptirler. Düzeltici eylemin uygulaması için denetçinin ilgilenmemesi ya da katkıda bulunmaması kalite yönetim süreci içindeki bozulmaya yol açan en önemli sebeptir (Terziovski ve Power, 2007: 143).

İç kalite denetiminde çalışanlar tarafından sürekli iyileştirme çabaları sürdürülür. Buna karşın, dış kalite denetimi ise özellikle üçüncü tarafın doğrulamasına (denetimine) tabidir. Dış denetimin yapılması sıklıkla bir gereklilik olarak görülür veya zorunlu olarak yapılması istenir. Çünkü işletmeler, standartlardaki yükümlülükleri yerine getirmekte isteksiz olan tedarikçilerin bu yükümlülüklere uyup-uymadığını bilmek isterler. Dış kalite denetimi yapılırken sürekli iyileştirmeye niyetlenilir fakat bu niyet zamanla kaybedilir. Yapılan bu denetlemenin tek amacı "yapılan işlerin sadece sertifikaya uygun bir şekilde yapılmasıdır" şeklini alır. Sonuç olarak, iç kalite denetiminde dikkat edilmesi gereken nokta, hata bulmaktan ziyade gerçeklerin bulunmasına yönelmektir. Bu ileriye doğru bakış açısı, süreçleri sürekli iyileştirmeye yönlendirir. İçsel kalite denetimi uygunluk değerlendirmeleriyle sınırlandırılmamakla birlikte denetçilere potansiyel iyileştirmelerle ilgili denetlenenlerin güncel faaliyetleriyle bağlantılı alanlarda tartışma yapma hakkının da verilmesini sağlar. Genelde iç kalite standardı dış kalite standardından (ISO 9000) daha geniş yönelime sahiptir. Bu nedenle süreçlerde yapılan denetim genellikle iç denetimdir. Dış kalite denetimi tipik olarak uygunluk denetimleridir. Dış kalite denetimlerinde bu standartların bir reçetedeki gibi takip edilenlerin onaylanmasını öngörür ve burada da işlerin daha iyi nasıl yapılacağı yönünde bir arayış yoktur (Bhatti ve Awan, 2004: 24).

Hind (1996) yaptığı çalışmada, ISO 9000 sertifikasının alınması ve devam ettirilmesi sürecinin daha çok dışa dönük denetim yapısına uygun olduğunu savunmuştur. Bu yapı da süreçlerde kontrol kültürünü gerektirir. Bu denetimdeki amaç, uygunsuzlukları ölçmek ve bir kontrol kültürü ile uygunsuzlukları düşürmek ya da azaltmak istenmektedir. Bu yapı esneklik ve yeniliğin üretilmesini ya da geliştirilmesini ters yönde etkiler. Eğer alınan sertifika devam ettirilmek isteniyor ise süreçlerdeki uygunsuzlukları minimize etmek anahtar bir yapıyı oluşturur ve bunu elde etmenin ya da başarmanın en kolay yolu da süreçlerde kontrol altında tutulan performans değişimlerine ait sınırlandırılmanın yapılması şekliyle olur. Sonuç olarak yönetim, sistemde süreçlerin geliştirilmesinden ziyade genel konular üzerine dikkatini toplar. Tecrübeler göstermiştir ki kontrol amaçlı yapılan dokümantasyonda daha fazla dokümantasyon elde edilir. Bu da çalışanların hata yapmaktan korkmalarından kaynaklanır. Çalışanların kendilerini hata yapmaktan dolayı suçlanmaktan korkmaları onları daha az dokümantasyon yapmak yerine daha fazla dokümantasyon yapmaya yönlendirmektedir. Bu denetim süreci, değişimi ters yönde motive eder. Bir başka ifade ile işlerin daha iyi yapılması yerine mevcut işleri daha kötü bir yapılış şekline doğru yönlendirir. Standartlar kendi prosedürlerini içe dönük bakış açısından daha çok dışa dönük bakış açısına göre geliştirirler. Sonuç olarak, standartların takip edilmesi kontrol kültürüne daha fazla uygundur. Eğer örgütler standardı hemen almışlar ise, kendilerini bu kültüre doğru yöneltirler. Standartlar örgüt kültürünü kendi tarafına doğru çekmeye başlarlar (Hind, 1996: 27-28). İç kalite denetimi önleyici yaklaşımı desteklediğinden dolayı sürekli iyileştirme felsefesi içinde ele alınabilir. İleri sürülen görüşlere göre kalite denetimi hiçbir zaman için cezalandırıcı rolde olmamalıdır. Bundan ziyade birlikte çalışma ruhunu yönlendirmeli ve denetlenenleri savunma mekanizmasına sokmamalıdır (Bhatti ve Awan, 2004: 25).

ISO 9000:1994'te tedarikçinin içe dönük kalite denetimiyle ilgili olarak; kalite ile ilgili faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonuçlarını planlaması ve uygunluğunu doğrulaması ve kalite sisteminin etkinliğini belirlemesi gerekir. Bütün bunların yapılabilmesi için kuruluş içi kalite denetim planlarının düzenlenmesi ve bu planların yerine getirilmesiyle ilgili dökümante edilmiş prosedürlerin oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması gerekir. Bu sistemden elde edilen sonuçlar kaydedilerek denetlenen alandaki sorumlu personele sunulmalıdır. Bu alanla ilgilenen sorumlu personelde denetim sonucunda bulunulan eksiliklerle ilgili düzeltici faaliyetleri zamanında

uygulamalıdır. Ayrıca, bu personelin düzeltici faaliyetleri yerine getirilip getirilmediğini anlayabilmesi için denetimleri düzenlice izleyebilmeli ve bunları doğrulayarak kayıt altına alma sorumluluğu da verilmelidir (Çetin vd., 2001 : 403-404).

ISO 9000:1994'te iç denetim ile ilgili maddeler yeni standartta 8.2.2. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca ISO 9000:2000 iç denetim konusunda önemli bir değişiklik getirmiş olmasa da, denetçilerin bu standardı uygularken bazı alanlarda ek eğitim almaları da gerekebilir. Bu konuya örnek olarak ISO 9000:2000 standardının süreç odaklı bir yaklaşım olmasından dolayı, denetçilerin özellikle faaliyetlere bu bakış açısından bakabilecek yeterlilikte olmaları gerekir. Eski standart, denetim programında denetlenecek faaliyetlerin durumunun ve öneminin temel alınmasını öngörüyordu. Yeni standartta ise eski standarttaki faktörlere ek olarak geçmiş denetim sonuçlarının göz önüne alınma şartı eklenmiştir. Buna ek olarak, yeni standartta iç denetimlerin yapılış amacı daha ayrıntılı anlatılmış ve iç denetimlerin planlı aralıklarla tekrarlanma şartı açık bir dille ifade edilmiştir. Ayrıca ISO 9000:1994'te denetçiler sistemin etkinliğine karar vermeye yetkili kılınmış iken yeni standartta sitemin etkinliğinden yöneticiler sorumlu tutulmuştur (Baş ve Oymak, 2007: 180; Baş, 2003: 150-151).

ISO 9000:1994 ve ISO 9000:2000'de iç denetimde bulunacak denetçilerde bulunması istenen nitelikler de değişmiştir. ISO 9000:1994 standartlarında iç denetimde denetçiden istenen özellikler nispeten basittir ve iç odaklı bir yapıya dayanmaktadır. Denetçinin kaliteyle ilgili uzmanlık ve denetim bilgisinin olması yeterliydi. Böylelikle denetçiler genellikle kalite bölümünden gelen kişiler oluyordu. Genel olarak, bu denetçiler ISO 9000:2000 kalite yönetim sistemi çok değişik alanları kapsadığı için bu sistemi denetleyebilecek (bu sistemde yapılacak) denetim faaliyetleri için iyi bir donanıma sahip değillerdir. Yeni standartlarda denetçilerin, üst düzey yönetici özgeçmişine sahip olmaları gerekmektedir. ISO 9000:1994'ün sertifikasını elde etme maliyetinin örgütte düşük olduğu ve örgütsel yapıda ya da sistemde büyük değişikliklere neden olmadığı için alt düzeydeki yöneticiler bu faaliyetleri yönetebiliyorlardı. Buna karşılık ISO 9000:2000 standartları, işletme süreçleri, sürekli iyileştirme ve çalışanların katkıları gibi büyük değişimlere neden olacak faktörlerle ilgilendiği için daha yüksek maliyetli olacaktır. Bu nedenle üst düzey yöneticilerin daha mantıklı kararlar alması gerekmektedir (örnek olarak süreçlerin yöneltilmesi ile bu süreçlere yöneticilerin atanması vb.). Onlardan istenen bütün bu katkılar kalite alanında çalışanlardan istenen katkılardan daha fazla olacaktır (Dale, 2005:104).

Kalite Yönetim Sisteminde gözden geçirmedeki asıl amaç, denetimden sonraki yaşamı örgütte daha hızlı bir şekilde anlaşılabilir kılmaktır. Genellikle burada iki amaç vardır. Bunlar; araştırma ve soruşturmadır. Araştırmada, aynı hata ya da ilgili kusurların önlenmesi pozitif olarak görülebilir; hataların tanımlanarak fark edilmesini, sonra düzeltilmesini ve daha sonra önlenmesini içerir. Soruşturma hata yapan kişilerin hesaba çekilmesiyle ilgili olduğu için negatif olarak görülebilir. Çünkü kişilerin faaliyetlerinde ne yaptıkları gerçekten eksiksiz olarak bilinse bile, zamanla onlar yaptıkları bu faaliyetler ile ilgili bilgileri gizlemeye ve kendi suçlarını savunmaya yönelecektir. Bir denetim planlamasındaki temel kural; rutin zamanlarda yapılmasına, basit ve ilgili konulara odaklanmışlıkla açıklanabilir. Yılda bir defa her şeyi gözden geçirmek işletme için iyi bir denetim mantığı değildir (Hayden, 1996: 41).

Kalite El Kitabı

Kalite el kitabı bölümünde işletmenin kaliteyle ilgili hedefleri, politikaları yetki ve sorumlulukları belirlenir ve bunların dokümantasyonu yapılır. Sürekli iyileştirme, kalite sisteminin etkinliğinin sağlanmasıyla ve kalite hedeflerine ulaşılmasıyla sağlanır. ISO 9000:1994 versiyonunda icracı yönetimden istenenler daha önceki standartlara göre genişletilmiş ve güçlendirilmiştir. ISO 9000:1994 standartlarında kalite hedeflerinin

tanımlanmasıyla ilgili maddeler ilişkilendirilmiştir. Bu maddeler 4.1.1 kalite politikası, 4.1.3 yönetimin gözden geçirmesi ve kalite sisteminin etkiliğinin sağlanması, 4.2.2 kalite sistem prosedürleri, 4.16 kalite kayıtlarının kontrolü ve 4.17 kuruluş içi iç kalite denetimleri ile ilgilidir. Günümüzdeki rekabetin arttığı ekonomilerde kaliteyle ilgili hedefler sağlıklı işletme pozisyonu sürdürülmesiyle yakından ilişkilidir. Kalite hedeflerine olan bağlılık kalite sistemindeki etkinliğin artırılması için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Marquardt, 2000: 11-17).

Örgütler, her ne kadar ISO belgesine sahip olma amacıyla dokümantasyona gidebilse de, ISO 9000:1994'ün 4.2.1. maddesi örgütlerde sorumluluk ve yetkilerin belirlenmesi, kaynaklar ve yönetim temsilcisi ile ilgilidir. Firmaların, "Neden dokümantasyon yapmalı?" sorusuna cevabı, dokümantasyon yokluğunun kaliteyi önemli derecede etkilediği şeklinde olmalıdır. Fakat yalnızca kalite yönetim sisteminde planlanan, tasarlanan ve yürütülen dokümantasyon yoksunluğunun da kaliteyi etkilediği unutulmamalıdır. ISO 9000'den istenen dokümantasyon dereceleri şöyle belirlenmiştir. Birinci derecede kalite el kitabı; kalite politikalarını, örgütsel yapıyı ve kalite yönetim sistemi için yönetimin sorumluluklarını içermektedir. İkinci derecede; prosedürlerde kimin, nerede, ne yaptığı ve örgütün kritik aktiviteleriyle ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Bunların örgütün birinci derecedeki kalite el kitabı yargılarına uygun olacak şekildeki düzenlemeleri içermesi gerekmektedir. Üçüncü derecede; iş talimatları, işin nasıl yapıldığı gibi detaylara inilir. Dördüncü derece; kalite kayıtlarının kalite yönetim sistemine uygunluğunu ve sonuçların kayıtlarla gösterilmesini ister. Herhangi bir çeşit kalite yönetimi tanımlanırken, bunlara ait sorumlulukların da bilinçli olarak tespit edilmesi gerekir. Bununla üst düzey yönetim ISO maddelerinin içindeki 4.1.1 kalite politikaları maddesinde politikalar ve 4.1.2.1 sorumluluk ve yetki maddesinde, üst düzey yönetimin yetki ve sorumlulukları belirlenir. İster yavaş veya evrimsel ya da hızlı olsun toplam kalite yönetimi firma kalite sistemi içinde tanıtılabilir ve kalite sistemi el kitabındaki direktiflerle tanımlanabilir. Bunun başarılabilmesi için firmanın kalite sistemi danışmanının yetenek, bilgi ve becerileri de önemlidir. Paragraf 4.1 yönetimin sorumluluğu ve 4.1.2.1'de sorumluluk ve yetki alt başlığında kalitenin yönetimine ait şartların hiçbiri kesin olarak belirtilmemiştir. Öyle ki; üst yönetim, üst düzey yöneticiler toplam kalite yönetim sistemini bütün şirket seviyesinde uygulatmayı başarabilirler. Üst düzey yöneticiler orta zaman periyodunda, toplam kalite yönetimini örgüt içinde uygulayabilirler. Kuşkusuz, onların orta zaman periyodunda böyle bir uygulama yapacaklarının farkında olmaları gerekir. Kısacası bu paragraftaki kelimeler ürünün kalite sistem modeliyle ilişkisi üzerine odaklanmamıştır. Hatta açık olarak müşteri tatminiyle ilgili istekler (maddelerle) ifade edilmemiştir. Bu bağlantı noktası, kalite faaliyetlerinin uygulayıcılar tarafından (uzmanlar, kalite araştırmacıları, kalite yönetimi, kalite danışmanları) bu maddelerin yanlış anlaşılmasına neden olur. Öyle ki ISO 9000 standartlarında yeterli değişikliğin yapılabilmesi (yeterli iyileştirmelerin sağlanabilmesi) için toplam kalite yönetiminden istenenlerin kolaylıkla anlaşılabilir ve açık bir şekilde ileri sürülebilir olması gerekir. Artı sonuç olarak müşterinin beklentileri ISO 9001 ve ISO 9002'deki paragrafın ya da maddelerin içinde olmalıdır (Hayden, 1996: 41-42).

ISO 9000: 2000 standardında kalite el kitabıyla ilgili olan esas bölümde temel bir değişikliğe gidilmemiştir. Sadece ISO 9000:2000'de ISO 9000:1994 standardı içinde 1) kalite sistemini oluşturan süreçler arasındaki ilişkilerin tanımlanması gereği ve 2) kuruluşun bu sistemden hariç tuttuğuna dair ayrıntılarına ve bunun haklı sebeplerine de yer vermesi istenmiştir (Baş, 2002: 36). ISO 9000:1994'ün kalite politikasıyla ilgili madde 4.1.1'de yer alırken yeni standarda kalite politikası 5.3. maddede düzenlenmiştir. Kalite politikasıyla ilgili yeni standarda üç önemli şart eklenerek, standardın içeriği genişletilmiştir. Bu ek şartlarla 1) müşteri ihtiyaçlarının karşılanması 2) sürekli iyileştirme ile kalite yönetimi temelinin oluşturulması ve 3) kalite sistemini yönlendiren kalite politikasının rolünün güçlendirilmesi hedeflenir (Baş, 2002: 49). ISO 9000:2000 şirketlerin var olan kalite yönetim sistemlerini daha basit takip edilebilecekleri; sürekli iyileştirmeyi örgütle bütünleştiren Deming döngüsünü temel alan (planla-uygula-kontrol et- önlem al) süreç yaklaşımı formatında hazırlanmıştır. Bu yaklaşımda şirketlerin etkinliğini ve etkililiğini etkileyen gereksiz yere hazırlanan dokümantasyon ve prosedürlerin oluşturulması önlenir. Bunun sonucunda mal ve

hizmetlerin geliştirilmesindeki iyileştirmeler de desteklenmiş olur (http://www.qualitydigest.com./oct98/html/cover.html, 2008 ; Çetin vd., 2001: 458).

Dokümantasyon odaklı olma ISO 9000'in bir iletişim aracı olduğu için, kalite güvence sisteminin kalbini oluşturmaktadır. Bütün işçiler kendiişleriyle ilgili çalışma prosedürleri dokümantasyonunda görev almalı ve bununla ilgilenmelidirler. İşçilerin dokümantasyonla ilgilendikleri zaman içinde işletmede yaptıkları işlerin nasıl yönetildiğini veya yapıldığını analiz edebilme şansı ya da olanağına da sahip olacaklardır. Bunun sonucunda da işçilerin diğer bir görevi de; işlerine ait bilginin toplanması, ayrıştırılması, bu bilginin içinden en iyilerinin seçilmesi (işlerine yarayan ya da uygun olan) ile ilgilenmesi olacaktır. Bu da işçilere, işletmenin bütününde arz edenlere (mal ve hizmet sunanlar) değer zincirindeki bilginin onlar tarafından daha iyi izlenme (görme) olanağını verir. Bunun sonucunda da uzun dönemde işletmenin satış departmanına ya da pazarlamaya yardımcı olacak daha iyi stratejik analizlerin yapılmasını sağlar. Aynı zamanda işletmenin daha yüksek teknolojileri kullanmasını da kolaylaştırır (Zukkerman, 2000: 61).

Kalite sisteminde, sertifika alma sürecinde bütün işçilerin bu sisteme katkı vermesi bu sistemden beklenen faydaların elde edilmesi açısından çok önemlidir. Uygulamadaki anahtar veya en önemli noktalardan biri de budur. Eğer çalışanlar, çalışma metotlarının tanımlanmasına ortaklaşa ya da ISO 9000'den istenen doğrudan ya da dolaylı talimatları ve prosedürleri oluşturarak katılırlar ise, bu standartlara uymaları da daha fazla kolaylaşmış olur. Bundan sonra ise yönetimin unutmaması gereken gerçeklerden biri de sürekli iyileştirmenin sayısallaştırılmasıdır. Bu süreçte ise toplanan verilerin sayılara dönüştürülmesi baz alınır. Verilerin toplanması aşamasında hem kâğıt formlar hem de bilgisayar tabanlı formlar kullanırlar. Eğer çalışanlar bu formları doldurmaya ikna edilmez ise, verilerin düzenli şekilde toplanması çok zor olacaktır. Ayrıca, bunun sonucunda da verilerin güvenirliği (verilerin doğruluğuna duyulan güven) açısından da problemle karşılaşılır. Verilerin güvenirliği karar vericilerin doğru karar almasında hayati derecede öneme sahiptir (Prado vd., 2004: 222-223). Eğer verilerin güvenirliği yok ise ya da güvenirliğine duyulan itimat azalmış ise karar vericinin doğru karar alması artık çok zor olacaktır.

Müşteri Tatmininin Sağlanması

ISO 9000:1994 standartlarındaki temel odağı; ISO standardının her bir maddesinde istenenlerin yapılması düşünüldüğü şekilde açık bir dille ifade edilmesi oluşturur. Özellikle müşteri tatminini sağlamaya çalışan maddelerde uygunsuzluk, tasarımdan sunulan hizmete kadar bütün aşamalarda önlenmeye çalışılmalıdır. Uzmanlar, hizmetin müşterinin beklentisine yetişildiğinde ya da geçildiğinde değer kazandığını belirtmişlerdir. Sunulan hizmet kullanıma uygun olduğunda, hizmetin kalitesi ile ilgili tartışma özgürlüğü yaratıldığında ve verilen hizmetin örgüt içinde ve dışındaki standartlara uygun olduğunda müşterinin gözünde değerinin artacağı açıktır (Hayden, 1996: 43). 2000'li yıllarda değişime uğramış standartlardan önceki tüm standartlar içsel kalite yaklaşımına daha uygundur. İçsel kalite yaklaşımında önemli olan spesifikasyonlara uygunluktur (Borsese vd., 2003: 5). Bu tür standartlar, müşteri tatminini çoğunlukla ürünün spesifikasyonlara uygunluğu ile ölçerler.

ISO 9000:1994 yapısı içe dönük bakış açısına dayanır. Bu bakış açısı müşterilerin işletme hakkında ne hissettiklerini değerlendirmez; bu yaklaşımla işletmeler, müşterilerin istek ve beklentilerine uygun mal ve hizmetleri sunduklarını varsayarlar ancak, müşterilerin işletme hakkında ne hissettiklerine ait mekanizma daha çok müşteri şikâyetiyle çalışır. Müşterilerden ürünlerle ilgili şikâyet gelmediği müddetçe, ürünlerin müşterilerin ihtiyaçları ve isteklerini tatmin ettiğine yönelik yaklaşım zımnen kabul edilmiş olur. Mal ve hizmetlerin müşterilerin istek ve beklentisine göre yeniden ele alınarak değiştirilmesi için müşterilerden şikâyet gelmesi gerekmektedir. Standarttaki bu alandaki şartlar aynı zamanda örgütsel kontrolü de sağlar. Oysa toplam kalite yönetiminde

müşterinin isteklerinin ne olduğu mümkün olduğunca en iyi şekilde öğrenilir. Bu yaklaşımda müşterilerin şikâyet yapmasını beklemekten ziyade müşterilerin istekleri işletmenin merkezine konur ve mümkün olduğunca müşterilerin değişen fikirlerine en hızlı şekilde cevap verilmeye çalışılır. Bu bakış açısı dışa dönük bakış açısını gerektirir. Müşterilerin işletmeden ne istedikleri bilindiği zaman, işletme bu konuyla ilgili yapmış olukları uygulamalardan (müşterilerin ürünleri beğenip ya da beğenmediği hakkında) daha az endişe duyar (Hind, 1996: 26-27).

Uzmanlar teknik ölçülerin başlangıcı olarak müşteri ihtiyaçlarını temel alan davranışları aşan ölçüleri almaya meyilli olabilirler. Bir örgütün içindeki tüm fonksiyonlara ait alanlarda çalışanların, örgütteki otoriteyi bir bütün olarak ele alarak kendi rollerini ve sorumluluklarını anlamaya ihtiyaçları vardır. Eğer düzenli olarak müşteri tatminini sağlamak hedef ise, stratejilerin bir kalite yönetim sistemini içermesi ve bunun da diğerleriyle ilgisi gözle görülür şekilde ilişkilendirilmesi gerekir. İster teknik isterse de proje yönetimi, muhasebe, insan kaynakları olsun her bir fonksiyonun veya işletme ünitesinin (biriminin) işletme kalite planı içinde müşteri odaklı olmaya ihtiyacı vardır. Sürekli iyileştirme, Shewart/Deming'in döngüsünü baz alan; "Planla – Uygula – Kontrol et – Önlem al" süreç yaklaşımına uygun hareket planlarıyla sağlanır. Örgüt içindeki hiç kimseyi dışarıda tutmaksızın "Bu iş niçin yapılır?" sorusunun cevaplanması istenir. Sorunun cevabı; bu işin böyle yapılması en uygundur, çünkü "müşterilerimi ve onların beklentilerinin ne olduğunu biliyorum" şeklinde olmalıdır. Kalite yönetim sisteminin tasarımı ve uygulaması, örgütün ve müşterilerin isteklerinden işletmenin ihtiyaçlarından, hizmetin sağlanmasından ve kullanılan spesifik uygulamalardan etkilenir. Bu sözleşmenin yapısına normal bir kısım kalite yönetim sistemi maddeleri eklenmeli ya da çıkarılmalıdır. Bu yapılanlar ile örgüt içinde, iyi bir işletme mantığının geliştirilmiş olduğu yorumu yapılabilir. Kalite yönetim sistemi belirli sınırlar içinde gönüllü olarak uygulanmalıdır (Hayden, 1996: 43-44).

ISO 9000: 2000'de üst yönetimin müşteri tatmini arttırılmasıyla ilgili olarak 5.3'üncü kalite politikası maddesi ISO 9000:1994'ün 4.1.1 kalite politikası maddesi baz alınarak düzenleme yapılmıştır. Ayrıca yeni standarttın 7.2.1 ürün ile ilgili şartların belirlenmesi maddesi, eski standartta 4.3.2 sözleşmenin gözden geçirilmesi maddesinin bir alt başlığı olan gözden geçirme ve 4.4.4 tasarım kontrolü maddesini temel alarak düzenlenmiştir. Ayrıca, yeni standartta 8.2.1. maddesindeki müşteri memnuniyeti bu amaca yönelik olarak belirtilen şartların sağlanmasında üst yönetimin sorumluluğuna vurgu yapmıştır (Baş, 2003: 48 ; Çetin vd., 2001: 467-474). Ayrıca yeni standardın 8.2 izleme ve ölçme maddesinin bir alt maddesi olan 8.2.1 müşteri memnuniyeti bölümünde ISO 9000:1994'de karşılığı olmayan bir madde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre kuruluşun müşteri memnuniyeti izlemesi ve sistemin müşteri memnuniyetini ne kadar karşılayıp karşılamadığını ölçmesi ve bunu belgelerle kanıtlamasını istenmiştir. Kısaca, yeni standart, kalite yönetim sisteminin müşteri algılamalarını; mal ve hizmetlerin müşterilerin beklenti ve isteklerine cevap verip vermediğinin belirlemesini istemiştir (Baş, 2003: 147). ISO 9000:2000 uluslararası kalite yönetim sisteminde ki gözden geçirmenin temel odağını daha fazla sürekli iyileştirme ve müşteri tatmini oluşturmaktadır. Bunu sağlamanın en iyi yolu da örgütteki süreçler üzerine yoğunlaşacak vurguların yapılmasıyla olur. Kısacası, gözden geçirmenin etkinliği süreç yönetiminin etkinliğine bağlıdır. Aynı zamanda bu gözden geçirmenin şirketlere çok maliyetli olmayacağı, şirketlerin süreçlerine odaklanması sonucu yaratacakları katma değerin katlanılacak bu maliyetten kat kat fazla olacağı söylenebilir.

ISO 9000 (2000) 'deki yönetimsel uygulamanın amacı örgütün değer zincirinin her bir aşamasında yer alan müşteri veya müşterileri tatmin etmektir. Örgütteki yöneticiler müşteri ihtiyaçlarını tanımlayarak onları tatmin etmeyi amaçlayarak bir geri bildirim mekanizması kurmaları gerekmektedir. Burada yöneticinin işi müşteri beklentilerini karşılamak, onların beklentilerine hızla ve tutarlı şekilde cevap vermek için agresif hedefler belirlemektir. Yönetici, işletmenin süreçlerinde bulunan müşteriler ile bunlara hizmet sağlayanların yan yana geldiği bir yapıyı kurmalıdır. Yöneticiler, çalışanların işi daha iyi yapabilme becerilerini geliştirebilmek için; uygun eğitim programları ile prosedür ve politikaları örgüt içinde oluşturmalıdır. Bundaki amaç, örgütte doğru ve güvenilir bilginin

müşterilerden arz edenlere doğru akmasını sağlamaktır. Böylelikle doğru bilginin elde edilmesi için yapılması gereken işler azalır. Ayrıca işlerde hız ve esneklik de kazanılmış olunur. Böyle bir sistem kurulduğunda bu mekanizma dışsal denetimde olduğu gibi içsel denetimde de sürekli iyileştirmeyi ve sistem içinde doğrultucu hareketleri sağlayacaktır. Bu sistem, prosedürlerin dokümantasyonunda ve sertifika verenlerin yapacağı denetimlerde uygunluğu da sağlayacaktır (Naveh vd., 2004: 1844-1845). Yeni standartta üst yönetimin kalite sistemiyle aktif olarak meşgul olmasını istemiştir. Yönetim ilk önce müşterilerinin isteklerini anladıktan sonra bu istekleri ürünlere geçirerek müşterilerin tatminini sağlaması gerekir. Yeni standartta yönetim; müşteri isteklerinin karşılanmasındaki önemi iletmeli, ISO 9000'ni işletme planlarına entegre etmeli, ölçülebilir hedefleri oluşturmalı ve yönetimsel gözden geçirmelere rehberlik etmelidir. Örgütün bir süreç olarak çalıştığının ve bu süreçlerin birbirleriyle etkileşim içinde olduklarının bilinmesi gerekir. Daha önceki standart, önleyici ve doğrultucu hareketlerin alınması gerektiğini bildirirken yeni standart planlanılmış bir süreç üzerindeki iyileştirmeler üzerinde durmaktadır (Kartha, 2002: 6).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

ISO 9000:1994 daha çok dışa dönük denetim yapısına uygun olduğu için bu yapıdaki süreçlerde kontrol kültürü daha baskındır. Kontrol kültürü ile uygunsuzlukların ölçülmesi ve düşürülmesi (azaltılması) istenmektedir. Bu yapıda, sürekli iyileştirme etkin çalıştıramadığı için mal ve hizmetlerin üretiminde esneklik ve yenilikler geliştirilemez. Çünkü çalışanlar yapılan ya da yaptıkları veya yapacakları hatalardan suçlanacakları korkusuyla hata yapmaktan korkan savunma odaklı bir yaklaşıma sahip olacakları ya da oldukları için ellerindeki bilgileri de bastırırlar; ya bu bilgileri paylaşmazlar ya da paylaşsalar bile değiştirerek (çarpıtarak) kullanırlar. Buna ek olarak, çalışanlar süreçlerdeki bu iyileştirme faaliyetlerinin kendilerine ek görevler yükleyeceklerini düşündükleri için bu iyileştirme çalışmalarına katılmak da istemezler. ISO 9000: 2000 süreçlerde sürekli iyileştirmesinin yapılması için iç odaklı denetim yapısı üzerinde durur. Bunun için denetçilerin ek eğitim almalarını da istemiştir. İç odaklı denetimle sürekli iyileştirmeyi gerçekleştirmek hem kolaylaşmış hem de basitleşmiş olacaktır. Sürekli iyileştirmenin merkezinde değişiklerle ilgilenme olduğu bilindiğine göre, aşırı hata yapmaktan korkan ya da hata yapmaktan çekinen insanlarla sürekli iyileştirme gerçekleştirilemeyeceği de yadsınamaz bir gerçektir. Yeni standart, ISO 9000:2000, bu noktada icracı yönetimin, sürekli iyileştirme ve kalite yönetimiyle ilgili işlerle daha fazla ilgilenmesini ve görev almasını istemiştir. İşte bu noktada eski standartta ISO 9000:1994'te olduğu gibi işçiler sistemdeki hatalardan sorumlu tutulmayacaktır. Buda işçileri daha fazla risk üstlenerek sürekli iyileştirme çalışmaları içinde yer almasına sebep olacaktır.

Kalite yönetim sistemlerinde karşılaşılan problemlerin ilerleme için bir fırsat olduğunun bilinci varken kalite güvencesi sistemlerinde bu bilinç gelişmemiştir. Bu nedenden dolayı kalite yönetim sistemlerinde problemlerin aktif olarak aranıp bulunması çok önemlidir.

ISO 9000:1994, müşterilerle ilgili iç yönelimli yaklaşıma sahip olduğu için müşterilerin mal ve hizmetler hakkında görüşleri daha çok müşterilerin şikâyetiyle anlaşılır. Müşterilerin ürünlerle ilgili fikri hızlı şekilde değişiyorsa, bu yaklaşıma sahip işletmeler fikirlerdeki hızlı değişime uygun ürünleri piyasaya sunamayacaklardır. Bu durumda da piyasadaki mevcut pazar payları daralacak ve belirli bir zaman sonrada piyasadan çekilmek mecburiyetinde kalabileceklerdir. ISO 9000:1994 standardı eğer müşteri fikirlerinde hızlı değişim yaşanmıyor ise ancak o zaman işletmelerin sürekli iyileştirmeyi sağlaması için uygun ortam sağlamış ve hayatta kalmalarını ve rekabet durumunu desteklemiş olur. ISO 9000:2000 kalite yönetim sisteminde ise müşterilerle ilgili dış yönelimli bir yaklaşım benimsendiği için müşterilerin değişen fikirlerine uygun olan ürünler en hızlı şekilde geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

BAŞ, T. ve OYMAK, M. (2007). ISO 9001: 2000 Kalite Yönetim Sistemi, Genişletilmiş 3. Baskı, Yönetim ve Organizasyon Dizisi: 21, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BAŞ, T. (2003). ISO 9000:2000 Kalite Yönetim Sistemi, 3.Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

BHATTI, I. M. ve AWAN, M. H. (2004). "The Role of Quality Auditing in the Continuous Improvement of Quality Lessons From Pakistani Experience", International Journal of Auditing, 8:21-32.

BORSESE, A.; MCDOWALL, R.D., ve ANDRADE, J.M., (2003). "Communacation: The Essential Factor When Implementing Management Systems", Accred Qual Assur, 8: 2- 12.

CLAVER, E. ve TARI, J. J. (2003). "Levels of Quality Management in Certified Firms", TQM&Business Excellence, 14: 981-998.

ÇETIN, C.; AKIN, B. ve EROL, V. (2001). Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Güvence Sistemi (ISO 9000-2000 Revizyonu) İlke- Süreç- Uygulama, 2.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

ÇORUH, M. (1997). Yüksek Öğrenimde Sürekli Kalite İyileştirme, Ankara: Haberal Eğitim Vakfı.

DALE, B. (2005). "Perceptions About the ISO 9000 (2000) Quality System Standard Revision and its Value: The Dutch Experience", International Journal of Quality Reliability Management, 22:101-119.

ELMUTI, D. ve KATHWALA, Y. (1997). "An Investigation into the Effects of ISO 9000 Participants' Attitudes and Job Performance", Production and Inventory Management Journal, Second Quarter: 52-57.

ERDAL, E. ve GHOSH, B. J. (1997)."ISO 9000 Implementation in Turkish Industry", International Journal of Production Management, 17: 1233-1246.

HAYDEN, W M., (1996). "Connecting Random Acts of Quality: Global Systems", Journal of Management In Engineering, May/June: 34-44.

HIND, M. (1996). "Are the Cultures Require to Attain and Total Quality Management Mutually Exclusive?",Training for Quality, Bradford: .4: 25-29.

KANJI, K. G., (1998). "An Innovative Approach to Make ISO 9000 Standards More Effective", Total Quality Management", 9:67-78.

KARTHA, C.P., (2002). "ISO 9000:2000 Quality Management Systems

Standards: TQM Focus in the New Revision", The Journal of American Academy of Business, Cambridge, September: 1-6.

LASZLO, G. (1999)."Implementing a Quality Management Program three Cs of Success: Commitment, Culture, Cost", The TQM Magazine, 11: 231-237.

MAHADEVAPPA, B. ve KOTRESHWAR, G.(2004)."Quality management Practices in Indian ISO 9000 Certified Companies: An Empirical Evaluation", Total Quality Management, 15: 295-305.

MARQUARDT W. D. (2000). The ISO 9000 Family International Standards, Co Editor: Joseph M. Juran and Blanton A Godfrey, Juran Quality Handbook, Fifth Edition, New York: McGraw-Hill International Edition.

MELCHER, A., ACAR, W., DUMONT, P. ve KHOUJA, M. (1990). "Standard-Maintaining an Continuous Improvement Systems: Experiences and Comparisons", Interfaces, 20: 24-40.

MROZ, J. "ISO 9000 in 2000" http://www.qualitydigest.com./oct98/html/cover.html (11.09.2008)

NAHEV, E., MARCUS, A. ve MOONS, K. H. (2004). "Implementing ISO 9000: Performance Improvement by First or Second Movers", International Journal Production Research, 42: 1843-1863.

PRADO C. J., FERNANDEZ-GONZALEZ, A. J. ve GARCIA-LORENZO, A. (2004)."Quality Management and Personnel Participation: Improvement Teams, A Solution for ISO 9000 System Maintenance Problems in Small to Medium-Sized Enterprises", Human Factors and Ergonomics in Manufacturing, 14: 221-237.

TERZIOVSKI, M. ve POWER, D. (2007). "Increasing ISO 9000

Certification Benefits: A Continuous Improvement Approach", International Journal of Quality Reliability Management, 24:141-163.

WITT, C. E. (1993). "ISO 9000: A Road Map For World-Class Manufacturing", Material Handling Engineering, January: 49-53.

YUNG, K.C.W. (1997). "The Values of TQM in the Revised ISO 9000 Quality System",International Journal of Production Management", 17: 221-230.

ZUKKERMAN, A. (2000). "Gaining Added Value fom the Year 2000, ISO 9000 Revisions: The standart Yield More Than The Obvious Benefits", World Trade, February; 13,2; ABI/INFORM Global :60-62.

XVI. YÜZYILIN SONU VE XVII. YÜZYILIN BAŞLARINDA BOLU'DA SOSYAL HAYAT

Rafet METİN
Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, rafet_metin71@hotmail.com

ÖZET: Bir bölgenin sosyal ve ekonomik durumunun ortaya çıkarılmasında şer'iye sicillerinde yer alan tereke kayıtları araştırmacılara büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır. Bu kayıtlarda ölen bir kimsenin geride bıraktığı her türlü menkul (nakit para, altın ve gümüş vs.)ve gayr-ı menkul (ev,dükkân,han,hamam,arsa,tarla çiftlik vs.) eşyanın yanı sıra vereselerin tek tek isimlerinin belirtilmesi dönemin nüfus yapısı (Müslim ve gayr-ı müslim) ve sayısı konusunda da önemli ip uçlarıvermektedir. Tereke defterleri esas alınarak yapılan bu çalışmada; anılan döneme ait Bolu'da bulunan evler ve özellikleri ile evlerde kullanılan eşyalar, aile hayatı (eş sayıları, çocuk sayıları, mehir durumları),sosyal hayatın vazgeçilmez unsuru olan kitaplar ile yörede kullanılan isimler ve lakaplar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler*:* Bolu,sosyal hayat,tereke kayıtları.

SOCIAL LIFE IN BOLU DURING THE LATE XVI. AND EARLY XVII. CENTURIES

ABSTRACT*:* The terekeminuteslocated in Şeri'yyerecordsets provides there searchers with a point of view towards the economicaland social structure of a region or location. The details in these recordsets were included not only all possessings (movable and immovable properties) of the passed away one but also the personal profiles of the inheritor swhich should be considered as a vital point to envisage the populational structure (Muslims and non-Muslim)of the period. This study aims to portray the family life (number of the spouse sandkids, stipulations), equip mental and civil features of the houses, books as the vital objects of the social life, name sandnick names used in Bolu neighbourhood during the mentioned periods bye laborating on the inheritance recordsets.

Keywords: Inheritance recordsets, Bolu, social life

I. GİRİŞ

İncelediğimiz dönemde Bolu'daki sosyal hayatın iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için müracaat edilen kaynakların başında şer'iyye sicilleri gelmektedir. Özellikle anılan siciller içerisindeki tereke kayıtları günlük hayatın ortaya konulmasında vazgeçilmez kaynak olarak görülmektedir. Çünkü bu kayıtlar incelendiğinde hem şehirlilerin hemde köylülerin oturdukları evler ve bu evlerin kaç katlı olduğu ve kaç odadan ibaret olduğunu belirlemek mümkün olduğu gibi; bir evde kaç ailenin oturduğu ve bir ailenin kaç kişiden oluştuğuyolundaki bilgilere de ulaşılabilmektedir. Yine eş ve çocuk sayıları, ailelerin maddi durumları,çocuklarına verdikleri isimler ve kullandıkları lakaplarla birlikte giyim-kuşam ve evlerde kullanılan eşyalarda anılan kayıtlarda yer almaktadır.

II.BOLU'DA EVLER VE EVLERDE KULLANILAN EŞYALAR

Bolu'daki evlerle ilgili bilgiler ya tereke kayıtlarından ya da mülk alım ve satım ile ilgili belgelerden elde edilmektedir. Bu çalışma daha çok tereke kayıtlarından elde edilenbilgiler vasıtasıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kayıtlarda yer alan bilgiler ışığında, evin bulunduğu yer, tek veya iki katlı olması az veya çok oda bulunması gibi unsurlar ev sahibinin maddi durumu hakkında bir değerlendirme yapmaya imkan tanımaktadır[1].

[1] Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed bin Şaban'ın tereke kaydında Mahalle-i mezburda bulunan üç bab fevkani oda bir ahır bir samanhanenin toplam 200 kuruş değerinde olduğu kaydedilmiştir.Bu

Bolu'daki evler genel olarak tek katlı olmakla birlikte şayet büyük baş ya da küçükbaş hayvanlar varsa ona göre ahır ve samanlık gibi binalara da rastlamak mümkün olabilmektedir[2]. Coğrafya ve iklimin ev yapımındaki etkisi oldukça önemlidir. Özellikle satış sözleşmelerinde ve tereke kayıtlarında tahtani ve fevkani beyt,dam gibi yapılar oldukça fazla zikredilmektedir[3]. Bolu'nun coğrafi konum olarak ormanlık bir bölgede bulunması anılan yapı çeşitlerini zorunlu kılmaktadır.

Tereke kayıtlarının incelenmesinden, yağışlı ve soğuk iklim kuşağında yer almasından dolayı Bolu'daki evlerde kullanılan yalıtım malzemesini çıkarmak mümkün olabilmektedir.Yalıtım malzemesi olarak çoğunlukla hasır serildiği; yerde oturmak için minder ve yaslanmak içinde yastıklardan istifade edildiği anlaşılmaktadır[4]. Evlerde mutfak ayrı bir bölüm değil bu gün köylerimizdeki evlerde olduğu gibi oturma odası olarak kullanılan odanın tam karşısında duvar içerisine at nalı şeklinde oyulmuş bir ocak bulunmakta idi. Bu ocağın içinde ve hemen yanında tereke kayıtlarında oldukça sık tesadüf ettiğimiz sac ayağı, maşa ve ocak demiri bulunuyordu[5]. Ocağın üst kısmı oda içine doğru girintili olduğu için buraya şamdan, fanus,fener, mum gibi aydınlatma araçları konulmakta idi[6]. Ocağın hemen yan tarafında yer alan ve terek olarak adlandırılan dolapta ise tencere,tas, kahve ibriği, kahve fincanı

---

tereke sahibinin toplam tereke miktarı ise 4434 kuruştur. Bkz.BoluŞer'iyye Sicili (Bundan böyle BSŞ şeklinde zikredilecektir.) BŞS, 846/s. 14-b, 14 Safer sene 1130.Bir başka kayıtta ise, Hızır Şeyhler karyesinde sakin iken vefat eden Halil bin Ali'nin tereke kaydında bir babtahtani evin 12 kuruş olduğu kayıtlıdır. Adı geçen sahsın tereke toplamı ise 118 kuruştur. Bkz. BŞS, 846/s. 3-b, Gurre-i Recebsene1129.

2 Ağca Kavak karyesinde sakin iken vefat eden Hasan bin Süleyman'ıntereke kaydında 8 kuruş değerinde bir menzilin yanında zirai hayatın vazgeçilmez binaları olan ve o dönemde hemen hemen her köyde tesadüf ettiğimiz bir anbar, samanhane ve birde araba kayıtlıdır.Bkz.BŞS,844/s. 4-b, 2 Zilka'de sene 1116Yine bir başka tereke kaydında Kara köy adı verilen karyede sakin iken vefat eden es-SeyyidMehmed Bey ibn es-SeyyidAhmed Bey'in terekesinde 420 kuruş bedelli 5 adet ev, anbar, ahur ve samanhane kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 844/s. 11-a, 15 Muharrem sene 1117.

3 Aslen Bolu Dodurga karyesinden olup İstanbul Bayezid camii yakınında sakin iken vefat eden Kırcızade olarak bilinen Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa'nın terekesinde 500 kuruş değerinde fevkani ve tahtani evlerleanbar,ahur ve samanhanekayıtlıdır.Bkz. BŞS,843/s.11-a, 17 Zilkade sene 1114.

4 Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed bin İsmail'in terekesinde 1 kuruş değerinde Mısır hasırı kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 846/s.7-b, 21 Zilk'ade sene 1129.AyrıcaSemerkand mahallesinde sakin iken vefat eden el-Hac Ahmed bin el-Hac Ömer'in tereke kaydında iki adet mısır hasırı ile birlikte iki adet minder, çit yasdık kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 842/s.52-a, 12 Şaban sene 1113. Bir başka kayıtta ise, Semerkand mahallesinde sakin iken vefat eden Mustafa Çelebi bin Hüseyin'in tereke kaydında üç adedyasdık, bir çift cedidyasdık, bir aded yan minderi, iki adet minder kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 845/s. 57-b8, Cemaziyel Ahir sene 1121.

5 Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Berber ustası Ahmedbin Ömer'in terekesinde üç adedsac ayağı, bir aded maşa, bir çift ocak demiri kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 845/s.47-b, 25 Şevval sene 1121. Bu kayıtta olduğu gibi tereke kayıtlarında hemen her evde bu ev aletlerinden bulmak mümkündür.

6 Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden el-Hac İbrahim bin Mustafa'nın tereke kaydında bir adedfener, iki aded şamdan ve bir adet çerağmankayıtlıdır.Bkz.BŞS, 844/s.17-b, 2 Şaban sene 1117.

gibi mutfak eşyaları yer almakta idi[7]. Ayrıca odanın kokusunu değiştirmek ve güzel koku yaymak için buhurdan ile gülsuyu şişesi olarak kullanılan gülabdan da oturma odasında yer alan eşyalardandı[8].

Oturma odasında yere kilim, kebe, kaliçe,keçe, halı gibi sergiler serilmekte; bunlar çoğu zaman dokundukları yerin adı ile anılmakta idi[9]. Yine tereke kayıtlarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda evde abdest almak için gerekli eşyalara da tesadüf edilmiştir.Abdest alırken, makrama, abdest ibriği, leğen ve peşkir adı verilen havlu kullanılmakta, imal edildiği yerin adı ile anılan seccade üzerinde de namaz kılınmakta idi[10]. Yatak odasında ise, yine tespit ettiğimiz kadarıylaiçerisine bohçalar konulan sandık ve sepet olarak nitelendirilen eşyalar bulunmakta idi[11]. Keser, balta,testere, kerpeten, zincir,nacak,orak,saban demiri, urgan gibi alât-ı çift adı verilen araçlar da evin bir başka köşesinde yerini almakta idi[12]. Terekelerde yer alan eşyaları genel hatlarıyla zikrettikten sonra konunun daha net olarak anlaşılabilmesi için anılan dönemle alakalı olarak Bolu'da yaşayan insanların hangi giyecekleri giydiklerini ve hangi eşyaları kullandıklarını bilmek faydalı olacaktır.

*a) Başa giyilen ve takılanlar:*Münakkaşdülbend örtüsü, köhne baş örtüsü, yaşmak, müsta'mel yemeni, köhne dülbend ortası, siyah puşi, köhne sarık, köhne Şam sarığı, müsta'mel sarık, bez sarık, keten sarık, kadife serpuş, bozca diba takke, cedid kavuk.

*b) Mutfak eşyası:*Sağîr ve kebîr tencereler, ayaklı sahan, kapaklı sahan, kebîr ayaklı sahan, hoşaf tası, yaldızlı Bosna leğeni, sini, pirinç sini, leğen, yaldızlı Kastamonu aş leğeni, el tavası, Kütahya tavası, kebab tavası, süt tavası, ocak demiri,ocak perdesi, kebab şişi, ayaklık ve çerağman, kebap demiri,maşa, sac ayağı, fincan kutusu, Kütahya fincanı, köhne fincan, kahve tabağı, Kâbe fincanı, sade kaşık, kemikli kaşık,satır, Kütahya maşrapası,Acem ibriği, kevgir, kepçe.

---

7 Ağcaalan karyesinde mukim iken vefat eden el-Hac Ahmed Ağa bin Ali Ağa'nın tereke kaydında evani-i nühas (bakır kaplar),sekiz adedküçük kahve ibriği, bir aded leğen, iki aded güğüm, iki aded maşrapa, iki aded hoşaf tası gibi mutfak eşyaları kayıtlıdır Bkz. BŞS, 845/s.31-a, 15 Receb sene 1120, Asıl Hatun mahallesinde sakin iken vefat eden Hakkı bin Arslan'ın terekesinde de bir aded su tası, iki aded tencere, bir aded küçük sini, bir aded el tavası ve iki adedbüyük bakraç kayıtlıdır.Bkz.842/s.12-a, 10 Şevval sene 1111. Bu tür eşyalar tereke kayıtlarının hemen hepsinde az yada çok yer alan eşya sınıfındadır.

8 Aslen Bağdat civarından olup, İstanbul'a yolculuk ederken Bolu'da hastalanarak Mansur Efendizade Hanında vefat eden Mehmed bin Abdullah'ın terekesindebir adet "buhurdan" kayıtlıdır. Bkz. BŞS,844/s.16-b, 27 Receb sene 1117. Ayrıca Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Müftü Mehmed Efendi bin Abdurrahman'ın validesi Hatice Hatundan kalan tereke kaydında gülabdanlı top bez ve dülbendkayıtlıdır.Aynı tereke kaydında ayrıca 1.5kuruş değerinde bir adednühas(bakır) gülabdan kaydı da yer almaktadır. Bkz. BŞS, 844/s.33-a, 10 Safer sene 1118.

9 Gülyüzü mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed bin Ramazan'ın tereke kaydında 1 kuruş değerinde Türkmen kilimi kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 843/s.20-a, 25 Safer sene 1115.Alpagut karyesinde sakin iken vefat eden Ahmed Beşe ibn Mustafa'nın tereke kaydında 3 kuruş değerinde iki aded Selanik yan keçesi kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 843 /s.38-b, 2 Rebiü'l-Ahir sene 1116.Yine Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed Efendi bin Abdurrahman'ın terekesinde iki aded Acem keçesi kayıtlıdır. Bkz. BŞS, 844/s.33-a, 10 Safer sene 1118.Tereke kayıtlarında bu tür örneklere sıkça rastlamak mümkündür.

10 Çanşaberk karyesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim bin Mustafa'nın tereke kaydında bir aded abdest makraması, bir aded köhne peşkir, bir aded köhne sarık ve bir aded köhne sağir seccade kaydı yer almaktadır. Bkz. BŞŞ,845/s.40-a, 21 Muharrem sene 1122.

11 Akpınar mahallesinde sakin iken vefat eden Emine binti el-Hac Hasan'ın terekesinde münakkaş bohça, bir aded sepet sandık ve bir aded ağaç sandık kaydı yer almaktadır.Bkz.BŞS,846/s.12-a, 20 Safersene 1130.

12 Akmescid mahallesinde sakin iken katlenvefat eden es-SeyyidMehmed bin es-Seyyid Mustafa'nın terekesinde bir çift saban demiri, iki aded zincir, iki aded orak, bir aded nacak kayıtlıdır. Bkz. BŞS,844/s.7-a, 5 Zilkade sene 1116.Hem şehirde hem de köylerde tarım yapıldığı için bu tür örnekler tereke kayıtlarında oldukça fazla yer almaktadır.

*c) Oturma odası:*Gülabdan, buhurdan, şamdan, sim şamdan,nühas fener, köhne minder, köhne kapı perdesi, çit minder, yan minderi, basma minder, beyaz minder, gülabdanlı yağlık, kutnu mak'ad,Mardinmak'adı, çit yan mak'adı.

*d) Yatak odası:*Yorgan, yorgan yüzü, köhne çit yorgan, kumaş yorgan, diba yorgan, köhne çarşaflı yorgan, beledi yorgan, hataî yorgan, çarşaflı Acem çit yorganı, Tokat çit yorganı, telli yorgan, yasdık, yüz yasdığı, çit köhne yasdık, beledi yasdık, müsta'mel beledi yasdık, Bursa yasdığı, köhne çit yasdık yüzü, meşin münakkaşyasdık, anberi çatma yasdık, köhne kadife yasdık, kutnIyasdık, müsta'mel taraklı yasdık, döşek, kadife döşek, Mardin döşeği, çit döşek, köhne döşek, beledi döşek, köhne Mardin döşeği, kumaş döşek, kadife döşek yüzü, çarşaf, maîmüsta'mel çarşaf, münakkaş çarşaf, beyaz çarşaf, köhne münakkaş çarşaf, müsta'mel ipek nakışlı çarşaf. Bunların yanında bohçaları koymak için sepet, sandık ve yatağın yanı başında birde ayna bulunmaktadır.

*e) Sergiler:*Keçe, maî Selanik keçesi, müsta'mel Tokat yan keçesi, cedid Selanik keçesi, köhne yan keçesi, siyah keçe, kilim, cedid Türkmen kilimi, cedid kırmızı kilim, alaca kilim, cedid alaca kilim, Mihalic kilimi, kırmızı kilim, sarı kilim, köhne Acem kilimi, Bayburd kilimi, beyaz müsta'mel kilim, cicim tabir olunan kilim, kebe, Yanbolu kebesi, Bayburd kebesi, köhne beyaz kebe, maî kebe, kaliçe, yan kaliçesi, bacak kaliçesi, köhne orta kaliçe, cedid orta kaliçe,sarı Hint kaliçesi, beyaz köhne kaliçe, siyah kaliçe, sağîrkaliçe, kebîr ot kaliçesi,Selanik ortası, Bayburd ortası, seccade, sağîr seccade, müsta'mel seccade, beyaz köhne seccade, köhne Mardin seccadesi, müsta'mel Uşak seccadesi, hasır, Mısır hasırı.

*f) Giyim-kuşam eşyası:*Çuka, kırmızı aynalı çuka, köhne maî çuka yağmurluk, kırmızı aynalı çuka, mor çuka ferace, cedid bez çuka, köhne çuka, nim-ten yeşil çuka, müsta'mel yeşil kontuş çuka, köhne çuka, bağır yeleği, Londra çukası, kürk, köhne yeşil çuka kaplı tilki kürkü, kırmızı atlas kaplı samur kürkü,köhne beledi kürk, kırmızı bez kaplı beledi kürk, köhne nim- ten kürk, köhne siyah kuzu kürkü, köhne vaşak kürkü, bez kaplı sincab kürkü, köhne maî kürk, maî çuka kaplı kedi kürkü, penbe kürk, Semendire paça kürk, maîkontuş kaplı kürk, Türkmen kürkü**,** atlas kaftan, maî sof ferace, çiçekli Acem kaftanı, Venedik diba kaftan, kırinkılı sof ferace, hataî zıbınlık, Haleb atlası, hataî çintiyan, köhne zıbın çintiyan, müsta'melHaleb alacası, hataî kaftan, zinciryâb kaftan, ipek kenarlı gömlek, al bogasi, penbe bez, çit makrama, keten gömlek, keten bezi, hamam gömleği, gülebdanlıcedid şerbet makraması, nakışlı aş makraması, münakkaşcedidboğça, mor zinciryab kaftan, müsta'mel kapama, cedid çakşır, müsta'mel sarı Şam alacası, Bürümüye alacası, cedid orta kapama, köhne alaca entari, beyaz entari, yeşil entari, müsta'mel Cezayir ihramı, Halep alacası, sade nakışlı makrama, köhne yeşil kapama, kırmızı köhne kapama, ipek kenarlı nakışlı don, Acem bezi, beyaz Musul bezi, yeşil Halep bezi,yeşil Acem bezi,kırmızı Diyarbakır bezi, kırinkılı baş bezi, Halep kutunu, beyaz kutun, sarı kutun Mısır makraması, Tire makraması, hamam gömleği, peştamal siyah aba.

*f) Diğer Eşyalar:*Yağlık,şal,çuval,çul, mercan tesbih, ağaç tesbih, kemer, terki bağı, palaska, tarak, ustura, dizlik, kilit,sakal tarağı, saat kösteği, mukavva, divid, kalem, kalay divid, abdest leğeni, sim hançer, sim saat,sim düğme, sim tılsım, boy tüfenk, sim bıçak, sim topuz, sim kılıç, kara kılıç, tüfenk, meydan sinisi, terazi.

*g) Ziraat aletleri:*Saban demiri, zincir, araba, nacak, orak,tırpan,keser, destere, urgan, kazma, bel, kerpeten, kapan, çekiç, at nalı, öküz mıhı, üzengi ve pîş-tahta gibi eşyalar yer almaktadır.

III.BOLU'DA AİLE HAYATI

Anılan dönemde Bolu'daki aile hayatını izah ederken yine şer'iye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından yola çıkılarak hem şehir hem de köylerdeki eş durumları (tek ve çok eşlilik), çocuk sayıları, mehir durumları, yörede kullanılan lakaplar ve isimler ele alınmaya çalışılmıştır. Çünkü tereke kayıtlarında tereke sahiplerinin isimleri bulundukları yer (köy,mahalle) sahip olduğu dini, mesleki, sosyal statü ve zümrelerini gösteren unvan ve lakaplar bulunmaktadır. Ayrıca ölen kişinin aile fertlerinden hayatta ise eş veya eşlerinin ismi, çocukların isimleri büyük ve

küçük ayrı ayrı belirtilerek varsa unvan ve lakapları ve mirastan pay alması gereken diğer akrabalarda zikredilmektedir[13].

İncelediğimiz toplam177 adet tereke kaydı içerisinde tereke sahipleri yönünden ilk sırayı erkekler almaktadır.162 tereke kaydı ile erkekler toplamda %91.5 oranında bir yekunu oluşturmaktadır. 162 kayıttan 102 tanesi şehirde (% 62.9) 60 tanesi ise köyde (%37.3) ikamet etmektedir.Kadın tereke sahipleri ise toplam 15 tereke kaydı ile genel toplamın sadece % 8.4'ünü oluşturmaktadır.Bu kayıtlardan 12 tanesinde kadınların şehirde, 3 tanesinin de köyde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bu tabloya bakıldığında Bolu'da kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü oldukları genel bir eğilim olarak ifade edilebilir.Ancak bazen kadınların tereke kayıtları, mal varlıkları olmadığı ya da az olduğundanmahkeme kaydına işlenmiyor olabilir. Çünkü mal varlığının az olmasından dolayı hissesi çok az olduğu için payına düşen oran aile içinde paylaşılıyor alabilir.

a) Eş sayıları: Ailenin temelini oluşturan evlilik bütün toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Bazı toplumlarda tek eşlilik görülürken bazılarında ise birden fazla eşle yapılan evliliklere tesadüf edilmektedir[14]. Osmanlı toplumunda ise *polygamie* denilen çok evlilik ender görülen bir durumdur[15].

Bolu ile ilgili olarak incelediğimiz 162 erkek tereke kaydında 151'i tek eşlidir. Bu toplamda %93.2'ye tekabül etmektedir.11 tereke kaydında ise çok eşliliğe tesadüf edilmiştir. Bu da toplamda % 6.7 oranını oluşturmaktadır.Çok eşli olanlardan 6'sı şehirde 5'i ise köyde ikamet etmektedir. Bunlardan 10'u iki eşli iken sadece birisi üç eşlidir. Bolu'da birden fazla kadın ile evlilik hususunda bulmuş olduğumuz % 6.7 oranındaki tespiti anılan konuda Osmanlı tarihinin çeşitli bölge ve dönemlerine ait yapılan çalışmalarda desteklemektedir. Bolu'nun komşusu olan Kastamonu'da da tek kadınla evlilik oranı diğerlerine nazaran çok daha yüksektir. Ahmet Kankal'ın Kastamonu'yu baz alarak yapmış olduğu çalışmasındaToplam 77 kişiden 56 kişinin tek evli 14 kişinin iki evli 1 kişinin ise üç evli olduğu tespit edilmiştir. Yüzde olarak bakıldığında tek kadınla evli olanların%72.7, iki kadınla evli olanların% 18.2 ve üç kadınla evli olanların ise %1.3 olduğu kaydedilmiştir.[16] Kankal'ın yaptığı başka bir çalışmada ise Çankırı'da toplam 28 kişiden 22 kişi tek kadınla evli iken oran (% 78,5) iki kişi iki kadınla evli (%7,1) olarak tespit edilmiştir.üç ve dört kadınla evli kimselere tesadüf edilmemiştir. Aynı çalışmada Tosya'da da benzer durumlar söz konusudur. Toplam 42 kişiden 33'ü tek kadınla evli iken (% 78,5) beş kişi iki (% 12) iki kişi ise üç (% 1,3) kadınla evli olarak tespit edilmiştir.[17]Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş'un ortak çalışmalarında 1104 erkek tereke kaydı üzerinden yapmış oldukları değerlendirmede Müslim tereke sahiplerinden %80.43'nün tek eşli buna mukabil % 10'unun ise birden fazla kadın ile evli olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca yine aynı çalışmada H.Özdeğer'in Bursa şehri için XV-XVII.yüzyılları kapsayacak şekilde yapmış olduğu araştırmada birden fazla kadınla evlilik yapanların %5 olduğu, Ömer L.Barkan'ın Edirne şehrinde XVI-XVII.yüzyıllar için yapmış olduğu araştırmada ise bu oran %7 olarak zikredilmiştir[18].

b) Çocuk sayıları: Osmanlı toplumunda ailenin günlük yaşamı, ailenin devamını sağlayacak temel unsur olarak görülen çocuğun eğitimi ve beslenmesi için gerekli çabanın etrafında döner[19]. Çünkü çocuk, neslin devamını sağlaması yanında evliliğin önemli gayelerinden birisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çocuğun aile için sahip

---

13 Ö. Lütfi Barkan;"Edirrne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", TTK Yayınları, "Belgeler", C. III, S.5-6, Ankara 1993, s.1-2.

14 Ö. Demirel / A. Gürbüz / M.Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" Sosyal-Kültürel Değişme sürecinde Türk Ailesi, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları,Ankara 1992,s.102.

15 İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile,Timaş yay., İstanbul 2010, s.123.

16 Ahmet Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII.Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı).Ankara 2004.s.274

17 Ahmet Kankal, " 17. Ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)" Tarih İncelemeleri Dergisi, S.XV. Ege Üniversitesi basımevi, İzmir 2000, s.56.

18 Demirel / Gürbüz / Tuş, age, s.103.

19 Ortaylı, age, s.133.

olduğu bu öneminden başka, bulunduğu toplumu ve onun niteliğini, azlığı ya da çokluğu ile oluşturması ve varlığını devam ettirmesi bakımından ayrı önemi haizdir[20].

Çocuk sayılarının belirlenmesinde tıpkı eş sayılarının belirlenmesinde olduğu gibi yegâne kaynak tereke kayıtlarıdır.Çünkü bu kayıtlarda tereke sahiplerinin çocuk sayılarını kolaylıkla bulmak mümkün olabilmektedir.Bolu şehri için incelediğimiz tereke kayıtlarında H. 1111 (M.1699) – H. 1129 (M. 1717) tarihleri arasında şehir ve köyde ikamet eden tereke sahiplerinin çocuk sayıları tek tek tespit edilmiştir.

Tablo 1. Şehir ve Köyde İkamet Eden Tereke Sahiplerinin Çocuk Sayıları

Sene	Şehir Erk.	Şehir Kız	Köy Erk	Köy Kız	Topl. Kız	Topl.Erk
1111/1699	8	5	7	7	12	15
1112/1700	7	4	10	11	15	17
1113/1701	12	6	3	-	6	15
1114/1702	9	5	7	5	10	16
1115/1703	13	11	16	19	30	29
1116/1704	12	18	11	8	26	23
1117/1705	9	13	1	5	18	10
1118/1706	6	3	4	4	7	10
1119/1707	12	10	6	2	12	18
1120/1708	-	-	6	5	5	6
1121/1709	26	21	7	8	29	33
1122/1710	7	5	1	2	7	8
1129/1717	17	-	8	6	6	25
Toplam	138	101	87	82	183	225

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere H. 1111/M. 1699-H. 1129/M. 1717 yılları arasında tereke kayıtlarından tespit edilen toplam 408 çocuktan 225'i erkektir. Bu durum genel toplamda %51.1'e tekabül etmektedir. Şehirdeki Müslüman ailelerin sahip olduğu erkek çocuk sayısı 138 kişilik toplamı ile mevcut çocukların % 61.3' ünü oluşturmaktadır. Köydeki ailelerin sahip olduğu erkek çocuk sayısının 87 olması genel erkek çocuk toplamının % 38.6sına denk düşmektedir. Başka bir ifade ile erkek çocukların %38.6'sının köyde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

Kız çocuklarının sayısına gelince, yine tabloya bakıldığında kız çocuklarının sayısının toplam 183 olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısının 408 olması, kız çocuklarının genel toplam içerisinde %45'i bulan bir oranı karşılamaktadır. Tabloya bakıldığında şehirdeki Müslüman ailelerin sahip olduğu kız çocuklarının sayısı 101olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayının toplam kız çocuklarına oranı %55.1dir.Yani kız çocuklarının %55.1'i şehirde yaşamaktadır. Köydeki ailenin sahip olduğu kız çocuklarının sayısı ise 82 dir. Oran olarak bakıldığında ise bu rakam % 44.8'i bulmaktadır. Yani köyde yaşayan kız çocukları %44.8dir.

Genel eğilim olarak köylerde bulunan çocukların sayısı şehirlerde bulunanlardan fazla olması yönündedir. Ancak bizim Bolu ile alakalı olarak yaptığımız bu çalışmada yıllar arasında sayı olarak dönem dönem farklılıklar yer alsa da incelediğimiz tereke kayıtları anılan tarihler arasında şehirdeki ailelerin sahip oldukları çocuk sayısının köydeki ailelerin sahip oldukları çocuk sayısından 0.06 oranında daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum ticaret yolu üzerinde bulunan Bolu'da ailelerin ticaret hanelerini işletebilmek için çok çocuğa sahip olma istekleri ile izah edilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, incelediğimiz defterlerin bir kısmının oldukça yıpranmış olması ve bazı bölümlerinin okunamayacak bir durum arz etmesi tabloda belirtilen rakamları az da olsa etkilemiş olabilir.

Bolu'daki şehir ve köylerde aile başına düşen çocuk sayısına baktığımızda ise incelediğimiz tereke kayıtları çok çocuklu aile sayısının şehirdekine oranla köydeki ailelerde daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

[20] Demirel / Gürbüz / Tuş, age, s.107.

Tablo 2. Şehir ve köylerdeki ailelerin çocuk sayıları

Çocuk Sayısı	Şehir Aileleri	Köy aileleri
0	18	8
1	19	9
2	19	13
3	16	9
4	7	8
5	13	14
6	2	4
7	1	2
8	-	4

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere hiç çocuğu olmayan şehirdeki aileler köydeki ailelerin iki katından daha fazladır. Sekiz çocuklu aile sayısı şehirde bulunmazken köyde dördü bulmaktadır. Tabloda belirtilen durum HaimGerber'in XVII. Yüzyıl Bursa şer'iye sicillerine dayanarak yaptığı çalışma ile de örtüşmektedir. Çalışmasında Gerber hiç çocuğu olmayan şehirdeki aileleri yetmiş dört olarak zikrederken köydekileri ise on sekiz olarak belirlemiştir.Yine çalışmasında sekiz çocuklu aile sayısına şehirde tesadüf edilmezken köyde ikidir[21]. Ahmet Kankal Kastamonu için yapmış olduğu çalışmasında erkek çocuk sayısının kız çocuğu sayısından yüksek olduğunu, iki çocuklu aile sayısında belirgin bir farklılık olduğunu bunu üç, dört ve tek çocuklu ailelerin takip ettiğini belirtmektedir.[22]Kankal'ın Çankırı ve Tosya için yapmış olduğu çalışmasındada benzer sonuçların çıktığı gözlemlenmektedir.[23] Ö.Demirel, A.Gürbüz ve M.Tuş'unyapmış oldukları çalışmalarda Müslüman aile başına düşen çocuk sayısı bakımından şehirde % 2.30 iken köyde ise %2.69 dur.Yani toplamda köy ailesindeki çocuk sayısı 0.39 oranında şehir ailesindeki çocuk sayısından fazladır[24].

IV. MEHİR

İslam hukukuna göre mehir her hangi bir Müslüman ile evlenen kadına,zımmide olsa mehr namıyla ödenen para yada maldır. Mehir iki kısımda verilir. Birincisi nikahtan önce verilen mehr-i muaccel diğeri ise nikahın sonunda veya vefat halinde terekenin taksiminden önce zevceye ödenen mehr-i müecceldir[25]. Mehir, vefat eden kadın ise tereke içinde alacak olarak kaydedilmekte, eğer erkek ise terekeden eşine ödenmesi gereken bir borç olarak harcama kalemleri arasında yer almaktadır. Mehrin ne kadar verileceği hususunda her hangi bir miktar tayin edilmese de İslam hukukçuları asgari miktarın en az 10 dirhem olduğunu belirtmişlerdir[26]. Tereke kayıtlarından tespit ettiğimiz

21 Ortaylı, age, s.134.

22 Kankal, age,s.275 " Bu çalışmada tek çocuklu aile sayısı 13 iken, iki çocuklu aile sayısı 19, üç çocuklu aile sayısı 16, dört çocuklu aile sayısı 13, beş çocuklu aile sayısı 5, sekiz ve dokuz çocuklu aile sayısı ise 1'er olarak tespit edilmiştir.

23 Kankal, agm, s.74 ÇalışmadaÇankırı'da tek çocuklu aile sayısı;2, iki çocuklu aile sayısı;15, üç çocuklu aile sayısı; 8, dört çocuklu aile sayısı;4, beş çocuklu aile sayısı;2, iken 8 ve 9 çocuklu aile sayısının olmadığı tespit edilmiştir. Tosya'da da benzer tespitler yapılmış Çankırı'dan farklı olarak sadece bir ailenin sekiz çocuklu olarak kaydı düşülmüştür.

24 Demirel / Gürbüz / Tuş, age, s.108

25 Ortaylı, age, s.96.

26 Said Öztürk, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), OSAV Yay., İstanbul1995, s.220.

kadarıyla Bolu'da mehir olarak verilen miktarlar toplam tereke oranına göre farklılık göstermektedir.Şehirdeki ve köydeki mehir miktarları ve tereke toplamları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Şehirdeki Mehir Miktarları

Defter / Belge Sayfası	**Tarih (Hicri)**	**Mahalle ismi**	**Mehir miktarı (krş)**	**Tereke toplamı (krş)**
842/ 9	1111	Akpınar	120	824.5
842/11	1111	Karaçayır	31	816
842/33-a	1112	Gülyüzü	20	300
842/39-b	1112	Hoca Bey	20	193.5
842/42-b	1112	Karamanlı	15	65
842/45-b	1113	Akpınar	20	147
842/52-a	1113	Semerkand	60	389
843/8-a	1114	Çukur	21.5	227.5
843/6-b	1114	Hoca Bey	20	79.5
843/16-a	1114	Akpınar	11	99
843/27-a	1115	Eski Cami	40	84
843/29-a/b	1115	Debbağlar	15	220.5
843/39-a	1116	Cami-i Cedid	10	31.5
844/2-b	1116	Akmescid	90	910
844/20-a	1117	Akpınar	30	320
844/21-a	1117	Debbağlar	200	1797.5
844/34-b	1118	Gülyüzü	30	248.5
844/39-a	1118	Hoca Bey	90	250
845/15-a	1119	Kara çayır	5	175.5
845/3-b	1119	Gülyüzü	20	63
845/47-b	1121	Karaçayır	60	273.5
845/55-a	1121	Eski cami	3	36
845/61-a	1121	Hoca Bey	40	2124.5
845/41-a	1122	Çukur	4	39
845/43-a	1122	Karamanlı	5	754
846/4-a	1129	Gülyüzü	40	184
846/7-b	1129	Karaçayır	20	124
846/9-b	1129	Akpınar	20	101
846/11-a	1130	Akpınar	20	590
846/14-b	1130	Karaçayır	42	4439

Tablo 4. Köylerdeki Mehir Miktarları

Defter/ Belge sayfası	**Tarih (Hicri)**	**Köy ismi**	**Mehir Miktarı (kuruş)**	**Tereke Toplamı (kuruş)**
842/5-b	1111	Alpagut[27]	5	102.5
842/12-a	1111	Bey	4	54.5
842/17-b	1111	Sofu	40	105
843/3-b	1112	Çanşeberk	20	96

[27] Bu tereke kaydında mehr için 5 kuruş değerinde beş adet keçi kaydedilmiştir.

842/63-a	1114	Boz yazılı	30	190
843/3-b	1114	Çine	3.5	40
843/24-a	1114	Taşoluk	3	6.5
843/24-b	1115	Değirmen özü	12.5	59.5
843/26-a	1115	Taş oluk	3	61.5
843/38-a	1116	Cakeş berk?[28]	15/5	46.5
843/39-b	1116	Çağmaklar(Çakmaklar)[29]	50/40	370
843/40-b	1116	Örenler[30]	5/5	68.5
844/4-b	1116	Ağcakavak[31]	25/25	140
844/11-a	1117	Karaköy	300	4207
844/25-b	1117	Ümüşler[32]	4.5/4.5	86.5
844/31-b	1118	Şeyh köy	5	38
844/31-b	1118	Örenler	10	112
844/32-a	1118	Karagöz	10	32
844/40-b	1118	Hızır Şeyhli	50	354.5
844/54-b	1119	Çayır	50	344
845/31-a	1120	Ağcaalan	100	2682.5
845/33-a	1120	Bey güni	40	371
845/62-a	1121	Değirmenözü	150	1260
845/33-a	1122	Çanşeberk	20	37
845/62-a	1121	Çağmaklar	40	101
846/3-b	1129	Hızır Şeyhlü	30	118
846/5-b	1129	Yörük	4	75

V. KİTAPLAR

Sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisi de kitaplardır.Tereke kayıtlarında daha önce zikredilen eşyalar haricinde kitaplarında yer alması, anılan dönemde Bolu'da kitaba bakış açısını da ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Bolu'da Şehir ve Köylerdeki Tereke Toplamları ve Kitap Sayısı

Defter / Belge Sayfası	**Tarih(Hicri)**	**Mahalle/köy ismi**	**Kitap adedi**	**Kitap değeri kuruş**	**Toplam tereke kuruş**
843/27-a	1115	Eski Cami mh.	1	3	495
843/40-b	1116	Örenler.ky	1	5	68.5
844/2-b	1116	Karaçayır.mh	1	7	700
844/5-a	1116	Ak mescid.mh	7	6	910
844/11-a	1117	Karaköy.ky	1	2	4207
844/33-a	1118	Karaçayır.mh	49	126.5	2367
844/82-a	1117	Gülyüzü.mh	33	51	192.5

[28] Bu kayıtta iki eşten birincisine ayrılan mehir 15 kuruş iken ikincisine ayrılan ise 5 kuruş olarak zikredilmiştir.
[29] Bu kayıtta da birinci eş için 50 ikinci eş için 40 kuruşmehir değeri yer almaktadır.
[30] Birinci eş için 5 ikinci eş için 5 kuruşmehir bedeli tahsis edilmiştir.
[31] Birinci eş için 25 ikinci eş içinde 25 kuruşmehir bedeli ayrılmıştır.
[32] Birinci eş için 4.5 ikinci eş içinde 4.5 kuruşmehir bedeli ayrılmıştır.

845/15-a	1119	Karaçayır.mh	29	106	226
845/42-a	1122	Akpınar.mh	40	88.5	101.5
845/43-b	1122	Terziler.ky	1	2	103
845/51/a	1121	Seyyidlü.ky	11	18	941
845/58-b	1121	Karaçayır.mh	5	8	431
845/60-a	1121	Karaçayır.mh	36	35.5	360
845/61-a	1121	Hocabey.mh	3	55	2124.5
846/7-b	1129	Bazaristan.ky	5	6	15
846/14-b	1129	Karaçayır.mh	118	200	4434
846/27-a	1129	Karaçayır.mh	28	417(para)	1326(para)

Tereke toplamları ile kıyaslandığında anılan yıllarda Bolu'da kitaba yönelimin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.Mesela Karaköy karyesinde mukim iken vefat eden es-Seyyid Mehmed Bey'in tereke kaydında yatırım aracı olarak nitelendirebileceğimiz materyallerin hemen hemen hepsinin bulunmasına rağmen (tereke toplam değeri 4.207 krş) kitap olarak sadece 2 krş değerinde En'am-ı Şerif bulunmaktadır[33]. Karaçayır mahallesinde mukim iken vefat eden ve 118 kitapla en fazla kitaba sahip olan Mehmed'in tereke kaydında ise yine yatırım araçlarının her çeşidini bulmak mümkün iken (tereke toplam değeri 4.434 krş) kitaba ayrılan pay 200 krş olarak kaydedilmiştir[34]. Karşılaştırma açısından bakılacak olunursa Trabzon'da 18 Rebiülevvel 1799 tarihli bir kayıtta Debbağhane mahallesinden Alemdaroğlu diye tanınan Hacı Osman Ağa b.Hüseyin adlı birinin masraflar sonrasında 3.096 krş 20 para değerinde toplam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bu miktar orta halli gelir düzeyinin çok üstünde bir meblağa tekabül etmesine karşın terekesinden bir adet kitap (En'amcüz'ü) bile çıkmamıştır.[35]Bu durum kitap sahibi olmanın gelir düzeyi ile paralel olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak o dönemin şartlarına göre bakıldığında kitap fiyatlarının oldukça yüksek oluşu genel manada halkın alım gücünün üstünde bir fiyat düzeyinin olması, kitap edinme oranını düşürmüş olabilir. Nitekim Bolu'da Karaçayır mahallesinde sakin iken vefat eden Müftü Mehmed Efendi bin Abdurrahman Efendi'nin tereke kaydında iki cildlik "Tefsir-i Kadı" isimli kitabın değeri 15 kuruş olarak kaydedilmişken[36]Bir başka yerde Örenler karyesinde bahçesiyle birlikte bir ev bir ahur, bir samanhane 30 kuruş olarak kaydedilmiştir.[37] Trabzon'da ise bir Kur'an-ı Kerimin hediyesi ortalama bir evin fiyatının onda biri düzeyindedir.[38] Bir adet kitaba sahip olan kimselerin genelde Kur'an-ı Kerimi tercih ettikleri bilinmekle birlikte fıkıh, akaid ve dilbilgisi konuları ihtiva eden kitaplara da tesadüf edilmiştir.[39]

---

33 BŞS, 844/s. 11-a-b, 15 muharrem sene 1117.

34 Kitaplar arasında fıkıh, akaid,sarf-nahiv v.b rastlamak mümkündür. Kitaplarda ilk sırada Kelamullah-ı Şerif olmak üzere Feteva-yı Ali Efendi, Fıkhıyye, Gazavat-ı Süleyman,Tarik-i Muhammediye, Tefsir-i Ebu'ssuud, Şakayık-ı Numaniye, Divan-ı Mevlana, Yusuf Züleyha,Mantıku'lAhbar gibi eserler bulunmaktadır. Bkz. BŞS,846/s.14-b, 14 safer sene 1130.

35 Abdullah Saydam"Trabzon'da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846).MEB.S.70.Bahar/2006.s.196

36 BŞS, 844/ s.31-b, 20 ramazan sene 1118

37 BŞS, 844/ s.33-a, 10 safer sene 1118

38 Saydam, age, s.196

39 Seyyidlü karyesinde sakin iken vefat eden es-SeyyidAhmed bin es-Seyyid Osman'ın tereke kaydında Şerh-i Akaid, Molla Fenarimea kul Ahmed, Molla Cami kitabı, sarf-nahiv gibi kitaplar bulunmaktadır. Bkz. BSŞ,845/s.51-a,25 Şevval sene 1121. Ayrıca Kıbrıscık kazasında Bazaristan karyesinde sakin iken Medine-i Bolu'da İç medresede taleb-i ilm için bulunmakta iken fevt olan Molla Ahmed bin Sinan'ın terekesinde Kelamullah-ı Şerif, En'am-ı Şerif, Sarf Kitabı, Avamil ve Sağir Lügat bulunmaktadır. Bkz. BŞS, 846/s.7-b, 11 Zilkade sene 1129.

Kitap sahipleri arasında "seyyid" unvanlı dört, "efendi" unvanlı beş, "müftü" unvanlı iki, "molla" unvanlı bir, "el-Hac" unvanlı ikive herhangi bir unvanı olmayan üçkişi bulunmaktadır. Toplam on yedi olan kitap sahiplerinden beşi köyde on ikisi ise şehirde ikamet etmektedir.

VI. İSİM VE LAKAPLAR

Bolu'da kullanılan isim ve lakaplar konusunda 213tereke kaydından tespit ettiğimiz isim ve lakaplara yer verilmiştir. Bu isimler tabii olarak Bolu'da kullanılan isimlerin tamamını yansıtmayacaktır. Fakat bir fikir vermesi açısından böyle bir yola başvurulmuştur.

Tablo 6. Bolu'da kullanılan Erkek ve Kadın İsimleri

Erkek İsimleri	Kullanma Adedi	Yüzde	Kadın İsimleri	Kullanma Adedi	Yüzde
Mehmed	255	19.2	Fatıma	93	21.6
Mustafa	177	13.3	Aişe	86	20
Ahmed	115	8.6	Hatice	46	10.7
Hüseyin	76	5.7	Saliha	35	8.1
Hasan	74	5.5	Emine	25	5.8
Abdullah	68	5.1	Meryem	22	5.1
İbrahim	56	4.2	Rabia	19	4.4
Ali	45	3.3	Şerife	18	4.1
Osman	42	3.1	Havva	8	1.8
Ömer	37	2.7	Alime	5	1.1
Halil	29	2.1	Afife	5	1.1
Mahmud	26	1.9	Ümmügülsüm	4	0.9
Süleyman	26	1.9	İsmihan	4	0.9
Receb	25	1.8	Rahime	4	0.9
Şaban	21	1.5	Refia	4	0.9
İsmail	21	1.5	Zeyneb	4	0.9
İvaz	15	1.3	Şefika	4	0.9
Ebu Bekir	13	0.9	Saime	4	0.9
Veli	13	0.9	Hanım	3	0.6
Ramazan	12	0.9	Mihriban	3	0.6
Abdurrahman	12	0.9	Vahide	3	0.6
Yusuf	11	0.8	Aliye	2	0.4
Bayram	11	0.8	Kerime	2	0.4
Arslan	11	0.8	Cennet	2	0.4
Salih	10	0.7	Asiye	2	0.4
Hamza	9	0.6	Sakine	2	0.4
Şahin	8	0.6	Döndü	2	0.4
Musa	7	0.5	Kezban	2	0.4
Muslı	6	0.4	Gülsüm	1	0.2
Derviş	3	0.2	Halime	1	0.2
Abdülmümin	3	0.2	Ferhan	1	0.2
Turmuş	3	0.2	Elif	1	0.2
Kasım	3	0.2	Rıdvan	1	0.2

İsa	3	0.2	Kamile	1	0.2
Abdulkadir	3	0.2	Adile	1	0.2
Sinan	3	0.2	Hakime	1	0.2
Turak	2	0.1	Ümmetullah	1	0.2
Mansur	2	0.1	Asife	1	0.2
Yahya	2	0.1	Raziye	1	0.2
İshak	2	0.1	Sabiha	1	0.2
Rüstem	2	0.1	Belkıs	1	0.2
Nuh	2	0.1	İhsan	1	0.2
Sefer	2	0.1	Eşe[40]	1	0.2
Cafer	2	0.1	Gevher	1	0.2
Abdi	2	0.1	Gülistan	1	0.2
Abdulbaki	2	0.1			
Mehmed Emin	2	0.1			
Abdulcelil	2	0.1			
Halife	1	0.07			
İnan	1	0.07			
Şehriyar	1	0.07			
Himmet	1	0.07			
Abdulaziz	1	0.07			
Resul	1	0.07			
Esad	1	0.07			
Alişan	1	0.07			
Abuzer	1	0.07			
Kadri	1	0.07			
Dilaver	1	0.07			
Halid	1	0.07			
Abdunnebi	1	0.07			
Müfid	1	0.07			
Davud	1	0.07			
Abbas	1	0.07			
Himmet	1	0.07			
Emrullah	1	0.07			
Hızır	1	0.07			
Aziz	1	0.07			
Nasuh	1	0.07			
Sadık	1	0.07			
Züfer	1	0.07			
Alim	1	0.07			
Ümmet	1	0.07			
Muharrem	1	0.07			
Abdüsselam	1	0.07			
Fazlı	1	0.07			
Camset	1	0.07			

[40]Aişeden bozma “Eşe”

Nurullah	1	0.07			
Abdulgaffar	1	0.07			
İzzet	1	0.07			
Müslim	1	0.07			
Şemseddin	1	0.07			
Bayzid	1	0.07			
Alaeddin	1	0.07			
Firuz	1	0.07			
Gıyaseddin	1	0.07			
Abdulhalis	1	0.07			
Satılmış	1	0.07			
Nasrullah	1	0.07			
Hayrullah	1	0.07			
Cebrail	1	0.07			
Sazak	1	0.07			
Mansur	1	0.07			

Erkek isimlerinin toplam 1.324'ü içerisinde en çok kullanılanı Mehmed'dir. Mehmed adı 255 kişi tarafından kullanılmaktadır. Bu toplam kişi adedinin % 19.2'sini teşkil etmektedir.Mehmed adı aslında Muhammed'dir. İncelediğimiz kayıtların hemen hepsinde şeddesiz yazıldığı için Mehmed olarak okunmuştur. Yılmaz Kurt'un 20.330 erkek şahıs adları üzerinde yapmış olduğu çalışması 1.763 kişinin Mehmed adını kullandığını ortaya koymuştur.[41]Bu adın fazla konmasının nedeni Anadolu insanının Peygambere olan saygı ve sevgisinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. İkinci sırayı Mustafa adı almaktadır. Mustafa adı 177 defa geçmekte ve toplamda da % 13.3'ü oluşturmaktadır. Üçüncü sırayı ise Ahmed adı almaktadır. Ahmed adı da 115 defa geçmekle birlikte oda toplam kişi adedinin %8.6'sını teşkil etmektedir. Bu üç ad toplamda kullanılan adların %41.1'ni oluşturmaktadır. Bu isimlerin dışındaki isimlerinde yine ehl-i beyt ve ona yakın isimler olduğu görülmektedir.Bu isimlerin çoğu Arapça kökenli isimlerdir.Mehmed Mehdi İlhanda yapmış olduğu çalışmasında tespit ettiği 2000 ismin büyük çoğunluğunun Arapça isimler olduğunu ifade etmektedir.[42] Arapça isimlerin haricinde Bolu'da tespit ettiğimiz isimler arasında Arslan, Şahin, İnan, Turmuş, Turak, Temür,, Satılmış, Bayezid, Sinan,İvaz ve Camset gibi isimlerde mevcuttur.Bu isimler toplam 45'i bulmaktadır.Bu da genel toplamda %3.3 gibi düşük bir orana tekabül etmektedir.Komşu vilayet olan Kastamonu'da da benzer durumlar söz konusudur. Ahmet Kankal'ın Kastamonu üzerine yapmış olduğu çalışmasında toplamda yaklaşık 500 erkek isim arasında Mehmed adı 127 defa tekrarlanmak suretiyle (% 25.4) ilk sırayı alırken Mustafa adı 48 defa geçmekte (% 9.6) , onu Ahmed adı takip etmekte 46 defa (% 9.2) ve üçüncü sırayı Ali adı almakta o da 37 defa tekrarlanmak suretiyle yüzde olarak (% 7.4) tespit edilmiştir.[43] Yine Kankal'ın Siverek'te Sosyal Hayat adındaki çalışmasında Siverek'te kullanılan adlardan Mehmed, Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin gibi adların oldukça yaygın olduğu belirtilmektedir.[44]

---

41 Yılmaz Kurt, "Adana'da 1572 Yılında Kullanılan Türk Erkek Şahıs Adları", Belleten C. LVII, S.218, TTK Yayınları, Ankara 1993,s. 175. Ayrıca bkz. Yılmaz Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları(XVI.Yüzyıl) Belleten, C. LIX, S. 224, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.92.

42 İlhan, bu isimlerin çoğunun Abdullah, Abdurrahman, Ali, Nureddin gibi Arapça isimler olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mehmet Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", Belleten, C. LIV, S. 209, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.223.

43 Kankal, age, s,288

44 Ahmet Kankal, " XIX.Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal Hayat" Tarihte Siverek Sempozyumu 13-14 Ekim 2001, Bildirileri, s.56

Kadınlarda ise tespit ettiğimiz 430 isim arasında en fazla kullanılanı Fatımadır. Fatıma adı 93 kişi tarafından kullanılmaktadır. Bu toplam kişi adedinin %21.6'sını teşkil etmektedir.İkinci sırayı Aişe adı almaktadır.Aişe adı 86 defa geçmekte ve toplamda %20'ye tekabül etmektedir.Üçüncü sırayı Hatice adı almakta olup o da 46 defa tekrar edilmektedir.Onunda yüzdelik dilim içerisindeki yeri %10.7dir. Bu üç isim toplam kullanılan isimlerin%52.7'sini oluşturmaktadır. Bu durum erkeklerde olduğu gibi kız çocuklarına da isim koyarken Anadolu insanının peygamber ve onun ehl-i beytine karşı göstermiş olduğu sevgi ve sempatinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.Tablodaki duruma bakıldığında yine erkeklerde olduğu gibi kadınlarda daArapça kökenli isimlerin oldukça fazla olduğu görülmektedir.Ancak bu isimlerin yanı sıra birer defa geçen Döndü, Belkıs, Gülsüm, Gülistan, Gevher gibi isimlere de tesadüf edilmiştir.Toplam kişi sayısına bakıldığında bu isimlerin yüzdelik dilimin oldukça aşağısında olduğu net olarak görülmektedir. Yine komşu vilayet olan Kastamonu'da erkek adlarında olduğu gibi kadın adlarında da kullanma sıklığı olarak Bolu ile oldukça yakın benzerlikler söz konusudur. İlk sırayı % 20,1kullanma oranı ile Fatıma adı, ikinci sırayı % 16,1ile Aişe üçüncü sırayı % 6,2 ile Havva adı dördüncü sırayı ise % 5,9 kullanma oranı ile Hatice adı almaktadır.[45]

İsimlerin yanı sıra onların yanında kullanılan bazı unvan ve lakaplarda kişilerin toplumdaki statülerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Tabloda görüleceği gibi Bolu'da en çok kullanılan unvan "el Hac"dır.130 kişi bu unvanı kullanmıştır.El-Hac,hac görevini yerine getirenlere verilen bir sıfattır.Kayıtlarda el-Hac Mehmed, el-Hac Mustafa veya el-Hac Ahmed gibi unvanlı kimselere oldukça fazla oranda tesadüf edilmiştir.Bu kimselerin toplumda saygın kimseler olması şahidliklerini de muteber kılmaktadır. Özellikle sicillerde yer alan şuhudü'l-hal kısmında anılan unvanlı kimselere rastlamak mümkündür. Bu unvanlardan ikinci sırayı "Ağa" almaktadır.77 kişi bu unvanı kullanmıştır.Ağa tabiri, Osmanlı Devletinde ordu, saray memuru, ve mensupları için kullanıldığı gibi, halkın ileri gelenlerine, esnaf,kethuda ve yiğit başılarına da ağa denilmekte idi.[46]

Üçüncü sırayı "Çelebi" unvanı almaktadır. Bu unvanı kullanan toplam 66 kişi tespit edilmiştir.Çelebi tabiri de okuma bilen, nazik terbiyeli manasına gelmekle birlikte XVII.Yüzyıla kadar hanedan mensuplarının, yüksek dini erkanın, meşhur müelliflerin unvanı veya lakabı olarak da kullanılmıştır.[47]Dördüncü sırayı "Efendi" unvanı almaktadır.Bu unvanı kullanan kimselerin 64 kişi olduğu tespitedilmiştir.Efendi tabiri kayıtlardan tespit ettiğimiz kadarıyla daha çok imam vazifesi gören kimseler için kullanılan bir tabir olarak görülmektedir.Beşinci sırayı"Seyyid" unvanı almaktadır.Bu unvanı kullananların sayısı 63'tür.Seyyid, Hz. Peygamberin torunlarından Hz.Hüseyin ve Hz. Hasan soyundan gelenler için kullanılmaktadır.Seyyidler Osmanlıda ilmiye mensupları içerisinde değerlendirilerek bazı mükellefiyetlerden de muaf tutulmuşlardır[48]. Altıncı sırayı "Beşe" unvanı almaktadır.Bu unvanı kullananların sayısı ise 56'dır. Beşe'nin aslında paşa kelimesinden bozma olduğu bilinmektedir[49]. Özellikle yeniçerilerin asıl adları sonuna beşe unvanını takmak bir gelenek oluşturmakta idi[50]. Yedinci sırayı Bey unvanı almaktadır.Bu unvanı kullananların sayısı 34'tür.Bey unvanı da ağa gibi anonim bir unvan olarak kullanılmaktadır.Askeri ve mülki büyük memurlara ve bir mevkii sahibi herkes için kullanılagelmiştir[51]. Sekizinci sırayı "Molla" unvanı almaktadır.Bu unvanı kullananların sayısı ise 32'dir.Molla unvanı da kayıtlarda tespit ettiğimiz kadarıyla okuma bilen nazik,terbiyeli toplumda saygın yeri olan kimse anlamında kullanılmıştır.Şahidler kısmında molla tabirine tesadüf etmek mümkündür. Kayıtlarda tespit ettiğimiz unvanlardan dokuzuncusu "Racil"dir.Bir defa kullanılan bu unvan Osmanlıda yaya askerler için kullanılmakta idi[52].

---

45 Kankal, age, s.289
46 Öztürk, age, s.121.
47 Öztürk, age, s.122.
48 Öztürk,age,s.123.
49 Kankal, age, s.290.
50 Öztürk,age, s.123.
51 Öztürk,age,s.122.
52 Öztürk,age,s.124.

Kayıtlardan son olarak tesbit ettiğimiz unvan Çavuştur.Bu unvanda racil gibi bir defa kullanılmıştır.Çavuş Osmanlı Devletinde çeşitli hizmetlerde kullanılan bir memuriyettir.Tımar ve ulufeli olarak iki kısma ayrılmaktadır[53]. Kadınlarda ise kendi isimlerinin yanında "Hatun", "Şerife" gibi lafızlar kullanılmıştır.

Tablo 7. Bolu'da Kullanılan Unvanlar

UNVANLAR	**Kullanılma Adedi**	**%**
El-Hâc	130	%24.8
Ağa	77	%14.6
Çelebi	66	%12.5
Efendi	64	%12.2
Seyyid	63	%12.
Beşe	56	%10.6
Bey	34	%6.4
Molla	32	%6.1
Racil	1	0,1
Çavuş	1	0,1

Bu unvanların yanı sıra kayıtlarda tesbit ettiğimiz bazı ailelere ait lakablar da aşağıda verilmiştir.

Çömlekçioğlu	Kabasakaloğlu
Seferoğlu	Tuzcuoğlu
Karacaoğlu	Abdaloğlu
Tülücüoğlu	Karataşoğlu(Karabaşoğlu)
Keçecioğlu	Çalıkoğlu
Yunusoğlu	Ulacıklıoğlu
Kalpaklıoğlu	Bakırcızâde
Ökçeoğlu	Kadızâde
Rıdvanoğlu	Yeniçerioğlu
Doğancıoğlu	Koyuncuoğlu

VII. SONUÇ

XVI. yüzyılın sonu ve XVII.yüzyılın başlarında Bolu'da sosyal hayat adını verdiğimiz bu çalışmada Bolu şer'iye sicillerinden taradığımız tereke kayıtlarından elde edilen veriler neticesinde anılan dönemde sosyal hayata dair Bolu'da evlerde kullanılan eşyalardan başlayarak aile hayatı (eş sayıları, çocuk sayıları, mehir durumları),terekelerinde kitap bulunan kimseler ve kitap adetleri, Bolu il bölgesinde kullanılanisimler ve lakaplar ayrıntılı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Bolu'nun İstanbul'a yakın olması ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, onun önemini bir kat daha artırmıştır. Özellikle Bağdat'tan ya da Hicaz bölgesinden gelen kimselerin Bolu'da hastalanarak vefat ettiklerine dair tutulan tereke kayıtlarında[54] ya da Acem diyarından ve Özbek Hanlığından gelen elçilerin Bolu yakınlarında iaşe temin etmek maksadıyla konaklayıp alış veriş yapmaları gibi örnekler il bölgesinin ticari anlamdaki önemini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Özellikle evlerde kullanılan eşyalara bakıldığında köhne Şamsarığı, müsta'mel sarı Şam alacası, müsta'melHaleb alacası, Kâbe fincanı, Acem

53 Öztürk,age,s.123.

54 BŞS,844/s.16-b, 27 Receb sene 1117. Aslen Bağdat civarından olup, İstanbul'a yolculuk ederken Bolu'da hastalanarak Mansur Efendizade hanında vefat eden Mehmed bin Abdullah'ın terekesi.

ibriği, beyaz Musul bezi gibi daha bir çoklarını sayabileceğimiz örnekler de bu fikri destekler niteliktedir.Aile hayatına bakıldığında Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi tek eşliliğin esas olduğu bir yapı kendini göstermektedir.Çocuk sayılarında ise yine diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi aile başına düşen çocuk sayısında köylerde belirgin ölçüde bir artış söz konusudur.Bolu'da kullanılan isimler ile kişi unvan ve lakablar konusunda da Anadolu'daki yapı aynen korunmuş doğan çocuklara peygamber sevgisi ve onun ehl-i beytine olan saygıdan dolayı erkeklerde daha çok "Mehmed" kızlarda ise "Fatıma" ismi konulmuştur. Unvanların kullanılmasında,erkeklerde hac farizasını yerine getirenlere verilen el-hac unvanı ön planda iken, kadınlarda ise "hatun" ve "şerife" sıklıkla geçen unvanlar arasında görülmektedir.

KAYNAKÇA

Çalışmada Kullanılan Bolu'ya Ait Şer'iyeSicilleri

842 1111-1114 (1699-1702)

843 1114-1116 (1702-1704)

844 1116-1119 (1704-1707)

845 1119-1122 (1707-1710)

846 1129-1130 (1717-1718)

Diğer Kaynaklar

BARKAN,Ö. Lütfi; "Edirrne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", "Belgeler", C. III, S. 5-6, TTK Yayınları, Ankara, 1993.s.1- 479

DEMİREL, Ö / GÜRBÜZ, A. / TUŞ, M."Osmanlılarda Ailenin Demografik yapısı", Sosyal-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları, Ankara 1992, s. 97-161.

İLHAN, M. Mehdi, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar" Belleten, C. LIV, S. 209, TTK Yayınları, 1990.s.213-222

KANKAL, Ahmet.; Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII.Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı). Ankara 2004.

KANKAL, Ahmet; "17. Ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)" Tarih İncelemeleri Dergisi, S.XV. Ege Üniversitesi basımevi, İzmir 2009, s.31-73

KANKAL, Ahmet; "Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal Hayat" Tarihte Siverek Sempozyumu 13-14 Ekim 2001, Bildirileri," s.39-63

KURT, Yılmaz, "Adana'da 1572 Yılında Kullanılan Türk Erkek Şahıs Adları" Belleten C,LVII, S.218, TTK Yayınları, Ankara 1993.s.173-200.

KURT,Yılmaz, "Çorum Sancağı Kişi Adları(XVI.Yüzyıl)", Belleten C. LIX, S. 224, TTK Yayınları, Ankara 1995.s. 75-119

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile,Timaş yay., İstanbul 2010.

ÖZTÜRK, Said, AskeriKassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), OSAV Yay., İstanbul 1995.

SAYDAM, Abdullah, "Trabzon'da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-846)" MEB.S.70. Bahar / 2006.s.187-201

İŞSİZLİK, BEVERIDGE EĞRİSİ VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME*

Noyan AYDIN
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü.

ÖZET: İşsizlik tüm dünyanın ortak bir sorunudur. Ekonomik krizler, konjonktürel etkiler, yapısal ve hukuki nedenler sorunu daha da derinleştirmekte ve bölge, ülke ve hatta dünya geneline yayılmasına neden olabilmektedir. İşsizlikle ilgili hızlı ve kalıcı çareler üretmek için Beveridge eğrisi kullanılabilir. Eğri ile koordinatlar düzlemi dik ekseninde açık iş oranı ve yatay ekseninde işsizlik oranı değişkenlerinin yer aldığı ters yönlü ilişki ifade edilmektedir. Eğriyi temsil eden açık iş-işsiz oranları bileşimlerini gösteren noktaların eğri üzerindeki hareketi, işgücü piyasasının konjonktürel durumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, eğinin orijine göre konumu işgücü piyasasındaki açık iş-işsiz eşleşmesi sürecindeki yapısal etkinliğe dair bilgi vermektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle işsizlik, nedenleri ve türleri hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra teorik çerçeveyle birlikte genel ve bölgesel işgücü piyasası değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İş-İşsiz Eşleştirme Süreci, Beveridge Eğrisi.

UNEMPLOYMENT, BEVERIDGE CURVE AND AN EVALUATION ABOUT LABOR MARKET OF TURKEY

ABSTRACT: Unemployment is a common problem all over the World. Economic crises, cyclical effects, structurel and juristic causes deepen this problem and can also be cause to spread to region, country and also throughout the World. Beveridge Curve can be used for generating solutions quickly and permanently related with unemployment. Negative correlation is expressed with curve where places on coordinates plane has vacancy job rate on its vertical axis and has unemployment rate in its horizontal axis. The movement on the curve of points, shows combinations of vacancy job and unemployment rates as representative of the curve, gives information about cyclical situation of labor market. Besides, according to origin, position of curve gives information about structural efficiency in process of vacancy-job matching. In this context, general informations will be given primarily about unemployment with causes and types of it, and afterwards general and regional evaluation of labor market will be made together with theoretical framework.

Keywords: Unemployment, Vacancy & Job Matching Process, Beveridge Curve.

GİRİŞ

İşsizlik, kaynağı ve türü değişebilmekle birlikte ülkemizin kalıcı çözüme kavuşturamadığı bir sorundur. Genç nüfus oranının yüksekliği, kayıt dışı ekonomi ve istihdam, hukuksal boşluklar, İş Kurumu ve özel istihdam bürolarının açık iş-işsiz eşleştirmesindeki düşük performansı ve işsizliğe çözüm adına kamu kaynaklarının devlet eliyle ehil olmayan yöneticilerle etkinlikten uzak biçimde işveren kesimine aktarılması gibi nedenlerle yeni istihdam alanları yeterli düzeyde oluşturulamamış ve doğal işsizlik oranı da ekonomideki büyümeye rağmen kalıcı biçimde düşürülememiştir. Bu bağlamda, işsizlik sorunun çözümüne dair uygulanan politikalara ışık tutabilmesi amacıyla Beveridge eğrisi yaklaşımından yararlanılabilir. İşgücü piyasasındaki açık iş oranı ile işsizlik oranı arasındaki kısa

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN danışmanlığında Noyan AYDIN tarafından hazırlanan "Türkiye'de İşsizlik Olgusu ve Çözümüne İlişkin Politikaların Etkinliği" başlıklı doktora tezi çalışmasından türetilmiştir.

vadede negatif ve uzun vadede ise olası pozitif bir ilişkiyi ortaya koyan Beveridge eğrisi, işgücü piyasasının konjonktürel ve yapısal durumuna dair önemli bilgiler sunarak politika yapıcı birimlere yol gösterecektir. Bu doğrultuda, Beveridge eğrisi yaklaşımının teorik çerçevesine ve işgücü piyasası değerlendirmesine geçmeden önce işsizlik sorununa, onu oluşturabilecek nedenlere ve türlerine genel hatlarıyla yer verilecektir.

İŞSİZLİK SORUNU VE NEDENLERİ

Emek faktörünün fiili olarak üretime katılamamasını ifade eden işsizlik sorunu, yaygın tanımıyla; çalışma istek ve gücünde olan ama piyasadaki cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olmasına rağmen iş bulamayan işgücünün varlığı şeklinde de ifade edilebilir (Yıldırım ve Karaman, 2001: 308). Burada dikkat edilecek bir nokta, eksik istihdamda olanlar ile gizli işsizlerin dar çerçevede işsiz kabul edilmezken, geniş anlamda işsiz olarak nitelendirilmekte oluşudur.

İşsizlik sorunu, yetersiz toplam talep, mevsimsel döngü, işgücü mobilitesi, nüfus artış hızı ve sendikal faaliyetler gibi çok sayıda unsurdan kaynaklanabilmekte, ayrıca bu nedenler birbirinden bağımsız olabileceği gibi birbirleriyle etkileşim içinde de olabilmektedir (Yüceol, 2004: 14). İşsizliğe neden olan etkenler, genel olarak işgücü arzı ve işgücü talebi kaynaklı olarak iki grupta incelenebilmektedir.

İşgücü Arzı Kaynaklı İşsizlik

Bölge ve ülke gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak işsizliğe yol açan işgücü arzı kaynaklı nedenler, bağımlılık oranı temelinde nüfusun yapısı, eğitim düzeyi, göç ve kentleşme hızı, işgücünün bireysel tercihleri, çalışma hayatını düzenleyen yasalar, toplumsal değer yargıları ve işgücü piyasası ücret yapıları olarak ifade edilebilir. Çalışma çağında olan (15–64) ve aktif olarak üretimde bulunan nüfusun dışında kalan ve bağımlı nüfus olarak ifade edilen nüfusun hızla artması, üretime yönelik yatırımlar yerine hem cari ve transfer harcamalarını hem de işgücü arzını artırmaktadır. Bu durum da işsizlik ve kayıt dışı istihdam gibi sorunları beraberinde getirebilmektedir. Diğer taraftan, işgücünün verimliliği ve istihdam edilebilirliği genel, mesleki ve teknik eğitim düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir. Özellikle küreselleşme, teknolojik gelişim ve yoğun rekabet ortamı, işgücü talebinin ve dolayısıyla da arzının yetişmiş nitelikte olmasını zorunlu kılmaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 38).

İşgücü arzında olumsuz değişimlere yol açarak işsizliğe neden olabilecek diğer etkenler de, sanayileşmenin büyük kentlerde yoğunlaşması, terör, tarımda makineleşme, miras yoluyla toprakların küçülmesi, doğal afetler ve gelir dağılımındaki çarpıklık olarak özetlenebilir.

İşgücü Talebi Kaynaklı İşsizlik

Ekonomik yapı, teknolojik seviye, işgücü maliyetleri, verimlilik düzeyi, alt işveren (taşeron) uygulamaları ve iş güvencesi yasaları işgücü talebini etkileyen temel unsurların başında gelmektedir. Ekonominin yapısında konjonktürel bir alçalmanın varlığı ile yaşanan üretim dar boğazlarından kaynaklanan ve işgücü talebinde azalmaya yol açan geçici durumların kalıcı bir hal alması, mevsimsel işsizlik sorunun çözülememesi, tarımda makineleşme, emeğin istihdamında ağır mali yükümlülükler nedeniyle kayıt dışılığın artışı, nihai tüketim malı ithalatına yönelik uygulamalar, yüksek reel faiz politikaları nedeniyle ülkedeki yatırımların finansal ağırlıkta olması gibi ekonominin genel yapısından kaynaklı nedenler işgücü talebini daraltarak işsizliğe neden olabilmektedir. Diğer yandan, teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanayide otomasyon ve tarımda mekanizasyon artmakta, emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçiş süreci de özellikle eğitimsiz ve niteliksiz işgücü talebinde gerilemeye neden olmaktadır (Parasız, 1996).

İşgücü talebi kaynaklı işsizliğe neden olan bir diğer unsur da, ücret dışı işgücü maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Bu durum, firmaların giderlerini artırmakta ve bu maliyet unsuru nedeniyle de firmalar emek yoğun üretim yerine sermaye yoğun üretimi tercih ederek işgücü talebini azaltabilmektedirler. Öte yandan, işsizliğin artışı sosyal güvenlik sistemine katılım paylarının artırılmasına, buna karşın katılımcı sayısının azalmasına da yol açabilmektedir. Bu durum da, işgücü maliyetlerinin tekrar artmasıyla devam edecek bir kısır döngü sürecini başlatabilecektir (Ekin, 2000: 188).

İşgücü piyasalarının organize olarak işleyememesi sebebiyle piyasadaki açık iş yani işgücü talepleriyle, işgücü arzının eş zamanlı olarak eşleştirilememesi de geçici (friksiyonel) bir işsizlik durumu oluşturabilmekte, bu durumun sayı ve sürecindeki artış da yapısal bir soruna dönüşebilmektedir.

İşsizliğin işgücü talebi kaynaklı unsurlarından biri de verimliliktir. Emeğin verimliliğindeki dalgalanmalar işgücü talebine iki yönlü etki yapmaktadır. Düşük verimli olan işgücü işini kaybedecek, ancak artan verim sonucunda oluşacak üretim artışının eşdeğer bir mal talebiyle emilememesi de stok artışı ve üretim daralması nedeniyle yeniden işsizlik artışı oluşabilecektir.

İŞSİZLİK TÜRLERİ

Yapısal İşsizlik

Yapısal işsizlik, gerek az gelişmiş gerekse de gelişmiş ülkelerin işgücü piyasalarında iş arayan mevcut işgücü arzı ile açık işlerin yani işgücü talebinin eş zamanlı olarak eşleşememesiyle oluşmaktadır. Kısa ve orta vadede teknolojik işsizlikle benzer sonuçlar doğuran (uzun vadede teknolojik işsizlik azalır) ve konjonktürel işsizlikten farklı olarak da işgücü piyasasının bütünü yerine belli alanlarında ortaya çıkabilen yapısal işsizliğe neden olan etkenler şöyle özetlenebilir (Ülgener, 1991):

- ✓ İşgücü arz ve talebinin uzun süreli uyuşmazlığı,
- ✓ Belli meslek ve bölgelerde endüstriyel, demografik, doğal ve kurumsal yapı değişiklikleri ile nitelikli işgücü ve sermaye yetersizliği,
- ✓ Teknolojik ve toplum yapı değişimleri (tüketici tercihi, örf vb.),
- ✓ İleri teknolojinin kullanımıyla beraber, üretim sürecinde yer alan işgücü arzı ve talebinin niteliksel uyumsuzluğu,
- ✓ Özellikle tarımsal bölge koşullarda gizli işsizliğin kalıcı hale gelişi,
- ✓ Yüksek asgari ücret uygulamalarının niteliksiz ve deneyimsiz işgücünü istihdam dışı bırakabilmesi,
- ✓ Uzmanlaşmış nitelik gerektiren işlerde çok sayıda alt işgücü piyasasının oluşması ve emek mobilitesinin kısa dönemde kapalı, uzun dönemdeyse açık ama zor ve maliyetli oluşu,
- ✓ Üretim kapasitesi ve faktörlerin nüfus artışı ve taleple uyumsuzluğu,
- ✓ Sendikal hareketlerin işgücünün niteliksel ve niceliksel değişimini frenleyerek sektörel ve endüstriyel etkinsizliğe yol açabilmesi.

Doğal İşsizlik

Friksiyonel ve yapısal işsizliğin toplamı olarak da düşünülebilecek bir kavram olan doğal işsizlik, konjonktürel sebeplerle işsiz kalan nüfus hariç tutulmak üzere, mevcut işindeki memnuniyetsizliğinden ötürü yeni bir iş arayanları, önerilen bölge, ücret vb. sebeple işi kabul etmeyip işsiz kalanları, mevsimlik istihdam nedeniyle işsiz kalanları, sosyal dışlanma (yaşlılık, cinsiyet ayrımı, engelli veya eski hükümlü olma gibi…) nedeniyle iş bulma imkânı sınırlı olanları ifade etmektedir. Ekonominin dengeli ve durağan bir performans sergilediği durumlarda dahi var olacak doğal işsizlik (Paya, 1997:30), özellikle sosyal güvenlik sisteminin gelişimiyle beraber artmaktadır. Çünkü işsizlik sigortası gibi işsizliği azaltmak amacıyla kullanılan pasif (doğrudan işsizliği azaltmayan) tedbirler, işsiz kalmanın maliyetini düşürerek iş tercihlerinde daha seçici olmaya imkân vermektedir. Özetle doğal işsizlik oranı, iktisat politikalarıyla eritilemeyen, eritilmeye kalkışıldığında enflasyona yol açan minimum işsizlik oranı veya tam istihdam işsizlik oranı; bir başka ifadeyle de, enflasyon oranında yükselmeye neden olmadan sürdürülebilen en düşük işsizlik oranı veya cari milli gelirin potansiyel (tam istihdam) milli gelir düzeyinde olduğu işsizlik oranıdır. Ayrıca, enflasyonun yükselmeyeceği bir işsizlik oranını ifade eden doğal işsizlik oranı, paracı iktisatçıların kimi savunucularınca enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (NAIRU) olarak da ifade edilmektedir (Layard ve Nickel, 1997: 11).

Konjonktürel (Devrevi - Eksik Talep-Keynesyen) İşsizlik

Ekonominin tam istihdama yaklaştığı, yatırımların ve sermaye verimliliğinin arttığı, paranın değerinin istikrar kazandığı ve bunlara paralel olarak tüketim hacminin genişlediği dönemlere yüksek konjonktür; üretim faktörlerin tam olarak kullanılamadığı ve paranın istikrarını kaybettiği dönemlere de alçak konjonktür dönemleri denir. Ayrıca iktisatçıların genelince GSMH'deki en az altı ay süreli gerileme daralma veya durgunluk olarak, daha uzun süreli ve şiddetli daralma dönemleri ise bunalım veya depresyon olarak nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda, toplam talepteki daralmaya bağlı olarak ve aşırı üretim kaynaklı olarak ortaya çıkan işsizlik türüne konjonktürel işsizlik adı verilmektedir. Diğer bir ifadeyle konjonktürel işsizlik, reel GSMH'nin efektif talep yetersizliği nedeniyle potansiyel (tam istihdam) GSMH'nin altında kalması sonucu oluşmaktadır.

Mal ve hizmetlere yapılan harcamaların ya da diğer bir ifadeyle satın alma gücüyle desteklenen efektif talebin azalmasıyla, cari fiyat ve ücret düzeyinde artışı imkân dâhilinde olmasına rağmen ulusal üretimin ve sonrasında da istihdam düzeyinin düşmesi olarak da ifade edilebilecek konjonktürel işsizliğe bu nedenle talep esnekliğine bağlı işsizlik de denilmekte ve özetle şu özellikleri bünyesinde barındırmaktadır:

- ✓ Durgunluk dönemlerinde toplumsal tüketim eğiliminin azalışı toplam talep, üretim ve satışlarda azalışa ve işsizliğin artmasına yol açmakta, satın alma gücündeki gerilemeyle birlikte etki daha da şiddetli olabilmekte,
- ✓ Gayri iradi bir işsizlik türü olmakla birlikte etki alanı, ticari ilişkiler nedeniyle üretim düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere de genişleyebilmekte,
- ✓ Dayanıklı mal üreten sektörlerin işgücü daha olumsuz etkilenmekte,
- ✓ Az gelişmiş ekonomilerde, inşaat sektörü gibi konjonktürden daha hızlı etkilenebilecek sektörlerdeki işgücünün, mobilitesi daha kolay olan kayıt dışı alanlara kayabilmesine ve eksik istihdama neden olabilmektedir.

Keynesyen iktisatçılarca yatırım ve tüketim harcamalarındaki düşüşün, klasik okul savunucularınca da para arzındaki daralmanın neden olduğu düşünülen toplam talepteki daralma, fiyatlar genel düzeyinin düşmesiyle emeğin marjinal gelirinin ve dolayısıyla da marjinal ürün gelirinin düşmesi sonucunu doğuracaktır. Bu durumda da

emek talebinde bir azalma söz konusu olacaktır.[†] Sonuç itibariyle, konjonktürel işsizliğe yol açabilecek etkenler şöyle özetlenebilir:

- ✓ Depresyon dönemlerinde mal stoklarında artış ve üretimde daralma,
- ✓ Ekonomideki üretimlerin büyük ölçekte dış pazara yönelik olması,
- ✓ Savaş ve petrol şokları gibi durumlarda girdi fiyatlarındaki anormal artışların toplam talebi düşürmesi,
- ✓ Ham madde ihraç eden az gelişmiş ülkelere konjonktürün de ihracı,
- ✓ Konjonktürün yükseldiği refah dönemlerinde, artan gelirlerin yatırımdan ziyade yastık altı tasarruf unsurlarına yönelmesi.

Friksiyonel (Arızi - Geçici) İşsizlik

Emeğin verimli çalışabilmesi için gerekli olan mobilite unsurunun doğal sonucu olarak arızi biçimde ortaya çıkan friksiyonel işsizlik, bu yönüyle ekonomi tam istihdamda olsa bile ortalama %1–2 düzeyinde beklenen bir durumdur. Friksiyonel işsizliğin ana nedenleri şöyle özetlenebilir:

- ✓ Emekli işgücü yerine yenilerinin ikame edilmesinin zaman alması,
- ✓ Eğitim, kurs ve staj gibi faaliyetlerde bulunan işgücünün varlığı,
- ✓ Çalışabilir nüfusa yeni katılımların olması ve işgücünün yetenek ve beklentilerine göre daha iyi koşullarda iş aramaları,
- ✓ Özelleştirmeler, şehir ya da kurum değiştirme eylemleri,
- ✓ İş arama eyleminin daha ziyade işsiz kalındığında yapılması ve İş Kurumu, özel istihdam büroları ve diğer işgücü piyasası aracı aktörlerinin, işgücü arz ve talebini eşleştirme sürecindeki etkinsiz çalışmaları,
- ✓ İşsizlik ödeneği gibi pasif tedbirlerin miktar ve süresindeki fazlalık.

Diğer İşsizlik Türleri

Büyüme Yetersizliğinden Kaynaklanan İşsizlik: Mal piyasasında toplam talebin, özellikle nüfus artışı az olan ülkelerde işgücü veriminde artış vb. nedenlerle doyum noktasına ulaşması, yavaşlayan büyüme ve karlı üretim olanaklarının azalması işgücü talebinde azalmaya yol açmaktadır.

Demografik İşsizlik: Çalışma çağındaki (15–64) nüfusun artışına rağmen yeterli istihdam alanlarının açılamayışı ve kadınlar ile gençlerin yeterli eğitimle işgücüne kazandırılamayışıyla ortaya çıkmaktadır.

Kısmi ve Yaygın İşsizlik: Kısmi işsizlik, ekonominin genelinden ziyade belirli sektörlerde moda ve geleneklerin değişimiyle ortaya çıkan *moda işsizliği,* bölgeler arası yatırım dengesizliği ve yetersizliği ile işgücünün mobilite güçlüğünden doğan *bölgesel işsizlik ve* toplu uyuşmazlıklar nedeniyle grev/lokavt sonucu oluşan *grev işsizliği* biçiminde görülmektedir. Yaygın işsizlikse, işsizliğin belli sektörlerle sınırlı kalmayıp ekonominin geneline yayılmasıyla yaşanan işsizlik halidir.

[†] Emek talep eğrisi, emeğin marjinal ürün gelirini yansıtmakta, aynı şekilde marjinal ürün geliri de emeğin marjinal ürünü ve marjinal geliri çarpımıdır.

***Reel Ücret İşsizliği*:** Klasik iktisatçılarca 1929 resesyonunda durgunluğun kaynağı yüksek reel ücretlere bağlı eksik istihdam işsizliği olarak görülmüş; keynesyenler ise işgücü piyasasındaki dengenin nominal ücretler ekseninde oluştuğu savıyla durgunluğu toplam talebin yetersiz oluşuna dayandırmıştır.

Gizli İşsizlik: Üretim yöntemi ve teknolojisi aynı kalmak koşuluyla, açık bir şekilde işsiz görünmeyen bir kısım emek gücünün üretim sürecinden çekilmesi durumunda toplam üretim miktarında önemli bir değişmenin[‡] olmadığı işsizlik türüdür. Bu tür işli-işsizler çalıştıkları birimlerden ayrıldıklarında geriye kalan işgücü tam kapasiteyle çalışacağından dolayı toplam üretim düzeyinde bir gerileme olmayacak, hatta ayrılan gizli işsizlerin maliyetinin ortadan kalkacak olmasıyla toplam maliyette azalma ve toplam gelirde de bir artışa neden olabilecektir (Türkay, 1968).

YÖNTEM VE TEORİK ÇERÇEVE: *Beveridge Eğrisi*

İşsizlikle mücadelede izlenecek politikalar belirlenirken hangi tür işsizlikle karşı karşıya kalındığı büyük önem arz eder. Örneğin yüksek maliyet ve yetersiz sermaye kaynaklı bir yapısal işsizliğin yaşandığı durumda, toplam talebi artırıcı ekonomi politikaları hem işsizliği azaltmayacak hem de enflasyonist bir süreç doğurabilecektir. 1958 yılında Dow J.C.R. ve Dicks -Mireaux L. adlı İngiliz iktisatçılarca, Keynesyen maliye politikaları ile toplam talepteki hızlı artış ilişkisinin incelendiği ve gözlemlenemeyen talep fazlasını temsilen de işgücü piyasası verilerinin kullanıldığı bir çalışmada ilk kez kullanılan UV (unemployment–vacancy) eğrisi ya da 1980'lerden sonraki adıyla Beveridge eğrisi, işgücü piyasasındaki daralma ve canlanma dönemlerinin ortaya konmasında yararlanılan negatif eğimli bir eğridir (Dow ve Dicks-Mireaux, 1958: 1–33). Eğrinin dikey ekseninde işgücünün yüzdesi olarak açık iş oranı ve yatay ekseninde ise yine işgücünün yüzdesi olarak işsizlik oranı değişken olarak yer almaktadır. Beveridge eğrisiyle birlikte açık iş oranı ve işsizlik oranı bileşimleri, ekonominin konjonktürel durumunu ve açık iş-işsiz eşleştirme sürecindeki etkinliği yorumlamada yararlı olabilmektedir. Ancak eğri, piyasadaki açık iş-işsiz eşleştirme sürecinde açılan ve kapanan işlere, işten ayrılanlara ve işe girenlere ait verilerdeki değişimlere dair tam bir bilgi sunmamakla birlikte, piyasadaki açık iş-işsiz eşleşmesindeki net değişimler hakkında fikir verebilmektedir.

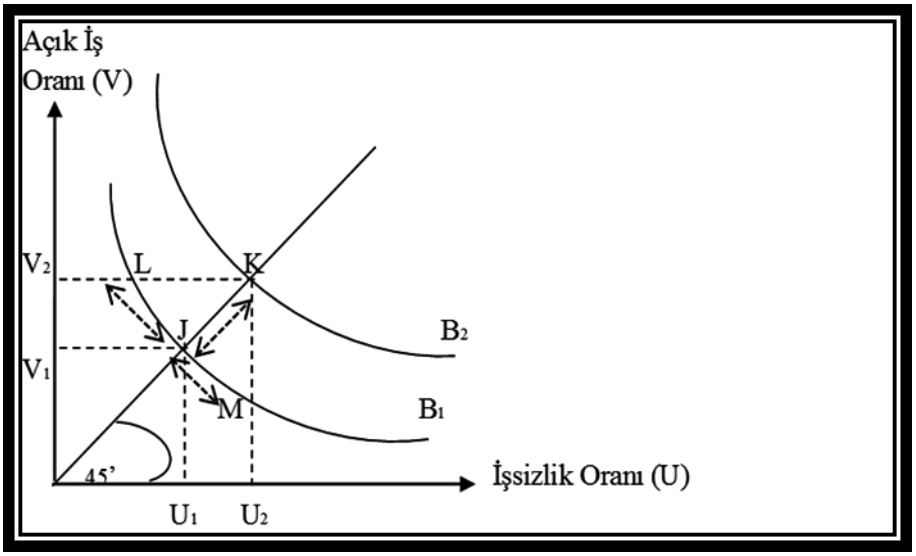
Beveridge eğrisinin çiziminde 45°'lik bir açı oluşturan köşegen doğrusunun sağında kalan noktalarda işsizlik oranı ve sayısının açık iş oranı ve sayısından fazla; solunda kalan noktalardaysa açık iş oranı ve sayısının işsizlik oranı ve sayısından fazla olduğu görülebilmektedir. Köşegen doğrusunun bir kareye ait olması nedeniyle de köşegen üzerindeki tüm açık iş ve işsiz sayısı bileşimleri birebir eşleşmektedir. Ayrıca, doğrunun sol yukarısına doğru gidildikçe açık iş oranının artması ve işsizlik oranının azalmasıyla ekonomi konjonktürel olarak canlanmakta; sağ aşağıya doğru gidildikçe ise işsizlik oranı artışı ve açık iş oranının azalmasıyla da ekonomide konjonktürel daralma ve dolayısıyla da konjonktürel işsizlik artışı olmaktadır. (Bleakley ve Fuhrer, 1997: 3; Tiryaki, 2007: 44).

Beveridge eğrisinin zaman içinde orijine yaklaşması veya orijinden uzaklaşması da mümkün olabilmektedir. Eğrinin orijinden uzaklaşması, açık iş oranı ve sayısı sabitken daha yüksek işsizlik oranı ve sayısını göstermekte olup, diğer taraftan işgücü piyasasındaki doğal işsizliğin artması anlamına da gelmektedir. Beveridge eğrisinin orijine doğru hareketi ise, aynı açık iş oranı ve sayısına karşılık daha düşük işsizlik oranı ve sayısını ifade etmektedir. Ayrıca bu durum, emek piyasasının daha etkin hale geldiğini ve daha düşük bir geçici ve yapısal işsizlik oranına ve dolayısıyla da daha düşük bir doğal işsizlik düzeyine ulaşıldığını da işaret etmektedir. Diğer taraftan nüfus artışı, iç ve dış göç gibi nedenlerle işgücüne katılım oranlarındaki artış doğal işsizlik oranını artırarak Beveridge eğrisini orijinden uzaklaştıracak; aksine, açık iş-işsiz eşleşmesindeki uyumun İş Kurumu ve özel

[‡] Burada kastedilen *önemli değişme*, bir birim ilave emek faktörünün toplam fizik ürün ve toplam gelir üzerinde yola açacağı değişimler olan marjinal fizik ürün ve marjinal ürün geliri kavramlarıdır.

istihdam büroları başta olmak üzere işgücü piyasası aracılarınca daha etkin bir biçimde sağlanmasıyla da doğal işsizlik oranı düşecek ve Beveridge eğrisi de orijine doğru yaklaşacaktır.

Şekil 1 - Beveridge Eğrisi

Kaynak: (Biçerli, 2009: 431).

Açık iş oranı ile işsizlik oranı arasında temelde ters bir ilişki vardır. Köşegen doğrunun üzerindeki noktalarda (ör: J ve K noktaları) açık iş sayısının işsiz sayısına eşit olduğu tam istihdam durumu, doğrunun üzerinde kalan kısımlarda (ör: L noktası) işgücü talebi fazlası yani ekonominin genişleme dönemi, altında kalan kısımlarda (ör: M noktası) emek arzı fazlası yani ekonominin daralma dönemini gösterilmektedir. Ekonominin tam istihdamda olduğu J gibi bir noktada bile U1 kadar işsizlik mevcuttur. Bu, yapısal ve friksiyonel işsizlik toplamından oluşan doğal işsizlik oranıdır. K noktası da tam istihdam durumundaki işsizliği ifade etmesine rağmen J noktasına göre hem açık iş hem de işsiz sayısı daha fazladır. O halde J noktasından K noktasına ya da B1 Beveridge eğrisinden B2 beveridge eğrisine kaymanın nedenleri:

a) İşverenlerin işgücünde aradığı nitelikler ile işsizlerin sahip olduğu nitelikler arası yapısal uyumsuzluğun var olması,

b) İşgücünün, işgücü devrinin ve işgücünün büyüme oranının artması,[§]

c) Friksiyonel ve yapısal işsizlikte bir artış olabilir.

Zaman içinde işsizlik oranında konjonktürel etkilerle meydana gelebilecek artışlar B1 eğrisi üzerindeki J noktasından M noktasına kaymayla; friksiyonel ve yapısal işsizlikte yani doğal işsizlikteki bir artışsa, B1 eğrisinden B2 eğrisine bir kaymaya neden olacaktır. Ekonomide yaşanan işsizliğin ne kadarının friksiyonel ne kadarının

[§] İşgücü büyüme oranı, kadınların işgücüne katılımı ve işgücünün demografik durumu gibi etmenlerden etkilenir. Oranın artması, hem işsiz sayısının hem de açık iş sayısının artmasına neden olabilecektir.

yapısal kaynaklı olduğunu anlayabilmenin iki yolu olup, ilki açık işsizliğin dağılımıyla ilgilidir. Buna göre eğer açık işler ile işsizlik, iş kolları ve bölgeler arası geniş bir yelpazede dağılım gösteriyorsa, B1 eğrisinden B2 eğrisine kaymanın nedeni daha ziyade friksiyonel işsizlik kaynaklı; ekonominin farklı bölgelerinde yoğunlaşmışsa, kaymanın nedeni daha çok yapısal işsizlik kaynaklıdır. İkinci yöntemse, işsiz kalınan sürelerle ilgili istatistikî verilere göre değerlendirme yapmaktır. Buna göre, uzun süreyle işsiz kalanların sayısındaki artış, ekonomide yapısal işsizliğin varlığına ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilecektir.

İŞGÜCÜ PİYASASI DEĞERLENDİRMESİ: Türkiye

Veri Metodolojisi

1990–2010 dönemi işgücü piyasasınıın Beveridge eğrisi yardımıyla değerlendirilebilmesi için gerekli olan açık iş ve işsizlik oranı değerleri, tüm işgücü piyasalarını temsilen İŞKUR'un 2010 yılı istatistik yıllığındaki verilerden hesaplanarak tablo 1'de; açık iş ve işsizlik oranı değerlerinden hareketle elde edilen Beveridge eğrilerini temsil eden bileşimler de grafik 1'de gösterilmiştir. Ayrıca, aynı değişkenlere ait bölgesel veriler ve bölgesel Beveridge eğrisi de tablo 2 ile grafik 2'de yer almıştır.

Bulgular

1990'dan 2010'a kadar tüm yıllara ait açık iş oranı ve işsizlik oranı kesişim noktalarının, açık iş sayısı/oranı ile işsiz sayısının/oranının birebir örtüştüğü kare köşegeninin altında kaldığı görülmektedir. Bu da bize, söz konusu dönemler itibariyle açık iş sayısının (İŞKUR tarafından alınan açık işler kastedilmektedir) her zaman işsiz sayısının altında kaldığını göstermektedir. Konjonktürel daralmanın en az olduğu dönem 1995 ve 1996 yılları olup, bunu ilgili dönemlere ait açık iş-işsiz bileşimini gösteren noktanın, bir tür tam istihdam dengesini ifade eden ve açık iş ile işsiz sayısının eşitliğini gösteren köşegene en yakın noktalar olmasından anlayabilmekteyiz. Aksine, açık iş ile işsiz sayısı arasındaki farkın açık iş aleyhine en fazla olduğu 2009 yılı ise, dengeden en çok uzaklaşıldığı ve konjonktürel daralmanın en fazla olduğu dönemi ifade etmektedir.

Tablo 1- İşgücü Piyasası Verileri

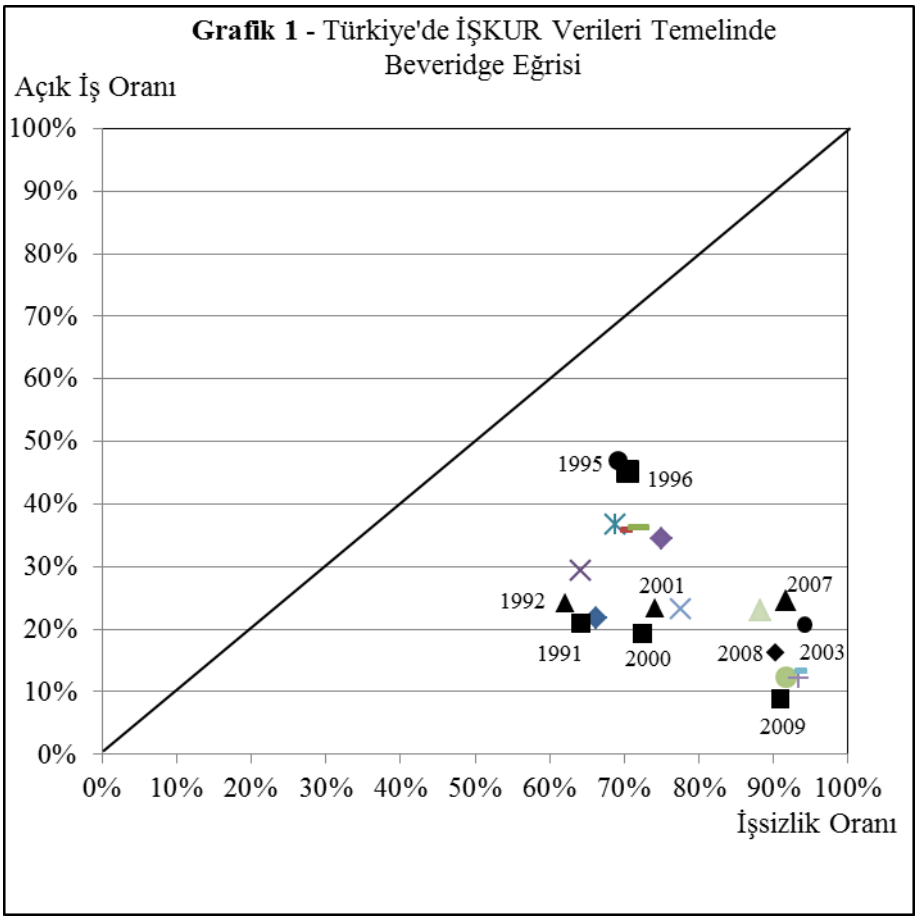
Değişken, Yıl	Açık İş	Kayıtlı İşgücü	Kayıtlı İşsiz	Açık İş Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
1990	293.742	1.351.173	896.132	21,74	66,32
1991	269.081	1.288.071	825.567	20,89	64,09
1992	301.355	1.247.527	775.901	24,16	62,20
1993	278.715	948.684	609.119	29,38	64,21
1994	251.017	682.395	469.345	36,78	68,78
1995	272.707	579.702	401.292	47,04	69,22
1996	267.060	590.767	416.795	45,21	70,55
1997	238.539	665.778	463.323	35,83	69,59
1998	235.360	646.813	465.235	36,39	71,93
1999	224.444	649.760	487.525	34,54	75,03
2000	195.672	1.009.359	730.496	19,39	72,37

2001	226.899	968.852	718.665	23,42	74,18
2002	139.275	597.946	464.228	23,29	77,64
2003	129.258	623.794	587.479	20,72	94,18
2004	109.678	885.024	811.948	12,39	91,74
2005	113.827	943.061	881.261	12,07	93,45
2006	151.794	1.140.632	1.061.853	13,31	93,09
2007	186.922	759.104	696.538	24,62	91,76
2008	178.620	1.095.105	987.840	16,31	90,21
2009	165.890	1.858.855	1.689.349	8,92	90,88
2010	368.636	1.604.355	1.414.541	22,98	88,17

Kaynak:http://portalint.iskur.local:5253/LoadExternalPage.aspx?uicode=statikistatistikindex. 15.02.2012.

Değerlendirmeyi Beveridge eğrilerini temsilen açık iş ve işsiz sayılarının (oranlarının) bileşimlerini gösteren noktaların orijine yakınlığı açısından sürdürdüğümüzde, doğal işsizlik temelinde yapısal ve friksiyonel işsizliğin en az olduğu dönemin 1991–1992 olduğu; aksine, orijine en uzak yani doğal işsizliğin en yüksek olduğu döneminse 1995–1996 olduğu görülmektedir.

Dikkati çeken bir nokta da, incelenen dönemde 1994 ekonomik krizini takiben 1995 ve 1996 yıllarının en yüksek doğal işsizlik düzeyine sahip olmasına karşın konjonktürel işsizliğin en az olduğu dönemler olması; ayrıca, 2008 yılında yaşanan finansal krizle 2001 yılındaki ekonomik krizin işgücü piyasalarını doğal işsizlik bazında yapısal olarak hemen hemen aynı düzeyde etkilemiş olmalarına karşın, 2008 yılı finansal kaynaklı krizin piyasaları konjonktürel olarak çok daha olumsuz biçimde etkilediğidir.

Kaynak: Grafikte yer alan veriler araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

İncelenen dönemde iş arayanların sayısının açık işlerden sürekli olarak fazla olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenleri, hızlı nüfus artışına karşın istihdam artışının düşük olması, tarım kesimindeki çözülme sonucu kırdan kente göçün artması, sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelirdeki payının düşmesi ve büyümenin düşük kur-yüksek reel faiz politikasının yarattığı borçlanmaya dayalı talebe bağlı ama istihdam yaratmayan bir büyüme olması ile açıklamak mümkündür. Ayrıca istihdam yaratmayan büyümenin en önemli nedeni de teknolojideki hızlı gelişme ve beraberinde yaşanan faktör verimliliğidir. (Duman ve Zanbak, 2008: 147–157).

Doğal işsizlikte artış yaşandığında, bunun yapısal işsizlikten mi yoksa friksiyonel işsizlikten mi kaynaklandığını anlamak için, ilgili dönemlere ilişkin uzun süreli işsizlik oranlarına ve bölgesel açık iş ve işsizlik oranlarının yer aldığı bölgesel Beveridge eğrisine bakmak faydalı olacaktır.

Tablo 2- Bölgesel İşgücü Piyasası Verileri

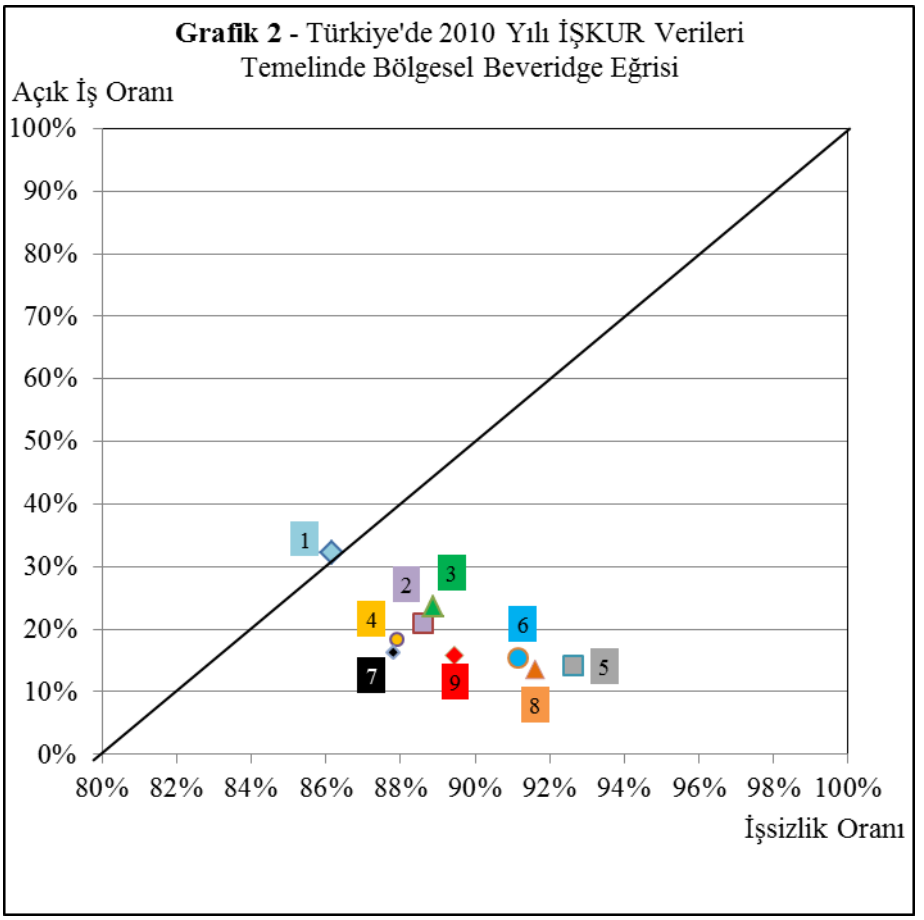
Değişken, Bölge	Açık İş	Kayıtlı İşgücü	Kayıtlı İşsiz	Açık İş Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Marmara (1)	165.251	514.213	443.147	32,14	86,18
Ege (2)	48.299	230.189	203.953	20,98	88,60
Akdeniz (3)	45.468	191.834	170.513	23,70	88,89
İç Anadolu (4)	47.156	259.281	227.947	18,19	87,92
Güneydoğu Anadolu (5)	18.637	132.070	122.329	14,11	92,62
Doğu Anadolu (6)	16.514	107.672	98.157	15,34	91,16
Karadeniz (7)	27.311	169.096	148.495	16,15	87,82
Kalkınmada 1.Öncelikli Bölgeler (8)**	25.452	187.247	171.530	13,59	91,61
Kalkınmada 2.Öncelikli Bölgeler (9)††	22.886	144.585	129.320	15,83	89,44

Kaynak:http://www.iskur.gov.tr/portalint.iskur.local:5253/LoadExternalPage.aspx?uicode=statikistatistikindex. 15.02.2012

Ülkemizde Beveridge eğrisi yardımıyla 2010 yılı işgücü piyasasının bölgesel değerlendirmeye ilişkin İş Kurumu kaynaklı veriler tablo 2'de ve eğriyi temsile eden açık iş-işsiz bileşimleri ise grafik 2'de gösterilmiştir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Tüm Türkiye'nin açık iş-işsiz eşleşmesi bağlamında işgücü piyasası verilerinin yer aldığı grafik 1'e bakıldığında, koordinat düzlemini oluşturan eksenlerin eşit aralıklarda düzenlendiği, buna karşın grafik 2'ye bakıldığındaysa grafiğin daha rahat okunabilmesi amacıyla eksen aralıklarının farklı düzenlendiği görülmektedir.

** Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Karabük, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa, Tunceli, Van, Zonguldak.

†† Amasya, Çankırı, Çorum, Elazığ, Erzurum, Kahramanmaraş, Kastamonu, Malatya, Sinop, Sivas, Tokat, Yozgat.

Kaynak: Grafikte yer alan veriler, araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

Tüm piyasayı ifade etmese de temsili değerler olarak kullanılan İş Kurumu açık iş ve işsizlik oranı verileri, 2010 yılında açık işler ile işsizlerin eşleştirilmesi anlamında en etkin bölgenin Marmara Bölgesi ve en verimsiz bölgelerin de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile kalkınmada birinci derecede öncelikli olarak ilan edilen illeri kapsayan bölge olduğunu göstermektedir. Ayrıca kalkınmada birinci derecede öncelikli olan bölge, ikinci derecede öncelikli olan bölgeye kıyasla açık işler ve işsiz sayısı eşleşmesinde 2010 yılı itibariyle daha kötü bir performans sergilemiştir.

Beveridge eğrisiyle açık iş-işsiz eşleşmesindeki bileşim noktalarının orijine olan uzaklığı açısından bölgesel bir değerlendirme yapıldığında, 2010 yılı itibariyle doğal işsizlik oranının en düşük olduğu bölgeler sırasıyla Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve kalkınmada ikinci derecede öncelikli olan illeri kapsayan bölgedir. Aynı dönemde doğal işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgeler ise sırasıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Kalınmada birinci derecede öncelikli olan illeri kapsayan bölgedir.

Konuya uzun süreli işsizlik oranları açısından yaklaştığımızda şu tespitleri yapabiliriz: Türkiye'de uzun süreli işsizlik oranları 1988'de %49,8, 2004'te %38,5 ve 2010 yılında da %28,4 olarak gerçekleşmiş ve hemen her yıl bir azalış trendi göstermiştir. Ayrıca, uzun süreli işsizlerin toplam işsizler içindeki paylarının bölgesel olarak gösterildiği tablo 3'e bakıldığında, 2004 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışında tüm bölgelerde uzun süreyle işsiz olanların toplam işsizler içindeki paylarının giderek azaldığını görebiliriz.

Tablo 3- Uzun Süreli İşsizlerin Toplam İşsizler İçindeki Payı (%)

Bölge / Yıl	2004	2010	Bölge / Yıl	2004	2010
Marmara	35,9	28,5	İç Anadolu	38,1	27,8
Ege	42,7	31,1	Karadeniz	44,7	39,6
Akdeniz	36,5	22,6	Doğu Anadolu	49,3	24,9
Güneydoğu Anadolu	22,1	24,7	Türkiye	38,5	28,4

Kaynak: (TÜİK, 2010)

Sonuç itibariyle, ülkemizde 1990 ile 2010 yılı arası döneme ait Türkiye geneli Beveridge eğrisinde ve bölgesel Beveridge eğrisinde görülen düşük açık iş sayısı ve yüksek işsizlik oranının yanı sıra yükselen bir doğal işsizlik oranı gözlemlenmektedir. Gerek Türkiye genelinde gerekse de coğrafi bölgelerde, uzun süreli işsizlik oranlarının ve uzun süreli işsizlerin toplam işsizler içindeki paylarının azalmasına karşın tüm bölgelerdeki açık işler ile işsiz sayıları arasındaki uyumsuzluk sürmektedir. Kısacası, doğal işsizlik oranlarında son yıllarda yaşanan artışın kaynağının, uzun süreli işsizliğin giderek azalması anlamında geçici, açık işlerin sayısı ile işsiz sayısı uyumsuzluğunun tüm ülke sathına yayılması bakımında da yapısal nedenler olduğu söylenebilir. Bu yapısal nedenler, teknolojideki faktör verimliliği, istihdam oluşturmayan büyüme, tarımda çözülme sonucu oluşan kırsaldan kente göç, kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'daki payının düşmesi, büyümenin düşük kur/yüksek reel faiz politikasının tetiklediği borçlanmaya dayalı bir büyüme olması ve ülkenin işgücü piyasalarına yön veren İŞKUR, özel istihdam bürosu ve sair teşkilatlanmaların açık işlerle işsizleri eşleştirmede etkinlikten uzak performans sergilemeleri olduğu ifade edilebilir. (Keskin ve Şen, 2010: 198–208.)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin ivedilikle çözmek durumunda olduğu işsizlik sorunu, gerek yapısal etkenler gerekse de ekonomik krizler gibi konjonktürel hareketler sebebiyle daha da kalıcı bir hal alabilmektedir. Bu anlamda Beveridge eğrisi, işgücü piyasasının genel görünümünü ortaya koymak için elverişli bir araçtır. Bu eğri ile yapılan dönemsel ve bölgesel piyasa değerlendirmeleri neticesinde Türkiye'de süregelen işsizlik sorununun kronik bir hal aldığı söylenebilir. Bu sorunun temelinde, kamu açıkları, yüksek reel faizler, istihdam yaratmayan büyüme, eğitim sistemindeki çarpıklık, yüksek işgücü maliyetleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kırdan kente göç gibi pek çok neden yatmaktadır. Konjonktürel etkiler nedeniyle yaşanabilecek işsizlik, küreselleşen dünyada birbirinden hızlı bir şekilde etkilenebilecek tüm ülkeler için bir nebze kabul edilebilir bir durum olsa da, doğal işsizliği oluşturan geçici ve yapısal işsizlik türlerine ilişkin çözümler adına politika karar alıcıları ve uygulayıcılarınca yapılabilecek çok şey olduğu açıktır.

Öncelikle işgücü piyasasının mali ve yasal gücü itibariyle en önemli açık iş- işsiz eşleştirebilme potansiyeline sahip aracısı olan olan İş Kurumu'nun etkinsizliğinin mutlaka giderilmesi gerekmektedir. Kurum, bu amaca yönelik

olarak kendi bünyesinde performansa dayalı personel istihdamı uygulamasına geçmeli, kendisine tahsis edilen kamu kaynaklarını en etkin ve verimli şekilde işgücü piyasasına aktarabilecek tedbirleri almalı ve bunları yerine getirirken de piyasanın herhangi bir unsuruna karşı ayrımcı bir tutum ve uygulama içerisinde yer almamalıdır. Diğer taraftan, işgücü piyasalarında İş Kurumu izni dâhilinde faaliyet gösteren özel istihdam bürolarının açılış bürokrasisi ve masrafları azaltılmalı, performans takipleri düzenli olarak yapılmalı ve en önemlisi de söz konusu faaliyetleri kayıt dışı biçimde gerçekleştiren işverenlerin de mutlaka kayıt içine alınmaları gerekmektedir.

Beveridge eğrisi yaklaşımıyla yapılan değerlendirme, 2001 ekonomik krizi ile 2008 küresel finansal krizinin Türkiye'de kalıcı hale gelmiş yapısal işsizliği önemli derecede artırmadığı, sadece 2008 yılında yaşanan küresel krizin konjonktürel olarak işsizliği artırdığını ifade etmektedir. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda yaşanmış olan yüksek enflasyon sürecinde doğal işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu, hatta 1994 yılı 5 Nisan ekonomik kararlarını takiben 1995 ve 1996 yıllarındaki doğal işsizliğin son 20 yılın en yüksek seviyesi olduğu görülmektedir. Ayrıca son yirmi yıl açısından işgücü piyasasına bakıldığında, doğal işsizliğin yavaş da olsa genel bir düşme eğiliminde olduğu da görülmektedir. Bu durumda tüm etkinsizliğine karşın iş ve işçi bulmaya aracılık eden özel ve kamusal piyasa unsurlarının giderek daha fazla sürece müdahil olmaları etkili olmuştur. Bu müdahale araçları, başta yeni istihdam alanlarının açılabilmesi ve beşeri sermayenin gelişmesi bağlamında iş ve meslek edindirme projelerinin hayata geçirilmesi ve özellikle Kurum kanalıyla ve istihdam şartıyla uygulanan teşvik sisteminin işgücü maliyeti ve tutarlarına dair işveren lehine sağladığı avantajlardır.

KAYNAKÇA

BİÇERLİ, K. (2009). Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Beta, s. 431.

BLEAKLEY, H. ve JEFREY C.F. (1997). "Shifts in the Beveridge Curve, Job Matching and Labor Market Dynamics", New England Economic Review, Sep./Oct., pp. 3–19.

Çalışma Bakanlığı İş Kurumu Genel Müdürlüğü 2010 Yılı İstatistik Yıllığı, http://portalint.iskur.local:5253/LoadExternalPage.aspx?uicode=statikistatistikindex. 15.02.2012.

DOW, J.C.R. ve DICKS-MERAUX, L. (1958). "The Excess Demand for Labor: A Study of Conditions in Great Britain, 1946-1956". Oxford Economic Papers 10 (1), p. 1-33.

DUMAN, Y.K. ve ZANBAK, M. (2008). İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Örneği, 27–30 Mart 2008 Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildirisi, Akdeniz Üniversitesi Yayın No: 12, s. 147–157.

EKİN, N. (2000). "Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları", İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 33, s. 188.

KESKİN, A. ve ŞEN, H. (2010). "Beveridge Eğrisi, Teori ve Türkiye Uygulaması", TİSK Akademi, Cilt 5 Sayı:10, s. 198–208.

LAYARD, R. ve NICKELL, S. (1997). "Labour Market Instituitions and Economic Performance", Oxford Univ Inst. of Economics and Statistics Discussion, Paper Series, p. 11.

LORDOĞLU, K. ve ÖZKAPLAN, N. (2003). Çalışma İktisadı. İstanbul: Der.

PARASIZ, İ. (1996). İstihdam, İşsizlik ve Philips Eğrileri, İktisadın İlkeleri. Ankara: Alkım.

PAYA, M. (1997). Makro İktisat. İstanbul: Filiz, s. 30.

TİRYAKİ, M. (2007). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Tarımdan Kopan İşgücünün İstihdam Edilmesinde Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği, İŞKUR Uzmanlık Tezi, Ankara.

TÜRKAY, O. (1968). Gizli İşsizlik. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2010). İstatistik Yıllığı.

ÜLGENER, S. (1991). Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme. İstanbul: Der.

YILDIRIM, K. ve KARAMAN, D. (2001). "Makro Ekonomi". Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, s. 308.

YÜCEOL, H.M. (2004). İşsizlik Kuramları ve İşsizlikle Mücadele Politikaları. Adana: Baki, s. 14.

„ENTFREMDUNG DER EHEPAARE“ IN MONIKA MARONS ROMAN „ACH GLÜCK“

Muhammet KOÇAK
Dr. ,Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, muhammetkocak@gazi.edu.tr

> „Liebe bedeutet nicht nur, dass man sich gegenseitig in die Augen schaut, sondern auch, dass man gemeinsam in die gleiche Richtung blickt.”
>
> (Saint Exupery)

ALIENATION OF MARRIED COUPLES IN MONIKA MARON’S NOVEL ‘ACH GLÜCK’

ABSTRACT: This study focuses on the term alienation which is mentioned in the German poet Monika Maron’s novel ‘Ach Glück’. It is an undeniable fact that alienation of couples in a family setting results in the fall of families. Therefore, the alienation term is handled, presented and searched. The reason of other characters in the novel in the society is reflected from different views and the way the alienation affects families is indicated in this study.

Key words: Monika Maron, German literature, problems in the marriage, alienation in the marriage

MONIKA MARON’UN “ACH GLÜCK” ADLI ROMANINDA “EŞLERİN BİRBİRLERİNE YABANCILAŞMALARI”

ÖZET: Alman yazar Monika Maron’un “Ach Glück” adlı romanının incelendiği bu araştırmada “yabancılaşma” kavramı üzerinde durulmuştur. Eşlerin birbirlerine yabancılaşmalarının aile kurumlarının çöküşüne dahi neden olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle çalışmada yabancılaşma kavramı ele alınmış, tanıtılmış, nedenleri araştırılmış ve adı geçen romanda yer alan başkarakterlerin birbirlerine yabancılaşma nedenleri çeşitli açılardan yansıtılmış ve yabancılaşmanın evliliklerini nasıl etkilediği göz önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alman Edebiyatı, Evlilikte Yaşanan Problemler, Evlilikte Yabancılaşma

EINLEITUNG

Fast jeder Mensch träumt von einer glücklichen Ehegemeinschaft. Auch wenn am Anfang alles in Ordnung geht, tauchen mit der Zeit Probleme auf. Probleme bringen meistens die Freudlosigkeit mit sich und führen meistens zu Scheidungen. Wenn wir heutzutage davon ausgehen, dass sich z.Z. in Europa alle 30 Sekunden (Türkhaber, 2009), und in Amerika an einem Tag durchschnittlich 1986 Paare (Alkan, 2004) scheiden lassen, lässt sich sagen, dass diese Sache in der ganzen Welt aktuell ist.

Eine von den zahllosen Eheproblemen ist zweifelsohne die Entfremdung. In einer Studie von Bodenmann und Schär hat man festgestellt, dass die Entfremdung zwischen den Partnern der wichtigste scheidungserleichternde Faktor ist (Bodenmann- Schär, 2008).

Diese Arbeit impliziert hauptsächlich die Entfremdung von Ehepaaren. Zunächst soll auf den Begriff „Entfremdung“ eingegangen werden. Im engeren Sinne besteht Entfremden darin, „dass ein enger Kontakt, [oder] eine enge Beziehung verloren geht“ (Das Bedeutungswörterbuch, 1970: 208).

Eine von vielen Definitionen ist die 1972 von Ritz gemachte „Entfremdung bedeutet so Trennung, Entfernung, Verschwinden aus oder Entgegensetzung zu heimischer Umwelt, Eigentum, Gemeinschaft, Religion oder eigenem selbst.“ (Karl, 2002: 6)

Trebeß (2001: 150) vertritt darüber hinaus die Auffassung, dass die „Entfremdung ein Fremdwerden (auch ein Fremdmachen) kennzeichnet, wobei dieses Fremdwerden ein selbstverursachtes ist, die eigene Tätigkeit dessen – ob Individuum, Gruppe oder Menschheit überhaupt –, der sich entfremdet sieht oder gesehen wird, ist Ursache für die Entfremdung, wie es das Eigene (oder Angeeignete) ist, das fremd erscheint oder wirkt.“

In Monika Marons Roman „Ach Glück“ tritt die Entfremdung der Ehepaare Johanna und Achim in den Vordergrund. Wie kann eine Entfremdung denn in einer Ehegemeinschaft entstehen? In der oben erwähnten Studie von Bodenmann und Schär wird präzisiert, dass „weniger gemeinsame Zeit, Verschlechterung der Kommunikation, Somatische und psychische Probleme und Freilegung problematischer Persönlichkeitszüge” zur Entfremdung führen (Bodenmann- Schär, 2008).

Im besprochenen Roman merkt man gleich, dass z.B. die Einsamkeit, das eintönige Leben, eine dauerhafte Suche nach Neuheit, die Ungeduld, die Dissimulation, das Misstrauen, das nicht für voll Nehmen, die sexuelle Entfremdung, das Fremdgehen, die Lüge etc. zu Entfremdungen führen.

Nun wollen wir konkrete Fallbeispiele aus dem einschlägigen Roman anführen, den wir zu behandeln versuchen werden.

Der betreffende Roman wurde im Jahre 2007 von Fischer Verlag publiziert. Er besteht aus 217 Seiten und 15 Kapiteln. Die erzählte Zeit ist etwa 12 Stunden (Der Flug von Berlin bis Mexiko) und ist in der „Er-Form“ geschrieben. Mit ständigen Rückblenden, inneren Monologen, retardierenden Momenten und mit seinem offenen Anfang und Ende kann dieses Werk als Post-Modern bezeichnet werden.

Nach Walters Deutung ist es „eine lebenskluge, ermutigende, leichte, humorvolle - eine fulminante Lektüre. Spannender zu lesen als Harry Potter, jedenfalls für Menschen in Johannas alter, um auch mal einen solchen Maßstab einzubringen“ (Walter, 2009).

Es handelt sich in diesem Werk um ein Ehepaar, das vor 25 Jahren eine glückliche Ehe geschlossen hatte und mit der Zeit diese sich zu einem Unglück verwandelte.

In der Rezensionsnotiz von der Tageszeitung am 04.08.2007 wird neben einem kleinen Inhalt der Zusammenhang mit der Entfremdung dargelegt:

> „Mit dem Fund eines Hundes beginnt für die Heldin Johanna Märtin ein neues Leben. Hund Bredow wächst ihr ans Herz, und das umso mehr, als sie ihrem Ehemann Armin [sic.], einem weltabgewandten Germanisten, spätestens seit einer Affäre entfremdet ist. Von diesem Zustand berichtet Monika Marons neuer Roman, der sich mit dem Vorgänger „Endmoränen" die Heldin teilt. Erzählt wird von der Entfremdungserfahrung mit Mann und Glückserfahrung mit Hund aus der Perspektive eines Transatlantikflugs, der die Heldin nach Mexiko führt, und damit in eine Zukunft, die vielleicht anders aussieht.”

(Perlentaucher, 2011)

Hinzu berührt Dörnemann in ihrer Rezension auch auf diesen Gegenstand:

> „Der Roman geht auf sehr differenzierte Weise mit der Eheproblembatik dieser langjährigen eingefahrenen Beziehung um und lädt damit zur Diskussion ein, was eine Partnerschaft braucht, um diesen Fallstricken zu entgehen.” (Dörnemann, 2009)

Wenn wir zum Roman zurückkehren sollten versteht man gleich am Anfang, dass Johanna nicht glücklich ist. Sie sucht nach der Freude, nach ihrer Identität und glaubt sie in Mexiko finden zu können. Sie ist von einem einförmigen Leben befangen:

> „Jeden Morgen die gewohnte Sorte Tee oder Kaffee kochen, die einmal Abonnierte Zeitung lesen, zur gleichen Zeit mit der gleichen Arbeit beginnen, am Abend die gleichen Freunde treffen oder einen alten Film sehen und sich erschrecken, weil man sich nur noch an Bruchstücke erinnern kann.“ (S. 9)

Man merkt, dass diese Langeweile sogar nach der Wiedervereinigung der beiden deutschen Staaten im Fluss ist:

> „Sogar als sie plötzlich in einem anderen Staat lebten und von der Kaffeesorte bis zur Zeitung alles anders wurde und sie sogar in eine andere Wohnung in einem anderen Stadtbezirk zogen, war es nach kurzer Zeit wieder so.“ (S. 9)

So wie es auch in den jeweiligen Beziehungen der Fall ist, entwickeln sich diese nach einer bestimmten Zeit zu einer gewissen Monotonität. Dies führt dazu, dass man nicht mehr so aufgeregt ist, wie es zu Anfang der Fall war. Im vorstehenden Roman hat Johanna die Nähe zu ihrem Hund gefunden, die sie eigentlich vor dreißig Jahren für Achim fühlte:

> „Sie war froh an sich selbst, wenn sie an Bredow dachte, so wie sie sich vor dreißig Jahren besser, schöner und klüger gefühlt hatte, als Achim und sie sich gefunden hatten.“ (S. 106)

Dabei sind sie darüber im Klaren, dass alle beide ein unerwünschtes Leben führen:

> „Sie wussten beide, wie der andere die Frage beantworten würde, weil beide ihre eigene Antwort kannten. Trotzdem fragte sie; führst du das Leben, das du dir gewünscht hast, fragte sie?“ (S. 136)

Wie kommt es denn zu einer Entfremdung? Es ist ein langer Ablauf, der unbeeinflusst sich bildet. Wenn z.B. Kinder auf die Welt kommen interessieren sich die Ehepaare dauernd mit dem Kind und dabei vergessen sie sich um sich zu kümmern. Dies führt zweifelsohne zur Entfremdung. Nach Lauras Geburt haben sie die Ehepaare nur auf sie, auf die Entwicklung des Kindes konzentriert.

> „Ein Jahr hatten sie über nichts anderes gesprochen als Lauras Trink und Essgewohnheiten, Lauras Lallen, Lächeln, über ihre Zähne, die zu früh oder zu spät kamen, nichts auf der Welt konnte wichtiger sein als Lauras Verdauung.“ (S. 30)

Sowohl Achim, als auch Johanna finden nicht das erwartete gegenseitige Interesse. Im Roman merken wir, dass Johanna nicht von Achim, sondern von Igor wie eine Frau behandelt wird.

> „Später hatte er sie gefragt, was an diesem schlitzohrigen Russen eigentlich so unwiderstehlich sei. Dass er mich behandelt, als sei ich eine Frau, sagte sie." (S. 96)

Ein weiteres Beispiel dafür kommt in das Streitgespräch der beiden Eheleute vor.

> „Frag doch Igor, hatte sie gesagt. Igor sollte ihm sagen, was seine eigene Frau tat, wenn sie so tat, als sei sie eine Frau. Er selbst konnte es nicht wissen, weil er sie angeblich nicht behandelte wie eine Frau und sie sich demzufolge auch nicht so verhielt." (S. 97)

Auch Achim leidet an dieser Lage, indem er Johanna sagt, dass sie ihn auch nicht wie ein Mann behandelt.

> „[…] könnte er auch fragen, ob Johanna ihn denn behandelte wie einen Mann. Früher hatte sie sich, auch wenn er Stunden nach ihr ins Bett kam, noch einmal wecken lassen, oder sie war selbst erwacht, weil sie ihn, sogar wenn sie schlief, erwartete. Jetzt stellte sie sich oft schlafend, was ihm ihr bemüht ruhiger und gleichmäßiger Atem verriet. Sie wusste eben nicht, wie sie wirklich Atmete wenn sie schlief." (S. 97f.)

Die Eheleute sollen vor allem auf jeden Fall einander vertrauen. Wenn ein Misstrauen aufkommt, führt es zur Entfremdung. Wozniewski expliziert, dass die Entfremdung aus Misstrauen entsteht: „Der Partner wird nicht nur immer fremder und unsympathischer, sondern auch immer undurchschaubarer. Er scheint immer unzuverlässiger und widersprüchlicher zu werden. Frau kann Mann und/oder Mann kann Frau nicht mehr richtig trauen" (Wozniewski, 2010).

Im besprochenen Roman gibt es dazu viele Beispiele. Als Johanna vor ihrer Reise für Bredows Unterkunft einen sicheren Platz sucht, merkt man, dass sie gar nicht vorhat ihn Achim zu überlassen. Der Grund dafür ist natürlich das Misstrauen. Im Gespräch mit Elli kommt dies zum Vorschein.

> „Nimmst du ihn [Bredow M.K.]? Fragte Johanna.
> Wie denn? Warum lässt du ihn nicht bei Achim?
> Unmöglich" (S. 12f.)

In einen der Rückblenden von Johanna sehen wir, dass sie erst nach vier Wochen nachdem sie Bredow gefunden hatte, ihn wegen einer drei täglichen Fahrt zu Achim gelassen hatte. Und weil sie Achim nicht vertraute, musste er schwören Bredow gut zu behandeln.

> „[…] Achim hatte schwören müssen, regelmäßig Bredows Wassernapf nachzufüllen und den Hund nachts niemals von der Leine zu lassen." (S. 104)

Im vorstehenden Roman stellen wir fest, dass die Lüge bzw. das Misstrauen für Johanna gewöhnlich geworden ist. Trotz Achims lüge zeigt sie keine Reaktion.

> „Warum er bis Mitternacht in seinem Institut zu tun hätte, oder dass er, wenn sie versucht hatte, ihn dort anzurufen, gerade in der Bibliothek gewesen sei oder ein ganzes Buch hätte kopieren müssen.“ (S. 143)

Jede Familie hat Probleme. Aber auf der Welt gibt es kein Problem, welches nicht zu lösen ist. Die Hauptsache ist, dass man die Probleme im gleichen Augenblick lösen soll und sie nicht verschieben soll. Johanna und Achim verschieben ihre Probleme, sie versuchen sie nicht zu lösen, dies führt dazu, dass sich die Probleme häufen und man keinen Ausweg finden kann. Sie entweichen voneinander und das führt leider zur Entfremdung.

> „Vielleicht sollten wir darüber ein andermal reden, sagte Achim. […] Achim hatte auch in den Tagen danach ihre Frage nicht beantwortet, und Johanna hatte sie ihm nicht noch einmal gestellt.“ (S. 117)

Manfred Saniter behauptet, dass „neben der vorübergehenden Entfremdung bei Auseinandersetzungen und der bewusst herbeigeführten Distanz, man auch eine sexuelle Entfremdung bei Paarbeziehungen kennt“ (Saniter, 2012).

Ehepaare entfremden sich auch wegen der Libidostörung. Unlust in der Intimität ist ein aktueller Punkt. Achim ist auch der Meinung.

> „Die meisten Frauen, hatte er gehört, verlören im Klimakterium die Lust an die Sexualität, was Johanna heftig bestritt.“ (S. 149)

Der Enthusiasmus der Protagonisten ist seit langer Zeit inaktiv. Achim erinnert sich nicht mehr, wann sie zuletzt ein sexuelles Begehren erkennen lassen hat.

> „Johannas sexueller Enthusiasmus war versiegt. Auch die gelegentlichen Liebesakte zwischen ihnen gestalteten sich eher freundschaftlich vertraut als leidenschaftlich, und wann Johanna zum letzten Mal ein sexuelles Begehren hat erkennen lassen, wusste er gar nicht mehr.“ (S. 98)

An vielen Stellen des Romans ist zu sehen, dass sowohl Achim als auch Johanna die Liebe und die Intimität woanders suchen. Sie sind voneinander so entfernt, dass ihnen gleich was anderes einfällt, wenn von der Liebe gesprochen wird.

> „Wenn Johanna über Liebe spricht, dann redet sie über den Hund, oder umgekehrt: wenn sie über den Hund spricht, dann redet sie von Liebe […]“ (S.124)

Statt das sie sich über Achim Gedanken macht, strebt sie mit aller Gewalt dazu, sich ihrem Hund zu widmen. Ihr ganzes Leben wird auf einmal von Bredow beschlagnahmt.

> „Über Bredow dachte sie gerne nach, lieber als über alle andere. In der Zeitung hatte sie gelesen, Hunde seien die einzigen Tiere, die in menschlichen Gesichtern lesen können.“ (S. 84)

Johanna erwartet von Achim eigentlich nichts Unmögliches. Sie will nur ein glückliches und zufriedenes Leben genießen. Aber sie findet dieses Glück und die Zufriedenheit nur bei Bredow.

> „Wenn ich an meinem Schreibtisch sitze, wieder […] schreibe, und dabei einen Blick auf den […] Hund […] werfe, der meine Kopfbewegung sofort registriert und in der Hoffnung, aus seiner Untätigkeit erlöst zu werden, die Ohren aufstellt und mit der Schwanzspitze ein paarmal auf den Boden Klopft, empfinde ich eine unerklärliche Freude […] So einfach ist es also […] glücklich zu sein.“ (S. 62)

Um die Entfremdung zu verhindern sollen die Ehepaare manchmal Spaziergänge machen und sich dabei unterhalten. Besonders die nächtigen Rundgänge sind ziemlich romantisch. Johanna empfindet diese Gefühle nicht bei Achim, sondern bei ihrem Hund.

> „Dem Hund verdankte sie also die Freiheit, zu der er ihr nicht verhalf, weil er nachts nicht mit ihr spazieren gehen wollte, sondern lieber am Schreibtisch saß, der Welt den Rücken zugewandt, wie Johanna meinte.“ (S. 35)

Auch bei fremden Menschen suchen alle beide die Liebe. Aber im Laufe des Romans merkt man gleich dass dies auch keine Lösung ist. Es werden keine langfristigen Beziehungen hergestellt.

In Monika Marons vorherigen Roman namens Endmoränen erkennen wir, dass Johanna mit Igor fremdgeht.

> „Wollen Sie mit mir schlafen? Fragte er [Igor M.K.].
> Ja, sagte ich [Johanna M.K.] (Endmoränen 2002:245)

Achim sucht die Liebe bei Maren. Er hat mit ihr eine Affäre. Derweilen dachte er nicht einmal an Johanna.

> „Jetzt habe ich eine Seele, sagte er zu Maren; ich hatte nie eine Seele, sagte er und dachte dabei nicht an Johanna.“ (S. 142)

Es steht fest, dass von der Entfremdung am meisten die Kinder benachteiligt werden. Obwohl sie keine Schuld daran haben, müssen sie dafür Gerade stehen. Sie reagieren natürlich gegen ihre Eltern und zeigen ihnen die kalte Schulter. Im besprochenen Roman erweist sich dies im folgenden Dialog zwischen Achim und seiner Tochter Laura:

> „Was ist los? Fühlst du dich schon einsam? Ich weiß nicht. Vielleicht. Sonst redet ihr doch auch kaum miteinander. Wer sagt das? Deine Frau. Das stimmt nicht […]“ (S. 172)

Demgemäß kann Achim sie nicht wie nach Herzenslust behandeln. Wie jeder Vater, will auch er seine Tochter liebevoll umarmen usw. aber er ist auch ihr gegenüber entfremdet.

> „Er wechselte seinen Platz, saß nun dicht neben seiner Tochter und hätte sie jetzt gern in den Arm genommen wie früher, als sie noch ein Kind war und er sie stundenlang auf den Schultern getragen hatte oder, wenn sie schlief, in den Armen. Aber seit sie erwachsen war, beschränkten sich ihre Zärtlichkeiten auf Wangenküsse zur Begrüßung und zum Abschied.“
> (S. 173)

Manchmal sagt man, dass die Kinder keine Ahnung haben, dass sie nichts wissen. Aber im Grunde genommen wissen sie über alles Bescheid. Und zwar manchmal viel mehr als die Eltern es annehmen. Laura weiß, was geschieht, aber sie bringt es nur nach der Reise ihrer Mutter zur Sprache.

> „Ich habe schon ewig nicht gesehen, dass ihr euch umarmt oder küsst. Ihr seht überhaupt nicht mehr aus wie Leute, die sich lieben. Ihr habt auch kaum noch Besuch wie früher, in der alten Wohnung, […] Jetzt sitzt jeder allein in seinem Zimmer, oder du in Berlin und sie in Basekow.“ (S. 175)

SCHLUSSFOLGERUNG

Die Durchsuchung des Romans „Ach Glück“ von Monika Maron hat erwiesen, dass eine Entfremdung zwischen der Ehepaare, sowohl über das Wohl der Beteiligten, als auch über die Kinder negativ auswirkt. Das Misstrauen, die Obstruktion der Probleme, die intimen Affären und die Treulosigkeit bereiten die Entfremdung vor. Mithin haben wir im Roman erfahren, welche Objekte die Eheleute zur Entfremdung führen. Mit Exzerpierungen vom Roman haben wir versucht dieses Eheproblem darzustellen.

> „Entfremdung kann durchaus bekämpft werden - ob mit oder ohne Therapie -, wenn man wirklich sensibel für die ersten Anzeichen einer beginnenden Störung der Beziehung ist und dann auch genügend Motivation besitzt, etwas dagegen zu unternehmen“ (Saniter, 2012).

Am Ende des Romans kommt eine interessante Attitüde vor. Nachdem Johanna in Mexiko gelandet ist, denkt sie zuerst an Achim:

> „In Deutschland war es jetzt zwei Uhr in der Nacht, Achim sicher längst wieder zu Hause, wenn er auf dem Heimweg von Kreihubers nicht noch irgendwo eingekehrt war. Er wird nach Hause gefahren sein, dachte sie, er kannte auch niemanden […] mit dem er sich mitten in der Nacht hätte verabreden können. […] Und Bredow? Der lag auf seinem Schlaffell, das sie ihm mitgegeben hatte vor der Schlafzimmertür […] “
> (S. 216f.)

Der Hund Bredow verändert Johannas Leben. Man kann sagen, dass sie mit seiner Gelegenheit abreist und mit ihrer Identitätssuche beginnt. Aber gleich nachdem das Flugzeug seine Räder an die Landebahn hinlegt, denkt sie zuerst an Achim anstatt an Bredow.

Wie man es dem Roman entnehmen kann, sind die eigentlich voneinander Entfremdeten, vor dieser Abreise besonders traurig. Wer weiß, vielleicht wird diese Trennung nützlich sein und diese Entfremdung wird aufgehoben. Es ist möglich, dass sich nach Johannas Rückkehr alles zum Guten entwickelt, die Beiden ein glückliches Leben führen und schließlich „Ach Glück“ sagen.

LITERATURVERZEICHNIS

Alkan, T. (2004). Sevgi makinesi. Radikal Gazetesi, 11.07.2004.
http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=121852&tarih=11/07/2004.

Bodenmann, G; Schär, M. (2008). Wie kommt es zu einer Scheidung? Eine Analyse aus psychologischer Sicht. Zürich, 151–160.

Das Bedeutungswörterbuch. (1970) Mannheim: Klambt-Druck GmbH.

Dörnemann, K. (11.05.2009). Literatur mit Mehrwert,
http://www.borromedien.de/files/e6b747e40c5d293918a94b9afd80b3eb/3408/090225_Lesen10_Maron.pdf.

Karl, K. (2002). Kommunikation und Entfremdung: Fördert virtuelle Kommunikation die Entfremdung? Norderstedt: Grin.

Maron, M. (2002). Endmoränen. Roman, Frankfurt am Main: Fischer.

Maron, M. (2007). Ach Glück. Roman, Frankfurt am Main: Fischer.

Perlentaucher, (11.12.2011). Rezensionsnotiz zu Die Tageszeitung, 04.08.2007,
http://www.perlentaucher.de/buch/27231.html.

Saniter, M. (11.01.2012). Entfremdung,
http://www.lilith-kartenlegen.de/lexikon/entfremdung.htm.

Trebeß, A. (2001). Entfremdung und Ästhetik. Stuttgart: Metzler Verlag.

Turkhaber, (11.05.2009). Avusturya türkhaber. at,
http://www.turkhaber.at/Gundem/goc-nufus.html.

Walter, B. (2007). Als der Zottelhund kam. Berliner Zeitung, 26.07.2007.
http://www.berlinonline.de/berliner-zeitung/archiv/.bin/dump.fcgi/2007/0726/literatur/0005/index.html.

Wozniewski, H. (11.02.2010). Tipps für Ihre Trennung und Scheidung,
http://www.dr-wo.de/mediation/tippsscheidung.htm.

SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI
Yrd. Doç., DPÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü Bşk. ngulacti@gmail.com

ÖZET: Seramik ve çinicilik sektörü özelde Kütahya, genelde ülke ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel sanatlar arasında yer alan sektörün Kütahya'daki durumunun ve sorunlarının tespiti ve çözüm önerilerinin sunulması yararlı olacaktır. Bu amaçla çalışmamızda bir anket formu hazırlanmış ve Kütahya'da faaliyet gösteren işletmelere uygulanmıştır. Elde edilen anket formları SPSS 15 paket programında değerlendirilmiştir. Böylece çalışmada sektörün ve sektörde çalışanların genel profili ortaya konmuştur. Ayrıca sektörün üretim ve pazarlama problemleri tespit edilmiş ve konuyla ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Seramik, Çini

THE PROBLEMS AND EXPECTATIONS OF BUSINESS IN CERAMICS AND TILE SECTORS

ABSTRACT: Ceramics and tile sector has a significant place in economy specifically in Kütahya and generally in Turkey. It will be useful to determine the state and problems of the sector in Kütahya which is among the traditional arts and to purpose suggestions to solve the problems. A survey was prepared for this purpose and it was applied to the businesses in Kütahya. The results were evaluated with the help of SPSS 15 package programme. Thus, the general profile of the sector and its workers were revealed. Moreover, the production and marketing problems of the sector were determined and solution suggestions were proposed.

Keywords: Kütahya, Ceramic, Tile

Giriş

Bu çalışmanın amacı Kütahya'da hizmet veren seramik ve çinicilik meslek mensuplarının (işverenlerin) sorunlarını, mesleki deneyimlerini, çalışma hayatında karşılaştıkları problemleri ve çözüm önerilerini tespit etmek ve ortaya koymaktır. Bu araştırmada Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, Kütahya Fotoğrafçılar ve Çiniciler Odası'na bağlı işverenler tespit edilmiş ve anket uygulanmıştır. Bu amaçla meslek mensupları ve işletmelerden birincil veri toplamak için 27 sorudan oluşan anket formu geliştirilmiştir. Bu soruların ilk beşi cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hali ve Kütahyalı olup olmadığı konularını içeren demografik özellikli sorulardır. Soruların ikisi açık uçlu, üçü çok seçenekli, diğerleri çoktan seçmeli ve tek cevaplıdır.

Araştırma ana kütlesini Kütahya'da faaliyet gösteren seramik ve çini atölyeleri oluşturmaktadır. Çalışmada rassal olarak seçilen 130 atölye ya da işletme sahibine form dağıtılmıştır. Geri dönen kullanılabilir anket sayısı 100'dür. Böylece anket geri dönüş oranı %77 olarak hesaplanmıştır. Ankete katılan işletmelerin %9'u seramik, %22'si seramik- çini ve %69'u sadece çini üretimi yapmaktadır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde betimsel analiz kapsamında değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama, standart sapma, frekans değerleri incelenmiştir.

Kütahya'da faaliyet gösteren seramik ve çini imalathanelerinin daha yakından tanınabilmesi için bu sektörü karakterize eden bazı göstergelerin incelenmesi gerekir. Anketin uygulandığı işletmelere ait tanıtıcı bilgiler, gizlilik ilkesi gereğince belirtilmemiştir. Sektöre ait işletmelerin genel bilgilerini ve içinde bulundukları durumu anket sonucu oluşturulan tablolarda görmek mümkündür.

Demografik Özellikler

Yapılan çalışmada meslek mensupları ve bunlardan hizmet alan işletmelerin demografik özellikleri sorgulanmış ve elde edilen sonuçlar irdelenmiştir. Tablolarda yer alan "Frekans" sayı anlamına gelmekte ve ankete katılanları sayısal olarak göstermektedir. Örneğin, katılımcılardan 14'ü kadın, 86'sı erkektir anlamına gelmektedir. "Yüzde" (%) olarak verilen ise ankete katılanların (%) olarak oranlarını verir. Örneğin, katılımcıların % 14'ü kadın, % 86'sı erkektir. Buna göre katılımcıların cinsiyet dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışanların Cinsiyet Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
kadın	14	14,0	14,0	14,0
erkek	86	86,0	86,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Yapılan araştırmada meslek mensuplarının yaş dağılımı Tablo 2'de özetlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre meslek mensuplarının %54'nün 36 yaş üzeri oldukları görülecektir. Bu da işletme sahiplerinin mesleki deneyimlerinin fazla olduğunu gösterir. Yaş ortalaması 21-25 arası olan genç nesil çinicilerin oranları ise %11'dir. Buna göre genç meslek mensuplarının oranının azlığı mesleğin geleceği açısından tehdit olarak görülebilir.

Tablo 2: Çalışanların Yaş Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
21-25	11	11,0	11,0	11,0
26-30	10	10,0	10,0	21,0
31-35	25	25,0	25,0	46,0
36 ve üstü	54	54,0	54,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Seramik ve çinicilik mesleğini yürütenlerin medeni durumları Tablo 3'te sunulmuştur. Görüleceği üzere evli olanların oranları %85 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Çalışanların Medeni Durumu

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evli	85	85,0	85,0	85,0
bekar	13	13,0	13,0	98,0
dul	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Araştırmaya göre, Kütahya seramik ve çiniciliğinde eğitimin önemini vurgulayan işverenlerin eğitim durumlarına bakıldığında %25'inin üniversite mezunu oldukları görülür. Bu durum, sektördeki son dönem çalışanlarda akademik bilincin gittikçe yerleştiğini göstermektedir.

Tablo 4: Çalışanların Eğitim Durumu

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
ilkokul	16	16,0	16,0	16,0
ortaokul	14	14,0	14,0	30,0
lise	43	43,0	43,0	73,0
üniversite	25	25,0	25,0	98,0
lisans üstü	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Anket uygulamasına göre İşletme sahiplerinin %90'ının Kütahya doğumlu olduğu belirlenmiş ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Çalışanların Doğum Yeri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kütahya	90	90,0	90,0	90,0
Başka il	10	10,0	10,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Katılımcıların mesleki faaliyet süreleri ile ilgili(Tablo 6).araştırma sonucuna göre sektör çalışanlarının %33'nün 21 yıl ve üstünde bir süredir bu işi sürdürdükleri anlaşılmıştır.

Tablo 7: Meslekte Çalışma Süreleri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 yıl	9	9,0	9,0	9,0
6-10 yıl	13	13,0	13,0	22,0
11-15 yıl	19	19,0	19,0	41,0
16-20 yıl	26	26,0	26,0	67,0
21 yıl ve üstü	33	33,0	33,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Anket formunda sektörün genel durumunu ve sorunlarını araştıran sorulara da yer verilmiştir. Bu çerçevede atölyelerde çalışan sayıları Tablo 7'de görülmektedir. Elde edilen verilere göre, katılımcıların %56'sında beş ve daha az sayıda çalışan bulunmaktadır.

Tablo 8: Atölyede Çalışan Sayısı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 kişi	56	56,0	56,0	56,0
6-10 kişi	18	18,0	18,0	74,0
11-15 kişi	8	8,0	8,0	82,0
16-20 kişi	5	5,0	5,0	87,0
21 kişi ve üstü	13	13,0	13,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ankette işletme sahibi ile çalışanlar arasındaki akrabalık ilişkileri sorgulanmıştır. Buna göre atölyelerde çalışanların aile bağları Tablo 8'de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların %10'u aile içi (Eş-Çocuk-Kardeş) bireylerden oluşan işletme çalışanlarıdır.

Tablo 9: Çalışanların Aile Bağı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Aile bireyleri	10	10,0	10,0	10,0
Aile dışı elemanlar	47	47,0	47,0	57,0
Hem aile hem diğer	43	43,0	43,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa katılımcıların %86'sı erkek, %33'ü 21 yıl ve daha fazla süredir bu meslekte çalışmakta, %43'ü lise mezunudur. İşverenlerin %90'ı Kütahya doğumlu %54'ü 36 yaş ve üzerinde, %85'i evlidir.

İşletmelerle İlgili Genel Değerlendirmeler

Ankette işletme sahiplerinin kullanmış oldukları alt yapı (çamur ve bisküvi) ürünlerinin imalat durumları da sorgulanmıştır. Buna göre atölyelerde yapılan üretim durumları Tablo 9'da sunulmuştur. Elde edilen verilere göre, katılımcıların %38'i kendi alt yapı imalatlarını yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 10: Kullanılan Yarı Mamüllerin Kaynağı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	38	38,0	38,0	38,0
Dışarıdan	30	30,0	30,0	68,0
Hem kendi hem dışarıdan	32	32,0	32,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ankete katılanların, %37'sinin de hammaddelerini dışardan sağladığı, ancak %14'ünün kendi kaynaklarıyla imalat yaptıkları görülmüştür. Bu konuda verilen cevaplar Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 11: Çalışanların Hammadde Kaynakları ve İmalat Durumları

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	14	14,0	14,0	14,0
Tamamen dışarıdan	37	37,0	37,0	51,0
Hem kendi hem dışarıdan	49	49,0	49,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Seramik ve Çinicilik Sektörüne İlişkin Üretim ve Pazarlama Sorunları

Anket uygulamasından elde edilen verilere göre İşletme sahiplerinin %53'ü üretimlerini hem yurt içi hem de yurt dışına pazarladıklarını, %7'si genellikle Pazar sıkıntısı çektiklerini ifade etmişlerdir. İşletmelerin pazar dağılımları Tablo 11'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların %45'inin sadece iç pazarlara hitap ettiği görülmektedir.

Tablo 12: Pazar Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Yurt içi	45	45,0	45,0	45,0
Yurt dışı	2	2,0	2,0	47,0
Hem yurt içi hem yurt dışı	53	53,0	53,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Katılımcıların pazarlama sıkıntısı çekip çekmediklerine dair (Tablo 12) anket sonucuna göre katılımcıların %15'inin sürekli pazarlama sıkıntısı yaşadıkları ve %42'sinin pazarlama problemi olmadığı görülmektedir.

Tablo 13: Çalışanların Pazarlama Sıkıntısı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
sürekli	15	15,0	15,0	15,0
genellikle	7	7,0	7,0	22,0
bazen	36	36,0	36,0	58,0
yok	42	42,0	42,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahya'da çiniciliği meslek edinenlerin dışında, yan uğraş olarak seçenlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu açıdan ailelerin ek gelir sağlaması ve kişilerin boş vakitlerinin değerlendirilmesi de söz konusudur (Atalay, 1983 : 21). Kütahya'da çinicilik mesleğini resmi odalara bağlı olarak yürüten usta ve işletmelerin yanı sıra, merdiven altı olarak tabir edilen çiniciler de vardır. Kayıtlı çiniciler kendileriyle yapılan görüşmelerde bu durumdan rahatsızlık duyduklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Kayıtlı olmayan, evlerinde parça başı iş yapan çiniciler KDV, işyeri kirası ve diğer giderlere katlanmadan, ucuz işçilik ve maliyetle çalışmakta ve bu da haksız rekabete yol açmaktadır.

Sektör çalışanları arasındaki bu haksız rekabeti ortadan kaldıracak ve çiniciliğin geliştirilmesini sağlayacak sübvansiyon ve kredilerin yetersizliği söz konusudur. Ancak işletme sahipleri kendi çabalarıyla bazı banka kredilerinden yararlanabildikleri gibi, Esnaf ve Kefalet Kooperatifleri aracılığıyla verilen kredilerden, Fotoğrafçılar ve Çiniciler Derneğine üye bulunan çiniciler de yararlanabilmektedir (Atalay, 1983: 31).

Kütahya'da tahminlere göre sektörden geçimlerini sağlayanların sayısı 10-15 bin kadar olmasına karşın, resmi kayıtlı işletme sayısı 170'tir. Bu işletmelerin %56'sı 0-5 aralığında işçi çalıştıran işletmelerdir. Ortaya çıkan sonuç Kütahya'da kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. Bu da sektördeki haksız rekabet ve pazarlama sorunlarını beraberinde getirmektedir. Nitekim, birçok işletmede pazarlama bölümü olmadığından, ürünlerin satışında güçlük çekildiği de görülmüştür. Çini işletmeleri, geçmişte ve günümüzde çoğunlukla yurt içi pazara önem vermişlerdir. Buna rağmen sistematik bir pazarlama planı uygulanmamıştır (Aksungur, 1986:62).

Ayrıca hizmet işletmeleri, hizmetlerin depolanmaması ve diğer yandan da geleceğe yönelik satış artırma planları yaparken, mevcut üretim kapasitesini değiştirmek zorundadır ve genellikle bu değişiklikler kısa vadede gerçekleştirilmek istenmemektedir (Sayın ve Aydın, 2011:248). Bu bağlamda Kütahya'da seramik ve çini sektöründe farkında olmadan arz fazlası yaşandığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak da çini üreticileri, mallarını en uygun fiyata satabildikleri inancında değildirler. Bazı üreticiler ise sipariş üzerine belli müşterilerine imalat yapıp sattıklarını ifade etmişlerdir. Seramik ve Çinicilerin %45'i ürünlerini yurt içine pazarladıklarını da vurgulamışlardır. Pazar sıkıntısı çekenlerin oranı ise %34'tür. Kütahya'da küçük aile atölyeleri veya aile ortaklıkları şeklinde ilkel metotlarla ananevi şekilde imalat da yapılmıştır (Aksungur, 1983:97). Çalışmada bu tür işletmelerin oranı %10 olarak tespit edilmiştir. Bu atölyelerde imalat, dışarıdan işçi çalıştırılmaksızın, tamamen aile bireyleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Yine anket çalışması içerisinde yer alan işletmelerin %15'i sürekli olarak pazar sıkıntısı çektiklerini vurgulamışlardır. Altyapı mamüllerinin tamamını dışarıdan alanların oranı ise %37'dir.

Kütahya'da hammadde fiyatları ve tedarik şartları konusundaki değişkenliklerin oluşturduğu sorunların giderilmesinde üretilen çözümler, ustaların duydukları, gördükleri ya da usta-çırak ilişkisi içinde öğrendikleri bilgilerle giderilmeye çalışılmaktadır. Oysaki Müşterilerin beklentilerine uygun ürünleri geliştirmek için ar-ge harcamalarına önem vermelidirler (Sevimler, vd., 2011:89). Çünkü hizmetten sağlanan yarar deneyime dayalıdır. Müşteri hizmetin değerini ve niteliğini ancak satın aldıktan sonra ya da hizmetin tüketilmesi veya satın alınması süresince değerlendirebilir. Tüketici bir hizmeti veya ürünü satın alırken daha çok geçmişteki deneyimlerinden ya da duyumlarından yararlanmaktadır (Sayım ve Aydın, 2011:247). Müşteri bir ürünü veya hizmeti satın alırken, onun yalnızca soyut yanını değil, aynı zamanda somut yani gözle görülebilen, elle tutulabilen bir takım özelliklerini, güvenirliğini ve kalitesini de göz önünde bulundurmaktadır. Üreticinin arzını, talep doğrultusunda yapması ve üretilen nesnenin de müşterinin talepleri doğrultusuna göre olması kaçınılmazdır.

Kütahya'da hizmet veren seramik ve çinicilik sektörü işverenlerinin pazarlama ve üretim noktasında kurumsallaşmaları önemlidir. Bu noktada kurumsal başarı karnesi, örgütlere açık hedefler sağlayabilecektir. Eğer kurumsal başarı karnesi tamamen ve etkili bir şekilde uygulanabilirse, stratejik planın değerlendirilmesi gerçekleştirilebilir ve bu sayede planlama hatalarının gözden kaçırılması engellenmiş olur (Büyük ve Barca, 2011:167).

Pazarlamada önemli olan noktalardan biri de üreticinin üretimdeki kendi iş tatminidir. İş tatmini sadece üreticiyi değil, aynı zamanda arkadaşlarını, aile ve yakın çevresini, müşterilerini de olumlu yönde etkiler. Yapılan bazı çalışmalar iş tatmininin, iş görenlerin ruhsal ve bedensel sağlıklarıyla pozitif ilişkili olduğunu da ortaya çıkarmıştır (Adıgüzel ve Keklik, 2011:307).

Yapılan anket uygulaması sonucunda, işletme sahipleri ürettikleri seramik ve çinilerin satışını doğrudan yapacak bir kooperatife ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir. İşletme sahipleri ürünlerini kooperatife getirecek, ürünlerin satış işlemlerini kooperatifin kendisi gerçekleştirecektir. Üretici ürünlerinin ücretini kooperatiften peşin ya da çok kısa vade sonunda alabilecektir.

Kütahya Seramik ve Çinicilik Sanatı ile Eğitimin Gelişimi

Kütahya'da seramik sanatı, tarihçilerce Maden-Taş Çağı olarak da adlandırılan Kalkolitik Çağ'dan (MÖ 5500-3000) bugüne devam etmektedir. (Gülaçtı, 2011:8). Bugünkü çinicilik sanatından önce, Kütahya'da seramik sanatının hakimiyeti gözden kaçmamaktadır.

Faruk Şahin (1981-1982:112), bugünkü Kütahya seramik sanatının en eski ustaları arasında Firigyalı seramikçileri gösterirken, Kütahya'nın seramik sanatındaki geçmiş derinliğini de vurgulamaktadır.

Usta-çırak ilişkisiyle bugünlere kadar gelen seramik ve çinicilik sanatında, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte eğitimin de çok büyük bir yeri olmuştur. Cumhuriyet dönemi, Kütahya çiniciliği için teknik ve teknolojik bakımdan da yeni bir başlangıç sayılmaktadır. 1900-1952 dönemleri ayrıntılı olarak incelenirse; bu yıllar arasında Kütahya'da bir yandan çok sayıda atölyelerin açıldığı, diğer yandan da kapandığı dikkat çekmektedir. Bu atölyeleri işletenler arasında Artin Minasyan gibi Ermeni ustaların varlığı da görülecektir (Kürkman, 2005:194). Seramik ve çinicilik sanatının Kütahya'da bugünlere gelmesinde ya da aktarılmasında Ermeni ustaların katkıları bilinmektedir. Bu dönemde açılan ve kurulan atölyelerin kısa ömürlü oldukları da görülmektedir. 1920'li yıllarda Kütahya'daki Ermeni ustalar yurdu terk etmişlerdir (Aksungur, 1989:153).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kütahya'daki atölyelerin kendi aralarındaki rekabeti, çini ve seramikçiliğin gelişmesine olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Bu çaba, bir yandan daha fazla üretim yapılmasını sağlarken, diğer yandan da istihdamı artırma yolunda gerekli imkanı yaratmıştır. Bu arada çiniciliğin gelişme ve kalkındırılmasına büyük katkıda bulunanlar da olmuştur. Çini usta ve desinatörü Ahmet Şahin, eleman yetiştirmek amacıyla Kız Sanat Enstitüsü'nde ve cezaevinde düzenlenen kurslarda hocalık yapmıştır. Bu kurslarda yetişenler usta-çırak ilişkisi dışında eğitime dayalı bilgileriyle, çiniciliğe bilhassa desen ve motif geliştirme konusunda katkıda bulunmuşlardır (Aksungur, 1989:149).

1984-1985 yıllarında çiniciliğin geliştirilmesi, seramik sanatının yaygınlaştırılması ve gerekli kalifiye elemanların yetiştirilmesi amacı ile, Kütahya Endüstri Meslek Lisesi'nde Mustafa Fazıl Baş, Nafiz Göğüş ve Celal Karabay gibi eğitimciler tarafından bugün de eğitimini sürdüren Seramik Bölümü kurulmuştur. Kütahya çiniciliğinin geliştirilmesi ve gittikçe yozlaşan desen ve motiflerin tekrar oluşturulması ve orijinaline uygun halde uygulanması için, Prof. Hakkı İzzet tarafından "Kütahya Çini Desenleri Kursu" açılmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Prof. Hakkı İzzet'in vefatıyla bu çalışma da son bulmuştur.

Kütahya'da eğitim ve öğretim veren ilk çini ve seramik programları, 1974-1975 yıllarında Anadolu Üniversitesi'ne bağlı olarak Yay-Kur adı altında açılmıştır. Bu programa ait kurumsal yapı, 1992 yılında Dumlupınar Üniversitesi'ne bağlanmış ve tüzel kişilik olarak Anadolu Üniversitesi bünyesinden ayrılmışsa da zaman zaman akademik anlamda Anadolu Üniversitesi'nin desteğini almaya devam etmiştir. Günümüzde ise; Dumlupınar Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Seramik Mühendisliği Bölümü,Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü bu alanda katkı vermektedir. Ayrıca Kütahya Meslek Yüksek Okulu bünyesinde daha önceden mevcut olan ön lisans düzeyindeki seramik ve çini programları birleştirilerek günümüzde Seramik-Cam-Çini Programı adını almıştır (Gülaçtı, 2011: 57).

Yapılan anket çalışmasında çalışanların mesleği öğrenme biçimleri sorgulanmış ve Tablo 13, 14, 15, 16'da sunulmuştur. Buna göre Kütahya'daki işletme sahipleri ve yanlarında çalışan ustaların %62'si mesleklerini usta-çırak ilişkisi içinde öğrendiklerini vurgulamışlardır. Ailesindeki çinicilik geleneğinden gelen anlayışla mesleği öğrenenlerin oranı %50'dir. Kütahyalı ustaların %82'si geçim kaynağı olarak seramik ve çinicilik sanatını icra ettiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca Kütahya'da mesleği icra edenlerin %32'si 6-10 yıldır çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Anket sonuçlarına göre sektörde de mesleği öğrenme biçiminin %62 gibi bir oranda usta-çırak ilişkisine dayalı olduğu görülmektedir. Eğitime dayalı meslek edinme toplamı ise %20'dir. Bu oran içinde Halk Eğitim Merkezi de bulunmaktadır. Genel veriler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 14: Mesleği Öğrenme Biçimi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Usta-çırak İlişkisi	62	62,0	62,0	62,0
Meslek Lisesi	12	12,0	12,0	74,0
MYO-Fakülte Eğitimi	7	7,0	7,0	81,0
Halk Eğitim Merkezi	1	1,0	1,0	82,0
Diğer	18	18,0	18,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ortaya çıkan sonuçlardan birisi de Kütahya'daki işletmelerde, işletmeci ve aile bireylerinin de aynı işletmede çalışanların oranı ile yalnızca işletme sahibinin kendisinin çaliştığı ve kendisinden başka aile bireyinin çalışmadığı işletme sayısı oranlarının %50, %50 olmasıdır. Tablo 14 bu değerlendirmeyi göstermektedir.

Tablo 15: Aile içinde çini ile uğraşan birey sayıları

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evet	50	50,0	50,0	50,0
hayır	50	50,0	50,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 15'te de görüldüğü gibi, Kütahya seramik ve çinicilik sektöründe çalışanlar ve işletme sahipleri mesleklerini geçim kaynağı olarak sürdürmektedirler. Bu oran tüm çalışanların %82'sini oluşturmaktadır. Hobi olarak çalışanların oranı ise sadece %3'tür.

Tablo 16: Meslekte Çalışma Nedeni

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Mesleğim ve gelirim	82	82,0	82,0	82,0
Ek gelir	6	6,0	6,0	88,0
Hobi	3	3,0	3,0	91,0
Baba mesleği	5	5,0	5,0	96,0
Diğer	4	4,0	4,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Meslek çalışanlarının sektördeki çalışma sürelerine bakıldığında genellikle yeni açılmış atölyelerin oranı dikkat çeker. Kütahya'da anket çalışması içerisinde yer alan işverenlerin %32'sinin 6-10 yıl arasında kurulmuş işletmelerin olduğu görülecektir.

Tablo 17: Meslekte Çalışma Süresi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 yıl	18	18,0	18,0	18,0
6-10 yıl	32	32,0	32,0	50,0
11-15 yıl	18	18,0	18,0	68,0
16-20 yıl	14	14,0	14,0	82,0
21 yıl ve üstü	18	18,0	18,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Mesleklerini severek yapanların oranları %21'dir. Bu oran zorunlu olarak çalışanların oranlarına göre üç kat daha azdır (Tablo 17). Kütahya'lı sektör işverenlerinin %79'unun mesleklerini zorunluluktan yaptıkları sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Tablo 18: Başka Bir Mesleğe Geçmek İsteyenlerin oranları ile ilgili sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evet	79	79,0	79,0	79,0
hayır	21	21,0	21,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kullanılan Yarı Mamul ve Dekoratif Yöntemler

Kütahya'da seramik ve çini üretimi yapan işletme sayısının azlığı yanında sektör çalışanlarının sayısındaki fazlalık dikkat çekmektedir. Bu durumun sektör içerisinde yer alan kayıt dışı işçilerin haksız rekabetine yol açtığı ve Kütahya'nın sektörel bağlamda hak ettiği yerde bulunamamasına neden olduğu düşünülmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilerek verimliliklerinin arttırılması için kuşkusuz, devletin desteğinin yanı sıra, işletme sahiplerinin kendi aralarında ve paydaşlarıyla kurdukları ilişkiler, ürünlerin kalitesini de etkilemiştir (Aydemir ve Ateş, 2011:30) İşletmelerin kendilerini geliştirmeleri, üretimlerine de yansıyacaktır. Bu doğrultuda yapılan anket çalışması sonucunda, Kütahya'da imalat yapan atölyelerin %38'i altyapı denilen yarı mamul ürünlerin (çamur-bisküvi) üretimini kendilerinin yaptıklarını vurgulamışlardır. Genel olarak Kütahya'da kullanılan bisküvi ürünlerin çoğunluğu vazo, tabak vb. klasik formlardan oluşmaktadır. Bir kısım formlar günümüze uyarlanmış olsa da büyük çoğunluğu birbirinden öykünerek yapılmış işlerdir. Tablo 18 ve 19'da Kullanılan mamullerle ilgili durum tespiti belirtilmiştir.

Tablo 19: Kullanılan Yarı Mamullerin Kaynağı ile İlgili Sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	38	38,0	38,0	38,0
Dışarıdan	30	30,0	30,0	68,0
Hem kendi hem dışarıdan	32	32,0	32,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 20: Üretimde Kullanılan Formlara Yönelik Sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Hazır formlar	21	21,0	21,0	21,0
Yeni formlar	17	17,0	17,0	38,0
Hem hazır hem yeni formlar	62	62,0	62,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Günümüz Kütahya çinicilik sektöründe 14.yy Kütahya çini motifleri yerine İznik çiniciliğine ait klasik çini motifleri, kullanılmaktadır. 14.yy Kütahya çinilerinde kullanılan motifler, İznik çinilerine göre daha naif ve daha basit yapılmışlardı. Halk sanatı olarak da adlandırılan Kütahya çinilerinin genelinde en çok göze çarpan motifler; yöresel kıyafetleriyle insan figürleri, rozetler, madalyonlar, soyut bitkisel motifler ve geometrik desenler olarak sıralanabilir. Kullanılan renkler ise daha çok sarı, mor ve kahverengi tonudur (Atay Yolal, 2007:25).

Tablo 20, 21 ve 22, birden fazla tercihin yapılabileceği çok seçenekli cevapların toplu değerlendirilmesidir. Bu nedenle sadece frekans (tercih) sayıları gösterilmiştir.

Anket çalışması sonucunda Kütahya'daki seramik ve çini işletmelerinde genelde kullanılan dekor uygulamaları Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 21: Üretimde Kullanılan motiflerin toplu değerlendirilmesi

	Frekans
Geçmiş yüzyıl motifleri	57
Geçmiş yüzyıllardan günümüze uyarlanan motifler	55
Tamamen orijinal	38
Günümüz motifleri	32
Diğer	7

Kütahya çiniciliğinde genel de yapılan klasik form ve desenlerin dışında günün koşulları gereği yeni formlar ve dekorlama uygulamaları da arz –talep çerçevesinde oluşturulmaktadır. Piyasadaki talep, müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapanların oranı %69 olarak Tablo 21'de sunulmuştur.

Tablo 22: Yeni Form Kullanmaktaki Amaçların Toplu Değerlendirilmesi

	Frekans
Piyasa talebi	69
Eski motiflerin demode olması	9
Özgün formlar oluşturmak	40
Diğer	18

Bilindiği gibi teknik ve teknolojik gelişmişliğin yanı sıra yeni ekollerin, farklılıkların ve klasikten tamamen uzaklaşmadan yeni yorumların geliştirilmesi önemlidir. Kütahya'da bu anlamda yenilikleri araştıran sanatkarların yanı sıra klasik çizgiden ayrılmayan çiniciler de bulunmaktadır. Kütahya'da tamamen İznik tarzı çini dekoru uygulayan atölyelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Yapılan anket sonucunda Kütahya'da dekoratif çinilerin dışında mimari (ulama) çinilerin de önemli miktarda üretildiği görülmüştür. Ayrıca form ve dekorlamadaki yeniliklere açık olan atölye sahiplerinin yanı sıra yeni oluşumlara karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu hususları ortaya koyan anket sonuçları Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 23: Ürünlerin Amaçlarının Toplu değerlendirilmesi

	Frekans
Mimari	11
Günlük kullanım	34
Dekoratif	62
Promosyon	16
Diğer	16

Kütahya'da üretim verimliliğin arttırılması ve aynı zamanda daha başarılı, tekrarlanabilir mamullerin imalatı için teknolojik gelişmelere önem verilmektedir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayan teknolojideki ilerlemeler, kullanılan makine ve ekipmanlar hiç şüphesiz seramik ve çinicilik sanayinde de olumlu gelişmelere yol açmıştır. Seramik ve çinicilik sektöründeki teknolojideki gelişmelerin sektör üzerine etkisi konusunda verilen cevaplar Tablo 23'de sunulmuştur.

Tablo 24: Teknolojik Gelişmenin Etkisi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Olumlu	37	37,0	37,0	37,0
Olumsuz	7	7,0	7,0	44,0
Kapasite artıyor kalite düşüyor	30	30,0	30,0	74,0
Kapasite ve kalite artıyor	26	26,0	26,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Araştırma sonucundan ortaya çıkan verilere göre, sektörde çalışanların %67'si günümüzde ortaya çıkan yeni dekorlama yöntemlerine (ekol) olumlu bakmakta ve uygulamaktadırlar,(Tablo 24).

Tablo 25: Yeni Ekollerin Değerlendirilmesi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Olumlu	67	67,0	67,0	67,0
Olumsuz	6	6,0	6,0	73,0
Hem olumlu hem olumsuz	27	27,0	27,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Yapılan anket araştırması sonucunda, seramik ve çini işletmecilerinin pişirim aşamasında elektrikli fırınları tercih ettikleri anlaşılmıştır. (Tablo 25)

Tablo 26: Üretimde Kullanılan Fırın Çeşitleri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Elektrikli	94	94,0	94,0	94,0
Gazlı	1	1,0	1,0	95,0
Doğalgaz	3	3,0	3,0	98,0
Odunlu	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Geçmişten günümüze gelen Kütahya tipi odunlu fırınlarda pişirim son zamanlara kadar yapılmaktaydı. Ancak odunlu fırınlardaki pişirim güçlüğü ve rejiminin ayarlanmasından kaynaklanan standardı yakalamaktaki zorluktan dolayı doğal gazlı ve elektrikli fırınlar tercih edilmektedir. Kütahya'daki işletmelerin %59'u elektrikli fırını tercih ederken %5'i doğal gazlı fırın kullanmaktadır. Tablo 26'te bu durumun detayı verilmiştir.

Tablo 27: Fırın Kalitesine Yönelik Sonuçlar

Fırın Çeşitleri	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Odunlu	9	9,0	9,0	9,0
Gazlı	1	1,0	1,0	10,0
Doğalgazlı	5	5,0	5,0	15,0
Elektrikli	59	59,0	59,0	74,0
Fark etmez	26	26,0	26,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahyalı seramik ve çiniciler, icra ettikleri mesleklerinin gelişimi konusunda yoruma dayalı ve açık uçlu sorulara cevap veren ve vermeyenlerin oranları Tablo 27'de sunulmuştur.

Tablo 28: Seramik ve Çini Sanatının Gelişmesi Konusunda Yanıt Veren/Vermeyen Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
var	70	70,0	70,0	70,0
Yok	30	30,0	30,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahya'da yapılan anket çalışması sonucunda ortaya çıkan durum, sorunlar ve çözüm önerileri yine ankete katılanlarca dile getirilmiştir. Günümüz çinicilerinin istekleri aşağıda verilmiştir;

- Üretimin kayıt altına alınması
- KDV'nin seramik ve çini sanatından çıkarılması ya da oranının düşürülmesi
- Kurşunsuz sır üretimine geçilmesi
- Sadece ticari amaçlı değil, sanatsal değerlere sahip ürünlerin de üretilmesi
- Çinilerin fiyatlandırılmasında, bütün çinicilerin ortak karar almaları
- Kooperatif kurulması
- Sektör teşviklerle özendirici hale gelmeli. Eğitime önem verilmesi ve. İyi eğitimli elemanlar yetiştirilmesi.
- Kalite standartları oluşturulması
- Ürünlerin turizme kazandırılması. Türk çinilerinin yurtdışında iyi bir organizasyonla tanıtılması.
- Altyapıdaki noksanlıkların, üniversite tarafından giderilmesine katkı verilmesi
- Çini Borsası'nın kurulması
- Kalifiye eleman yetersizliğinin giderilmesi
- Haksız rekabetin ortadan kaldırılması
- Taş çini üretimlerinin çoğaltılması
- Denetimlerin arttırılması, merdiven altı çalışanlarına resmiyet kazandırılması
- Usta-çırak ilişkisine dayalı öğrenime destek verilmesi
- Küçük atölyelerin birleştirilip, şirketleşmenin sağlanması
- Çinicilerin bir araya geleceği sanat evlerinin oluşturulması
- Sektörel altyapı sıkıntıların giderilmesinde Ar-Ge merekezinin kurulması ve bütün çinicilerin aynı merkezden sağlıklı (uygun) hammaddeleri temin edebilmesi
- Sektörün Eğitimli gençlere ihtiyacı olduğundan akademik altyapılı, ve vasıflı çalışanlar ile işverenlerin desteklenmesi
- Tezyinat kursları açılması ve bu alanda devletin bir arşiv oluşturması
- Pazarlama zorluklarının giderilmesi
- Kaliteli ürünlerin yapılması; sıradan ticari işlerin yapılmaması
- Sektör çalışanlarının değerliliklerinin anımsanması
- Kurumsallık kazandırılması
- İthal ürünlere kota getirilmesi
- İznik Vakfı gibi, Kütahya çinileri için de bir vakfın kurulması
- Geleneksel odun fırınlarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması

Sonuç ve Öneriler

Anadolu'da 12.yy.da, Kütahya'da ise 14.yy.da başlatılan çinicilik sanatından önce. Kütahya'da seramik sanatının MÖ 5500-3000 yılları arasında varlığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte bazı bilim adamları Kütahya'daki çinicilik sanatının Friglere kadar dayandığını da vurgular. Seramik ve çinicilik tarihi bu kadar eskilere uzanan

Kütahya'da seramik ve çinicilik, porselen sanatıyla birlikte büyük bir sektör oluşturmuştur. Gayrî-resmi bulgulara göre bu sektörün 14-15 bin çalışanı vardır. Bu kadar büyük bir sektörde sorunların ve beklentilerin olması muhakkaktır. Kütahya il merkezi genelinde çini sektörüne halkın büyük bir çoğunluğu yabancı değildir. İhtiyaç duyulan işgücü temini kolaylıkla sağlanmakta ve özellikle de vasıfsız işçilerin alımlarında yüksek bir işgücü varlığı kendini hissettirmektedir. Aynı şekilde özellikle çini üretimi yapan atölyeler de yarı zamanlı olarak çalışmayı tercih edenlerin sayısının, sektörde sosyal güvence ile istihdam edilmiş işçilerin sayısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çini üretiminde gerekli olan asıl unsurun, sanatsal yaklaşım ve el becerisi olması sebebiyle çalışanların, fabrika ya da atölye ortamından ziyade yarı zamanlı olarak çalışan kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Sektör çalışanları daha çok kendi evlerinde çalışmayı tercih etmektedirler. Bu sayede ev ekonomisine katkı sağladıkları gibi günlük işlerinden de çok uzak kalmamış oldukları görülmektedir. Seramik üretimi olarak baktığımızda ise karşımıza çıkan foğraf biraz daha farklıdır. Seramik üretimi çini kadar dekoratif incelik istemese de, çini sektörüne göre daha fazla makineleştiği de görülmüştür. Atölye bazında çalışan ve seri üretim yapan bu sektörde, istihdam edilen işgörenler daha kalifiye ve uzun vadeli çalışabilecek insanlardan tercih edilmektedir.

Kütahya ilinde, bölgesel kaynaklar, gerek İstanbul'a ve diğer liman kentlerine olan yakınlık nedeniyle hammadde temininde ciddi sorunlar yaşanmamasına rağmen, il genelinde tedarikçi bulunması konusunda sıkıntı mevcuttur Seramik ve çini üretimi yapan işletmeler, çini çamuru olarak adlandırılan malzemeyi kullanmaktadırlar. Toptancı ya da kendi firma bünyelerinde oluşturdukları çamur havuzlarından hammadde ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında özellikle çinicilikte, klasik tarzda (el dekoru) üretim yapan firmaların teknolojiye fazla ağırlık verdiği söylenemez. Orta ve küçük ölçekli işletmelerde, ihtiyaç olmasına karşın teknolojik ekipmanlar ekonomik sıkıntılardan dolayı minimum seviyede kullanılmaktadır. Bununla beraber, geçmişle kıyaslanmayacak kadar gelişmeler de görülmektedir. Seramik ve çini üretiminin temelini oluşturan, bisküvi olarak adlandırılan malzemenin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan kalıp sistemi, başlangıç maliyetlerinin yüksek olması ve kalifiye elemanların bulunmaması sebebiyle çok sınırlı boyutta kullanılmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da atölyelerin tek tip mamul üretmesi kaçınılmazdır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler ürün pişirimlerini elektrikli fırınlarda yapmaktadırlar. Kütahya'lı seramik ve çiniciler sektörün ayakta kalması ya da daha da gelişmesi için KDV'nin kaldırılması veya oranının düşürülmesinin işletmelerin daha rahat nefes almasını sağlayacağını belirtmektedirler. Kütahya'da seramik ve çinicilik vakfının kurulması da elzemdir. Çini tanıtımında reklamın, yurt dışında iyi yapılması önemlidir. Kütahya'da sektöre ait iş merkezlerinin yerleşiminde henüz kalıcı bir yerleşkenin belirlenememesi sonucunda, seramik ve çini atölyeleri dağınık ve ulaşılması zor bir durum içindedir. Bu durumun da ivedilikle giderilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, Orhan ve KEKLİK Belma, (2011), "Sağlık Kurumlarındaki İşgörenlerin İş Tatmini ve Bir Uygulama", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

AKSUNGUR, Mehmet, (1983), "Türklerde Çini ve Seramik İşletmeciliğinin Tarihsel Seyri", Anadolu Ün. İİBF Dergisi, 1(2), Eskişehir.

AKSUNGUR, Mehmet, (1986), "Kütahya'da Çini Mamullerin Pazarlanması", Anadolu Ün. İİBF Dergisi, IV(1), Eskişehir.

AKSUNGUR, Mehmet, (1989), Çiniciliğin Kütahya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısındaki Yeri, Anadolu Ün. İİBF, Eskişehir.

ATALAY, Mansur, (1983), Kütahya Çinicilik Sanayisinin İncelenmesi, Anadolu Ün. Yay., No:10, Eskişehir.

ATAY YOLAL, Ceren, (2007), Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

AYDEMİR, Muzaffer ve ATEŞ Murat, (2011), "küçük Sanayi Sitelerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Olgusu: Bilecik Küçük Sanayi Sitesi Örneği", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (30).

BÜYÜK, Köksal ve BARCA Mehmet, (2011), "Kamu Örgütlerinde Stratejik Performans Yönetim Aracı Olarak Kurumsal Başarı Karnesinin Kullanımı", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

GÜLAÇTI, Nurettin, (2011), Günümüz Kütahya'sında Seramik-Çini Üretimi ve durum Tespiti, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi,Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.

KÜRKMAN, Garo, (2005), Toprak, Ateş, Sır Kütahya Çini ve Seramikleri, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını 1, İstanbul.

SAYIM, Ferhat ve AYDIN Volkan, (2011), "Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S.29, Kütahya.

SEVİMLER, Sevda, vd., (2011), "Toplam Kalite Yönetiminin Unsurları ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Eskişehir Örneği", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

TÜRK İNŞAAT SEKTÖRÜNDE (TOKİ'NİN) YERİ VE ETKİSİ*

Rana EŞKİNAT
Doç. Dr.,Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, reskinat@anadolu.edu.tr

ÖZET: Aşağıdaki çalışma, inşaat sektörünün en önemli aktörlerinden biri olan Toplu Konut İdaresini (TOKİ) incelemektedir. TOKİ'nin ortaya çıkış süreci ve bugün geldiği nokta değerlendirilmektedir. TOKİ, Türkiye'nin yaşamakta olduğu toplumsal dönüşüm ve kapitalizme entegrasyon süreci ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. TOKİ çeşitli boyutları ile incelendikten sonra Cumhuriyet döneminin barınma ihtiyacının giderilmesine yönelik devlet politikası, 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere alt dönemler halinde ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Endüstriyel Ekonomi; Yapı-Davranış-Performans Analizi; İnşaat Sektörü; Sosyal Konut; Konut Politikası; TOKİ

PLACE AND EFFECT OF (TOKI) IN THE TURKISH CONSTRUCTION SECTOR

ABSTRACT: This paper focused on one of the major actors of Turkish construction sector, TOKİ. Emerging of TOKİ and its present position in the construction sector will be evaluated. TOKİ will be examined in relation with social transformation and integration of Turkish society to the capitalist world economy. After examining of TOKİ with various respects, public dwelling policy of Turkey will be discussed in two separate parts: Before 1980 and after 1980.

Key words: Industrial Organization; Structure-Behaviour-Performance Analysis; Construction Sector; Social Housing; Housing Policy; TOKİ

BARINMA SORUNU

Çok sayıda karmaşık faaliyetler bütünü olarak değerlendirebileceğimiz inşaat sektörünün, en önemli faaliyet alanlarından birisi, konut üretimidir. Dünya kurulduğundan beri tüm toplumların vazgeçilmez ihtiyaçlarından biri olan konut, en yalın anlamıyla insanların barınma ihtiyacını karşılayan, uzun ömürlü, fiziksel bir mekân olarak tanımlanmaktadır (Berberoğlu ve Teker, 2005: 59). 1995 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat II Zirvesinde ve benzeri pek çok uluslar arası ya da ulusal tartışma ortamlarında, barınma hakkının, temel insan haklarından olduğu genel kabul görmüş bir gerçektir.

Veriler, Türkiye'de gerçekleştirilen konut arzının, konut talebini karşılamaya yetmediğini göstermektedir. Türkiye gibi kalkınma ve gelişme çabası içinde olan pek çok ülkede, konut açığı ve buna bağlı olarak konut sorunu bulunmaktadır. Ancak konut sorununun, barınma sorunu olarak ifade edilmesi ve bu sorunun çözümünde, en önemli rolün toplumsal refahı arttırmakla görevli devlet tarafından oynanması istenmektedir (İMO, t.y. : 2). Sosyal devlet olmanın gereği olarak, barınmanın temel bir insan hakkı olması gerçeğinden yola çıkarak sağlıklı, güvenli, yaşanabilir konutların bedelsiz olarak ihtiyaç sahiplerine verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Buğra (2003: 16), liberalizmin kalesi durumundaki ABD gibi gelişmiş ülkelerde bile, konut sektörünün piyasaların tarafsız işleyişine bırakılamayacak kadar hassas, ahlâki bir ekonomik faaliyet olduğunu ifade etmektedir. Hasol (1992: 41), her yıl

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri komisyonunca kabul edilen (1001E16) no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.
Econ Anadolu 2011 Post Crisis Dynamics başlıklı uluslar arası konferansta sunulmuştur.

yaklaşık 400000 konut üretilmesi gereken ülkemizde, gerekenin ancak yarısının üretilebilmesini, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorun olarak görmektedir. Peynircioğlu ve Üstünışık (1994) ise gecekondu nüfusunun kentsel nüfus içinde %40'lara; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde ise % 70'lere varmasına dikkat çekerek, barınma sorununun boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Gelişmiş Batı ekonomilerinde, konut sektörü, özellikle ikinci dünya savaşından sonra gelişme sürecinin belirlenmesinde lokomotif rol oynamış ve merkezi ve yerel otoritelerin sıkı denetimine tabi olarak yürütülmüştür; günümüzde de denetlenerek yürütülmekte olan bir faaliyettir (Buğra, 2003: 12). Ülkemizde ise, 1982 Anayasası'nın 57. maddesinde " Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler" şeklinde konunun önemi ifade edilmiştir. Sözü edilen Anayasa maddesine karşın Türk devletinin, dar gelirlilere barınma hakkının sağlanması ile ilgili tarihsel yaklaşımı ve bu konudaki politikasının ya da politikasızlığının yol açtığı çarpık kentleşme ile ilgili performansı eleştiri konusu olmuştur.

Türkiye'de çarpık kentleşmenin önlenmesi ve konut ihtiyacının karşılanması için çok sayıda kanun ve yönetmelik çıkarılmıştır. Peynircioğlu ve Üstünışık (1994: 3) bu kanunlardan bir kısmını aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1930 yılında çıkarılan 1580, 1948 yılında çıkarılan 5218, 1949 yılında çıkarılan 5431, 1950 yılında çıkarılan 5656, 1953 yılında çıkarılan 6188, 1959 yılında çıkarılan 7167, 1966 yılında çıkarılan 775 ve 1984 yılında çıkarılan 2985 sayılı kanunlar.

Yukarıda sıralananlar dışında 1961 Anayasası'nın 19. Maddesi, dar gelirlilerin sağlıklı koşullarda barınma gereksinimlerinin karşılanması görevini devlete yüklemiştir (Tekinel ve Güvercin, 2000: 9). Sözü edilen yasalara ek olarak 1984 yılında Konut Fonu'nun oluşturulması da barınma sorununun çözümüne yönelik atılan önemli bir adımdır. Böylece bu çalışmanın esas inceleme konusu olan Toplu Konut İdaresi (TOKİ)' nin temelleri atılmıştır.

TOKİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

TOKİ'nin izine ilk kez rastladığımız 1980'li yıllar iktisat politikalarında dönüşüm açısından gerek dünyada gerek Türkiye'de devrim niteliğinde gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Williamson tarafından Washington Mutabakatı olarak listelenen Neo-liberal iktisat politikaları, kapitalizmin iki önemli uluslar arası kuruluşu olan IMF ve Dünya Bankası eliyle gelişmekte olan ülkelere ısrarla önerilmektedir (Rodrik, 1996: 9). 1970'li yılların ortalarında patlak veren petrol fiyat artışlarının, borç batağına sapladığı Türkiye gibi ülkelere ise bu politikalar neredeyse dayatılmaktadır.

Geri planda, iletişim bilişim devrimi olarak ifade edilen teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmakta olan küresel dünya ekonomisinin kurallarının, IMF ve Dünya Bankası eliyle tüm ülkelere dayatılması yatmaktadır. Yeni teknoloji, zaman ve mekân farkının yok olduğu bir dünya yaratmaktadır. İktisat teorisinin, sermaye, emek, girişimci, toprak olarak sıraladığı üretim faktörleri arasına yeni giren bilgi, en önemli üretim faktörü olarak ön plana çıkmaktadır. Bundan böyle gerekli bilgiye ulaşabilen, bilgiyi depolayabilen, bilgiyi işleyebilen ve ışık hızı ile iletebilenler, dünya gelirinden pay alma yarışında ön plana geçeceklerdir. Herhangi bir şeyin küresel olması için semboller aracılığı ile iletilebilmesi gerekmektedir. Sıraladığımız üretim faktörleri içinde ise bilgi ve sermaye bu anlamda en küresel üretim faktörleridir. Günümüz teknolojisinde, paramızı, bilgisayar tuşlarına basarak, teknolojik anlamda sisteme dâhil olan ülkeler arasında ışık hızı ile dolaştırabiliriz. İşte uluslar arası sermaye, teknolojinin sunduğu bu olanakları kullanmak, sınırsız ve engelsiz bir dünya ekonomisinde ortaya çıkabilecek kâr fırsatlarından yararlanmak istemektedir. Ancak oyunun kurallarına göre oynanması gerekmektedir. Ulusal finans piyasaları, uluslar arası finansal piyasanın alt piyasaları haline gelmeli ve sermaye ülke piyasaları arasında serbestçe dolaşabilmelidir. Neo- liberal iktisat politikaları, Asya'dan, Latin Amerika'ya ve Afrika'ya hatta en kapalı ekonomilerden Çin'e, Hindistan'a ve SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu'na kadar,

dünyanın geniş ülkeler yelpazesinde çeşitli derecelerde devreye girmiştir. Türkiye de Neo-liberal ekonomik politikaların laboratuar ülkelerinden birisidir.

1980 yılı, Türkiye Ekonomisi açısından milât olarak tanımlanabilecek bir yıldır. 12 Eylül askeri darbe döneminin özgün şartlarında toplumsal hayat bir bütün olarak yeni sürece uyumlu hale getirilmiştir. 1980 öncesinin ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilmiş, 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte peş peşe devreye sokulan liberasyon politikaları ile küresel dünya ekonomisine entegrasyon süreci hız kazanmıştır. 1989 yılında, sermayenin serbest dolaşımına izin veren 32 sayılı kararla, Türkiye, tamamen dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. TOKİ' nin kuruluşu, uluslar arası finansal sermayenin Türkiye'ye serbest girişinin, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının ve devletin ekonomik faaliyetlerdeki üretici, tüketici ve düzenleyici rolünün azalarak, özel sektörün ön plana geçişinin gerçekleşmekte olduğu bir döneme denk gelmiştir. Küresel dünya ekonomisinden gelen sinyaller doğrultusunda, Türkiye'de hızlanan toplumsal dönüşüm, artan sanayileşme, farklılaşan talep ve daha lüks konutlarda oturma isteğine bağlı olarak, inşaat sektörüne ayrılacak arsa ve finansman potansiyelini yükseltmek ve inşaat sektöründeki faaliyetin daha büyük sermaye gruplarının eline geçmesini örgütlemek üzere TOKİ gibi bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuştur.

Devlet pek çok alanı boşaltırken, inşaat sektöründe, TOKİ gibi kamusal bir aktörün, dev adımlarla yükselişi dikkat çekici bir gelişmedir. Bu nedenle çalışmamız, TOKİ' nin inşaat sektöründeki kuruluş nedenlerini, yükselişini ve etkisini ele almaktadır. İnşaat sektörüne, Endüstriyel İktisat Teorisinin (Yıldırım, vd.,2009), piyasa yapısı, piyasa davranışı ve piyasa performansı analizi çerçevesinde bakarak, Türkiye inşaat sektörünün küresel gelişmelere tepkisi; sektörün, uluslar arası, bölgesel, ulusal ve yerel bağlantıları; sektör içindeki rekabet ortamı; firmaların birbirleriyle ve TOKİ ile ilişkileri kavranmaya çalışılacaktır. İnşaat piyasasının TOKİ dâhil olmak üzere üretici firmaları arasındaki ilişkiler, firmaların ve TOKİ'nin sergilediği davranışlar ve piyasa performansıyla ilgili, diğer bir deyişle başarı ya da başarısızlıkla ilgili sonuçlar üzerinde durulacak, etkin ve verimli bir inşaat sektörü faaliyetinin yürütülmesine yardımcı devlet politikası ne olmalıdır sorusuna cevap aranacaktır. Bu amaçla öncelikle TOKİ'nin 2000li yıllardaki yeniden yapılanma süreci ele alınacak ve TOKİ çeşitli boyutlarıyla incelenecektir. İnşaat sektörü ile ilişkilendirilerek, sürecin sonuçları, devlet politikası örneği olarak değerlendirilecektir.

TOKİ'NİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE AMACI

1980li yıllarda, merkezi otorite üzerinde arsa arzı ile ilgili yasaların gevşetilmesi ve toplu konut talebine izin verilmesi yönünde yoğun baskı bulunmaktaydı (Keyder, 2006:187). Yerel belediyelere, kendi beldelerindeki kaçak yapılaşmanın hukuki statüsünü normal hale getirebilmeleri için daha yüksek özerklik tanınması da arsa ile ilgili yasaların gevşetilmesi sürecini hızlandırmıştır. 3194 sayılı İmar Yasası, merkezi yönetimin imar planları üzerindeki onaylama yetkisini kaldırmıştır (Aydınlı, 2004:176-177). Bununla birlikte Yasa; Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na, kamu yapıları ile ilgili imar planı ve değişiklikler; genel yaşamı etkileyen afetler; toplu konut uygulaması ya da gecekondu yasasının uygulanması için gereken planlar nedeniyle yetki vermiştir. Ayrıca birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar planlarında; içinden ya da civarından havayolu, denizyolu, karayolu geçen yerlerdeki imar ve yerleşme planlarının tamamında ya da bir kısmında, belediye ile işbirliği yaparak plan yapma, yaptırma ya da değiştirme yetkisi tanımıştır. İmar planlarının yapılması ve onaylama yetkisinin belediyelere verilmesi, yerel demokrasi açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Ancak, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bazı konularda imar yapma ve onaylama yetkisinin verilmesi, yerel demokrasi ve özerklik açısından tartışmalar yaratmaktadır.

Türkiye'de konut sorunu, özellikle kentleşmenin yoğunlaştığı 1960'lı yıllardan itibaren ülke gündeminde önemli yer tutmakla birlikte sabit sermaye yatırımları içinde konut üretimi dalgalı bir seyir takip etmiştir. 1980'li yılların başında konut üretiminin sabit sermaye yatırımları içindeki payının yine azalma eğilimine girmesi, 1984'ten sonra sektöre ayrılan kaynakların arttırılmasına ve yeni önlemler alınmasına neden olmuştur. Bu önlemlerden biri de, özel konut yatırımlarının desteklenmesi için Toplu Konut Fonu'nun oluşturulmasıdır. Bu Fon sayesinde konut yatırımlarının payı 1980lerin başındaki % 16 düzeyinden, %21'e yükselmiştir.

1980'lerin başında Toplu Konut Fonu'ndan önce var olan konut finansman modeli "Kamu Konut Fonu'nun" amacına hizmet etmemesi ve konut sorununun büyümesi yanında inşaat sanayinin de bunalıma girmesi üzerine, bunalımın aşılması için 1984 yılında, 2985 sayılı yasa ile " Toplu Konut Fonu" kurulmuştur (Aydınlı, 2004: 178-180). Bu Fon, Başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olan "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdare Başkanlığı" bünyesinde çalışmaya başlamıştır. 1987 tarihine kadar Fonun karar organı "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu" olmuş, bu tarihte Kurul kaldırılarak görevleri Yüksek Planlama Kurulu'na geçmiştir.

1990 yılında, 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerle, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, "Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresi" olarak iki ayrı tüzel kişilik haline getirilmiş ve Toplu Konut Fonu ile ilgili Yüksek Planlama Kurulu'nda bulunan tüm yetkiler Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na geçmiştir.

Fon'un başlangıç amacı; konut gereksiniminin sağlanması, konut inşaatını yapanların uyacağı usul ve esasların düzenlenmesi, ülke koşul ve olanaklarına uygun endüstriyel inşaat, teknikler, araç ve gereçlerin geliştirilmesi ve devletin yapacağı desteklemelere aracı olunması şeklinde ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle TOKİ'nin amacı, devletin konut ihtiyacının karşılanması doğrultusunda, kamunun yapacağı yatırımlara ya da kamu dışı yatırımlara vereceği desteğe ve inşaat şirketlerinin çalışma esaslarının düzenlenmesine ilişkindir.

Toplu konut Fonu'nun başlangıçtaki kullanım alanları; bireysel ve toplu konut kredisi, konut kredisi faiz sübvansiyonu, toplu konut yerleşim alanlarına arsa sağlanması, turizm alt yapıları, okul, karakol, ibadethane, sağlık tesisleri, spor tesisleri, çocuk parkları ve benzeri tesisler, araştırma ve konut sektörü sanayini teşvik için yatırım işletme kredisi olarak belirlenmiştir. 1987' de yapılan değişiklikle, bu alanlara postane, iş ve istihdam yaratmak üzere esnaf ve sanatkârlara ait iş yerleri, küçük sanayi teşebbüslerinin kredi yoluyla desteklenmesi ve afet hizmetlerinin karşılanması eklenmiştir. 1990 yılından itibaren ise, bunlara şehit olanlar ile barışta ve olağanüstü hallerde yapılan tatbikat ve manevralar sırasında hayatını kaybedenlerin dul eşine, eşi hayatta değil ya da evlenmişse maaşa bağlanmış çocuklarına müştereken, bunlar bulunmadığı takdirde bakmakla yükümlü olduğu anne babasına konut sahibi yapmak amacıyla faizsiz kredi verilmesi eklenmiştir. Toplu konut Fonuna bunların dışında yasalarla başka bir takım görev ve yetkiler de verilmiştir.

Toplu Konut Fonu, 1993 yılına kadar Genel Bütçe kapsamı dışında bağımsız bütçe ve kendi yasal gelirleri ile faaliyetlerini sürdürmüş, ancak 1993 yılından sonra Genel Bütçe kapsamına alınmıştır. 1984-1993 yılları arasında, Toplu Konut Fonu'ndan 877.984 adet konut finansman desteği sağlanmıştır.1993-1999 yılları arasında ise bu sayı 252.117 adet konuta gerilemiştir (TOKİ,2002).

1984-1992 yılları arasında Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın konut üretimindeki payı, yapı ruhsatlarına göre değerlendirildiğinde % 25 iken, 1993-1999 yılları arasında bu oran %8'lere gerilemiştir.

Yapı kullanma izin belgelerine göre değerlendirildiğinde ise 1984-1992 yılları arasında % 49 olan idare payı, 1993-1999 yılları arasında % 7'lere gerilemiştir.

Fon'un Genel Bütçe kapsamına alınmasıyla başlayan kaynak kaybı, zaman içinde Fon uygulamalarının sektöre sağladığı finansman katkısının aynı ölçüde azalmasına yol açmıştır (TOKİ, 2002). Fonun, konut sektörüne yaptığı finansman katkısındaki yıllar itibariyle görülen azalma, bu idarenin, genel bütçe içinde değil, özerk ve kendi bütçesi içinde varlığını sürdürme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 20.6.2001 tarih ve 4684 sayılı Kanunla Toplu Konut Fonu tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Hâlihazırda, Toplu Konut İdaresi gelirleri, gayrimenkul satış ve kira gelirlerinden, kredi geri dönüşlerinden, faiz gelirlerinden ve bütçe ödeneklerinden oluşmaktadır (www.toki.gov.tr/,30 Nisan 2011,saat 2.22).

1980 sonrasında Fordist toplu konut uygulamaları liberal politikalarla değişikliğe uğramış, toplu konut sisteminin yanında bireysel konut sistemi de ön plana çıkmaya başlamıştır. 1981 tarih ve 2487 sayılı Toplu Konut Yasası'nı ikame eden 1984 tarih ve 2985 sayılı Toplu Konut Yasası, hem Toplu Konut Fonu sistemini, hem de bireylere konut kredisi olanağını getirmiştir. Bu çerçevede 1980'lerden sonra özellikle büyük şehirlerin çevresinde farklı tip ve büyüklükte kooperatif yapımı yoğunlaşmıştır. Yeni düzenlemede Fon'dan kredi alabilecek konutlar için büyüklük sınırı 100 metrekareden 150 metrekareye çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle bireysel tercihler daha fazla dikkate alınarak ev satın alacaklara, evin büyüklüğü konusunda seçim yapma şansı tanınmıştır.

Yukarıda rakamlarla ifade edildiği gibi TOKİ, 1990lı yılları kısmen atıl geçirmiştir. 2002 yılında tek parti olarak iktidara gelen AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi), 1998 yılından beri Türkiye ekonomisini yakın takibe almış olan IMF ve Dünya Bankası kanalıyla önerilen Neo-liberal politikalara işlerlik kazandıran yapısal uyum reformlarına devam etmiştir. Uluslar arası sermayenin, dolayısı ile küresel kapitalizmin gereksinim duyduğu yasalar birbiri peşi sıra Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilmiştir. Yerel yönetim ve kentsel dönüşüm politikaları, 2B arazilerine yönelik yasal düzenlemeler çerçevesinde atılan adımlarla uluslar arası sermayenin talebine cevap verilmiştir.

AKP hükümetinin 2003 acil eylem planı çerçevesinde konut seferberliği ilan edilmiş, alt gelir gruplarını ve yoksulları kira öder gibi taksitlerle ev sahibi yapmak ve işsizlere iş bulmak söylemi ile TOKİ yeniden yapılandırılmış ve neredeyse sınırsız yetkilerle donatılmıştır.

TOKİ İle İlgili Yasalar

TOKİ'nin çalışma esaslarını, yetki ve sorumluluklarını belirleyen, aslında genişleten yasal düzenlemeler, birbiri ardına gerçekleştirilmiştir (İMO, TOKİ Raporu). 2002 yılında, Toplu Konut İdaresi Kaynaklarının Kullanım Şekline İlişkin Yönetmelik, TOKİ'nin görev alanlarını, turizmden, küçük sanayi işletmelerine, eğitimden, sağlığa kadar genişletmiştir. 6 Ağustos 2003 tarihinde 4966 sayılı Kanunla TOKİ'ye, konut sektörü ile ilgili şirketler kurmak veya şirketlere ortak olmak, yurt içinde ya da yurt dışında doğrudan ya da iştirakleri aracılığı ile konut uygulamaları yapmak ve kaynak sağlayarak kâr amaçlı projeler geliştirmek hakkı verilmiştir. 2004 yılında çıkan 5273 sayılı Kanunla Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün görev ve yükümlülükleri TOKİ'ye devredilmiştir. Böylece TOKİ her türlü kamu kaynaklarını kullanan, hemen her alanda yatırım yapan dev bir şirket haline gelmiştir. Kamunun pek çok alanı boşalttığı bir zaman diliminde TOKİ girişimci bir kamu kurumu olarak, tüccar- devlet ilişkisinde özel bir yere sahip olmuştur.

Toplu Konut Müsteşarlığı'nın ve Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün kapatılması ile TOKİ'nin kamu denetimi dışında kalmasını sağlayan süreç başlatılmıştır. Sonraki aşamada TOKİ, Kamu İhale Kanununun kapsamı dışına çıkarılmış ve mali açıdan Sayıştay'ın da denetiminden çıkarılarak geriye sadece Devlet Denetleme Kurulu bırakılmıştır.

TOKİ'ye altın çağını yaşatan asıl gelişme kentsel dönüşüm projeleri olmuştur. 5 Mayıs 2004 tarihli 5162 sayılı Kanun ile TOKİ gecekondu dönüşümü uygulamalarında kamulaştırma ve imar planı yapma yetkisi ile donatılmıştır. 16 Haziran 2005 tarihli, 5366 sayılı, Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun da TOKİ'nin yetkilerine, yetki katmıştır. 2007 yılında çıkarılan, 5069 sayılı Yasa ile 775 sayılı Gecekondu Kanununda değişiklik yapılarak, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın tüm yetkileri TOKİ'ye devredilmiştir. Tüm bunların üstüne Hazineye ait araziler bağlı oldukları Bakan ve Maliye Bakanının teklifi ve Başbakanın onayı ile bedelsiz olarak TOKİ'ye devredilebilir kabul edilmiştir.

İnşaat Mühendisleri Odasının raporunda ve TOKİ'nin web sitesinde, TOKİ ile ilgili yasal düzenlemelerin tümü sıralanmaktadır. Düzenlemeler sonucunda, kurumsallaşma süreci fiziki, hukuki vb. açıdan tamamlanmış olan TOKİ adeta yatırımcı bakanlık çapında devasa güce sahip bir kamu kurumu (şirket) olarak ticari faaliyetini ve ekonomik hacmini genişleterek bugünlere kadar ulaşmıştır.

TOKİ'nin İdari Yapısı

TOKİ'nin organizasyon şemasında, başkan, Toplu Konut İdaresinin en üst karar alma ve yürütme organı olarak yer almaktadır. Kurumda, 1984 yılından başlamak üzere sırasıyla, Vahit Erdem, Ökkeş Özuygur, Can Cangır, Oktay Ural, Yiğit Gülöksüz, Hamdi Karadaş, M. Kemal Ünsal, Kâmil Uğurlu ve R.Tuna Turagay başkanlık görevinde bulunmuşlardır. 2002 yılının Aralık ayında başkanlığa gelen Erdoğan Bayraktar, 12 Haziran 2011 seçimlerindeki adaylığı nedeniyle başkanlığı bırakmıştır. 11 Mart 2011 tarihinden itibaren başkanlığa Ahmet Haluk Karabel vekâlet etmiş ve daha sonra atanmıştır.

TOKİ'nin Görev ve Yetkileri

TOKİ'nin web sitesindeki tanıtım bölümünde 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile verilen görev ve yetkiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Devlet garantili ve garantisiz iç ve dış tahviller ile her türlü menkul kıymetler çıkarmak
- Yurt içi ve yurt dışından, Toplu Konut İdaresi'nce kullanma alanlarında yararlanmak üzere kredi almaya karar vermek
- Konutların finansmanı için bankaların iştirakini sağlayacak tedbirleri almak, bu amaçla gerektiğinde bankalara kredi vermek, bu hükmün uygulanmasına ilişkin usulleri tespit etmek
- Konut inşaatı ile ilgili sanayi veya bu alanlarda çalışanları desteklemek
- Özellikle kalkınmada öncelikli yörelerde bulunan konut inşaatıyla ilgili şirketlere iştirak etmek
- Gerektiğinde her çeşit araştırma, proje ve taahhüt işlemlerinin sözleşmeyle yaptırılmasını temin etmek
- Kanunlarla ve diğer mevzuatla verilen görevleri yapmak

AKP'nin acil eylem planında konut üretimi ve planlı kentleşmenin birlikte ele alınacağı açıklanarak konut seferberliği ilan edilmiş ve bu çerçevede 6.08. 2003 tarih ve 4966 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle, yukarıda sözü edilen 2985 sayılı kanunla tanımlanan görevlere aşağıda sıralanan yeni görevler ilave edilmiştir:

- Konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek
- Ferdi ve toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekondu alanlarının dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak
- Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, altyapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak
- İdareye kaynak sağlanmasını temin için kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak
- Doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, altyapıları ile birlikte inşa etmek, teşvik etmek ve desteklemek

Diğer bir yenilik ise Toplu Konut İdaresi'nin, uygulama yaptığı bölgelerde birim kurabilme ve gerektiğinde bu birimlerde valilik, belediye ve diğer kamu kurumları personelinden geçici görevli istihdam etme yetkisine sahip olmasıdır.

TOKİ'nin Faaliyetleri

TOKİ'nin web sitesinde, ortaya çıkış yılı olan 1984'ten bu yana gerçekleştirilen faaliyetler özetlenmektedir. 1984 ve yeniden yapılanma sürecinin başlangıcı olan 2003 yılı arasında geçen 19 yıl boyunca, Toplu Konut Fonu'nun imkânlarına, Emlâk Kredi Bankası'ndan devralınan 7.852 konutun ilave edilmesi ile 43.145 konut üretimine

ulaşılmış olduğu bildirilmektedir. Aynı dönemde kredi desteği sağlanan konut sayısı ise 940 bin olarak ifade edilmiştir. 940 bin konutun, 549 bininin 1989 sonuna kadar geçen ilk beş yılda gerçekleştirilmiş olduğu hesaba katılırsa 1990lı yıllarda fonun oransal olarak atıl kaldığına dair iddialara destek bulunabilir.

AKP'nin acil eylem planı ifadesiyle başlatılan konut seferberliği yıllarını kapsayan 2003-2010 yıllarına ait faaliyetler ise aşağıda gruplandırılarak özetlenmektedir. 2003-2010 döneminde 81 il, 800 ilçe, 1.945 şantiye'de yürütülen inşaat faaliyetleri sonucunda 491.225 konut üretilmiştir. Üretilen konutların:

196.880'i dar ve orta gelir grubuna
135.972'si alt gelir grubuna ve yoksullara
54.930'u gecekondu dönüşümüne
17.985'i afet konutlarına
3.907'si (35 Köyde) tarım köy uygulamalarına, yöneliktir.

Dolayısı ile toplam 409.674'ü sosyal konut niteliğindedir.
81.551'i ise kaynak geliştirme (58.003'ü Emlâk Konut G.Y.O) uygulamasıdır.

Yerel yönetimlerle ortaklaşa yürütülen büyük kapsamlı Kentsel Yenileme Programı doğrultusunda, 256 projede toplam 184.857 konutluk gecekondu dönüşüm çalışmaları yapılarak, 115 bölgede 54.930 konutluk uygulama başlatılmıştır. Bunlardan31.713 konut tamamlanmıştır.

Sosyal donatı kapsamındaki faaliyetler aşağıda sıralanmaktadır:
692 okul (lise, ilköğretim ve anaokulu) (20.383 derslik), 771 spor salonu, 37 kütüphane, 421 ticaret merkezi, 94 hastane, 87 sağlık ocağı, 353 cami, 67 yurt ve pansiyon (17.076 kişilik), 23 sevgi evi (199 bina), 17 engelsiz yaşam merkezi (165bina) inşaatları başlatılmış ve büyük ölçüde tamamlanmıştır.

İhale, proje, hak ediş, satış, tahsilât, istihdam ile ilgili bilgiler aşağıda sıralanmaktadır:
Yatırım maliyeti 35 milyara yaklaşan 3000 ayrı ihale gerçekleştirilmiştir.
Toplam 19 milyar TL. hak ediş ödemesi yapılmıştır. Gelir paylaşımı projeleriyle birlikte hak ediş bedeli 22 milyar TL'ye yükselmektedir.
Satışa sunulan 419 bin konuttan 382 bin adedi satılmıştır.
Hasılat paylaşım modeliyle yapılan 83.404 konuttan elde edilecek 9.6 milyar TL. gelirden 4.7 milyar TL'si tahsil edilmiştir.
Bu uygulamalarla doğrudan ve dolaylı olarak 800 bin kişilik istihdam sağlanmıştır.
354 bin konut, sosyal donatıları ve çevre düzenlemeleri ile birlikte bitirilmek üzeredir.
Tarihi dokunun yenilenmesi ve korunmasına yönelik tescilli taşınmaz kültür varlıkları için toplam 303 projeye 16 milyon TL kredi açılmıştır.173 proje tamamlanmıştır.
Yukarıda özetlendiği gibi TOKİ, toplu konut; kâr amaçlı yatırımlar; tarım köy uygulamaları; afet konut projeleri; kentsel dönüşüm projeleri; göçmen konutları; sosyal projeler; arsa üretimi, kredi desteği, kaynak yaratmaya ve geliştirmeye dönük projeler gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.

TÜRK İNŞAAT SEKTÖRÜNDE TOKİ' NİN YERİ VE ETKİSİ

Bu bölümde, inşaat sektörünün alt birimi olan konut piyasası üzerinde yoğunlaşacağız. Geri planda Endüstriyel Ekonomi Teorisinin "piyasa yapısı, piyasa davranışı, piyasa performansı" ilişkisini kurmaya çalışarak, konut piyasasının aktörlerine ve kurumlarına bakacağız. Piyasa yapısını; arz talep koşullarının zaman içinde nasıl değiştiğini, piyasanın üreticileri ve tüketicileri arasındaki ilişkiyi, üreticilerin içinde bulunduğu rekabet koşullarını ve devletin piyasa yapısının ortaya çıkışındaki rolünü anlamaya çalışarak inceleyeceğiz. Piyasa davranışını; kullanılan üretim teknolojisi, girdilerin organizasyonu ve elde edilmesi, sermaye sağlamak için başvurulan

yöntemler, işbirlikleri ya da yıkıcı rekabet gibi davranışsal olduğuna inandığımız değişkenler açısından inceleyeceğiz. Piyasa performansını ise var olan yapının yol açtığı davranışların bir sonucu olarak ortaya çıkan; ürünün kalitesi, topluma erişilebilir fiyattan konut sağlanması, kârlılık, kentleşme, refah artışı, barınma ihtiyacının karşılanması gibi başarı göstergeleri yardımıyla değerlendireceğiz. Bu yaklaşım bağlamında, Cumhuriyet tarihimiz boyunca uygulanmakta olan barınma ihtiyacının karşılanmasına yönelik devlet politikasını, özellikle TOKİ'nin inşaat sektöründeki yerini ve etkisini anlamaya çalışarak değerlendireceğiz. Tüm bu ilişkileri, Türkiye'nin kapitalizme entegrasyon olarak isimlendirebileceğimiz toplumsal dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak sorgulayacağız. Türkiye ile ilgili pek çok ekonomik, sosyal, politik, kültürel araştırmada benimsenen bir yaklaşımla yola çıkacağız ve inşaat sektöründeki faaliyetleri 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki tarihsel dönem içinde inceleyerek nereden gelip nereye gittiğimizi anlamaya çalışacağız.

1980 Öncesi Konut Piyasası

Türkiye'de inşaat sektörünün zorunlu girdisi olan toprağın önemli bir kısmı devlete aittir. Türkiye'nin coğrafi alanının yaklaşık üçte ikisinin 1990lı yılların sonunda dahi devlet mülkiyetinde olduğundan söz edilmektedir (Keyder, 2006:173).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında en büyük toprak sahibi olarak devletin izlediği konut politikası, konut piyasasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Kuruluş yıllarında modern Türk evinin nasıl olması gerektiği yönünde mecliste yoğun tartışmaların yapılması dönemin mimarlarını umutlandırmıştır. Modern Batı toplumlarının planlı kentleşme yaklaşımının benimseneceğine dair işaretler bulunmaktadır. Ancak tartışmalar sonucunda gelinen noktada, devletin konut üretimine yaklaşımı kamu çalışanları ile sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin kuruluşunda konut sorunu sadece devlet memurları için, başka kesimler tarafından taklit edilmesi beklenen örnek konutlar inşa etmek şeklinde algılanmıştır (Buğra, 2003: 16-17). Bu yıllarda, Ankara'nın imarı için getirtilen, Alman kent plancısı Herman Jansen'in, dar gelirlilerin konut gereksinimine cevap vermek üzere, büyük bir alanın kamulaştırılması ile ilgili önerisi dikkate alınmamış, göz ardı edilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar kentsel nüfus hemen hemen sabit kalmıştır. Kamu arazisinin satın alınması yönünde basınç yaşanmamıştır. Ancak, 1950'li yıllarla birlikte, itici, iletici ve çekici güçlerin tetiklediği bir nüfus hareketliliği başlamıştır. Nüfus artışı ve traktör kullanımının yaygınlaşması gibi gelişmelere bağlı olarak köy yaşantısının beklentilere cevap verme yeteneği azalmış, köyden kente itici güçler harekete geçmiştir. Haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler iletici güçleri devreye sokmuş; 1950'lerin ilk sanayileşme çabaları ise kentlerin cazibesini arttırarak insanları çekmiş ve göçü göze almalarına neden olmuştur.

İstanbul'da yaşanan nüfus patlaması göçün yol açacağı sonuçların habercisidir. 1950 yılında 1 milyonu aşan nüfus, 1970'te 3 milyon, 1975'te 4 milyon, 1985'te 6 milyon, 1995'te 9 milyona ulaşmış yıllık %4 ,%5lik bir hızla artmıştır. Kent içi arazinin potansiyeli 2. Dünya Savaşı sonrası kente akan devasa boyutlardaki göç dalgasının ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır.

Köyden kente gelen yoksul insanların barınma gereksinimine nasıl cevap verilecektir? En büyük toprak sahibi olarak devlet nasıl bir konut politikası izleyecektir? Araziye olan talep artışı karşısında devletin atacağı adımlar önemlidir. Devlet nasıl bir piyasa davranışı izleyecektir? Keyder, bu konuda çeşitli alternatifler sıralamıştır (2006:175-176):

- İşgal tehdidi altındaki kamu topraklarının etkin yasaklarla korunması
- Çözümün kapitalist piyasaya bırakılarak, toprağın en yüksek fiyatı verene satılması
- Toprağın sübvansiyonlu fiyatlarla bireylere ya da kooperatiflere aktarılması
- Bir kamu şirketinin kiralık konutlar üretmesi

Sözü edilen alternatif politikaların varlığına rağmen 1950'li yıllarda tercih edilen yaklaşım, popülist himayecilik ilişkilerinin yarattığı atalet olmuş ve kent dışındaki kamu arazilerinin göçmenler tarafından işgaline göz yumulmuştur. Böylece çok temel barınma ihtiyacının karşılanmasında kendi başlarına bırakılan yoksul insanlar çözüm olarak gecekonduyu icat etmişlerdir. Göçmen, evini kent çeperlerindeki kamu arazisi üzerine, derme çatma malzemelerle, kendisi yapmıştır. Tıpkı Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki benzerleri gibi Türk gecekondusu da en temel barınma ihtiyacının karşılanmasında formel dağıtım mekanizmalarının yetersizliğini gideren bir ihtiyaç karşılama biçimi olarak ahlâki açıdan meşru kabul edilmiştir (Buğra, 2003: 105-106). Mantar gibi biten gecekondu bölgeleri mülkiyet haklarının çiğnenmesi ile ilgili bir sorun olarak ele alınmamış daha çok toplumsal bir sorun olarak algılanmış ve meseleye hep dar gelirli gruplar için konut projeleri önerileriyle yaklaşılmıştır (Buğra, 2003: 107).
Cumhuriyetin kuruluş yılları, aynı zamanda, kurtuluştan sonra girişilen büyük bir toplumsal dönüşüm sürecidir. Modernleşme, sanayileşme, kentleşme hedeflerine ulaşma yolunda benimsenen iktisat politikası 1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme olarak netleşmiştir. İthal ikameci sanayileşme göçmenlerin tamamının formel istihdamını sağlayacak bir ekonomik kapasite yaratamamıştır. Yine de göçmenler iş bulabilmiş ve hızla büyümekte olan enformel sektöre katılmışlardır. Böylece konutların yasadışı (kaçak) statüsü çoğunlukla istihdamın yasadışı (kayıt dışı) niteliğine denk düşmektedir (Keyder, 2006: 180).

İthal ikameci sanayileşmenin yol açtığı ekonomik faaliyete dâhil olan ve giderek zenginleşen orta sınıf ise dayanıklı tüketim mallarına hücum etmektedir; bu mallara uygun büyük mutfak ve banyolara sahip apartmanlara olan talepte patlama yaşanmaktadır. Orta sınıf konut talebi, tartışmasız olarak özel mülkiyet olan (veya o hale getirilen) topraklar üzerinde inşa edilmektedir. İnşaatlar genellikle küçük müteahhitler tarafından yapılmaktadır. Girdileri örgütleyecek kadar sermayeye sahip olan müteahhitler arsa sahibi ile kat karşılığı anlaşmakta ve işletme sermayesi sağlayabilmek amacı ile daha temel atma aşamasında daireleri satmaya çalışmaktadır. Sat-yap olarak isimlendirebileceğimiz bu sistem hem müteahhitlerin işe az sermaye ile başlamasına izin vermekte hem de konut kredi mekanizmasının bulunmadığı ortamda kat sahibi olmak isteyen orta sınıf alıcılara iki üç yıl taksitle ev sahibi olma fırsatını sunmaktadır.

Orta sınıfların kat sahibi olmalarına yardımcı diğer bir mekanizma ise konut kooperatifleridir. Bu sınırlı bir olanaktır. Genellikle meslek sahibi olanlar ya da resmi makamlarla ayrıcalıklı ilişki içindekiler kooperatif kurabilmektedir. Önce kamu arazisinin kooperatife devredileceği bilgisi sızmaktadır. Bu bilgiye sahip olanlar, kooperatif üyeleri olarak arsayı satın almakta ve inşaat devam ettiği müddetçe aylık aidat ödeyerek kat sahibi olabilmektedirler.

Konut piyasasında orta sınıflar için üretilen ürün, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sının apartman mimarisinin kötü bir kopyasıdır. Teknik ve estetik standartlar düşüktür. İnşaat faaliyeti emek yoğun bir nitelik taşımaktadır. Düşük ücretli, vasıfsız, kente yeni göçmüş işçiler istihdam edilmektedir. İnşaat malzemesi ülke içinde üretilmektedir. Yüksek talep nedeni ile kaliteye önem verilmemekte, korumacı dış ticaret rejimi ise ithal malı inşaat malzemesinin kullanımını olanaksızlaştırmaktadır.

1980 öncesi Türkiye toplumunu en net tanımlayan özellik devletin güçlü konumudur.Devletin en önemli rolü ise sınıflar arası ilişkilerde oynadığı hakem rolüdür. Yeniden dağıtım mekanizmaları devletin elindedir. Bir büyüme modeli ve toplumdaki sınıflar arası uzlaşma modeli olarak ithal ikameci sanayileşme 1970lerin sonuna kadar toplumsal ilişkilere damgasını vurmuş, 1970lerin ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarındaki artış nedeni ile tıkanmış ve devlet eli ile ulusal kapitalizm yaratma çabaları kendi kendini üretemez olmuştur.

İthal ikameci sanayileşmenin çıkmaza girmesi ile Türkiye'nin kentleşme sürecine damgasını vuran geniş tabanlı sınıflar arası uzlaşma da sarsılmıştır. İthal ikameci dönemin orta sınıflara yönelik sat-yapçılık ve dar gelirli sınıflara yönelik gecekondu çözümleri; kentsel finansmanın nasıl sağlanacağı ve kentsel rantın uzlaşma içinde nasıl

paylaşılacağı sorularına cevap olmuştur. Sistemin özü, kentleşmenin, hızlı kentsel büyümenin yarattığı rantların geniş toplumsal kesimlere dağıtılmasıyla finanse edilmesidir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005:121). Bu sürece önderlik eden çoğunlukla enformel ilişkiler içinde var olan küçük sermayedir. Küçük sermaye özellikle, orta sınıfların kentle bütünleşebilmelerinde temel önemde olan sat-yapçılığı örgütlemiş ve büyük kaynakların kentleşme için seferber edilmesini sağlamıştır. Aynı şekilde gecekondu da kent yoksullarının içinde yer aldıkları ilişki ağları sayesinde kentte tutunabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Görüldüğü gibi 1980 öncesi dönemde devlet, işgal kamu arazileri üzerinde yasal olmayan konut yapımına göz yummuş ve böylece dar gelirlilerin enformel yoldan kentlerde tutunmasına izin vermiştir. Seçim dönemlerinde gelen imar afları, yasak yapılaşmanın bir kısmının yasallaşmasına yardımcı olmuştur. Kaçak yapılaşma kolektif bir eylemdir: Göçmenler, cesaretleri karşılığında maddi ödül alırken, politikacılar, seçimlerde politik destek sağlamaktadır. 1960'lı yıllarda imar mevzuatının arsa kullanımını kolaylaştıracak şekilde değiştirilmesi yönündeki baskılar, kat mülkiyetine izin veren yasanın kabulü ile sonuçlanmış ve eski Osmanlı köşklerinin büyük bahçeleri üzerinde orta sınıfın konut ihtiyacına cevap vermek üzere beşer onar katlı apartmanlar hızla yükselmeye başlamıştır. Devlet gerek imar yasaları ile gerekse kooperatiflere devredilen kamu arazileri aracılığı ile orta sınıfın konut ihtiyacının çözümüne de katkıda bulunmuştur.

1980 öncesi Türkiye konut piyasasının performansını değerlendirecek olursak: Bu dönemde henüz TOKİ gibi dev bir kamu kurumunun konut piyasası ile ilgili faaliyetlerde yer alması söz konusu değildir. Konut sektöründe devletin rolü, kendi çalışanları için konut yapımı ile sınırlıdır. Emlâk Kredi Bankası ve Sosyal Sigortalar Fonu, konut yapımı için kredi veren kuruluşlar olmakla birlikte, verilen kredilerin sosyal konut yapımından daha çok orta sınıf hatta lüks konut yapımında kullanıldığına dair yoğun eleştiriler bulunmaktadır. Yine de, 1980 öncesinde, devlet ve toplumun farklı kesimleri arasında var olan korunaklı ilişkiler sayesinde, kentsel rantın dağılımında doğabilecek gerilimler en alt düzeyde tutulabilmiştir. Bu dönemde, hem orta sınıflar hem de kent yoksulları başka koşullarda kolay kolay elde edemeyecekleri kazanımlara sahip olmuşlardır. Ancak, küçük sermayeli müteahhitler eliyle gerçekleşen hızlı, plansız ve özençsiz kentleşmenin, İstanbul gibi insanlık mirası sayılması gereken tarihsel kentlerin ruhundan koparıp götürdükleri bir daha yerine koyulamayacak değerlerdir.

1980 Sonrası Konut Piyasası

Yukarıda TOKİ'nin ortaya çıkış süreci anlatılırken 1980li yılların hem dünyada hem de Türkiye'de, iktisat politikası açısından dönüşüm yılları olduğundan söz etmiştik. 1980 öncesinin ithal ikameci politika yaklaşımı terk edilmekte ve sermayenin engel tanımadan ülkeler arasında güven içinde dolaşmasına hizmet eden Neo-liberal iktisat politikaları dünya ülkeleri arasında yaygın kabul görmektedir. IMF ve Dünya Bankası denetiminde, Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak 1980 kararları, 12 Eylül 1980 darbesi ile uygulamaya konabilmiş ve böylece Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlayacak olan Neo-liberal iktisat politikaları adım adım uygulanmaya başlamıştır (Boratav, 2011: 148). 1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye mal ve hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına işlerlik kazandırmış, tamamen dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir.

1980'li yıllarda konut sektörü, sermaye, mal, insan, bilgi ve göstergelerin küresel akımının etkisi altındadır. Küreselleşmeyi oluşturan akımların piyasa olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir (Keyder, 2006: 184). Konut sektöründe bunun anlamı toprağın yasal yapılaşmaya açılması ve ticarete konu olmasının sağlanmasıdır. İşte bu ortamda Türk hükümeti toprağın yasal kullanımının açıklığa kavuşturulması baskısı altındadır. 1980 öncesinin toprağın kullanımı konusundaki belirsizlik yaklaşımının sonuna gelinmiştir. Bu çerçevede, hükümet aldığı kararlarla kentleri çevreleyen alanların imar durumuna açıklık kazandırmalıdır. Özellikle İstanbul ve çevresindeki topraklarla ilgili alınan kararlar büyük inşaat firmalarının iştahını kabartmaktadır. Bu topraklar büyük müteahhitlere ya da bankalara satılmakta ya da aktarılmaktadır. Bazı durumlarda müteahhitler ellerindeki araziyi bütünleştirmek için üzerine gecekondu yapılmış arsaların tapularını enformel sahiplerinden satın almaktadırlar. Böylece yüksek kentsel rantların varlığı enformelle formelin işbirliğine yol açmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005: 62-67). Ayşe

Buğra, Türkiye'de konut sektörünün nasıl haksız kazanç sağlayan ahlaksız bir ekonomiye dönüştüğünü bu bağlamda anlatmaktadır (2003: 97-127): Usulsüz konut sektörünün şekillenmesinde devletin çok önemli rolü vardır. Ne özelleştirilen ne de sosyal projeler için kullanılan devlete ait boş araziler, işgalciler ve dar gelir gruplarının artan konut taleplerini sömürmek amacı ile kaba gücüne güvenen bir grup küçük girişimci tarafından çitlenmiş ve gecekondu üretimi giderek ticarete konu olmuştur. Haksız kazanç elde etmek amacı ile kamu toprağına el koyanlar, toprağı ya satmakta ya da ucuza mal ettikleri kalitesiz bir dizi gecekonduyu kiralayarak gelir elde etmektedirler. 1980 sonrasının toplu konut, kooperatif ve apartman furyası ise çitlenen kamu topraklarının enformel sahiplerine hayal edemeyecekleri büyüklükte kentsel rant olanakları sağlamıştır. Böylece en temel ihtiyacın giderilmesinde çaresiz kalan insanların kurtuluşu olarak 1950li yıllarda ahlâken meşruiyet kazanan gecekondu üretiminin 1980li yıllarda ulaştığı sonuç ahlâksız konut ekonomisi olmuştur.

1980 öncesinin küçük ölçekli müteahhitlerinin rekabetçi piyasası ile karşılaştırıldığında, 1980 sonrası müteahhitleri tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Enka, Maya, Doğuş gibi Ortadoğu ve Libya'da deneyim kazanmış büyük inşaat firmalarının yüksek kârları, ithal ikameci dönemin Koç, Alarko gibi holdinglerini de harekete geçirmiş ve müteahhitlik işlerine girmelerine neden olmuştur. Mali liberasyon nedeniyle hızla dünya piyasaları ile bütünleşen bankaların yatırım fonları için de inşaat sektörü cazibe merkezi haline gelmiştir. Yabancı müteahhit firmalar kâra ortak olabilmek için işbirliği paketleri hazırlamakta ve dolar musluklarını açmaktadırlar. TOKİ, 1984 yılında açmış olduğu kredilerle kurulan kooperatif sayısında patlama yaratmıştır; 2003'te hükümetin konut seferberliği ilanından sonra giderek artan yetkileriyle, inşaat sektörünün baş aktörü haline gelmiştir. Böylece konut sektöründe bir yatırım balonu oluşmuştur. Tüm bu gelişmelerin en yoğun yaşandığı kent İstanbul olmuştur. 1980'li yılların enflasyonist ortamında konut piyasası, siyasi yozlaşma, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın kesişme noktasında yer alan İstanbul'un en kârlı sektörü haline gelmiştir (Keyder, 2006:185).

1980 öncesinin ulusal kalkınmacı döneminin sona ermesi ile birlikte gelir dağılımındaki uçurum şiddetlenmiş ve bu durum farklı sınıfların farklılaşan konut taleplerine yansımıştır. Büyük şirketlerle bağlantılı uluslararası burjuvazi yüksek site duvarları arkasında estetik açıdan dünyadaki benzerleriyle yarışan lüks villalar talep etmektedir. Bu talep büyük holdingler, küresel firmalar ve uluslar arası ortaklıklar tarafından yani büyük sermaye grupları tarafından karşılanmaktadır.

Daha alt gelir düzeylerinde ise çok katlı sitelere talep artmaktadır. Toplu konut konusunda artan talep kamuya ait toprakların bir bölümü üzerinde yüksek apartman bloklarından oluşan konutların yapımına izin verme konusunda hükümet üzerinde baskı yaratmaktadır. Çevre belediyelere kendi beldelerindeki kaçak yapılaşmanın hukuki statüsünü normalleştirmeleri için daha fazla özerklik tanınması da bu apartmanlaşma sürecini hızlandırmaktadır. Bu tür apartman bloklarının bir kısmı zaten bu amaçla kurulmuş olan TOKİ tarafından üretilmektedir. Bazı durumlarda belediyeler kendi planlarına sadık kalmaları koşulu ile tekil kooperatiflere toprak tahsis etmekte ve devlet sübvansiyonlu kredi sağlamaktadır. Pazar o kadar geniştir ki özel müteahhitlik firmaları da kâr fırsatlarından faydalanmak için işin içine girmektedirler. Kentin kenar bölgelerine taşınan bazı büyük şirketler de kendi personelleri için apartman inşa etme faaliyetine katılmaktadırlar. Yukarıda sözü edilen üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan ürün ise her birinde dört ya da beş dairenin yer aldığı on ila yirmi katlı binalardan oluşan sitelerdir. Ortak alanlarda peyzaj çalışması asgari düzeydedir. Altyapı baştan sağmadır. İç mekânlar oldukça geniş olmakla birlikte kaba bir işçilikle tamamlanmıştır. Ancak apartmanlara geçebilenler hallerinden memnundur. İnsanların evlerini diğerlerinden farklı kılmak çabası her türlü iç mekân malzemesinin satıldığı Koçtaş, İkea, Bauhaus gibi mağazalar zincirinde de patlama yaratmıştır.

1980 sonrası konut piyasasının performansını değerlendirecek olursak, önceki dönemden farklı olarak özellikle İstanbul, Ankara gibi metropollerde ulusal ve uluslararası büyük sermaye, belediyeler, yerel idareler (muhtarlıklar) ve dev kamusal şirket olarak düşünebileceğimiz TOKİ konut üretimini kontrol altına almışlardır. Konut piyasasında TOKİ'nin yeri çok boyutludur. Kamu arsalarının piyasalaştırılması ve alınır satılır bir mal haline getirilmesi görevi TOKİ'ye verilmiştir. TOKİ ya kendisi ya ortakları ya da uygun gördüğü müşterileri arasında kamusal toprağın

dağılımını örgütlemekte ve piyasanın düzenlenmesinde ve kentsel rantların farklı toplum kesimleri arasında dağılımında başrolü oynamaktadır. Konut seferberliği sırasında ilan edilen 500 bin konut hedefine nerede ise ulaşılmıştır. 12 Haziran 2011 seçimlerinin propaganda konuşmalarında iktidar partisi, dar gelirli ve yeni evlenecekler için dayalı döşeli 500 bin yeni konut daha üretileceğinin sözünü vermektedir, TOKİ'nin Roman vatandaşlar için de proje hazırlayacağını müjdelemektedir. Çılgın proje olarak ilan edilen Kanal İstanbul ise konut ve inşaat sektörünü doğrudan doğruya ilgilendiren hayallerin boyutlarını yansıtmaktadır. Şehir planlamacıları, çevre mühendisleri, Kanal İstanbul projesini doğa katliamı ilân ederken, büyük inşaat firmaları ve sermaye grupları maliyet ve kâr hesapları yapmakta, işe başlamak için sabırsızlanmakta ve kolları sıvamaktadırlar.

Sonuç olarak 1980li yıllarda toprak yasal olarak yapılaşmaya açılmış ve bu da konut alanında kapitalist işletmelerin etkisinin artmasına yol açmıştır. Belediyeler ve TOKİ aracılığı ile kentsel topraklar yapılaşmaya açılmakta, inşaat ve konut sektöründe, yerli-yabancı finans kuruluşları ile gayrimenkul yatırım ortaklıkları büyük kapitalist işletmeler olarak rol almaktadırlar (Turan, 2009:283). Böylece, kaynak geliştirme projeleri, yeni ihale yöntemleri ve konut finansman sisteminde değişiklik yapılarak küresel sermayenin, finans kuruluşları aracılığı ile ülkenin toprak ve konut politikasında önemli aktörler haline getirilmesi sağlanmaktadır.

Türk İnşaat Sektöründe TOKİ'nin Etkisi

İnşaat sektörünün, İnşaat Mühendisleri Odası, Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası, Çevre Mühendisleri Odası gibi çeşitli aktörleri, 1980 sonrasında yaşanan hızlı kentleşme, apartmanlaşma ve kentsel rantların paylaşılması sürecinden memnun görünmemektedirler. Sektörün önemli aktörlerince hazırlanan raporlarda, inşaat sektörüne yönelik toplantılarda TOKİ'nin faaliyetleri çeşitli açılardan eleştirilmektedir.

TOKİ'nin kuruluş amacı olarak ilan edilen dar gelirlilere ulaşılabilir fiyattan barınma olanağı sağlama hedefine kimsenin bir itirazı bulunmamaktadır. Ancak TOKİ'nin amacından saptığı iddia edilmektedir.
Son beş yılda TOKİ gerçekleştirdiği konutlar, altyapı yatırımları, lüks konutlara verilen ağırlık, yoksullara kalitesiz konut yapılması, ağırlıkla siyasi iktidara yakın sermaye gruplarına verilen büyük bütçeli işler, denetimden muaf tutulması, tarifsiz ve sınırsız yetkiyle donatılması, yarattığı haksız rekabet ve benzeri nedenlerle çok tartışılan bir kurum durumundadır.

Büyük aktör TOKİ'nin sistemi kilitlediği söylenmektedir. TOKİ büyüyüp geliştikçe inşaat sektörünün genel anlamda durgunlaştığını iddia edenler bulunmaktadır. Pek çok yasal ve mali ayrıcalıkla donatılmış olan TOKİ'nin yarattığı haksız rekabet ortamından şikâyet edilmektedir. TOKİ den iş alamayanlar yanında iş alanlar da çok memnun görünmemektedir. TOKİ ile iş verdiği müteahhit firmalar arasındaki anlaşmazlıklar sık sık basına yansımaktadır.

TOKİ'nin arsa kullanımındaki özgürlüğü belediyeleri rahatsız etmektedir. Gözüne kestirdiği arsa üzerinde başlatılan inşaat, kent için belediye tarafından hazırlanmış planlarla çelişebilmektedir. Kentin gelişme yönü değişebilmekte alt yapı ve ulaşım maliyetlerinde hesapta olmayan artışlar ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de üretilen konutların yetersiz olduğundan şikâyet edilirken, arz-taleple ilgili bir araştırma (Çanga. Vd., 2002). bazı illerde de konut arzı fazlalığına işaret etmektedir. Özellikle sahil bölgelerinde yazlık olarak yaptırılan konut stokları senenin büyük bölümünde atıl kalarak kullanılmamakta, kaynak israfına neden olmaktadır. Bu durum da konut üretimindeki plansızlığın, kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluğun bir göstergesidir.

TOKİ'nin en çok şikâyet edilen yönü yürüttüğü faaliyetlerin büyüklüğüne rağmen denetimden muaf tutulmasıdır. Ev sahibi olan büyük bir çoğunluk hallerinden memnun olmakla birlikte yapılan işin kalitesi konusunda uzmanlar ve teknik elemanlar farklı düşünmekte ve etkin bir denetim mekanizmasının mutlaka devreye sokulmasını istemektedirler. Ayrıca arsalar imara açılırken, TOKİ, belediyeler, karayolları ve demiryolları gibi ilgili tüm

birimler bir araya gelmeli, her bir kurumun farklı planları birlikte tartışılmalı, çelişkiler ortadan kaldırılarak koordinasyon sağlanmalı ve kentsel gelişme ve konut üretimi konusunda rasyonel kararlar alınmalıdır.

SONUÇ

1984 yılında yürürlüğe giren, 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu, TOKİ'nin ortaya çıkış sürecinin ilk adımı olmuştur. Kanunun yürürlüğe girişinden sonra,1990 yılında, 412 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile (TOKİ) Toplu Konut İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.

TOKİ'nin kurulduğu 1980li yıllar Türkiye ekonomisinde ve toplum yapısında önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Sınıflar arası uyumun, ithal ikameci politikalar ve popülist ve himayeci yaklaşımlarla sağlandığı ve devletin hakem rolünü oynadığı ulusal kalkınmacı dönem sona ermiştir. Şimdi korumacı duvarlar arkasından çıkıp, dünya rekabetine açık piyasa koşullarında katılma, piyasalara işlerlik kazandırma ve oyunu kapitalist sistemin kurallarına göre oynama zamanıdır.

Kapitalizmin ön koşulu toprağın özel mülkiyetidir. TOKİ'nin kuruluş amaçlarından biri devletin boşalttığı alanların kontrollü bir şekilde özel mülkiyetin konusu haline getirilmesidir.

1980 öncesi dönemde dar gelirli yurttaşların barınma ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik resmi bir devlet politikası izlenmemiştir. En büyük toprak sahibi olarak devlet, kamusal toprağın kullanımı konusunda belirsizlik politikası izlemiştir. Bu politika karşısında toprağın yasal olmayan yollardan kullanımına yol açan gecekondular dar gelirlilerin konut gereksinimine cevap vermiş; orta sınıfların konut ihtiyacı ise sat-yapçı uygulamalar ve kat karşılığı mülkiyet sahibi olmaya izin veren apartmanlar sayesinde çözüm bulmuştur.

1980li yıllarda, dar gelirlilerin konut ihtiyacının sağlanmasında birinci yetkili kurum olarak ilan edilen TOKİ, 2003'ten sonra konut üretimi konusunda atağa kalkmıştır. TOKİ, ilk 500bin konutu tamamlamak üzeredir. İkinci 500bin de dönemin hükümeti tarafından seçim meydanlarında halka müjdelenmektedir. Daha önce hayal edemeyecekleri fiyatlardan konut sahibi olan insanların pek çoğu gelişmelerden memnundur. Ancak inşaat sektörünün TOKİ'ye rakip ya da ortak aktörleri, meslek odaları, teknik bilgiyle değerlendirme yapan farklı kurumları ve sivil toplum örgütleri çok daha farklı düşünebilmektedir.

İktisat politikaları ile ilgili pek çok yorumda karşılaştığımız gibi bu konuda da yarım dolu bardağa boş tarafından ya da tam aksine dolu tarafından bakanlar bulunmaktadır. Bu durumda TOKİ'nin çok daha derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Olumsuzluklar törpülenirken, olumlu yönleri süreklilik kazanmalı ve dar gelirlilerin barınma sorununa çözüm bulma görevini olması gerektiği gibi yapıp yapmadığı daima kontrol edilmeli, denetlenmelidir.

KAYNAKLAR

AYDINLI, H. İ. (2004). Sosyo- Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Belediyeler. Ankara: Nobel.
BERBEROĞLU, M. G. ve TEKER, S. (2005). " Konut Finansmanı ve Türkiye'ye Uygun Bir Model Önerisi", İTÜ Dergisi,1: 58-68.
BORATAV, K. (2011). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, Ankara: İmge.
BUĞRA, A.(2003). " Türkiye'nin Ahlaksız Konut Ekonomisi, Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde (İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar)" , İstanbul: İletişim: 97-127.
ÇANGA, A.; ÇOR, E.; KIZILTAŞ KARADEMİR, G.; ÖZKAN, A. ; TÜRKER DEVECİGİL, P.ve YILMAZ, T. (2002). 2000-2010 Türkiye Konut İhtiyacı Araştırması, T.C. Başbakanlık Konut Müsteşarlığı, Ankara.
HASOL, D. (1992). "İnşaat Sektörü ve Konut", Yapı Dergisi,131: 41.
IŞIK, O. ve PINARCIOĞLU, M. M. (2005). Nöbetleşe Yoksulluk (Sultanbeyli Örneği). İstanbul: İletişim.
KEYDER, Ç. (2006). Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına, İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, İstanbul: Metis:171-191.

PEYNİRCİOĞLU, N. ve ÜSTÜNIŞIK, B. (1994). Kentsel Gelişmenin Yönlendirilmesi Açısından Belediyeler ve Konut Üretimi. Ankara: DPT.
RODRİK, D. (1996). Understanding Economic Policy Reform, Journal of Economic Literature, xxxıv: 9-41.
SARI, B. (2011) TOKİ Raporu, TOKİ Gerçeği Paneli, Ankara: ODTÜ.
TEKİNEL, O. ve GÜVERCİN, Ö.(2000). "Türkiye'de Konut Sorununun Nedenleri Ekonomik ve Sosyal Boyutu", Fen ve Mühendislik Dergisi, Cilt 3, sayı 2.
TURAN, M. (2009). Türkiye'de Kentsel Rant Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete. Ankara: Tan.
YILDIRIM, K; EŞKİNAT, R.; KABASAKAL, A.; ERDOĞAN, M (2009). Endüstriyel Ekonomi, Bursa: Ekin.
İnşaat Mühendisleri Odası, TOKİ Değerlendirme Raporu.
www.toki.gov.tr, 2011.
TOKİ,2002.

TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER VE TÜRK ÇİMENTO SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ[1]

Ömer ARIÖZ
Dr. ,Ömer Arıöz Optimize Danışmanlık, e-posta:oarioz@anadolu.edu.tr,

Kemal YILDIRIM
Prof. Dr. ,Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, e-posta:kyildirim@anadolu.edu.tr

ÖZET: Belirsizlik karar verme sürecinde bir seçeneğin birçok farklı sonucunun gerçekleşebileceği ancak bu farklı sonuçların gerçekleşme olasılıklarının bilinmediği durumlar olarak ifade edilmektedir. Karar vericinin gelecek hakkındaki görüşünü etkileyen ve sürpriz şeklinde ortaya çıkan belirsizlik fiyat belirsizliği, teknolojik belirsizlik ve fiyat-teknoloji belirsizliği olmak üzere başlıca üç biçimde oluşmaktadır. Belirsizlik altında firma davranışları firmanın faaliyet gösterdiği sektörün durumuyla doğrudan ilişkilidir. Organizasyonların güçlü ve zayıf yanlarını irdeleyen ve çevresindeki tehditleri bertaraf ederek fırsatlardan yararlanmasını sağlayan SWOT analizi ise stratejik yönetim döngüsünde önemli rol oynamaktadır. Türkiye'de çimento sektörü 4,5 milyar Dolar'lık cirosu ve 1 milyar Dolar'lık ihracatıyla ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Çimento sektörü yaşanan ekonomik krizlerden büyük oranda etkilenen sektörlerden biri olup birçok belirsizlik içermektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de çimento sektöründeki belirsizlikler incelenerek, Türk çimento sektörünün SWOT analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik, Karar verme, SWOT analizi, çimento endüstrisi

UNCERTAINTIES IN CEMENT INDUSTRY IN TURKEY AND SWOT ANALYSIS OF TURKISH CEMENT INDUSTRY

ABSTRACT: Uncertainty is defined as a situation in which many outcomes of a particular alternative are possible but the probability of each outcome is unknown in decision making process. Uncertainty, which is composed of three forms as price uncertainty, technological uncertainty, and price-technological uncertainty, influences the evaluation process of future events and arises as surprises. Behaviors of firm under uncertainty are directly related to state of the industry in which the firm operates. SWOT analysis, which explicate the strenghts and weaknesses of the firm and analyze the opportunities and threats around the firm, plays very important role in the strategic management cycle. Cement industry having 4,5 billion Dollars revenue and 1 billion Dollar export volume plays very important role in Turkey's economy. Turkish cement industry is very sensitive to economic crisis and involves many uncertainties. In this study, the uncertainties in Turkish cement industry were analyzed and the SWOT analysis of Turkish cement industry was performed.

Keywords: Uncertainty, Decision making, SWOT analysis, cement industry

1. BELİRSİZLİK

Griffiths ve Wall tarafından belirsizlik belirli bir seçeneğin birçok farklı sonucunun olabileceği ancak bu farklı sonuçların olasılıklarının bilinmediği durumlar olarak ifade edilmektedir (Griffiths ve Wall, 2000:99). Ekinci'ye göre de belirsizlikte nelerin olabileceği bilinmekte ancak bunlara objektif olasılıklar atfedilememektedir. Belirsizlik bazen nelerin olabileceğinin bilinememesi olarak da ortaya çıkabilmektedir (Ekinci, 2011: 389-390). Karar ve

[1] Bu çalışma "Belirsizlik Altında Karar Alma Süreçlerinin Analizi: Türkiye Çimento Sektöründe Bir Uygulama Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

tercihlerin geleceğe göre yapılandırılması bireyleri eksik bilgi ve belirsizlik olmak üzere iki farklı tehdit karşısında bırakabilmektedir. Eksik bilgi geleceğe ait verilerin tam olarak toplanamamasından kaynaklanmakta, bireylerin tüm kararlarını sekteye uğratan ve geleceğe yönelik tercihlerini belirli bir zaman diliminde donduran belirsizlik ise eksik bilgiden farklı bir anlam taşımaktadır. Belirsizlik sürpriz şeklinde karşılaşılan ve zihinlerde yaşanan bir olaydır. Örnek vermek gerekirse, bir girişimci için belirsizlik beklenenden farklı bir şekilde gerçekleşen kar miktarı olarak ortaya çıkabilir. Benzer şekilde, tüketicilerin beklenen faydalarının hiç umulmadık bir seviyede gerçekleşmesi de belirsizliktir. Belirsizlik zihinleri bulandırmakta ve sürpriz şekilde ortaya çıkarak bireyleri farklı bir biçimde yönlendirmektedir (Alada, 2000: 113-116). Schultz vd. tarafından da belirsizlik bilgi eksikliği olarak ifade edilmekte, girdi ve model belirsizliği olmak üzere iki bölümde sınıflandırılmaktadır (Schultz vd., 2010:5). Galbraith (1973'den aktaran, Mula vd., 2006, s.271) belirsizliği bir işi gerçekleştirmek için gerekli olan bilgi miktarıyla elde mevcut bulunan bilgi miktarı arasındaki fark olarak tanımlamaktadır.

Belirsizlikler gözlemlerle tahmin edilip, olasılık dağılımları ve sıklıklar cinsinden tanımlanabilmektedir. Karar vericiler genellikle gözlenemeyen, ölçülemeyen ve sayılamayan niceliklerle ilgilenirler. Ancak belirsizliği analiz etme aşamasında olasılıkları gözlemlemenin hem zor hem de maliyetli olması, bunun yanısıra zamana ihtiyaç duyulması niceliklerin gözlemlenmesini kısıtlayabilmektedir. Benzer şekilde çok seyrek gerçekleşen olayların veya durumların gelecekte olma olasılıkları gözlenemeyebilir. Bu nedenle karar vericiler genellikle sübjektif olasılıkları kullanmaktadırlar (Schultz vd., 2010: 6). Bu bağlamda, belirsizliğin olasılıkların sübjektif olduğu bir karar durumunu tanımladığı söylenebilir. Belirsizlikte karar verici olasılıkları tahmin etmek veya çıkarsamak zorundadır. Bu nedenle en önemli kararlar genellikle belirsizlik içermektedir (Wu vd., 2004:1). Çevrenin nitelikleri, bireylerin bilişsel süreçleri, bireyin deneyimlerindeki değişkenlikler ve sosyal beklentiler ise belirsizliklerin algılanmasındaki değişkenliklerin kaynakları olarak düşünülebilir (Downey ve Slocum, 1975: 562). Kısaca belirsizliğin karar vericinin elindeki bilginin olasılık ölçümleriyle özetlenemediği durumları temsil ettiği söylenebilir (Epstein, 1999: 579).
Bazen belirsizlik dünyanın gelecekteki durumu hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı saf bir belirsizlik içeren durum olarak da baş gösterebilir. Bunun sonucunda, karar verici bu konuda tamamen bilgisiz durumda kalacaktır. Örnek vermek gerekirse, tamamen yeni bir ürünün tanıtımını yapmak ve ürünü piyasaya sürmek ürünün ne kadar ve nasıl satılabileceği üzerindeki pozitif beklentiler üzerinde yapılandırılabilir. Ancak, yeni bir ürünün tanıtımının çok başarılı olmasına karşın, birçok firma satışlarında yeteri kadar başarılı olamayarak piyasadan silinmişlerdir. Benzer şekilde, yeni ürün veya yeni teknoloji şeklinde yapılan büyük yenilikler mevcut ürünlerin satışlarını ve fiyatlarını arzu edilmeyen şekilde etkileyebilir ki bu da içinde bulunulan zaman dilimi için belirsizlik olarak nitelendirilebilecek bir durumdur (Jones, 2005:46). Sonuç olarak belirsizlik yaşamın bir gerçeği olarak tanımlanabilmektedir (Varian, 2010: 217).

2. BELİRSİZLİĞİN BİÇİMLERİ

Gelecekte karşılaşılabilecek sonuçların değerlendirilmesinde karar vericinin gelecek için görüşünü etkileyebilecek belirsizlik fiyat belirsizliği, teknolojik belirsizlik ve fiyat-teknoloji belirsizliği olmak üzere üç farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir. Piyasa belirsizliği olarak da bilinen ve girdi-çıktı piyasalarındaki fiyatların belirsizliğinin neden olduğu (Gravelle ve Rees, 2004:491) fiyat belirsizliği en önemli belirsizliklerden biridir (Hirshleifer ve Riley, 1979: 1376). Piyasa fiyatlarındaki bu belirsizlikler talepteki gelişigüzel değişikliklerden kaynaklanabilir. Bunlar genellikle tercihlerdeki değişikliklerle tüketici gelirleri veya ilişkili ürünlerin fiyatlarındaki değişikliklerdir. Eğer firma satın alacağı veya satacağı fiyatı kesin olarak öngöremiyorsa bu da bir fiyat belirsizliğine örnek teşkil eder (Gravelle ve Rees, 2004: 446,491). Fiyat belirsizliğinde firmalar diğer iktisadi acentelerin arz-talep değerleri konusunda belirsiz kalacaklardır (Hirshleifer ve Riley, 1979: 1376). Ho (1989'dan aktaran Mula vd., 2006, s.271) arz-talep belirsizliğini çevresel belirsizlik olarak değerlendirmektedir.

Ekonomistlerin çoğu piyasaların büyük çoğunluğunun rekabetin klasik varsayımlarıyla uyuşmadığı konusunda hemfikirdir. Çünkü fiyatlar arz ve talep dengesini kurabilmek için günün her anında ayarlanamamaktadır. Buna ek

olarak, firmalar ürünlerinin günlük talep miktarlarını tam olarak bilemezler (Carlton, 1978: 571). Fiyat belirsizliği dengesizlik ve değişiklik ile ilişkilidir. Eğer ekonomi kalıcı olarak uzun dönemde durağan dengedeyse, firmalar tecrübelerine dayanan denge fiyatlarında ticaret yapmayı bekler. Ancak, zamanla değişiklikler oluyor ve bunlar denge durumunu değiştiriyorsa piyasadaki acenteler yeni dengeyi bilemeyeceğinden bu acentelerin fiyat konusundaki beklentileri yanlış olabilir (Gravelle ve Rees, 2004: 446). Üretim miktarı konusundaki kararın satış zamanından yani piyasa fiyatlarının belirli olmasından önce alındığı varsayılmakta, bu nedenle firmanın satış fiyatları üzerindeki kanaati ancak sübjektif olasılık dağılımı üzerinde özetlenebilmektedir (Sandmo, 1971: 65). Fiyat belirsizliği talep belirsizliği ile ilişkilidir. Talep belirsizliğinin anlamı ise fiyatlar belirlendikten sonra herhangi bir piyasa döneminin başlangıcında firmaların talebin olası dağılımının nasıl olduğunu bilmelerine rağmen talebi kesin olarak kestirememeleridir (Carlton, 1978: 571).

Neoklasik teoriye göre, firmalar girişimci talep eğrisinin, üretim fonksiyonunun ve maliyetleri etkileyen faktörlerin tam belirli olduğunu varsayar. Firma bu fonksiyonlar konusunda belirsiz olabilmesine rağmen girişimcinin bu fonksiyonlar üzerindeki kararlarını "en iyi tahmin"e sıkıştırdığı varsayıldığından"en iyi tahmin" tam belirlilikle fonksiyonu temsil etmektedir. Belirsizlik ise tam rekabette modelin içine fiyatın belirsiz olduğu ve firmanın herhangi bir miktardaki ürünü piyasada gözlemlediği fiyattan satabileceği varsayılarak girer (Baron, 1970: 463). Tam belirlilik durumunda, çözüm fiyat ve marjinal maliyetin eşitliği kullanılarak karakterize edilebilir. Ancak belirsizlikte durum biraz farklıdır. Fiyat belirsizliğinde firmalar risk-kaçınan olmaları varsayımı altında, belirlilik durumunda yapacağı üretimden daha az üretim yapmaktadır (Sandmo, 1971: 66-67). Piyasa belirsizliği ne kadar büyük olursa olsun organizasyonlar daha önceden işlem yaptıkları kişi ve firmalarla olan değiş-tokuş ilişkilerine daha fazla angaje olurlar. Piyasa belirsizliğinin bir diğer sonucu ise aktörlerin potansiyel değiş-tokuş partnerlerinin statülerine daha fazla dikkat yöneltmeleridir (Podolny, 1994: 458-460).

Önemli fiyat belirsizlikleri içeren piyasalarda kaynak ayarlaması konusunda, etkili maliyet avantajı uluslararası firmalar için büyük motivasyon sağlamaktadır. Kaynak ayarlamada fiyat belirsizliklerini birçok faktör etkilemekte, önemli bir faktörün de takas oran hareketi olduğu bilinmektedir (Li ve Kouvelis, 1999:1378). Araştırmacılara göre, belirsizlikteki marjinal bir artış mutlak risk-kaçınımının azaldığı durumlarda firmanın üretiminde bir azalma meydana getirmektedir (Batra ve Ullah, 1974: 537).

Belirsizliğin en önemli biçimlerinden biri de gelecekteki üretim ve satışların nasıl gelişeceğinden bağımsız olarak firmanın belirli bir girdiyle ne kadar üretim yapabileceğini kesin bir biçimde tahmin edememesi olarak tanımlanan teknolojik belirsizliktir. Bir başka deyişle teknolojik belirsizlikte verilen bir girdi kombinasyonuyla üretilen çıktı miktarı belirsizdir (Hirshleifer ve Riley, 1979: 1377; Gravelle ve Rees, 2004: 446). Tarım sektöründen örnek vermek gerekirse, buğday çıktısı hava koşullarına bağlı olduğu gibi, tohum miktarına, gübreye, işçiye ve çiftçi tarafından seçilen diğer girdilere de bağlıdır (Gravelle ve Rees, 2004: 491). Bir çimento fabrikasında da makineler arıza yapabilir, fabrika zarar görebilir. Ancak firmaların teknolojik olarak verimli üretim yapması kar maksimizasyonunun gerekli koşuludur (Perloff, 2001: 146).

Belirlilik durumlarında herhangi bir kararın sadece bir sonucu olup firma bu tercih ettiği sonuçtan elde edeceği geliribilmektedir. Eğer firma satın alacağı veya satacağı fiyatı kesin olarak öngöremiyorsa bu bir piyasa belirsizliğine örnek teşkil eder. Gelecekteki üretim ve satışların nasıl gelişeceğinden bağımsız olarak firma girdilerin miktarıyla ne kadar üretim yapabileceğini kesin bir biçimde tahmin edemiyorsa, bu da bir teknolojik belirsizliktir. Piyasa fiyatlarındaki belirsizlikler talepteki değişikliklerden kaynaklanabileceği gibi, tedarikte yaşanan belirsizliklerle de ilişkilendirilebilir. Böylece aslında üretim belirsizliği piyasa belirsizliğine liderlik ettiğinden, firmalar genellikle tipik olarak her iki tip belirsizliğe birlikte maruz kalacaklardır (Gravelle ve Rees, 2004:501-502). Belirsizliğin bu biçimi fiyat-teknoloji belirsizliği olarak nitelendirilmektedir.

3. TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SEKTÖRÜ

Türk çimento sektörü üretimine Darıca'da 1911 yılında 20.000 ton/yıl kapasiteli bir fırınla başlamış (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 3), Darıca'daki fabrikanın kapasitesi 1923 yılında 40.000 ton/yıl değerine yükseltilmiş, sektörün üretim kapasitesi 1950 yıllarında Ankara, Zeytinburnu (İstanbul), Kartal (İstanbul) ve Sivas'ta yeni kurulan dört fabrikayla birlikte 370.000 ton/yıl rakamına ulaşmıştır. Türkiye'de çimentoya talebin artmasıyla birlikte nakliye maliyetlerini de minimuma indirmek amacıyla Bakanlar Kurulu kararıyla 50 Milyon TL sermayeyle, ortakları Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank, Türkiye İş Bankası, Ankara Çimento Sanayi T.A.Ş. ve Sivas Çimento Sanayi Müessesesi olan Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. (ÇİSAN) kurulmuştur. ÇİSAN 1983 yılında çeşitli yasal düzenlemelerle Etibank ve Sümerbank'ın seramik ve refrakter fabrikalarını da devralarak hizmet alanını genişletmiş ve "Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi T.A.Ş." (ÇİTOSAN) adını almıştır (Başaran ve Turunç, 1995: 5-6). Türk çimento sektörü 2009 yılı verilerine göre 48 entegre tesis 16 da öğütme tesisi olmak üzere toplam 64 fabrikayla üretimini sürdürmektedir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 9). Tesislerin %42'si İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bulunmaktadır. Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ise çimento entegre ve öğütme tesislerinin en az olduğu bölgelerdir.

Çimento üretiminde 2000'den 2010'a kadar önemli bir kapasite artışı gerçekleşmiş, 2000 yılında sektör 64 milyon ton çimento üretim kapasitesine sahipken, önemli bir artış kaydederek 2010 yılında 105 milyon ton üretim kapasitesine ulaşmıştır. Benzer şekilde klinker üretim kapasitesi de artmış, 2000 yılında 35 milyon ton klinker üretebilen sektör, 2010 yılında 64 milyon ton klinker üretebilir hale gelmiştir. Çimento ve klinker üretim kapasitelerindeki en yüksek artışlar ise 2007-2009 yılları arasında gerçekleşmiştir. Örnek vermek gerekirse, 2007 yılında çimento üretim kapasitesi 81 milyon tonken 2009 yılında yaklaşık %28'lik artışla 104 milyon tona yükselmiş, klinker üretim kapasitesi ise 2007 yılında 45 milyon tonken 2009 yılında yaklaşık %40 artarak 63 milyon tona ulaşmıştır. Kapasite kullanım oranı ise hem çimento hem de klinker için 2005-2010 yılları arasında önemli bir değişiklik göstermemiştir. Örnek vermek gerekirse, kapasite kullanım oranı çimento üretimi için 2005 yılında %63 olarak, 2010 yılında ise %60 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde klinker üretimi için kapasite kullanım oranı 2005 yılında %90 iken, 2010 yılında %83'e gerilemiştir. (www.tcma.org.tr, erişim: 14.12.2011).

Türkiye'de 1950 yılında 0,5 milyon ton çimento üretilmiş, bunun karşılığında 0,8 milyon ton çimento tüketimi yapılmıştır. Bundan on yıl sonra 1960 yılında çimento üretimi 4 kat artarak 2 milyon tona yükselmiş, aynı yıl 2 milyon ton da çimento tüketilmiştir. Çimento üretiminde ve tüketiminde 1970'lerden bu yana ise önemli oranda bir artış gerçekleşmiştir. Türk Çimento Sektörünün 1970 yılında 6,4 milyon ton olan üretim miktarı 2010 yılında yaklaşık on kat artarak 62 milyon tona yükselmiştir. Benzer şekilde Türkiye'de 1970 yılında 6,1 milyon ton, 2010 yılında ise 62,5 milyon ton çimento tüketilmiştir. Buna göre 1970'den 2010'a giderken çimento tüketiminde de yaklaşık 10 kat artış olmuştur (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 8; 2011a: 10; b: 10). Çin ve Hindistan'ın en büyük üretici ve tüketici konumunda olduğu dünyada çimento üretimi 2008 yılında 2,87 milyar tondeğerine ulaşmıştır. Türk Çimento Sektörü 2009 yılında 58 milyon tonluk üretimiyle dünyanın en büyük 5. üreticisi konumuna gelmiştir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2011b: 7). CEMBUREAU tarafından yayınlanan aktivite raporuna (Activity Report) göre 2010 yılında Türk çimento sektörü 62,7 milyon tonluk üretimiyle, G-20 ülkeleri arasında, Çin, Hindistan ve ABD'nin arkasından 4. sırada konumlanmıştır (Cembureau, 2011: 5). Son üç yılın çimento üretim değerlerine göre, dünyada 2008, 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla 2,87, 3,0 ve 3,3 milyar ton çimento üretilmiş, bu üretimin sırasıyla %1,79, %1,93 ve %1,88'i Türk Çimento Sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çimento için gerekli hammaddeler kolay bulunabilmekte ve üretilen çimentonun büyük bir kısmı iç pazarda tüketilmektedir. Bu nedenle dünya ticaretindeki çimento miktarı oransal olarak düşüktür. Bir başka deyişle çimento lokal bir üründür ancak Türk çimento sektörü ihracattaki payını sürekli olarak artırmaktadır. Dünyada 1978-1983 yıllarında yaşanan inşaat krizinde Türkiye büyük miktarlarda çimento ihracatı gerçekleştirmiştir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 3-6). Sektörün 2000 yılı çimento ihracatı 4,5 milyon ton iken, 2010 yılında 15,1 milyon tona ulaşmıştır. Klinker ihracatı ise çok büyük bir değişkenlik göstermemiş ve 2000 ile 2010 yılları arasında, yılda en az

1,6 en fazlaysa 4,5 milyon ton klinker ihracatı gerçekleştirilmiştir (www.tcma.org.tr, erişim: 14.12.2011). Rusya ve Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin çimento ihracatı için önemli konumda olup 2009 yılında en fazla ihracat Rusya'ya yapılmıştır (3,19 milyon ton). Rusya'yı 2009 yılında 2,24 milyon ton ihracat ile Irak, 1,56 milyon ton ihracat ile Suriye takip etmektedir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 9-10). Türkiye 2010 yılında 19 milyon tonluk ihracatıyla dünyanın en çok çimento ihraç eden ülkesi konumuna gelmiş, Türkiye'yi 16 milyon ton ihracatıyla Çin, 14 milyon ton ihracatıyla Tayland takip etmiştir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 6; 2011a: 8; b: 8).

Çimento sektörü Türkiye'de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) için etkili olmasının yanında sağladığı istihdam düzeyiyle de ekonomide önemli bir konumda yer almaktadır (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 3). Çimento sektörü, yöneticiler, memurlar, mühendisler, işçiler, teknisyenler, müteahhit elemanları ve teknikerler olmak üzere toplam 15.000 kişiye istihdam oluşturmakta, sektöre hizmette bulunan diğer sektörlerle birlikte bu sayı 25.000'e yaklaşmakta ve sektör aileleriyle birlikte yaklaşık 100.000 kişiye geçim olanağı sağlamaktadır (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 14).

Türkiye'de çimento üretimi yapan firmaların 2008 yılı için toplam üretimdeki paylarına göre (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 8; 2011a: 11; b: 11) N-Firma yoğunlaşma indeksi ile hesaplanan yoğunlaşmanın %40'ını 4 firma, %62'sini ise 8 firma oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye'de çimento sektörünün oligopol bir piyasa yapısına sahip olduğu söylenebilir. 2007 yılında analist raporlarına göre 5 büyük çimento firması toplam dünya piyasası payının %20'sini oluşturmaktadır. Dolayısıyla dünya çimento endüstrisi de bölgesel oligopollerin bir ağı olarak görülebilir (Ponssard ve Thomas, 2010: 5). Oligopolist firmalar piyasadaki her bir firmanın maliyet fonksiyonları, piyasa talebinin durumu ve rakip firmaların stratejik davranışları gibi tam olarak izleyemedikleri ve kontrol edemedikleri birçok faktörden etkilenirler (Yıldırım vd., 2009: 291). Endüstrideki firmaların sayısı stratejik davranışın derecesiyle birlikte tedarikçilerin fiyat-alma ve fiyat-yapma aralığını da belirlemektedir. Aynı endüstride faaliyet gösteren birçok firma olduğunda, bir firmanın aldığı aksiyon veya karar diğerlerini çok az etkilemekte ancak tersine aynı piyasada faaliyet gösteren firma sayısı birkaç tane olduğunda her bir firma piyasanın önemli bir parçası olmaktadır (Katz ve Rosen, 1998: 486-487).

4. TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER

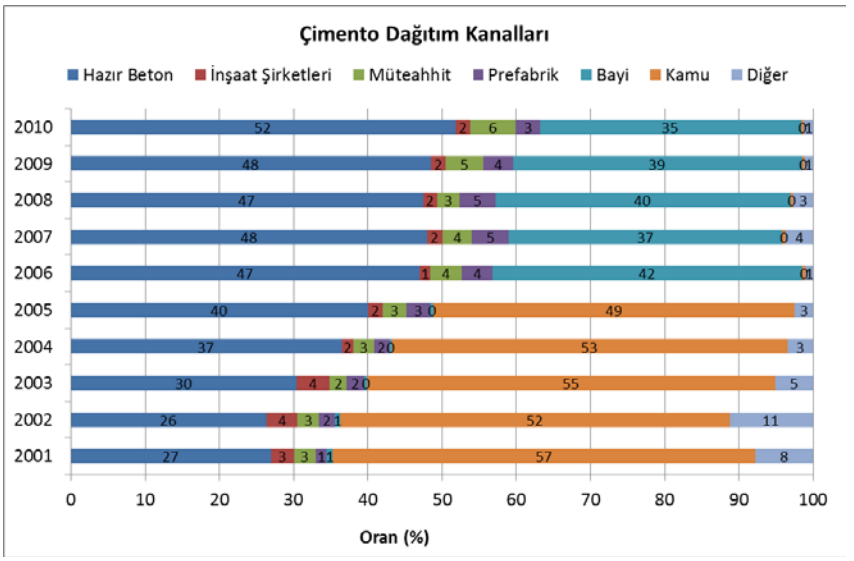
Gelecekte karşılaşılabilecek sonuçların değerlendirilmesinde karar vericinin gelecek için görüşünü etkileyebilecek belirsizlikler, fiyat belirsizliği, teknolojik belirsizlik ve fiyat-teknoloji belirsizliği olmak üzere üç farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir. Bu bölümde Türkiye'de çimento sektöründeki belirsizlikler analiz edilmiştir.

4.1. Türkiye'de Çimento Sektöründeki Fiyat Belirsizlikleri

Çimento sektöründe fiyat belirsizlikleri daha çok talep belirsizlikleri ile ilişkilendirilebilir, talep ise çimento her ne kadar lokal bir ürün olsa da iç talep ve dış talep olmak üzere ikiye ayrılabilir. Birçok önemli teorik araştırma optimal kapasite seviyesi ve talep belirsizliği arasındaki ilişkiyi incelemekte, bu ilişki ise genelde anlaşılması güç ve belirsiz bir ilişki olarak kabul edilmektedir. Çimento sektöründe genel olarak dünyanın herhangi bir coğrafik bölgesinde kısıtlı sayıda oyuncu bulunmaktadır. Ponssard ve Thomas'ın makalesinde, D'Aspremont vd.'ne göre, çimentoya olan talep nüfus yoğunluğuyla orantılı olarak değişmektedir. Çimento üretimi büyük fabrikalarda gerçekleşmekte ve fabrika bir kez inşa edildiğinde, büyük yatırımlar yapılmaksızın kapasite artırımı olanaklı olmamaktadır. Buna ek olarak piyasa genellikle yatay olarak farklılaşmakta, ancak üretim maliyetlerine göre nispeten yüksek nakliye maliyetleri güçlü yerel farklılıklar oluşturmaktadır (2000'den aktaran, Ponssard ve Thomas, 2010, s.2-5).

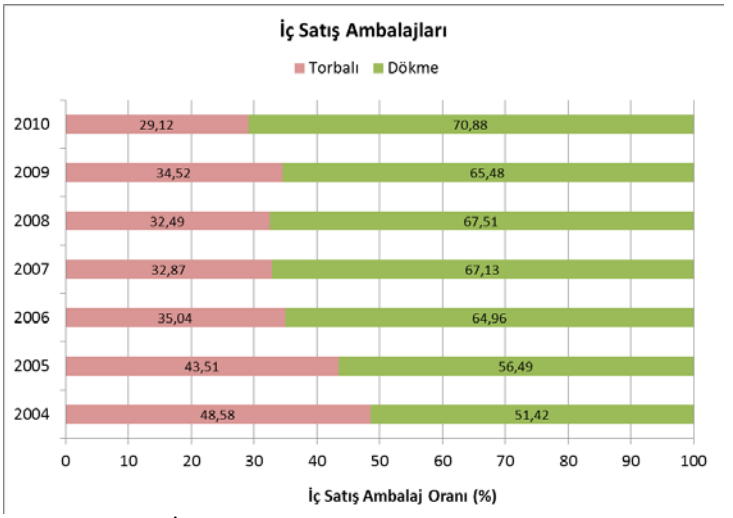
Çimento üretildikten sonra farklı kanallar yardımıyla piyasaya sunulmakta ve satılmaktadır. Şekil 1 Türkiye'de çimento sektörünün dağıtım kanallarıyla bu kanalların kullanım oranlarını göstermektedir (www.tcma.org.tr, erişim: 14.12.2011). Buna göre çimento iç talebi karşılamak için hazır beton endüstrisi, inşaat şirketleri, müteahhitler,

prefabrikasyon sektörü, bayiler ve kamu kuruluşları olmak üzere başlıca altı kanal yardımıyla tüketiciye ulaştırılmaktadır. Burada çimentonun hazır beton kanalıyla kullanım oranındaki artış dikkat çekmektedir. Örneğin, 2001 yılında satışı yapılan çimentonun %27'si hazır beton endüstrisinde kullanılırken, 2010 yılında satışı yapılan çimentonun %52'si hazır beton endüstrisinde kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, çimentonun hazır beton endüstrisinde kullanım oranı 2001'den 2010'a kadar yaklaşık iki kat artmıştır. Bayiler kanalıyla satılan çimento 2006 yılına kadar neredeyse sıfıra yakın bir oranda seyrederken, 2006 yılında %42 olarak gerçekleşmiş, 2010 yılındaise %35'e kadar gerilemiştir. İnşaat şirketleri, müteahhitler ve prefabrik sektörüne satılan çimento oranı 2001-2010 yılları arasında yaklaşık %10 olarak kaydedilmiştir.

Şekil 1. Türkiye'de Çimento Sektörünün Dağıtım Kanalları

Bu durumda dağıtım kanalları içerisinde hazır beton sektörünün çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Çimento üretiminden sonra piyasaya dökme ve torbalı olmak üzere iki farklı şekilde sevk edilmektedir. Şekil 2 üretilen çimentonun yıllar bazında iç satış ambalaj oranlarını göstermektedir (Uslu, 2011: 40). Buna göre 2004 yılından 2010 yılına kadar dökme çimento satışlarında önemli bir artışın olduğu söylenebilir. Örneğin 2004 yılında dökme çimento satışı tüm satışların % 51,42'sini oluştururken, 2010 yılına gelindiğinde bu oran % 70,88'e yükselmiştir. Buna göre önümüzdeki yıllarda da dökme çimento satışlarının yükselmesi beklenebilir. Torbalı çimento satışları genellikle bayiler kanalıyla yapılmaktadır. Bu durumda bayi kanalındaki talep dolayısıyla fiyat belirsizlikleri de analiz edilmeli, bayiler çimentonun özellikleri hakkında üretici tarafından sürekli olarak bilgilendirilmelidir.

Şekil 2. Çimento İç Satış Ambalaj Oranları

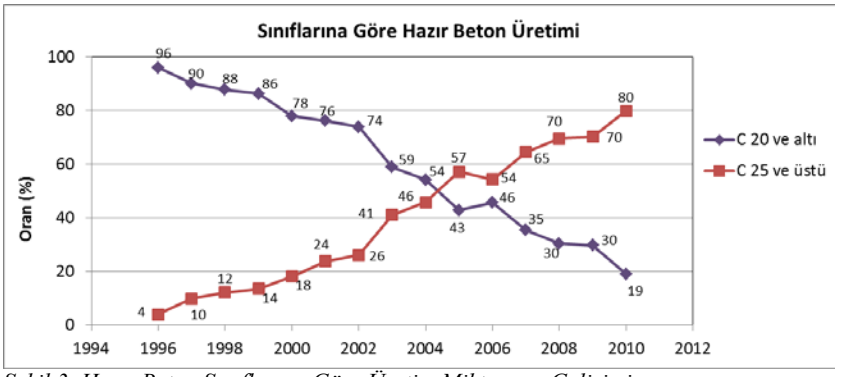
Şekil 2'ye göre 2008 yılında, iç satışların %67,51'i dökme, %32,49'u torbalı olarak gerçekleşmiştir. Bölgesel olarak bakıldığında ise 2008 yılında dökme-torbalı çimento satışlarının batı, orta ve kuzey bölgelerimizde yaklaşık olarak %75-25 oranında, Akdeniz bölgesinde %50-50 oranında, Güney Doğu Anadolu bölgesinde ise %44-56 oranında gerçekleştiği görülmüştür (Erşen ve Erdoğan, 2009a: 42-43). Buna göre beton üretiminde batı, orta ve kuzey bölgelerde daha çok dökme çimentonun, dolayısıyla daha fazla hazır betonun kullanıldığı söylenebilir. Buna ek olarak Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde önümüzdeki yıllarda hazır beton üretiminin ve buna bağlı olarak dökme çimento talebinin artacağı düşünülebilir.

Gelişmiş ülkelerde tüm betonarme yapılar hazır beton kullanılarak inşa edilmektedir. Dünyada ekonomik ve teknik olanaklar geliştikçe hazır beton tüketimi üstün nitelikli betonların kullanıldığı havalimanı, yol, köprü, baraj, viyadük, tünel gibi yeni alanlara da yayılmaktadır. Günümüzde hazır betonun ileri teknoloji ürünü bir mühendislik malzemesi olarak kullanımının giderek artmakta olduğu görülmektedir (www.thbb.org.tr, erişim: 10.11.2011). Beton ekonomik olması, kolay üretilmesi, istenilen şekli alması ve son yıllarda özeliklerinin teknolojik olarak çeşitli katkı malzemelerinin de yardımıyla iyileştirilebilmesi sayesinde dünyada yapılarda en çok kullanılan malzeme haline gelmiştir. Son yıllarda ülkemizde de makroekonomik verilerin değişimlerinin (düşük enflasyon, düşük kur) az olması inşaat sektörüne canlılık getirmiş, özellikle 2003-2007 yılları arası hazır beton sektörü için çok olumlu geçmiştir (Karakule vd., 2008: 2). 1988 yılında hazır beton sektöründe 25 firma faaliyet gösterirken bu rakam 2010 yılında 20 kat artarak 500'e ulaşmıştır. Benzer şekilde hazır betonun henüz yeni yaygınlaşmaya başladığı 1988 yılında toplam 30 tesis bulunurken, 2010 yılında bu rakam 30 kat artarak 900'e çıkmıştır. Türkiye'de 1988 yılında 1,5 milyon m^3 hazır beton üretilmişken, 2010 yılına gelindiğinde yaklaşık 80 milyon m^3 hazır beton üretimi yapılmıştır (Karakule vd., 2008: 5; Akakın vd., 2011: 6).

Hazır beton üretim miktarını bölgelerin gelişmişliği, nüfus yapısı ve bu bölgelere yapılan yatırımların belirlediği bilinmektedir. Ülkemizdeki coğrafi bölgelerin nüfus yoğunluklarının farklı olması nedeniyle hazır beton sektöründe de farklılıklar gözlenmektedir. 2007 yılında Türkiye'de hazır beton üretiminin %41,29'u Marmara Bölgesi'nde gerçekleşirken, Doğu Anadolu Bölgesi %2,82 ile en az hazır beton üretiminin yapıldığı bölge olmuştur. 2010 yılına gelindiğinde, hazır beton üretiminin yaklaşık %40'ı (31,50 milyon m^3) Marmara Bölgesi'nde gerçekleşirken, Marmara Bölgesi'ni 13,62 milyon m^3 hazır beton üretimiyle İç Anadolu Bölgesi takip etmiştir (Karakule vd., 2008:

6; THBB, 2011: 1). Buna göre Marmara Bölgesi'nde, diğer bölgelere nazaran hazır beton sektörü tarafından çimentoya olan talebin çok daha fazla olacağı düşünülebilir. Bir başka açıdan bakıldığındaysa, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yapılacak yatırım planlarına göre de bu bölgelerde hazır beton talebinin dolayısıyla da çimentoya olan talebin artma olasılığının da yüksek olabileceği söylenebilir.

Hazır beton TS EN 206-1 standartlarına göre çeşitli dayanım sınıflarında üretilmektedir (TS EN 206-1, 2002). Hazır beton sınıflarını gösteren C20, C30, C40 gibi kısaltmalardaki rakam arttıkça betonun dayanımı da artmakta, yüksek sınıflardaki hazır beton üretiminde ise aynı şartlar altında genellikle daha yüksek miktarlarda veya daha yüksek dayanımda çimento kullanılmaktadır. Şekil 3 C20 ve bunun altındaki sınıflara ait beton miktarlarıyla, C25 ve bunun üzerindeki sınıflara ait hazır beton miktarlarının yıllara göre değişimini göstermektedir (Karakule vd., 2008: 10; Akakın vd., 2011: 10). Buna göre 1996 yılından 2010 yılına kadar C20 ve altı beton sınıflarının üretiminde çarpıcı bir azalma gözlenirken, C25 ve üzerindeki beton sınıflarının üretiminde önemli bir artış gözlenmektedir. Örneğin, 1996 yılında C20 ve daha alt sınıftaki betonların oranı %96, C25 ve daha üst sınıftaki betonların oranı %4'ken, 2010 yılına gelindiğinde C20 ve altı beton sınıflarının üretim oranı %19, C25 ve üstü beton sınıflarının üretim oranı ise %80 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler hazır beton kalitesinin giderek arttığını göstermekte, bu değişmeler ise ülkemizin deprem bölgesinde yer alması ve gelişmişliğinin artmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Günümüzde daha yüksek binalar ve önemli mühendislik özelliklerine sahip alt yapı projeleri yapılmakta, bu da talep edilen hazır beton sınıfının yükselmesini sağlamaktadır. İlerleyen yıllarda daha yüksek sınıflarda hazır beton üretiminin yapılacağı ve böylece çimento talebiyle birlikte daha yüksek dayanımlı çimentolara olan talebin de artacağı öngörülebilir.

Şekil 3. Hazır Beton Sınıflarına Göre Üretim Miktarının Gelişimi
Kaynak: Akakın, Zengin ve Öztürk, 2011: 10

Çimentoya olan talep inşaat sektörünün durumuyla da doğrudan ilişkili olup, yatırımlar arttıkça çimento talebi de artmakta, tam tersine inşaat sektöründeki durgunluk ise çimento talebini düşürmektedir. Yatırımlar ve inşaat sektörünün durumu ise ülke genelindeki büyüme ve buna ilişkin yatırım planlarıyla ilişkili olduğundan, büyüme ve inşaat yatırım planlarının çimento talebi üzerinde önemli etkisinin olduğu düşünülebilir. Türkiye ekonomisinde gerçekleşen yüksek büyüme çimento sektörünü de olumlu şekilde etkilemektedir. Örnek vermek gerekirse, sektör 2001 yılındaki kriz sonrası yıllık ortalama %9 (üretim büyümesi) büyümüştür. Yeni yapılacak yatırımlarla meydana gelebilecek arz artışının fiyatlara etkisini ise talepteki büyüme belirlemektedir. Çimentoya özel sektör talebi gelirle doğru orantılı olarak değiştiğinden 2001 krizi sonrası hızlı büyüme konut sektörünü hareketlendirip çimento talebini artırmıştır. Ayrıca faiz oranları da konut yatırımlarını ve dolayısıyla çimentoya olan talebi doğrudan etkilemektedir (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 36-37).

İnşaat sektörünün dünyadaki büyüme performansı 2006 yılında %7,2 ile büyük bir noktaya ulaşmış, 2007 yılı ise sektörün büyümesinin büyük bir şekilde hız kestiği ve Kuzey Amerika'da emlak piyasasında krizin baş gösterdiği bir dönem olmuştur. 2008'de Kuzey Amerika'dan başlayan kriz Avrupa'ya da sıçramış, tüm bu gelişmeler sonucunda genel olarak dünyada ülkeler negatif büyümeye (küçülme) geçiş nedeniyle etkilenmişlerdir. 2009 yılında ise negatif büyüme trendi Asya hariç tüm bölgelere yayılmıştır (Erşen ve Erdoğan, 2009c: 25-26). Dolayısıyla inşaat sektörü 2006 yılına kadar lokomotif görevi görmesine karşın 2007 yılında bir durgunluk dönemine girmiş, bu durgunluğun etkileri 2008 yılında da devam etmiş ve inşaat sektörünün GSMH içindeki payı 2007'de %6,5 iken 2008 yılında %5,9'a gerilemiştir. İnşaat sektörü 2008 yılını %7,6 daralma ile kapatmıştır (Erşen ve Erdoğan, 2009a: 37). Türk inşaat sektöründe, 2000-2007 arasındaki dönemde bazı altyapı projelerinin ve konut talebi artışının da etkisiyle inişli çıkışlı bir büyüme yaşanmış, inşaat sektöründeki büyüme hızı 2007 yılından itibaren gerilemeye başlamıştır. Sektör 2007 yılını son beş yılın en düşük rakamı olan %5,2 ile tamamlamış, 2008 yılında ise %7,6 oranında küçülme gerçekleşmiştir. İnşaat sektörünün büyüme performansında önemli rol oynayan kamu inşaat yatırımları yerel seçimlerin de etkisiyle %24,4, oranında artmasına karşın özel sektörün inşaat yatırımları %28,8 oranında azalmıştır (Erşen ve Erdoğan, 2009c: 28). Bunlara da bağlı olarak çimento iç pazarı global krizin de etkisiyle 2008 yılında 2001 yılından beri ilk defa küçülme yaşamıştır. 2008 yılında çimento üretimi %4,4 artmış, buna karşın ihracat ta rekor seviyede artarak %59,9 seviyelerine ulaşmıştır. Böylece inşaat sektöründeki daralmanın da etkisiyle azalan iç piyasa talebi ihracatın artmasıyla karşılanabilmiştir (Erşen ve Erdoğan, 2009a: 38).

Çimento talebi ülkede gerçekleştirilmesi planlanan altyapı projeleriyle de yakından ilgili olup, altyapı projeleri önemli miktarlarda talep oluşturabilmektedir. Köprüler, viyadükler, barajlar, yapay göletler, yollar önemli altyapı projelerindendir. Bu altyapı projelerinden özellikle beton yollar yüksek miktarda çimento talebini doğurabilecek altyapı projelerinin başında gelmektedir. Beton yollar konusu bu nedenle, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB) ve Avrupa Çimento Birliği (CEMBUREAU) tarafından her yıl düzenlenen Avrupa çimento haftasında toplantı gündeminde yerini almaktadır. Beton yollar uzun ömürlü olması, yol yapımından kaynaklanan trafik sıkışıklıklarına fırsat vermemesi, daha ekonomik olması, her mevsimde inşa edilebilmesi, daha estetik olması, sürüş güvenliği sağlaması, çevreyle dost olması, bozulmuş asfalt yollar için iyi bir çözüm olması ve mevsimsel şartlara en uygun tepkiyi göstermesi gibi özelliklerinden dolayı çok avantajlıdır (TÇMB, 2009: 49-52). Bu bilgilerden yola çıkarak önümüzdeki yıllarda beton yolların artacağı ve buna bağlı olarak da çimento talebinin artacağı öngörülebilir.

Çimento sektörü makroekonomik dalgalanmaların etkisini ilk gösterdiği sektörlerden biri olup, ekonomik krizlerden de olumsuz yönde büyük oranda etkilenmektedir. Sektörde talep ülkenin ekonomik koşullarına göre de değişmekte, inşaat sektöründeki dalgalanmalardan da doğrudan etkilenmektedir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2011a: 5). Örnek vermek gerekirse, 2009 yılında yaşanan ekonomik kriz ABD'de mortgage piyasasını etkilemiş, gelişmiş ülkelerdeki inşaat sektörü bundan olumsuz etkilenmiş ve bu ülkelerdeki çimento talebi daralmıştır. Amerika ve Avrupa kıtaları çimento tüketiminin en fazla daraldığı kıtalar olmuştur. Rusya %25 daralmayla ilk sırada yer almış, Libya, Cezayir, Suriye ve Irak'ta ise çimento tüketiminde önemli artışlar gerçekleşmiştir (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 7).

Nakliye maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle çimento sektörü daha çok iç pazarda müşteri arıyor olsa da, iç piyasa şartları ağırlaştığında ve talep azaldığında, çimento sektörü ihracata yönelmektedir (Erşen ve Erdoğan, 2009a: 48). 2007 yılında 6,6 milyon ton olan çimento ihracatı, 2008 yılında %60 artışla 10,6 milyon tona ulaşmıştır. 2008'e kadar son dört yılda en çok ihracat Irak'a yapılmışken, 2008 yılında en çok ihracat Rusya'ya yapılmıştır. Çimento ihracatının sırasıyla %30 ve %21,2'si Rusya ve Irak'a yapılırken, Suriye, İtalya ve Azerbaycan da önemli pazarlar konumundadır. Çimento ihracatında ağırlık Asya ülkeleri olurken, klinker ihracatında ağırlık Avrupa ülkeleri olmuştur (Erşen ve Erdoğan, 2009a: 40-41).

Çimento ihracatında demiryolları ve ihraç limanlarının yetersizliğinden dolayı önemli sorunlar ve belirsizlikler oluşabilmektedir. Bu nedenle liman projelerine önem verilmesi ihracatın artırılmasına ve bu belirsizliklerin azalmasına katkı sağlayacaktır (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2010: 11). Asya Pasifik, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika'da yükselen Pazar trendleriyle beraber dünya çimento pazarının 2012 yılında 3,77 milyar tona ulaşacağı

beklenmektedir. Sadece Çin dünya üretim ve tüketiminin yarısına sahiptir. Dünya çapında en büyük üretici ve tüketiciler Çin'i takiben Hindistan, ABD, Japonya ve Rusya'dır. ABD, Kuzey Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş pazarlar olgun bir piyasaya sahip olmalarına rağmen mevcut küresel ekonomik krizde azalan bir taleple karşılaşmışlardır. Son zamanlarda çimento endüstrisi gelişen ekonomilerle birlikte hızlı bir şekilde büyümektedir. Uzun dönemli projeksiyonlar daha sağlıklı bir talep büyümesinin olacağını işaret etmektedir (Erşen ve Erdoğan, 2009b: 28).

4.2. Türkiye'de Çimento Sektöründeki Teknolojik Belirsizlikler

Belirsizlik biçimlerinden teknolojik belirsizlik girdi miktarı ile üretim arasındaki ilişkinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Çimento endüstrisinde üretim giderlerinin yaklaşık %60'ını yakıt ve elektrik giderleri oluşturmaktadır. Çimento sektöründe yakıt olarak petrokok, ithal taşkömürü, ithal ve yerli linyit, fuel-oil ve doğalgaz kullanılmaktadır. Sektörün yıllık yakıt ihtiyacı 5.000 Kcal/kg ve %3 kükürt içerikli kömür bazında 6,5 milyon ton olarak bilinmekte, çimento fabrikalarında yakıtlar genellikle muhtelif oranlarda karıştırılarak kullanılmaktadır (Türkiye Kömür İşletmeleri, 2009: 4). Çimento sektöründe geleneksel yakıt olarak kömür kullanıldığında, 1 ton çimento üretimi için yaklaşık 120 kg kömür tüketilmektedir (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 38). Türkiye'de 560 milyon tonu görünür olmak üzere yaklaşık 1,3 milyar ton taşkömürü ve ülke geneline yayılmış 12,3 milyar ton linyit rezervi bulunmaktadır. Ülkemiz linyit kömürü açısından dünyada zengin ülkeler arasında yeralmakta, bu rezervlerin de artması beklenmektedir (Türkiye Kömür İşletmeleri, 2009: 11-13). Gelecek yıllardaki üretim politikalarının oluşmasına yönelik olarak Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Kurumu çimento fabrikaları ile 5 yıllık çerçeve anlaşmaları ve yıllık sözleşmeler düzenlenmekte (Türkiye Kömür İşletmeleri, 2009: 19), bu tür uygulamalar maliyet kalemlerinde kömür enerjisinden kaynaklanabilecek belirsizlikleri azaltabilmektedir. Çimento sektöründe 1 ton çimento üretimi için 90-120 kwh elektrik enerjisi harcanmakta (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 38), bu nedenle çimento sektöründe kömürden başka bir diğer önemli maliyet kalemini de elektrik enerjisi oluşturmaktadır. Dolayısıyla yakıt ve elektrik fiyatlarındaki artışlar çimento sektöründe üretim maliyetlerini doğrudan artırmakta, yakıt ve elektrik fiyatlarının belirsizliği ise çimento sektörü için teknolojik belirsizlik anlamına gelmektedir.

Çimento endüstrisi enerji yoğun bir sektör olduğundan, atıkların geri dönüşümü esas olmakla beraber, atıkların çimento sektöründe alternatif yakıt olarak kullanılması çimento üretiminde önemli bir gider kalemi olan yakıt tüketimini azaltmakta dolayısıyla da üretim maliyetlerini düşürmektedir (Türk, 2008: 62). Çimento fırınlarında alternatif yakıtların kullanılması, Avrupa ve ABD'de çok yaygın bir yöntemdir. Avrupa'da çimento fabrikalarında lastik, plastik, kağıt, kurutulmuş kanalizasyon çamuru, hayvansal atıklar ve çok çeşitli atık kaynaklı yakıtlardan faydalanılmaktadır. Fırınların çoğunda, katı atık kaynaklı yakıtların kullanılması sonucunda ek emisyon azaltma ekipmanlarının kullanılmasına gerek kalmadığı belirlenmiştir. Fırınlarda konvansiyonel yakıtlar yerine alternatif yakıtların kullanılması durumunda azot emisyonlarında (NO_x) azalma görülmüştür (TÇMB, 2007: 7-8). Böylece alternatif yakıtların kullanılması hem maliyetleri düşürmekte hem de çevresel anlamda yararlı sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de çimento sektörünün atık kullanım oranlarının gelecekte daha yüksek oranlara ulaşacağı beklenmektedir.

4.3. Türkiye'de Çimento Sektöründeki Fiyat-teknoloji Belirsizlikleri

Çimento sektöründe maliyetlerin artmasına hatta belirli bir kotanın haricinde üretim kısıtlamalarına neden olabilecek karbondioksit gazı (CO_2) sınırlamaları fiyat-teknoloji belirsizliklerinden biri olarak kabul edilebilir. Günümüzde yapı elemanları sektöründe sürdürülebilirlik için inovasyon çalışmaları enerji verimliliği, kalıcılık, daha yüksek imalat hızı ve daha güçlü yapılar olmak üzere dört temel hedefe odaklanmıştır. Bu bağlamda çimento sektörünün araştırma ve geliştirme çalışmaları da düşük CO_2 salınımına ve kontrol edilebilir davranışa sahip çimentoların üretilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Bayburtlu, 2011: 92).

Günümüzün teknolojisi ile 1 ton çimento üretildiğinde 0,8-0,9 ton CO_2 emisyonu oluşmaktadır. Bu değer CO_2 eşdeğeri olarak hesaplandığında AB15 ülkelerinin toplam seragazı emisyonlarının yaklaşık %2'si veya sadece CO_2 emisyonlarının %3'üne tekabül etmektedir. Küresel ölçekte ise insanların neden olduğu tüm CO_2 emisyonlarının %5'i çimento üretiminden kaynaklanmaktadır. Betonla ilişkilendirilen CO_2 emisyonlarının da %60-80'i çimento üretiminden gelmektedir. Bunların dışındaki emisyonlar ise donatı çeliği, inşaat, bakım ve beton binanın yıkılması ile ilişkilidir. Aslında binaların kullanımı sırasında tüketilen enerji ve buna ilişkin CO_2 emisyonları beton veya çimento gibi yapı malzemelerinin üretiminde kullanılan enerji ve buna ilişkin CO_2 emisyonlarından çok daha fazladır. Yapı malzemesi olarak beton enerjiyi gündüz depolayıp gece salıverme özelliğine sahiptir. Bu da önemli ölçüde enerji tasarrufu ve bunun yanısıra ısıl konfor getirmekte,dolayısıyla yeni binaların tasarımında betonun ısıl özelliklerinden uygun şekilde yararlanmak büyük enerji kazanımları sağlamaktadır (Damtoft, 2009: 62-63).

Kyoto protokolü referans olarak alınan 1990 yılına göre emisyon azaltma taahhüdü alan ülkelere emisyon ticareti için esneklik mekanizmaları da sağlamaktadır. Avrupa Birliği "Emisyon Ticareti Direktifi" kapsamında birlik ülkelerinde 2005 yılından beri emisyon ticareti yapmaktadır. 2009 yılında revize edilmiş AB Emisyon Ticareti Direktifi'ne göre belirli sektörlere emisyon kotalarının bedelsiz tahsis edilmesi söz konusu olabilecektir. Sektörde "karbon kaçağı" olarak bilinen durum sert emisyon sınırlama politikaları olan ülkelerde üretimin azaltılması ve üretimin karbon sınırlaması olmayan ülkelere kaydırılmasını ifade etmektedir. AB Emisyon Ticareti Direktifi kapsamında komisyon tarafından Avrupa çimento sanayisinin karbon kaçağından etkileneceği öngörülmektedir (www.tcma.org.tr, erişim: 14.12.2011). Karbon salınımının azaltılması için çimento içerisinde mineral katkıların kullanılması da çok etkin sonuçlar doğuran bir uygulama olduğundan, karbon salınımı az olan çimentoların üretilmesi bir diğer ifadeyle, mineral katkılı çimentolarda çeşitliliğin artırılması ve maliyetlerin azaltılarak müşteri memnuniyetinin sağlanabileceği üretimlerin gerçekleştirilmesi çok önemli faydalar sağlayacaktır.

Genel anlamda AB normlarına uyum için kaynak ve zamana ihtiyaç vardır. Kamu kurumlarının çalışmalarına göre kirlilik önleme direktifine uyum için yapılacak yatırımlara harcanacak rakamın 12.6 milyar Euro olması öngörülmekte, bunun da 2 milyar Euro'sunun çimento sektörüne düşmesi beklenmektedir (Gencel ve Ünver, 2011: 30). Sonuç olarak çimento üretimi çoğu aşamada bazı çevresel problemlere neden olabilmektedir. Bu nedenle 2015 yılına kadar AB mevzuatına uyum sağlaması planlanan çimento sektöründe her işletme 8-20 Euro arası bir ek sabit maliyete katlanmak zorunda kalabilecektir. Dolayısıyla çimento sektöründe yukarıda bahsedildiği gibi gelecekte maliyetleri, karlılığı ve rekabet gücünü etkileyebilecek birçok risk ve belirsizlik bulunmaktadır (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 40).

5. TÜRK ÇİMENTO SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ

SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats – Güçlü yanlar, Zayıf yanlar, Fırsatlar, Tehditler) analizi stratejinin formülasyonuna yardımcı olmak için yapılandırılmış bir yöntem olarak bilinmektedir. SWOT analizi organizasyonların güçlü ve zayıf yanlarıyla organizasyonun çevresinde gelişen fırsat ve tehditleri tanımlamak amacıyla kullanılmakta, bu faktörlerin tanımlanmasıyla organizasyonların güçlü yanları üzerinde yapılandırılan, zayıf yanlarını bertaraf eden, organizasyon çevresindeki fırsatlardan faydalanabilecek veya tehditlere karşı koyabilecek stratejiler geliştirilebilmektedir (Dyson, 2004: 631-632). Dolayısıyla stratejik yönetim döngüsünde SWOT analizinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Stratejik yönetim firmaların uzun dönem aktivitelerini belirlemek için her seviyede danışmanlığı da kapsayan iş yönetimi tarafından alınan karar ve aksiyonların toplamı olarak düşünülebilir. Stratejik yönetimde ulaşmak için gayret gösterilen sonuçlar başlıca firmanın rekabetçi pozisyonunun geliştirilmesi, uzun dönemde kar büyümesi realizasyonu ve kullanılan kapasiteden daha fazla getiri elde edilmesiyle ilgilidir (Houben vd., 1999: 125-126). Firmanın faaliyet gösterdiği piyasada rekabet avantajı kazanması, rekabet avantajının yapı taşlarını oluşturan yüksek bir verim, yüksek bir kalite, önemli bir inovasyon veya mükemmel bir müşteri ilişkisi yönetimi özelliklerinden en az birisini gerçekleştirmesiyle ilişkilidir (Bernroider, 2002: 564). Endüstride faaliyetlerine devam eden her firma çok çeşitli iç ve dış kuvvetlere göğüs

germektedir. Bu kuvvetler firmaların performansları veya ulaşmayı arzuladıkları amaçları hakkında potansiyel hareket verici kuvvetleri kapsayabileceği gibi, potansiyel kısıtlamaları da içerebilmektedir (Houben vd., 1999: 125).

Strateji geliştirme ve formülasyonu için çok önemli bir yere sahip olan fırsat ve tehditlerin analizinin amacı firmanın dalgalı fiyatlar, politik kararsızlıklar, sosyal geçişler veya hukuk kurallarının değişikliği gibi kontrol edilemeyen bir çevreyle karşılaştığında, fırsatlardan nasıl yararlanacağını, tehditleri ise nasıl bertaraf edeceğini değerlendirmek, firmanın güçlü ve zayıf yanlarının analizinin amacı ise yönetim, iş verimi, araştırma-geliştirme gibi içsel işlerini nasıl gerçekleştireceğini değerlendirmektir (Chang ve Huang, 2006: 158). SWOT analizinde yer alan güçlü ve zayıf yanlar organizasyonların içsel değerlerini, fırsat ve tehditler ise dışsal değerleriyle tanımlanmaktadır. İçsel değerler organizasyonların güçlü ve zayıf yanlarını tanımlamak için personel, tesis, lokasyon, ürünler ve hizmetler, inovasyon kapasitesi, verimlilik, etkinlik, müşteri ilişkileri vb. organizasyon kapsamının tüm durumlarını çalışır. Dışsal değerlerise organizasyon çevresindeki fırsat ve tehditleri tanımlamak amacıyla politik, ekonomik, sosyal, teknolojik ve rekabetçi çevreyi inceler ve değerlendirir (Dyson, 2004: 632). Firmaların güçlü ve zayıf yanlarının belirlenmesi SWOT analizinin temelini oluştursa da, güçlü ve zayıf yanların analizine sistematik yaklaşımların getirilmesi giderek daha popüler hale gelmektedir. Firmalar güçlü ve zayıf yanlarını ayırdedebilmek için özel aksiyonlar almak durumundadır çünkü birçok firma sahip olduğu yetkinliklerin kaynağı üzerinde sadece belirsiz fikirlere sahiptir. Bazı firmaların küresel bir bakış açısına sahip olamamaları ise firma ve çevresi hakkında elde edilen resmin net olmasını önlemektedir. Dolayısıyla bahsedilen zorluklara rağmen rekabetçi bir stratejinin geliştirilmesi güçlü ve zayıf yanların küresel bir bakış açısıyla gözden geçirilmesine bağlıdır (Houben vd., 1999: 127). SWOT analizinin kökeni 1960'lara dayanmaktadır. Yakın geçmişte SWOT analizinin popülerliği azalmış ve SWOT analizi kaynak-tabanlı planlama ile geliştirilmiştir. Kaynak-tabanlı bakış organizasyonların içsel kaynaklarına, yeteneklerine ve öz yetkinliklerine odaklanmakta ve organizasyonun rekabetçiliği ve endüstriyel sektörün çekiciliğinden emin olmakiçin yapılanma stratejilerini bu temeller üzerinde savunmaktadır (Dyson, 2004: 633). SWOT analizinin en büyük avantajlarından biri yeni stratejileri harekete geçirmek için içsel ve dışsal faktörleri birleştirmesidir. Dolayısıyla, kaynak-tabanlı planlama da SWOT analizini güçlendirici nitelik taşımaktadır (Dyson, 2004: 633). Birçok firma stratejik planlama prosesinin bir parçası olarak üzerinde anlaşmaya varılmış bir strateji formülasyonunu işleme koymadan önce firmanın güçlü ve zayıf yanlarıyla firma çevresindeki fırsat ve tehditleri tanımlayabilmek için SWOT analizi yapmaktadır (Bernroider, 2002: 562). SWOT analizi çok zor ve çok kolay olmamakla birlikte bazı sembolik yöntemler, karmaşıklık, karar ve belirsizlikler içermektedir (Houben vd., 1999: 128).

Türk çimento sektörüne SWOT analizi yapılacak olursa, sektörde yer alan bir firmanın güçlü ve zayıf yanları firmaya, firma çevresinde oluşan fırsat ve tehditler ise bir ölçüde lokasyon ve pazar koşullarına bağlı olmakla birlikte, sektör için gelişebilecek fırsat ve oluşabilecek tehditler genel olarak özetlendikten sonra, fırsatlardan yararlanmak ve tehditleri bertaraf etmek için sektörde yer alan firmaların güçlü ve zayıf yanları sıralanabilir. Sektörde gelişen fırsatlar aynı zamanda tehdit de oluşturabilmektedir. Örneğin faiz oranlarının düşük seyretmesi fırsat oluştururken, yükselmesi sektör için tehdit halini alabilmektedir. Buna göre sektörde gelişebilecek fırsatlar ve oluşabilecek tehditler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 40-41);

Fırsatlar:

- Faiz oranlarının düşük seyretmesi
- Yüksek ihracat potansiyeli
- Irak ve Rusya pazarında oluşan yeni ihracat potansiyeli

- Konut stokunun yenilenmesi nedeniyle konut talebinin artması
- Kentleşmenin çoğu bölgede hız kazanması ve bu nedenle altyapı gereksinimi
- Beton yolların yapımının gündeme gelmesi
- Faiz dışı fazla hedefinin düşürülmesi nedeniyle devletin yatırım harcamalarında oluşturabileceği ek talep

- Sektöre yönelik yabancı yatırımın artışı
- Özel çimentolara olan talebin yükselmesi
- Hazır beton talebinin artması ve giderek tüm coğrafi bölgelerde beton kalitesinin yükselmesi
- Enerji üretimi ve sulama amaçlı olarak baraj projelerinin artması

Tehditler:

- Faiz oranlarının yükselmesi
- Yurtdışı kaynaklı resesyon tehlikesi
- Avrupa'da yaşanan belirsizlikler
- Küresel likidite koşullarında meydana gelebilecek daralmalar
- Emisyon değerlerine getirilen kısıtlamalar ve bu nedenle çimento üretiminin kısıtlanması ve üretim maliyetlerinin artışı
- Küresel enerji piyasasında meydana gelebilecek dalgalanmalar ve belirsizlikler
- İthal ve yerli kömür fiyatlarındaki belirsizlikler
- Petrol fiyatlarındaki belirsizlikler
- Yeni kapasiteler sonucu oluşabilecek arz fazlasının fiyatları düşürme riski

Sektörde yeralan firmaların güçlü yanları:

- Hammadde konusundaki yüksek potansiyel ve ürün çeşitliliği
- Coğrafi olarak ihracat pazarlarına yakınlık
- Emisyon değerlerini düşürmek için çimento üretiminde kullanılabilecek doğal ve yan-ürünlerin yeterli olması
- Özel ürünler üretebilmek için gerekli altyapının yeterli olması
- Üretim kapasitelerinin acil gereksinimleri karşılayabilmek için yeterli olması
- Firmaların entegre tesis ve öğütme tesisi ağlarının olması

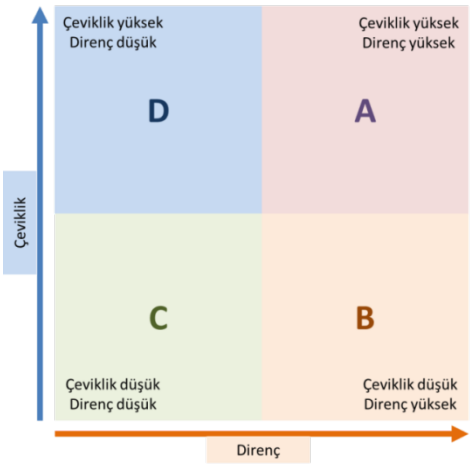
Sektörde yeralan firmaların zayıf yanları:

- Sektördeki oligopol yapının karlılığı sınırlaması
- İhracat limanlarının yetersiz olması

Yukarıda çimento sektöründe yeralan firmaların özelliklerine göre bir firma için fırsatlar tehdit haline gelebilmekte, bir üreticinin güçlü yanı diğer bir üreticinin zayıf yanı olabilmektedir. SWOT analizinde firmanın güçlü ve zayıf yanlarıyla, çevrede oluşabilecek fırsat ve tehditler tanımlanmakta ve stratejiye yön verilmektedir. Burada firma çevresinde gelişen fırsatlardan nasıl yararlanabileceğine, tehditlere de nasıl karşı koyabileceğine kendi güçlü ve zayıf yanlarını tanımlayarak karar vermektedir. Ancak firmaların belirsizlik durumlarında oluşan fırsatlardan yararlanırken veya tehditleri bertaraf ederken, organizasyonel kültürlerine de bağlı olarak, bazı yeteneklerinin olması gerektiği ifade edilmekte, böylece SWOT analizinin çok daha başarılı olacağı düşünülmektedir. Sull'a göre günümüzde firmalar arası rekabeti tanımlayan en önemli karakteristik özelliklerin temelinde de belirsizlikler yatmakta, firmalar belirsizlikleri yönetebilmek için farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Bazı firmalar kısa süreli fırsatlara odaklanıp piyasadaki değişiklikleri tespit ederek bu değişikliklerden faydalanmalarını sağlayacak türden bir çeviklik geliştirebilirler. Öte yandan, firmalar piyasadaki değişikliklere karşı koyabilmek için şoklara ve etkilerine direnme güçlerine de güvenebilirler. Ancak bazı firmalar her iki yaklaşımı birleştirmek suretiyle hem değişikliklerin yapısal karakteristiklerini gözden kaçırmamayı hemde fiyatları tanımlayarak faydalanmayı sağlayan bir çevik-direnme yaklaşımını belirleyebilir. Özellikle istikrarsız dönemlerde, yani belirsizliklerin daha çok olduğu dönemlerde, çeviklik ve direnme yeteneklerinin uygun bir kombinasyonunun oluşturulmasıyla firmalar sadece faaliyetlerine devam etmeyi değil aynı zamanda piyasada daha başarılı olmayı da gerçekleştirebilir. McKinsey&Company'nin yaptırdığı bir anketi cevaplayan firmalar genellikle çevikliği artan gelir hacmi, yükselen

müşteri memnuniyeti, daha büyük pazar payı ve pazar gereksinimlerine daha hızlı cevap verme olarak tanımlamıştır. Çeviklik operasyonel, portföy ve stratejik olmak üzere üç ayrı biçimde ortaya çıkabilmektedir. Operasyonel çeviklik odaklanılmış bir iş modeli kapsamında firmanın faaliyet ve süreçlerinin iyileştirilebilmesi için yeni fırsatlar bulma ve değerlendirme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında maliyetlerdeki azalma, kalite iyileştirmeleri veya dağıtım süreçlerinin mükemmeliyeti en az yeni ürünlerin veya hizmetin piyasaya sürülmesi kadar önemli olabilmektedir. Portföy çevikliği nakit paranın, yeteneklerin ve yönetsel dikkatin hızla ve etkinlikle daha cazip fırsatlara kaydırılması olarak tanımlanmakta, stratejik çeviklik ise oyun değiştiren fırsatların ortaya çıktıkları anda tanımlanıp bu fırsatlardan faydalanılması olarak bilinmektedir. İş fırsatları genellikle aynı dağılımı göstermemekte ve firmalar küçük fırsatlardan oluşan istikrarlı bir akışla karşılaşmaktadır. Ancak aralıklarla gelen çok önemli fırsatlar da olabilmektedir. Stratejik çeviklik bu tür fırsatlardan faydalanabilmek için oyun değiştirme yeteneğini gerektirmektedir. Bu tip fırsatlar genellikle yeni bir işin boyutunun (hacminin) artırılması, yeni pazarda agresiflik, yeni teknolojilere yoğun yatırım yapılması veya önemli büyük kapasite artırımları olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak belirsizlik ortamlarında çeviklik çok önemli bir özellik olarak kabul edilse de yeterli olmamaktadır. Firmalar bunun için kendilerini çevikliğin yanında dirençli de yapmalıdırlar. Buradaysa hacim büyüklüğü, çeşitlilik ve güçlü bir nakit kasası önemli rol oynamaktadır. Dirençli olmanın yolları düşük sabit maliyetlere, güçlü bir nakit kasasına, zenginleştirilmiş nakit akışına, yüksek iş hacmine ve müşteri sadakatine sahip olmaktır. Çeviklik bir firmanın erken pozisyon almasını sağlarken direnme kabiliyeti firmanın liderliği daha erken ele geçirmesini ve pozisyonunu güçlendirmesini sağlamaktadır. Burada çeviklik ve direnme kabiliyeti birbirinin alternatifi olarak görülmemeli aksine bu iki yetenek birlikte değerlendirilmeli ve şartlar değiştiğinde yeni dengeler kurulmalıdır. Bu dengelerin kurulması bu iki yaklaşımın etkinliğini artıracaktır. Firmalar kuruluş yıllarında genellikle çevik olmasına karşın direnme kabiliyetleri düşüktür. Firmalar kurumsal yetişkinlik çağına girdiklerinde biraz daha çeviklik kazanırlar ancak bu süreçte dirençlerini artırabilmek için yeni ürünler piyasaya sürmeli, yeni coğrafyalara açılmalı, marka değerini güçlendirmeli ve müşteri ilişkilerini sağlamlaştırmalıdır. Firmaların zaman içerisinde çeviklikleri azaldıkça direnme kabiliyetleri artmaktadır (Sull, 2009: 132-143).

Şekil 4 bir çimento üreticisi için oluşturulabilecek çeviklik-direnç matrisini göstermektedir. Buna göre SWOT analizinden de yararlanılarak firma nasıl çevik ve bunun yanında dirençli olabileceğini planlamalı ve bu matrisin sağ üst köşesinde yer almayı tercih etmelidir. Çünkü firma hem çevik hem de dirençli olmalıdır.

Şekil 4. Çeviklik-Direnç Matrisi

Burada firmanın uyguladığı stratejik yönetim kapsamında, fırsatlardan yararlanırken tehditleri bertaraf edebilme bağlamında güçlü yanlarını ön plana çıkarıp zayıf yanlarını geliştirme yolunda daha başarılı olabilmek için, çeviklik-direnç özelliklerinin aşağıda özetlenen göstergelerini analiz etmelidir (Sull, 2009: 132-143);

Çeviklik ölçütleri:

- Firma sistemlerinin pazarla ilgili detaylı ve güvenilir bilgiyi kısa sürede sağlaması
- Pazarda yaşanan değişimlerden rakiplerden önce faydalanabilme
- Birimler arasında paylaşılmış bir bakış açısı kullanımı
- Hedeflerin net olması
- Aşırı olmayan performans göstergelerinin olması
- Girişimci yöneticilerin desteklenmesi
- Kuruluş yıllarındaki aciliyet anlayışının korunması
- Yönetimin başarısız girişimlerden kolay vazgeçebilmesi
- Nakdi yöneticilerin dağılımının uygun şekilde yeniden yapılandırılması
- Önemli fırsatlarda yöneticilere cesaret verilmesi

Direnç ölçütleri:

- Büyük ölçek
- Nakit akışı, coğrafya çeşitliliği
- Güçlü bilanço, nakit, satılabilir menkul kıymet
- Taklit edilemeyecek somut varlıklar (hammadde, mevduat, gayrimenkul)
- Taklit edilemeyecek soyut varlıklar (markalar, uzmanlık alanları, teknolojiler)
- Organizasyon içinde değer yaratmayan elemanların olması
- Müşteri bağlılığı
- Başarıda güçlü ortakların payının olması
- Pazara girmenin yüksek bariyerle engellendiği karlı yerel pazar liderliği
- Sabit maliyetlerdeki düşüklük

Buna göre firma yukarıda bahsedilen çeviklik ve direnç ölçütlerinin göstergelerinden yararlanarak ortalama çeviklik-direnç değerini hesaplayabilir. Böylece firma çeviklik-direnç matrisindeki mevcut konumunu belirleyerek, matrisin A ile gösterilen sağ üst köşesinde yeralabilmek için gerekli iyileştirme ve önlemlere karar verebilecektir. Sonuç olarak firma SWOT analizi ve çeviklik-direnç matrisini birlikte kullanmak yoluyla sektörde rekabet avantajı sağlayabilecektir.

6. SONUÇ

Üretimine 1911 yılında 20 bin ton/yıl kapasiteli bir fırınla başlamış olan Türk çimento sektörü günümüzde 105 milyon ton çimento üretim kapasitesine erişmiş, 2010 yılında 62,7 milyon tonluk üretimiyle, dünyada G-20 ülkeleri arasında dördüncü sırada konumlanmıştır. Türkiye 2010 yılında 19 milyon tonluk ihracatıyla dünyanın en çok çimento ihraç eden ülkesi olmuştur. Türkiye'de çimento sektöründeki yoğunlaşmanın %40'ını dört firma, %62'sini ise sekiz firma oluşturduğundan, Türk çimento sektörünün oligopol bir piyasa yapısına sahip olduğu söylenebilir.

Türk çimento sektörü büyük cirolarla yönetilmekte ve belirsizlikler içermektedir. Belirsizlik fiyat belirsizliği, teknolojik belirsizlik ve fiyat-teknoloji belirsizliği olmak üzere başlıca üç ana biçimde oluşmaktadır. Türkiye'de çimento sektöründeki fiyat belirsizlikleri, iç talep ve dış talep belirsizlikleri olarak iki biçimde meydana gelebilmektedir. Çimento öncelikle torbalı ve dökme olarak iki farklı şekilde tüketilmekte, dökme çimentonun kullanım oranı ise giderek artmaktadır. Dökme çimentonun büyük bir bölümü hazır beton üretiminde kullanılmakta,

böylece hazır beton sektöründeki belirsizlikler çimento sektöründeki belirsizlikleri, pazara bağlı olarak doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de çimento üreticileri genellikle rekabet avantajlarını koruyabilmek ve pazarı yakından takip edebilmek için faaliyet gösterdikleri pazarlarda hazır beton üretimi de yapmaktadır. Bu karar ve uygulama pazarı gözleyerek kontrol edebilmek açısından avantajlar getirirken, finansal riskler içermesi açısından dezavantajlar oluşturabilmektedir. Bu nedenle hazır beton sektörünün belirsizliklerini dolayısıyla da çimento sektörünün iç talep belirsizliklerini azaltmak için çimento üreticilerinin hazır beton sektöründe yeralma yöntem ve stratejisi yeniden ele alınmalıdır. Bu yöntem finansal riskleri azaltma ve pazardaki bilgiyi en doğru şekilde elde edebilme çıktılarının bir optimizasyonunu içermelidir.

Çimento talebi inşaat sektörünün durumuyla da doğrudan ilişkili olup, yatırımlar arttıkça çimento talebi de artmaktadır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm projeleri ve konut yatırımları da çimento üreticileri için büyük önem arzetmektedir. Bu nedenle çimento üreticileri konut yatırımlarını etkileyen mevcut konut stoklarının durumu ve miktarıyla, faiz oranlarının değişimi gibi faktörlerin öngörüsünü daha hassas yapabildiklerinde daha fazla getiri elde edebileceklerdir. En önemli alt yapı projelerinden olan beton yollar, önemli miktarda çimento talebi oluşturabilecek yatırımlardır. Çimento üreticileri beton yolların inşaatında kullanılacak olan çimentolar üzerinde araştırma-geliştirme projeleri yapmalı ve bu talebi karşılamak için hazır hale gelmelidir.

Çimentonun yerel talebi arz-talep arasında farklılıklar üreterek hızlı artıp azalabilmektedir. Bu bölgesel farklılıklar bölgesel akışlarla dengelenmelidir. Bu dengelenmenin büyük kısmı komşu bölgelerden sağlanacağından, çimento üreticilerinin birden fazla tesise sahip olması, pazar konusundaki bilgi kazanımı, yönetim maliyetleri ve nakliye maliyetleri açısından rekabet avantajı getirecektir.

Günümüzde inşa edilen yapılardan beklenilen performanslar değiştikçe özel çimentolara olan talep giderek önem kazanmaktadır. Bu nedenle, çimento üreticileri yeraldıkları pazarda özel ürünlere olan talebi karşılayabilecek araştırma-geliştirme projeleri ve üretim için gerekli altyapıları yapmalıdır.

Türkiye'de çimento sektöründeki teknolojik belirsizliklerden en önemlisi maliyet belirsizliğidir. Çimento üretiminde enerji en önemli maliyet bileşeni olup, ihracatta da nakliye önemli bir maliyet kalemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla yakıt ve elektrik fiyatlarındaki artışlar çimento sektöründe üretim maliyetlerini doğrudan etkilemekte, yakıt ve elektrik fiyatlarındaki belirsizlikler ise sektör için belirsizlik anlamına gelmektedir. Bu nedenle çimento üreticilerinin alternatif yakıtları kullanmaları rekabet avantajı için çok büyük önem arzetmektedir.

Çimento sektöründe maliyetlerin artmasının yanında üretim kısıtlamalarına da neden olabilecek karbondioksit gazı sınırlamaları en önemli fiyat-teknoloji belirsizliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Karbon salınımının önemli ölçüde azaltılabilmesi için alternatif yakıtlar ve mineral katkıların kullanılması yeterli olmamakta, karbon tutma ve stoklama ile biokütle kullanımı gibi teknolojiler ise yüksek maliyetli yatırımlar gerektirmektedir. Kyoto protokolüyle birlikte Avrupa Birliği çevre mevzuatına uyum süreci de önemli bir fiyat-teknoloji belirsizliği oluşturmaktadır. Bu nedenle Avrupalı üreticilerin karşılaştığı çevre kısıtlamalarına Türkiye'deki üreticiler de hazır olmalıdır. Bu tür bir belirsizliğe karşı koyabilmek için uygun özelliklerde mineral katkı kaynakları incelenmeli ve müşteri istekleri de önemsenerek mineral katkılı çimentoların üretimleri artırılmalıdır.

Türkiye'de çimento sektörü için önemli fırsatlar konut ve alt yapı yatırımlarını etkileyen faiz oranlarının düşük seyretmesi, ihracat potansiyelinin yüksek olması, Irak ve Rusya pazarlarında yeni ihracat potansiyelinin oluşması, birçok bölgede yaşanan hızlı kentleşme, özel çimentolara olan talep, hazır betona olan talep olarak özetlenebilir. Öte yandan, yurtdışı kaynaklı resesyon tehlikesi, Avrupa'da yaşanan belirsizlikler ve küresel kriz ortamının meydana getirebileceği yüksek faiz oranları, emisyon değerlerine getirilen kısıtlamalar ve enerji fiyatlarındaki artışlar ise Türkiye'deki çimento üreticilerinin karşısındaki önemli tehditlerdir. Sektörde yeralan firmaların birçoğu hammadde konusunda ürün çeşitliliğine sahiptir. Özel ürünlerin imalatı konusunda da firmalar yeterli alt yapıyı bulundurmakta olup, firmaların entegre tesis ve öğütme tesisi ağlarına sahip olması avantaj oluşturmaktadır. Çimento üreticileri

daha hızlı hareket edebilmek için sektörde hedeflerini net olarak belirlemeli ve pazarla ilgili detaylı bilgiye kısa sürede ve düşük maliyetlerle sahip olabilmelidir. Bunun yanında dirençli kalabilmek için nakit akışı ve coğrafya çeşitliliğiyle birlikte güçlü bir bilançoya sahip olmak önemli bir avantajdır. Hammadde gibi taklit edilemeyecek somut varlıklarla, marka ve teknoloji gibi taklit edilemeyecek soyut varlıklara sahip olmak da belirsizliklerin azaltılması konusunda avantaj getirecektir. Çimento üreticilerinin sabit maliyetlerinin düşük olması ise belirsizlikler açısından çok önemlidir.

KAYNAKÇA

AKAKIN, T.; ZENGİN, H.; ÖZTÜRK, A. (2011). "Hazır beton sektörü ve beton kullanımındaki gelişmeler". Beton 2011 Hazır Beton Kongresi Bildirileri, İstanbul, 1-12.

ALADA, A.D. (2000). İktisat felsefesi ve belirsizlik. (1. Basım), İstanbul: Bağlam Yayınları.

BARON, D.P. (1970). "Price uncertainty, utility, and industry equilibrium in pure competition". International Economic Review, 11 (3), 463-480.

BAŞARAN, E. ve TURUNÇ, N. (1995). "Türkiye'de çimento sektörünün durumu". Çimento Sempozyumu, TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası ve Kimya Mühendisleri Odası, 16-17 Kasım, Ankara, 4-15.

BATRA, R.N. ve ULLAH, A. (1974). "Competitive firm and the theory of input demand under price uncertainty". The Journal of Political Economy, 82 (3), 537-548.

BAYBURTLU, K. (2011). "Sürdürülebilir çimento üretimi ve inovasyon". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 16 (90), 82-95.

BERNROIDER, E. (2002). "Factors in SWOT analysis applied to micro, small-to-medium, and large software enterprises: an Austrian study". European Management Journal, 20 (5), 562-573.

CARLTON, D.W. (1978). "Market behavior with demand uncertainty and price inflexibility". The American Economic Review, 68 (4), 571-587.

CEMBUREAU. (2011). "Activity report 2010". The European Cement Association Publication, s.52.

CHANG, H.H. ve HUANG, W.C. (2006). "Application of a quantification SWOT analytical method". Mathematical and Computer Modelling, (43), 158-169.

DAMTOFT, J.S. (2009). "Betonun enerji performansı-sürdürülebilir inşaatlar için bir anahtar". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 13 (81), 62-71.

DOWNEY, H.K. ve SLOCUM, J.W. (1975). "Uncertainty: measures, research, and sources of variation". The Academy of Management Journal, 18 (3), 562-578.

DYSON, R.G. (2004). "Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick". European Journal of Operational Research, (152), 631-640.

EKİNCİ, N.K. (2011). Modern mikro iktisat. (1. Basım), Ankara: Efil yayınevi.

EPSTEIN, L.G. (1999). "A definition of uncertainty aversion". The Review of Economic Studies, 66 (3), 579-608.

ERŞEN, K. ve ERDOĞAN, İ. (2009a). "2008 yılında Türk çimento sektörü". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 13 (78), 36-48.

ERŞEN, K. ve ERDOĞAN, İ. (2009b). "Dünya çimento pazarı 2012 yılında 3,77 milyar tona ulaşacaktır". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 13 (79), 28-32.

ERŞEN, K. ve ERDOĞAN, İ. (2009c). "Dünyada inşaat sektörü". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 13 (80), 25-29.

GENCEL DERİNÖZ, C. ve ÜNVER, İ. (2011). "Sürdürülebilir çevre için sürdürülebilir çimento üretimi". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 16 (91), 27-30.

GRAVELLE, H. ve REES, R. (2004). Microeconomics. (3. Baskı), England: Pearson Education Limited.

GRIFFITHS, A. ve WALL, S. (2000). Intermediate micro economics: theory and applications. (2. Baskı), England: Pearson Education Limited.

HIRSHLEIFER, J. ve RILEY, J.G. (1979). "The analytics of uncertainty and information-an expository survey". Journal of Economic Literature, 17 (4), 1375-1421.

HOUBEN, G.; LENIE, K.; Vanhoof, K. (1999). "A knowledge-based SWOT-analysis system as an instrument for strategic planning in small and medium sized enterprises". Decision Support Systems, (26), 125-135.
JONES, T. (2005). Business economics and managerial decision making. John Wiley&Sons, Ltd.
KARAKULE, F.; AKAKIN, T.; ENGİN, Y. (2008). "Türkiye'de hazır beton sektörü ve gelişmeler". Uluslararası Beton 2008 Kongresi Bildirileri, İstanbul, Türkiye, 1-12.
KATZ, M.L. ve ROSEN, H.S. (1998). Microeconomics. (3. Baskı), Boston: The McGraw-Hill Companies, Inc.
LI, C.L. ve KOUVELIS, P. (1999). "Flexible and risk-sharing supply contracts under price uncertainty". Management Science, 45 (10), 1378-1398.
MULA, J.; POLER, R.; SABATER, J.P.G.; LARIO, F.C. (2006). "Models for production planning under uncertainty: a review". International Journal of Production Economics, (103), 271-285.
PERLOFF, J.M. (2001). Microeconomics. (2. Baskı), Amerika Birleşik Devletleri: Addison Wesley Longman, Inc.
PODOLNY, J.M. (1994). "Market uncertainty and the social character of economic exchange". Administrative Science Quarterly, 39 (3), 458-483.
PONSSARD, J.P. ve THOMAS, C. (2010). "Capacity investment under demand uncertainty: an empirical study of the cement industry, 1994-2006". Ecole Polytechnique, Centre National de la Recherche Scientifique, s.23.
SANAYİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2010). "Çimento sektörü raporu". Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Nisan.
SANAYİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2011a). "Çimento sektörü raporu". Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, No.2, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.
SANAYİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2011b). "Çimento sektörü raporu". Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, No.4, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.
SANDMO, A. (1971). "On the theory of the competitive firm under price uncertainty". The American Economic Review, 61 (1), 65-73.
SCHULTZ, M.T.; BRIDGES, T.S.; MITCHELL, K.N.; HARPER, B.K. (2010). "Decision making under uncertainty". Final Report, s.83.
SÖNMEZLER, G. ve GÜNDÜZ, O. (2008). "2008 yılına girerken Türk çimento sektörü". Çimento İşveren, Mart-Nisan, 32-41.
SULL, D. (2009)."Türbülanslı Piyasalarda Nasıl Büyümeli?". Capital, 17 (3), Mart, 132-143.
TÇMB (2007). "Katı atık kaynaklı yakıtların çimento ve kireç fırınlarında kullanılması-uluslararası bir bakış açısı". Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Ankara.
TÇMB (2009). "TÇMB, beton yolun çevreci ve ekonomik avantajını yerinde kanıtladı". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 13 (81), 49-52.
THBB (2011). "Hazır beton sektörü istatistikleri-2010". Türkiye Hazır Beton Birliği, Nisan, İstanbul.
TS EN 206-1 (2002). "Beton-bölüm 1: özellik, performans, imalat ve uygunluk". Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.
TÜRK, S. (2008). "Çimento üretiminde alternatif yakıt denemeleri-II". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 12 (72), 62-72.
TÜRKİYE KÖMÜR İŞLETMELERİ (2009). "Kömür sektör raporu (Linyit)". Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
USLU, S. (2011). "2010 yılı Çimento sektörü değerlendirme". Çimento ve Beton Dünyası, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Yayın Organı, 16 (90), 38-42.
VARIAN, H.R. (2010). Intermediate microeconomics: a modern approach. (8. Baskı), New York: W.W. Norton&Company.
WU, G.; ZHANG, J.; GONZALEZ, R. (2004). "Decision under risk", s.40.
YILDIRIM, K.; EŞKİNAT, R.; KABASAKAL, A.; ERDOĞAN, M. (2009). Endüstriyel ekonomi. (4. Baskı), Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
www.tcma.org.tr/ Erişim: 14.12.2011
www.thbb.org.tr/ Erişim: 10.11.2011

GELİR VERGİSİ TARİFESİ: ALMANYA VE TÜRKİYE UYGULAMASININ KARŞILAŞTIRILMASI

Filiz EKİNCİ
Yrd.Doç.Dr.,Bilecik Üniversitesi İ.İ.B.F Maliye, E-mail: filiz.ekinci@bilecik.edu.tr

ÖZET: Kamu gelirleri içerisinde en büyük paya sahip olan verginin temel unsurlarından birisi de vergi tarifesidir. Vergi tarifesi, ödenecek vergi miktarının belirlenmesi için vergi matrahına uygulanan oran veya ölçüler olarak tanımlanabilir. Vergi adaletinin gerçekleştirilmesi açısından vergi tarifelerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği sorunu üzerinde tartışılan konulardan birisidir. Günümüzde, vergi ödeme gücüne ulaşmak amacıyla yararlanılan artan oranlı vergi tarifelerinde vergi mükelleflerinin kişisel ve ailevi durumlarını dikkate almak suretiyle değişik çeşitlerde artan oranlara yer verilmekte, kişilerin belirli bir tutara kadar olan gelirleri vergi kapsamı dışında bırakılmakta, diğer bir ifade ile en ez geçim indirimi uygulanmaktadır. Çalışmada Alman Gelir Vergisi ve Alman Gelir Vergisi Kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Gelir Vergisinin, tarife yapıları incelenerek, karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gelir Vergisi, Vergi tarifesi, Artan Oranlı Tarife, En az geçim indirimi, Vergi oranları

INCOME TAX SCALE: THE COMPARISON OF TURKEY AND GERMANY PRACTICES

ABSTRACT: The most important source of public revenue is taxation and one of the basic elements of the tax is tax scale. Tax scale may be described as the burden ratio, usually expressed as a percentage or amount, which applied on a tax base to determine the amount of taxes payable. How do tax rates should be regulated in order to achieve tax justice is one of the issues in debate. Nowadays, family and personal circumstances of taxpayers have been taken into consideration with progressive tax, used in order to reach the ability to pay; the amount of income tax payers can receive each year without having to pay tax on it through income tax allowances. Turkish income tax is based on German income tax and German income tax law, so this article analyzes the structures of Turkish income tax scale and comparisons tax scale structures.

Key words: İncome tax, Tax scale, Progressive tax, İncome tax allowances, Tax rate

GİRİŞ

Devletin adil bir vergilendirmeyi gerçekleştirebilmesi için bireylerin ödeme gücüne ulaşması ve buna bağlı olarak vergilemeyi gerçekleştirmesi gerekir. Bireylerin ödeme gücünün en önemli göstergesini gelir oluşturur. Gelir vergisi uygulamasında bir ekonominin üretken kapasitesi içinde, gelirin paylaşımına bağlı olarak vergilemenin gerçekleştirilmesi esastır. Gelir vergisi uygulamasında verginin konusunu oluşturan gelirin tanımı, muafiyet ve istisna uygulamaları ile tarife yapısı vergilemenin sonuçları açısından çok önemlidir(Karayılmazlar ve Güran, 2005).

Mükellefin, vergi sorumlusunun veya vergi idaresinin gerçekleştirdiği işlemin temel unsuru olarak uygulama açısından önem taşıyan vergi tarifeleri, vergilemenin amaçları açısından da etkin rol oynamaktadır. Vergi borcunun tutarını tespit etmek için matraha uygulanan ölçülerin oluşturduğu vergi tarifesinin yapısı, bir vergi sisteminin etkinlik ve adalet yönünden değerlendirilmesinde önemli bir unsuru oluşturmaktadır. Matrahın tespiti kadar matraha uygulanan oranın her matrah düzeyi için hakkaniyete uygun ve etkin seviyelerde tespit edilmesi de vergi sisteminin adalet ve etkinlik yönlerinden temel kriterini oluşturmaktadır (Aktan, 1991:46).

Ülkelerin sosyal, politik, ekonomik ve mali durumlarına ve Gelir Vergisi Kanunlarındaki düzenlemelerinin farklılığına bağlı olarak çeşitli şekillerde vergi tarifesi uygulamalarına rastlanılmaktadır (Orkunoğlu, 2008). Vergi

tarifeleri, ödenecek vergi miktarını belirlemek için matraha uygulanan ölçülerdir. Genel olarak vergi tarifeleri, artan, düz ve azalan oranlı olmak üzere üç şekilde düzenlenebilir. Artan oranlı gelir vergisi tarifesi, genellikle, ülkelerin sosyal adalet konusundaki değer yargılarına, vergileme ile kamu harcamalarının temel fonksiyonlarını gerçekleştirme çabalarına ve kamu harcamalarının etkin finansmanı gibi nedenlere bağlı olarak biçimlenmektedir (Sancar ve Şentürk, 2012). Geleneksel olarak vergi adaletinin sağlanmasında artan oranlı vergilerin diğer sistemlere göre daha üstün bir yapıda olduğu kabul edilmekte ve Dünya genelinde ülkeler ağırlıklı olarak artan oranlı gelir vergisi tarifelerine yer vermektedirler (Şentürk, 2006).

Almanya'da ve ülkemizde de gelir vergisi uygulamasında artan oranlı tarife yapısı benimsenmiştir. Ancak iki ülkenin gelir vergisi tarifesi uygulamalarında farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda, iki ülkenin gelir vergisi tarifesi uygulamalarına genel hatlarıyla değinilerek, karşılaştırılması yapılmıştır.

ALMANYA'DA GELİR VERGİSİ UYGULAMASINA GENEL BAKIŞ

Almanya'da gelir üzerinden alınan vergilerden birisi de gelir vergisidir. Alman Gelir Vergisi Kanunu verginin konusu içerisine giren gelir unsurlarını; Ziraat ve ormancılık gelirleri (Alman Gelir Vergisi Kanunu (EStG) md. 13-14), Ticari kazançlar (EStG md. 15-17), Serbest meslek kazançları (EStG md. 18), Ücretler (EStG md. 19-19a), Sermaye gelirleri (EStG md. 20), Kiralama ve leasing gibi gelirler (EStG md. 21), Sair gelirler (Örneğin, emekli aylıkları, spekülasyon karları vb..) (EStG) md. 22-23) olmak üzere yedi gruba ayırmıştır (http://www.bundesfinanzministerium.de /DE/BMF__Startseite/Service/Glossar/E/004__Einkommensteuer,templateId=renderDefinitionLong.html).

Gelir vergisi uygulaması bakımından tam ve dar mükellef olmak üzere iki çeşit mükellef bulunmaktadır. İkametgahı veya mutat ikametgahı Almanya'da ise tam mükellef olarak, hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki toplam gelirleri üzerinden vergilendirilmektedir. İkametgahı veya mutat ikametgahı Almanya dışında bulunan kişiler dar mükellef olarak, sadece yurtiçindeki gelirleri üzerinden vergilendirilmektedir (http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/einkommensteuer.html).

Gelir vergisi tarifesi ise aşağıda açıklanacağı gibi mükelleflerin kişisel özelliklerini dikkate alan artan oranlı bir yapıya sahiptir. Tarife oranları %0'dan %42(45)'ye kadar değişmektedir. Vergi tarifesinde belli bir tutara kadar gelire %0 oranı uygulanarak vergi dışı bırakılmakta ve kişilerin gelirlerine uygulanacak olan vergi oranı sahip oldukları gelir seviyesine ve medeni durumlarına göre değişmektedir.

Mevzuata göre evli çiftlerin gelirleri isteğe bağlı olarak birleştirilir ve bir beyanname vermek suretiyle vergiye tabi tutulur. Ancak eşler ayrı olarak vergilendirmeyi isteme hakkına da sahiptirler. Bakıma muhtaç, örgün ve mesleki eğitimde bulunan (25 yaşına kadar) ve 18 yaşını doldurmamış çocukların gelirleri normal olarak anne veya babanın geliri ile birlikte vergilendirilir (Tosuner vd., 2009).

Gelir vergisinden ayrı olarak elde edilen gelir üzerinden 1990 yılında Doğu Almanya ile birleşilmesi üzerine devletlerin entegre olabilmesi için %5,5 oranında Dayanışma Zammı (Solidaritatzuschlag) kesilmekte (Tosuner vd., 2009) ve bir de gelir vergisi mükellefleri, kiliseye de üye iseler, kilise vergisi ödemektedirler(http://www.drs.de/fileadmin/br/Kirchensteuer_Druckversion.pdf).

Kilise vergisi eşit olarak toplanmamaktadır(http://www.nettoeinkommen.de/ kirche.htm). Kilise vergisinin alınması eyalet yasalarına dayanmakta ve 2011 yılı itibariyle kilise vergisi oranları Bayern ve Baden-Württemberg eyaletlerinde gelir vergisinin %8'i, diğer eyaletlerde ise %9'u oranındadır (http://de.wikipedia.org /wiki/Kirchensteuer_(Deutschland).

ALMANYA'DA GELİR VERGİSİ TARİFESİ UYGULAMASI

Alman Gelir Vergisi tarifesi mükelleflerin kişisel özelliklerini dikkate alan artan oranlı bir yapıya sahiptir. Finansal krize karşı Almanya'da Kısa vadeli konjonktur paketi ile 2009 yılında vergiye ilişkin çeşitli önlemler alınmıştır. Almanya'da istikrarı ve istihdamı sağlamak için, Alman Federal Parlamentosunda 20.02.2009 tarihinde kabul edilen kısa vadeli Konjonktür Paketi II ile vergiden muaf temel miktar 7.664 Eurodan 7.834 Euro'ya yükseltilmiştir. Gelir vergisi tarifesinin gelir dilimleri de 400 Euro arttırılarak, başlangıç vergi oranı % 15'ten %14'e düşürülmüştür. 2010 yılından itibaren de vergiden muaf temel tutarın 8.004 Euro'ya yükseltilmesi ve tarife gelir dilimlerinin de 330 Euro arttırılması kabul edilmiştir (http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ausblick_ins_Steuerjahr_ 2009__Teil_I:_Alle_Steuerpflichtigen_betreffend/$FILE/ST_Steuerausblick_2009_Teil%20I.pdf) .

Bu düzenlemeler sonrasında Almanya'da 2012 yılı gelirlerine uygulanacak gelir vergisi tarifesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Alman Gelir Vergisi Tarifesi (2012)

Bekar Gelir Vergisi Mükellefleri İçin

Yıllık Kazanç (Euro)	Vergi Oranı (%)
8004 Euro'ya kadar	0
8005 Euro'dan 52.881 Euro'ya kadar	14
52.881 Euro'dan 250.730 Euro'ya kadar	42
250.731 Euro ve üzeri	45

Evli Gelir Vergisi Mükellefleri İçin

Yıllık Kazanç (Euro)	Vergi Oranı (%)
16.008 Euro'ya kadar	0
16.089 Euro'dan 105.762 Euro'ya kadar	14
105.763 Euro'dan 501.460 Euro'ya kadar	42
501.461 Euro ve üzeri	45

Tablo 1'de görüleceği üzere Almanya'da vergilendirilebilir gelire uygulanacak gelir vergisi oranları, gelir seviyesine ve mükelleflerin medeni durumlarına bağlı olarak değişmektedir. Mükelleflerin medeni durumundan kaynaklanan farklılıklar dikkate alınarak bekar mükellefler için 8.004 Euro ve evli mükellefler için 16.008 Euro'luk gelir % 0 oranıyla vergi dışı bırakılmıştır. Bu değerler 2012 yılı için de geçerlidir (http://www.cecu.de/ grundfreibetrag.html). Bu temel muafiyet, aynı zamanda kişinin geçimine yetecek miktardaki gelirinin vergi dışı bırakılmasını sağlamaktadır (http://www.bundesfinanzministerium.de/nn_37492/DE/BMF__Startseite/Service/Broschueren__Bestellservice/Steuern/20100__a__Einkommen__Lohnsteuer__lang,templateId=raw,property=publicationFile.pdf).

Tablo 2: Almanya'da Vergiden Muaf Temel Tutarın Gelişimi

Yıl	Vergiden Muaf Temel Tutar
2014 (planlanan)	8.354 Euro
2013 (planlanan)	8.130 Euro
2010-2012	8.004 Euro
2009	7.834 Euro
2004-2008	7.664 Euro
2002-2003	7.235 Euro

Gelirin belirli bir miktarının vergi dışı bırakılmasını sağlayan bu vergiden muaf temel tutar uygulamasının, anayasal bir gereklilik ve özellikle sosyal devlet ilkesinin bir gereği olduğu ve vergi hukuku ve sosyal hukuk ile yakından bağlantılı olduğu, Federal Anayasa Mahkemesinin açık bir dizi kararında ifade edilerek, mükellefin kendisinin ve ailesinin geçimi için gerekli olan gelirden sonraki kalan gelirinin gelir vergisine tabi olması gerektiği belirtilmiştir (http:// de. Wikipedia.org/Wiki/Grundfreibetrag).

Tablo 1'deki tarifede iki dilim arasındaki vergi oranı matematiksel bir formül (lineer diferansiyel denklemler aracılığıyla) ile hesaplanır ve hiç bir zaman düz bir oran vermez (Ayrıntılı bilgi için bkz. http://de.wikipedia.org/wiki/Steuerprogression#Indirekte_Progression).

Ödenecek verginin hesaplanması sırasında tarife uygulanırken, vergiye tabi her bir gelir için Alman Gelir Vergisi Kanunun 32b, 32d, 34a, 34b ve 34.maddeleri göz önünde bulundurularak şu şekilde hesaplanmaktadır;
Gelir dilimleri itibariyle tarife beş bölgeye ayrılmıştır;
1. Bölge: 8004 Euro'ya kadar vergi dışı (%0)
2. Bölge: 8005 Euro'dan 13.469 Euro'ya kadar (912,17xY+1.400)x Y
3. Bölge:13.470 Euro'dan 52.881 Euro'ya kadar
   (228,74x Z + 2.397)x Z +1.038
4. Bölge: 52.882 Euro'dan 250.730 Euro'ya kadar (0,42x X -8.172)
5. Bölge: 250.731 Euro'dan fazlası için (0,45x X -15.694)
(Y= Vergiye tabi gelir - 8004 /10.000 ; Z= Vergiye tabi gelir - 13.469 /10.000 ; X= Vergiye tabi gelir)

Birinci bölgede vergi oranı sıfır olup, 8004 Euro'ya kadar gelir miktarı vergi kapsamı dışında bırakılmıştır. İkinci ve üçüncü bölgeler doğrusal (lineer) artan oranlı bölge olarak adlandırılmakta ve bu bölgelerde marjinal vergi oranı %14'den %42'ye kadar doğrusal olarak artmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölgeler ise sabit oranlı bölge olarak adlandırılmakta ve ilk sabit oranlı bölgede 52.882 Euro'dan 250.730 Euro'ya kadar gelire uygulanan azami vergi oranı %42 iken, son sabit oranlı bölgede 250.731 Euro'dan fazla gelir için üç puan arttırılmak suretiyle azami vergi oranı %45'e çıkmaktadır. (http://de.wikipedia.org/wiki/Einkommensteuer_(Deutschland)

Aşağıdaki tablo 3'te ise Alman Gelir Vergisi Tarifesindeki temel parametrelerin ve asgari ve azami vergi oranlarının 2000-2011 tarihleri arasındaki gelişimi görülmektedir.

Tablo 3: Alman Gelir Vergisi Tarifesinin Tarihsel Gelişimi

Yıllar		Vergiden Muaf Temel Tutar (Grundfrei)	Asgari Vergi Oranı	En üst Matrah Dilimi	Azami Vergi Oranı	Dayanışma Zammı
2000	DM (€)	13.499(6.902 €)	% 22.9	114.696 (58.643 €)	%51	5,50
2001	DM (€)	14.093(7.206 €)	% 19.9	107.568 (54.998 €)	%48.5	
2002-2003	€	7.235	% 19.9	55.008	%48.5	
2004	€	7.664	% 16	52.152	%45	
2005-2006	€	7.664	% 15	52.152	%42	
2007-2008 Servet Vergisi	€	7.664	% 15	52.152 250.001	%42 %45	

(Reichensteuer)						
2009 Servet Vergisi (Reichensteuer)	€	7.834	% 14	52.552 250.401	%42 %45	
2010-2011 Servet Vergisi (Reichensteuer)	€	8.004	% 14	52.882 250.731	%42 %45	

Kaynak: http:// de. Wikipedia.org/wiki/Einkommensteuer_(Deutschland)

Tablo 3'den görüleceği üzere, 2000 yılında Alman Gelir Vergisi asgari oranı %22.9, azami oranı %51 ve vergiden muaf temel tutar 6.902 Euro iken 2011 yılında asgari oranı %14, azami oran %42 ve vergiden muaf tutar 8004 Euro'dur. Ayrıca tablodan 2007 yılından itibaren 250.000 Euro'nun üzerindeki gelirler için vergi oranının %42'den %45'e çıktığı görülmektedir.

Servet vergisi şeklinde de adlandırılan uygulamaya 2007 yılında başlanılmıştır. Bu vergi, vergilendirilebilen gelire uygulanan azami gelir vergisi oranının 3 puanlık bir artışla %42'den % 45'e yükselmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Dayanışma zammı, kilise vergisi ve bu ek vergi yüksek gelir elde eden kişiler üzerindeki toplam vergi yükünün %51'e çıkmasına yol açmıştır. Servet vergisi kavramı, medyada genellikle popülist bir uygulama olarak gösterilmekte ve milyoner vergisi olarak adlandırılmaktadır (http://www.zinsen-berechnen.de/steuerrechner/reichen steuer.php).

TÜRK GELİR VERGİSİ TARİFESİ UYGULAMASI

Çağdaş anlamda Gelir Vergisi, Türk Vergi sistemine 5421 sayılı Kanunla 1950 takvim yılı başında girmiştir. 1950 yılından önce yürürlükte olan kazanç vergisinin pek çok aksaklıkları görülmüş ve onun yerine Alman Gelir Vergisi mevzuatı esas alınarak bugünkü Gelir Vergisi kabul edilmiştir (Şenyüz, 2000: 3). Bu Kanun, bazı değişikliklere tabi tutularak 1961 yılına kadar uygulanmıştır. 1961 yılında ise, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu uygulamaya sokulmuştur. O tarihten bu yana da, üzerinde yapılan kapsamlı ve küçük değişikliklerle günümüze kadar uygulana gelmiştir.

Türk Gelir Vergisi tarifesi artan oranlıdır. Tarifedeki gelir dilimleri (matrahlar) ve bunlara karşılık gelen oranlar, artan oranlı yerleştirilmek suretiyle gelir vergisi tarifesi tanzim edilmekte ve her yıl Bakanlar Kurulu Kararı ile gelir dilimlerinin enflasyonun aşındırıcı etkisini bertaraf edecek kadar artırılmasına devam olunmaktadır (Öz ve Rakıcı, 2004: 249). Aşağıdaki tablo 4'de 2012 yılı kazançlarına uygulanacak tarife gösterilmektedir.

Tablo 4: 2012 Yılı Gelirlerine Uygulanacak Türk Gelir Vergisi Tarifesi

Gelir	Vergi Oranı (%)
10.000 TL'ye kadar	% 15
25.000 TL'nin 10.000 TL'si için 1.500 TL, fazlası	% 20
58.000 TL'nin 25.000 TL'si için 4.500 TL (ücret gelirlerinde 88.000 TL'nin 25.000 TL'si için 4.500 TL), fazlası	% 27
58.000 TL'den fazlasının 58.000 TL'si için 13.410 TL (ücret gelirlerinde 88.000 TL'den fazlasının 88.000 TL'si için 21.510 TL), fazlası	% 35

Tablo 4'de görüleceği üzere gelir vergisi tarifemizdeki dilimlerin sayısı dörttür ve asgari vergi oranı %15, azami vergi oranı ise %35'tir. Ancak, tarifemiz, Alman gelir vergisi tarifesinde olduğu gibi mükelleflerin, kişisel ve medeni durumuna göre farklılaştırılmadığı gibi, belirli miktardaki gelir tutarının vergi kapsamı dışında bırakıldığı Vergiden Muaf Temel Tutar uygulaması ülkemizde bulunmamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de en az geçim indirimi "genel indirim" adıyla 1986 yılına kadar uygulanmış, 04/12/1985 tarihli ve 3239 sayılı Kanunla 1987 takvim yılında geçerli olmak üzere yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonra vergi sistemimizde sadece ücret gelirlerine uygulanmak üzere; özel gider indirimi, vergi indirimi uygulamaları söz konusu olmuştur. 5615 Kanun ile 01/01/2008 tarihinden geçerli olmak üzere asgari geçim indirimi sistemine geçilmiştir(Yılmaz, 2012). Asgari Geçim İndirimi uygulamasında, hesaplanan gelir vergisinden indirilecek tutar, çalışanın medeni durumuna göre belirlenecek bir tutardır. Geliri ne olursa olsun, medeni durumu benzer olan çalışanlar, aynı tutarda indirim hakkına sahip olacaklardır. Diğer bir ifade ile asgari geçim indirimi miktarı, asgari ücret üzerinden belli oranlarda hesaplanmakta, evli olup olmama ve sahip olunan çocuk sayısına göre değişmektedir. Aşağıdaki tablo 5'de 2012 yılı asgari geçim indirimi tutarları gösterilmektedir.

Tablo 5 : 2012 Yılı Asgari Geçim İndirimi Tutarları

Medeni Durum	Aylık(TL)	Medeni Durum	Aylık(TL)
Bekâr	66,49		
Evli eşi çalışmayan ve çocuksuz	79,79	Evli eşi çalışan ve çocuksuz	66,49
Evli eşi çalışmayan ve 1 çocuklu	89,76	Evli eşi çalışan ve 1 çocuklu	76,46
Evli eşi çalışmayan ve 2 çocuklu	99,73	Evli eşi çalışan ve 2 çocuklu	86,43
Evli eşi çalışmayan ve 3 çocuklu	106,38	Evli eşi çalışan ve 3 çocuklu	93,08
Evli eşi çalışmayan ve 4 çocuklu	113,03	Evli eşi çalışan ve 4 çocuklu	99,73

Kaynak:http://www.yaklasim.com/malibilgiler/pratikbilgiler/maddeler/049.htm.

Dünya örneklerinde asgari geçim indirimi uygulaması kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamakta kullandıkları bir miktar gelirin vergi dışı bırakılmasına yönelik olarak düzenlenmektedir. Dolayısıyla kişiler arasında ayrım yapılmadan herkesin yararlanması gereken bir uygulamadır (Türkay, 2008). Daha önce açıklandığı üzere Almanya'da uygulanan belirli miktardaki gelir tutarının vergi kapsamı dışında bırakıldığı Vergiden Muaf Temel Tutar uygulaması, mükellefler arasında ayrım yapılmaksızın herkesin yararlandığı bir uygulamadır ve kişilerin geçimine yetecek miktardaki geliri vergi kapsamı dışında bırakılmakta, aşan kısım üzerinden vergileme yapılmaktadır. Vergi dışı bırakılacak tutar mükellefin medeni durumuna göre değişmektedir. Ülkemizde uygulanan asgari geçim indirimi uygulaması ise tüm gelir vergisi mükelleflerine değil, sadece ücret elde eden mükelleflere yöneliktir. Ücret dışında gelir unsuru elde eden gelir vergisi mükellefleri bu uygulamadan yararlanamamaktadır. Aşağıdaki tablo 6'da ise Türk Gelir Vergisi Tarifesinin temel parametrelerinin ve asgari ve azami vergi oranlarının 2000-2011 yılları arasındaki tarihi gelişimi gösterilmiştir.

Tablo 6: Türk Gelir Vergisi Tarifesinin Asgari ve Azami Oranlarının 2000-2011 Yılları Arasındaki Gelişimi

Yıllar	Asgari Vergi Oranı	En Üst Matrah Dilimi	Azami Vergi Oranı
2000	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	62.500.000.000 lira (Dilim sayısı 6)	Ücretliler için %40 Diğer mükellefler için %45
2001	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	70.000.000.000 lira (Dilim sayısı 6)	Ücretliler için %40 Diğer mükellefler için %45
2002	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	95.000.000.000 lira (Dilim sayısı 6)	Ücretliler için %40 Diğer mükellefler için %45
2003	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	120.000.000.000 lira (Dilim sayısı 6)	Ücretliler için %40 Diğer mükellefler için %45
2004	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	140.000.000.000 lira (Dilim sayısı 6)	Ücretliler için %40 Diğer mükellefler için %45
2005	Ücretliler için %15 Diğer mükellefler için %20	78.000 YTL (Dilim sayısı 5)	Ücretliler için %35 Diğer mükellefler için %40
2006	%15	40.000 YTL (Dilim sayısı 4)	%35
2007	%15	43.000 YTL (Dilim sayısı 4)	%35
2008	%15	44.700 YTL (Dilim sayısı 4)	%35
2009	%15	50.000 TL (Dilim sayısı 4)	%35
2010	%15	50.000 TL (Ücret gelirleri için 76.200 TL) (Dilim sayısı 4)	%35
2011	%15	53.000 TL (Ücret gelirleri için 80.000 TL) (Dilim sayısı 4)	%35

Yukarıdaki tablo 6'da ülkemizde 2005 yılına kadar ücret gelirleri için diğer gelirlere uygulanan %20 oranı yerine %15 oranının uygulandığı görülmektedir. Ancak ayırma kuramının gelir vergisi tarifesi kullanılarak uygulanmasına 5479 (08.04.2006 Tarih ve 26133 Sayılı Resmi Gazete yayımlanmıştır) sayılı Yasa ile 2006 yılı itibariyle son verilmiştir. Dolayısıyla gelir vergisinde ikili tarifeden tek tarifeye geçilerek, ücret gelirleri dahil tüm gelir unsurlarına aynı tarifenin uygulanmasına başlanılmıştır(Orkunoğlu, 2008). Ayrıca 2006 yılından itibaren son gelir dilimine uygulanan vergi oranı %40'dan %35'e indirilmiştir.

Ancak Anayasa Mahkemesi, 193 sayılı Yasa'nın 5479 sayılı Yasa'yla değiştirilen 103. maddesinde yer alan tarifenin 40.000 YTL'den fazlasının 40.000 YTL'si için 9.190 YTL, ibaresinden sonra gelen "… fazlası %35 oranında…" ibaresi, " ücret gelirleri yönünden Anayasa'nın 2. ve 73. maddelerine aykırı bulunarak iptal edilmiştir(Anayasa Mahkemesinin iptal kararı, 8 Ocak 2010 Tarih ve 27456 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır). İptal kararından sonrasında 6009 sayılı Yasa (1.08.2010 Tarih ve 27659 Sayılı Resmi Gazete yayımlanmıştır) ile yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu yapılan yasal düzenleme son dilime daha düşük oran uygulamak yerine üçüncü dilimi genişleterek son dilimi sadece 26.250 TL daha küçültmek ve ücret geliri elde edenlere yıllık 2.100 TL bir avantaj sağlamakla yetinmiştir. Görüldüğü gibi yeni tarife düzenlemesinde oran farklılığı yapılmamış, yalnızca dilim genişletilmesi ile ücretlilere sınırlı bir yük indirimine gidilmiştir(Eyüplügiller, 2012).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde, vergi ödeme gücüne ulaşmak için üzerinde önemle durulan artan oranlı vergi tarifelerinde, vergi konusu ve mükelleflerin özellikleri dikkate alınmak suretiyle değişik şekillerde artan oranlara yer verilebilmektedir. Vergi adaletini daha etkin bir şekilde sağlamaya yönelik bir uygulama olan artan oranlı vergi tarifeleri, günümüzde genel olarak savunulan bir uygulamadır. Artan oranlılığın ölçüsünün ne olacağı, kapsam ve sınırlarının belirsiz olduğu vergi kaybına yol açacağı, uygulamasının karmaşık ve masraflı olduğu, keyfi nitelikte bulunduğu, etkin bir vergilendirme yapılsa dahi tasarrufu engelleyeceği ve israfı özendireceği, suistimallere açık olması yanında servet düşmanlığı yaratacağı şeklinde çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Tüm bu tartışmalar bir yana bırakılacak olursa, önemli olan, günümüzde vergi tarifelerinde artan oranlılığın ilke olarak kabul edilmiş olmasıdır(Akdoğan, 2009:238-239).

Avrupa Birliğine üye olan Almanya'da uygulanan gelir vergisi tarifesi açıklandığı üzere artan oranlı bir yapıya sahip olup, kişilerin gelirlerine ve medeni durumlarına göre farklılaştırılmıştır. Ayrıca mükellefler bazında hiçbir ayrım yapılmaksızın, kişilerin gelirlerinin belli bir tutarı vergi kapsamı dışında bırakılmaktadır.

Avrupa Birliğine Aday bir ülke olan Türkiye'de ise uygulanan gelir vergisi tarifesi Almanya'da olduğu gibi artan oranlıdır. Ancak kişilerin belli bir miktardaki gelirinin vergi kapsamı dışında bırakıldığı bir uygulama bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile bir en az gelir vergi dışı bırakılmamaktadır. Ayrıca gelir vergisi tarifemiz mükellefin kişisel ve medeni durumuna göre farklılaştırılmamıştır.

Ülkemizde uygulan asgari geçim indirimi, yalnızca ücretler gelir unsuru için bir düzenleme olup, bu yapısı itibariyle, vergi ödeme gücüne ulaşma araçlarından ayırma ilkesinin bir uygulaması niteliğindedir. Uygulamanın kapsamına, ücretli yanında, eşi ve çocuklarının da alınmış olması, düzenlemenin ücretlilere yönelik asgari geçim indirimi uygulaması niteliği kazanması sonucunu yaratmaktadır(Akdoğan, 2009: 232). Ancak asgari geçim indirimi uygulaması bu haliyle yeterli değildir. Dolayısıyla bu uygulamanın tüm gelir vergisi mükelleflerini kapsayıcı nitelikte yeniden düzenlenmesi ve ayrıca gelir vergisi tarifemizin Almanya'da olduğu gibi mükelleflerin medeni durumlarına göre (evli ve bekar) farklılaştırılması, vergi adaletinin sağlanmasında gerçek ödeme gücüne ulaşmada kullanılan bir araç olan artan oranlı tarifenin etkinliğini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, A.(2009). Kamu Maliyesi . Ankara: Gazi Kitabevi.

AKTAN, C. (1991). " ABD'de Vergi İndirimleri Politikası ve Etkileri", Vergi Dünyası, 118:46.

EYÜPGİLLER, S. "Türk Gelir Vergisi Tarifeleri: Zaman İçindeki Gelişimi ve Bazı Tespitler", http://www.yaklasim.com/mevzuat/dergi/makaleler/
19930334.htm, 2012.

KARAYILMAZLAR, E. ve GÜRAN, M. (2005). "Gelir Vergisinde Tarife Yapısı: Adalet ve Etkinlik Temelli Teorik Tartışmalar Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz", http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/60/2/
6_ekrem_karayilmazlar_mehmet_cahit_guran.pdf,

ORKUNOĞLU, I. (2008). "Gelir Vergisi Tarifesinin Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi", E-yaklaşım, 184.

ÖZ, E. ve RAKICI, C. " Türk Gelir Vergisi Tarifelerinin Değerlendirilmesi", http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/mak22.pdf, 2012.

SANCAR, C. ve ŞENTÜRK, M. "Artan Oranlı Vergi Tarifelerinin Vergi Ödeme Gücünün Kavranması Bakımından Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", Akademik Bakış Dergisi, 28: 7

ŞENTÜRK, S. (2006). "Vergilemede Adalet İlkesi Karşısında Düz ve Artan Oranlı Vergiler", Çimento İşveren Dergisi, 2.

ŞENYÜZ, D. (2000). Türk Vergi Sistemi . Bursa: Ezgi Kitabevi.

TOSUNER, M . ve BAY, H. ve SİRKECİ, O. (2009) "Almanya'da 2008-2009 Vergi Reformları Türk Girişimciler Açısından Vergi Uygulamaları Ve Teşvikler", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 3:101-114.

TÜRKAY, İ. (2008). "Asgari Geçim İndirimi Uygulaması", http://www. asmmmo.org.tr/asmmmo/UserFiles/File/agi-asmmmo.pdf, 2012.

YILMAZ, A. (2012) " Asgari Geçim İndirimi Uygulaması", http://www. http://www.muhasebe.net/makale_altan yilmaz_asgari gecim indirimi uygulamasi.doc.

http://www.bundesfinanzministerium.de/DE/BMF__Startseite/Service/Glossar/E/004__Einkommensteuer,templateId=renderDefinitionLong.html, 2011.

http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/einkommensteuer.html, 2011.

http://www.drs.de/fileadmin/br/Kirchensteuer_Druckversion.pdf, 2011.

http://www.nettoeinkommen.de/kirche.htm, 2011.

http://de.wikipedia.org/wiki/Kirchensteuer_(Deutschland), 2011.

http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ausblick_ins_Steuerjahr_2009_Teil_I:_Alle_Steuerpflichtigen_betreffend/$FILE/ST_Steuerausblick_2009_Teil%20I.pdf, 2012.

http://www.cecu.de/grundfreibetrag.html, 2012.

http://www.bundesfinanzministerium.de/nn_37492/DE/BMF__Startseite/Service/Broschueren__Bestellservice/Steuern/20100__a__Einkommen__Lohnsteuer__lang,templateId=raw,property=publicationFile.pdf, 2012.

http:// de. Wikipedia.org/Wiki/Grundfreibetrag, 2012.

http://de.wikipedia.org/wiki/Steuerprogression#Indirekte_Progression, 2012.

http:// de. Wikipedia.org/wiki/Einkommensteuer_(Deutschland), 2012.

http://www.zinsen-berechnen.de/steuerrechner/reichensteuer.php, 2012.

http://www.yaklasim.com/malibilgiler/pratikbilgiler/maddeler/049.htm, 2012

http://www.istanbulymmo.org.tr/_dosya/MaliPlatform/2008_01.%20asgari%20gecim%20indirimiuygulamasinda%20yasanan%20belirsizlikler%20ve%20cozumler.pdf, 2012.

08.04.2006 Tarih ve 26133 Sayılı Resmi Gazete

8 Ocak 2010 Tarih ve 27456 Sayılı Resmi Gazete

1.08.2010 Tarih ve 27659 Sayılı Resmi Gazete

ANADOLU'DAN İSTANBUL'A GÖÇ VE KENTE TUTUNMA SÜRECİNDE GÖÇMENLER İÇİN "KAHVEHANELER"İN ÖNEMİNİ 1950 SONRASI TÜRK ROMANI'NDAN OKUMA

Ali KURT
Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

ÖZET: Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Anadolu'dan İstanbul'a göçün ivme kazandığı ilk dönemlerde kahvehaneler, İstanbul'a uyum sürecinde göçmenler için çok önemli bir işlev görmüş, bir nevi kente tutunma, dayanışma mekânları olmuştur. 1950–1980 yılları arasında Anadolu'dan İstanbul'a göçün anlatıldığı romanlarda da kahvehaneler, Anadolu'dan göçen roman kahramanlarının kent tutunabilmelerini sağlayan önemli yerler olarak işlenmiştir. Bu çalışmada, göçmenlerin bir araya geldikleri hemşehri, esnaf, mahalle kahvehanelerinin ve geçici olarak barınma ihtiyaçlarını giderdikleri sabahçı kahvelerinin 1950–1980 yılları arası Türk romanında izi sürülmüş ve bu mekânlar farklı işlevleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Romanı, Göç, Kahvehane, İstanbul, Anadolu

"READING THE IMPORTANCE OF COFFEEHOUSES FOR IMMIGRANTS IN THE PROCESS OF IMMIGRANTS' HOLDING ON THE CITY AND MIGRATION FROM ANATOLIA TO ISTANBUL FROM THE TURKISH NOVEL AFTER 1950"

ABSTRACT: Coffeehouses, had an important function on immigrants' adaptation process to İstanbul during the first period of migration from Anatolia to İstanbul that accelerated at the time of Democratic Party, and they had been kinds of places of immigrants' holding on the city and solidarity. Coffeehouses were handled as very important places for heroes who had immigrated from Anatolia and their holding on the city in the Turkish Novel in which migration from Anatolia to İstanbul was described.In this study; neighbourhood coffeehouses, tradesmen and townsmen coffeehouses in which immigrants came together and all night coffeehouses which were used for settlement temporarily by immigrants, are searched into the Turkish Novel between 1950-1980 and those places are handled with their different functions.

Key words: Turkish Novel, Migration, Coffehouses, İstanbul, Anatolia.

Giriş

1950–1980 yılları arasında yaşanan kırsaldan kente göç, milyonlarca insanın büyük kentlere gelmesine ve buralarda yerleşmesine neden olmuştur. Köyden kente içgöç 1945–1950 arasında 214.000 iken, 1950–1955 arasında 904.000'e çıkmıştır. 1965–1970 yılında köyden kente göç edenlerin sayısı 1.939.000'e ulaşmıştır. 1975–80 arasındaki beş yılda ise 1.692.000 civarında olmuştur.(Akşit,1998: 25) Geniş kitlelerin yaptıkları bu coğrafî olarak yer değiştirme süreci, göçmenlerin hem ayrıldıkları yerleri hem de gittikleri yerleri ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok açıdan derinden etkilemiş, toplumsal anlamda bir değişime ve dönüşüme sebebiyet vermiştir. Bu büyük göçmen grupları, genellikle kentin meslekî yapısına uyum sağlayacak becerilerden yoksun olan, eğitimsiz ve kent yaşamını tanımayan gruplar olduklarından geldikleri kentlerde onların ihtiyaçlarını karşılayabilecek mekânizmalardan, sorunlarına çözüm bulabilecek mercilerden yoksundurlar. Bu nedenle göçmenler kendi "uyum stratejileri"ni yaratmak ve uygulamak zorunda kalmışlardır. (Kıray, 2007: 185) Kırsaldaki hayatlarını ve düşünce yapılarını göçten sonra da değiştirmedikleri için göçmenler; kişisel, yüz yüze, birincil ilişkilerle (patronaj ilişkisi) barınak bulmak, bir gecekondu inşa etmek, bir marjinal sektör faaliyetine başlamak ya da benzer yardımlar için, en yaşlı ya da en tecrübeli kişinin liderliğinde bir araya gelen, bildik akraba-aile işbirliği şeklinde hayatlarını idame

ettirmekte iken sonraları bu karşılıklı destek yerini, kente daha önce yerleşmiş patronlar ve hemşehri grupları tarafından sağlanan daha geniş ve örgütlü koruma şebekelerine bırakmıştır. (Kıray, 2007: 185-186) İşte 1950 sonrası ilk göçmenlerle birlikte kahvehaneler, "kişisel, yüz yüze, birincil ilişkiler" kurabilmek için göçmen gruplarının toplandıkları, bir araya geldikleri çok önemli mekânlar olmuştur. Toplanma ve bir nevi dayanışma mekânları olan kahvehaneler, 1970-1980 yılları arasını dışarıda tutarsak, daha sonraki yıllarda hemşehri dernekleri ve lokalleri şeklinde bir sivil toplum örgütü hüviyetine kavuşarak farklılaşsa da istikrarlı bir şekilde artarak (Bayraktar, Ulaş: 2003, 108) işlevini sürdürmeye devam etmiştir.

1980-1990'lı yıllarda, ekonominin "serbest piyasa ekonomisi", "özelleştirme" gibi hedeflerle yeniden örgütlenmeye çalışılması, modernleşmenin "küreselleşme" denilen süreçle algılanması ile Türkiye; bir yandan uluslararası düzeyde diğer yandan ise ulusal düzeyde yeni bir döneme girmiştir. Ayrıca bu dönemde Doğu ve Güneydoğu'daki nüfusun terör nedeniyle yer değiştirmeye zorlanması sonucu önemli oranda bir nüfus göç ederken, bu göçten en büyük payı İstanbul almıştır.(İçduygu, Ahmet ve Ünalan, Turgay, 1998: 44) Türkiye için birçok açıdan bir kırılma noktası olan 1980'li yıllarla birlikte meydana gelen bu toplumsal değişmeye paralel olarak Anadolu'dan İstanbul'a göçün karakteri de değiştiğinden 1980'li yıllardan itibaren kahvehanelerin 1950-1980 yılları arasında gördüğü işlev de artık farklılaşmıştır. Bu sebeple çalışmamızı 1950-1980 dönemiyle sınırlandırarak Anadolu'dan göçenlerin toplanma ve kente tutunabilme mekânları olan kahvehaneleri, Türk romanına yansıyan yönüyle işlemeyi uygun bulduk.

Osmanlı toplum yapısı içinde kahvehaneler

İstanbul'daki ilk kahvehanenin, 1554 yılında Tahtakale'de açıldığı bilinmektedir. Kahvehanelerin açılmasıyla birlikte bu mekânların etrafında yeni bir sosyal hayat meydana gelmiştir.(Akyazıcı Özkoçak, Selma 2009: 20) Müslüman erkek nüfus için, ilk kez cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin, zaman geçirme mekânı olarak ortaya çıkan kahvehaneler, giderek kendilerine özgü bir işleve kavuşmuştur." (Evren, 1996: 49)

XVI. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'daki yaşama alanı mesken, cami, tekke, havra, kilise, çarşılarla sınırlı iken kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla sosyal hayat renklenmiş, çeşitlenmiştir. Kahvehaneler, hiçbir devirde sadece bir şeyler içilip geçilen yerler olmamış, satranç, tavla, dama, piket, bezik, briç ve türlü kâğıt oyunları, gençler arasında yüzük ve tuğra oyunları buralarda oynanan; günlük, siyasal ve edebî sohbetler edilen, mahallelinin birbiriyle buluştuğu yerler olmuş, zamanla da örgütlü eğlencenin satın alındığı, Meddah, Karagöz ve kuklacıların da eksik olmadığı kamuya açık ilk Türk din-dışı boş zaman işletmeleri hâline gelmiştir. (Emeksiz, 2009: 135)

İstanbul'da kahvehanelerin açılmasıyla Osmanlı toplum yapısındaki farklılık kahvehanelere de yansımış ve farklı kahvehane türleri ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günden güne gelişen kahvehaneler, sivil örgütlenmeler mahalle kahvehaneleri, askeri örgütlenmeler yeniçeri kahvehaneleri şeklinde karşımıza çıkmıştır. Kahvehaneler mekânına, sosyal fonksiyonuna, devam edilen zamana, müşterisine göre şekillenerek ayrışmaya devam etmiş, İstanbul'da seyyar kahvehaneler, kışlık kahvehaneler, yatılı kahvehaneler, Tatar, Arnavut, Boşnak kahvehaneleri, Âşık kahvehaneleri, Meddah kahvehaneleri, esrar kahvehaneleri, semaî kahvehaneleri (çalgılı kahvehaneler), beyler kahvesi, aşçılar kahvesi, dominocular kahvehanesi, kumar kahveleri, damacı kahveleri, kuş-baz kahveleri, balıkçı, köçek, hayalci, horozcu, pehlivan, defineci, sandalcı ve balıkçı kahveleri ya da uşaklar kahvesi gibi adlarla çeşitlenmelere uğramıştır. Bu kadar çeşitlenmesine rağmen kahvehaneler hep erkek egemen karakterde ve erkek sosyalliğinin çekim merkezi olmuştur. (Emeksiz, 2009: 126-127)

Demokrat Parti iktidarı sonrası ivme kazanan göç sürecinde 1950 sonrası Türk romanına yansıyan yönüyle kahvehaneler

1950 sonrası Anadolu'dan İstanbul'a göç sürecinde, kimi zaman hemşehrilik kimi zaman gurbetçilik saikiyle göçmen gruplarının toplandıkları mekânlar olan kahvehaneler, göçmenlerin kente tutunabilmelerinde hayati bir öneme sahiptir. Sema Erder'in "İstanbul'da Bir Kent Kondu: Ümraniye" (Erder, 2006) isimli kitabında kahvehanelerin işleviyle ilgili yaptığı tespitler, Ümraniye merkezli ve daha yakın dönemi analiz etmiş olsa da, göç sonrası süreçte göçmenler için bu mekânların önemini ortaya koyması ve bu açıdan bizim çalışmamızı da desteklemesi bakımından oldukça önemlidir. Sema Erder, kahvehanelerin göçmenler için ev dışı mekânlar arasında önemli bir yer tuttuğunu ve genellikle hemşehrileri kapsayan daha geniş bir ilişki ağını gösteren mekânlar olması bakımından önem taşıdığını belirtmektedir. Sema Erder, eserinde birkaç tür hemşehri kahvehanesinden söz edilebileceğini ve özellikle belirli büyüklüğe ulaşmış hemşehri gruplarının bulunduğu gecekondu mahallelerinde, her hemşehri grubuna ait kahvehaneler olduğunu gözlemlediğini söyleyerek bu mekânları şöyle anlatır:

"Bu kahveler, daha çok atfedilen hemşehri grubuna mensup hanelerin erkeklerinin gündelik olarak buluştuğu, kendi gruplarıyla ve özellikle de mahalleyle ilgili sorunların tartışıldığı, haberleşmenin sağlandığı mekânlardır. Bu kahvelerin müdavimleri arasında hemşehri gruplarının ileri gelenlerini ve yerel enformel liderlerini bulmak mümkündür.(…)

İkinci tür hemşehri kahveleri, hemşehri grubunun, ya geldikleri yöreden getirdikleri hünerleri nedeniyle ya da burada sürdürdükleri dayanışma sonucunda aynı meslek kolunda yoğunlaşmaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. (...) Bu ilişkiler de akrabalık ilişkilerinden ve akrabalık benzeri hemşehri ilişkilerinden farklıdır. Yine ev dışında süren, hanenin yetişkin erkeklerinin katıldığı ve genellikle kent düzeyinde daha geniş bir hemşehri grubunu kapsayan ilişkiler söz konusudur ancak bu ilişki türünün niteliği, yoğunluğu ve konusu daha önce sözü edilen ilişkilerden çok daha farklıdır. Buradaki hemşehrilik ilişkisi, daha çok meslekî dayanışma ilişkisi ile örtüşmektedir. Bu tür meslek gruplarının buluştuğu kahveler ise kentin değişik kesimlerinde oturan ve çalışan hemşehrilerin ulaşabileceği, genellikle daha seyrek gidilen ve kentin daha merkezî bir konumunda olan kahvelerdir." (Erder, 2006: 248-249)

Kırsalda işlevsel olmaları dolayısıyla kahvehaneler, kent yaşamında da göçmenlerin ilk etapta yöneldikleri bir kurum konumundadır. Her kesimden insana kapılarını açan, sınırlayıcı/ayrımcı davranmayan bu mekânlar, göçmenleri kent yaşamıyla tanıştıran kurumların başında gelirler. (Aytaç, 2005/2:179-200) 1950 sonrası Anadolu'dan İstanbul'a göçün hız kazandığı ilk dönemlerde hemşehri ve esnaf kahvehaneleri, Anadolu'dan çalışmaya gelen özellikle bekâr erkek göçmenlerin bir araya geldikleri mekânlar olmuştur. Dolayısıyla 1950–1980 arası Türk romanında Anadolu'dan İstanbul'a göçün izini sürdüğümüzde neredeyse bütün bekâr erkek göçmenlerin kahvehanelerle az ya da çok muhakkak bir teması olduğunu görmekteyiz.

Orhan Kemal'in **Gurbet Kuşları** romanında İflâhsızın Memet, bekâr odasında birlikte kaldığı Kastamonulu ile hafta sonu gezmeye çıktığında, Kastamonulu onu, babasının yıllarca takıldığı Beyoğlu yakınlarındaki bir kahvehaneye götürür. Daha çok göçmenlerin bulunduğu bu kahvehane, Kastamonulunun babasının yıllardır aynı kahvehaneye geliyor olmasından da anlaşılacağı üzere, genellikle birbirini tanıyan insanların müdavimi olduğu bir kahvehanedir.

"Kastamonulu bir ara:
— Haydi babamgilin kahvesine gidelim, dedi.
İflahsızın Memed babasının kahvesi olduğunu bilmiyordu:
—Babanın malı mı?,
—Yok canım.
—Ya?
—Başkasının. Başkasının ya, babam çok sever o kahveyi. Otuz yıldır gelir İstanbul'a, hep o kahveye çıkar. Şimdi

varalım görelim de bak, arkadaşlarıyla Altıkollu'ya oturmuştur gene…
(…)
Otururlardı oturmasına ya çok kalabalıktı kahve, omuz omuza. Gözleriyle çevreyi araştırmış, iskemle görememişti. Boş iskemle. Kocaman kocaman bıyıklı hamallar, yapı ustaları, yıllar yılı İstanbul, hem de Beyoğlu'na rağmen ne dilleri, ne de kılık kıyafetleriyle İstanbul'a uyamamış sırık hamalları, Şişli, Nişantaşı, Maçka, Osmanbey gibi kibar semtlerde yoğurt, sebze satıcıları... Dilleri, kılık kıyafetleriyle İstanbul'a uymamışlardı ama gözlerindeki ışıltı, kocaman bıyıklarındaki hazla İstanbul'un açıkgözlülüğünü belki de öz be öz İstanbulludan çok daha kolaylıkla kapmış, bankalara cari hesaplar açmışlardı. İçlerinde apartman kapıcıları, emlak komisyoncularından daha çok kazanan ev, dükkân simsarları, hizmetçi komisyoncuları vardı, çaylarını zevkle yudumluyor, cigaralarını keyifle fosurdatıp kahvenin cigara dumanından zaten ağır havasını büsbütün ağırlaştırıyorlardı."(O.Kemal, 1970:219)

Göçmenlerin, Anadolu'dan İstanbul'a geldiklerinde bazen gurbetçi dayanışması, bazen hemşeri dayanışması bazen de meslek dayanışması yaparak toplandıkları bu mekânlara, İstanbul'da tutunmayı başararak cepleri para görmeye, sosyal statüleri değişmeye başladıktan sonra da gelmeye devam ettikleri görülmektedir.

Anadolu'dan İstanbul'a gelen bekâr erkeklerin gurbette yitip gitmemek, birbirlerine destek olmak amacıyla aynı mekânlarda toplanarak bir dayanışma sergiledikleri bilinmektedir. Kahvehaneler, 1950 sonrası ilk göç dalgasında hemşehrilerin iş dışında bir araya geldikleri, daha sonra farklı bir hüviyet kazanacak olan dernek ve lokallerin bir nevi öncüsü durumundadır. Aynı romanda Hamal Veli, İflâhsızın Memet'e kendisinin önceleri devam ettiği böyle bir kahvehaneden bahseder.

" —(...)Bu İstanbul'da bizim hemşehriler çok. Unkapanı'nda eyleşirler çokluk. Kayfe var orda bizim hemşehrilerin. Pehlivanın kayfesi. Kayfenin ardında yatardım ben ya, bakma..." (O.Kemal, 1970: 42)

Hemşehri kahvehaneleri dışında aynı meslek gruplarının toplandığı esnaf kahvehaneleri de karşımıza çıkmaktadır. Esnaf kahvehaneleri, tümüyle İstanbul'un ticaret merkezi diyebileceğimiz yerlerde kurularak şehrin iktisâdi yaşamı içinde oluşan üretime dayalı kültür geleneğinin mekânları olmuştur.(Evren, 1996: 50) Ahmet Çakal'ın **Serseriler Arasında** romanında anlatıcı konumdaki romanın başkahramanının, fırıncı olduğu için bütün fırıncıların gittiği bir esnaf kahvehanesinin müdavimi olduğu anlatılır:

"Neyse bir çuval laf edip kafa şişirmeyelim hemen kahvenin yolunu tuttum. Tüm fırın işçileri bu kahveye takılıyor oradan işe gidiyorlar. Burada her cins arkadaş var. Herbiri bir yola koşuyor, çoğu da eski fırıncılardan." (Çakal, 1978: 8)

Yine aynı romanda fırıncı olan başkahramanının oturduğu kahvehaneye gelen polis, içerdekilere mesleklerini sorduğunda da müşterilerin çoğunun fırıncı olduğu anlaşılır.

"Bizim sıraya döndü.
"—Fırıncı."
"—Fırıncı."
Cavit'e döndü:
"—Ne diyor bunlar" dedi.
"— Onlar fırın işçisi."
"—Yaa, öyle mi? Bunlar hep burda mı kalır?"
"— Burası esnaf kahvesi. Onlar buradan iş bekler."
"—Hım" dedi başkalarına döndü.
(…)

Sıra Şapkalı'ya geldi:
"—Fırıncıyık ağa be." dedi Şapkalı.
"—Ne iş yapıyorsun?"
"—Tahta sürerik." (Çakal, 1978: 36-37)

Genellikle aynı meslek grupları, burada olduğu gibi kahvehaneleri kente tutunabilmek için bir mesleki dayanışma mekânı olarak da kullanmaktadırlar.

Ahmet Çakal'ın aynı romanında, başkahramanının elinde bir mesleği olmasının da verdiği güvenle Anadolu'nun birçok memleketlerini gezdikten sonra şansını denemek üzere İstanbul'a geldiği anlatılmaktadır. Başkahraman İstanbul'a gelir gelmez ilk olarak mesleğini yapabileceği bir iş bulmak üzere esnaf kahvehanesini sorar ve doğruca oranın yolunu tutar. Romanda bu durum şöyle anlatılır:

"—Abem, höle gideceksin. Önüne bi cami gelecek, ordan içeri dalacaksın, üç tane kahave gelecek önüne. İşte hora Tahtakale, esnaf kahvesi. Tamam mı?"
"Tamam" diye düşmüştüm yola.
Öğle sonuna doğru kahveye yardım, içeriden şöyle bir tur attım. Mideme yatma adamları. Buraları çok kötü anlatmışlardı, kimseyle arkadaş olmaya gelmezdi. Dışarda, saçağın altında düşünceli, kaygılı oturuyorum. Kahveci çay getirdiği zaman ona buranın yabancısı olduğumu söyledim. "Abi, ben buranın yabancısıyım, daha bugün geldim, eğer iş çıkarsa ben giderim." dedim.
Kahveci beni alayla süzdü, dudak büktü:
"—Ne iş yaparsın?"
"—Yardımcıyım."
"—Olur, otur bakalım, iş çıkarsa gönderirim."
"— Sağol abi."
(…)
Derken;
Kahveci cama vurdu, döndüm baktım beni çağırıyor. Sevinerek koştum.
"— Adam arıyorlar, işe gider misin?"
"—O da ne demek oluyor, helbette giderim. Gitmeyip de, burada barbut mu atacağım?"
"— Giderim abi."
Takılıp gittim." (Çakal, 1978: 66-67)

Esnaf kahvehanelerinin gerek işçi arayan gerekse iş arayanların uğradığı mekânlar olduğu görülmektedir. Bu sebeple kahvehanelerin yanında kahvehaneyi işleten kahveciler de her iki grup için önemli konumdadır. Ancak 1950–1980 arası Türk romanında kahvecilerin konumunun derinlemesine işlendiği bir esere rastlayamadık. 1950–1980 arası Türk romanında Anadolu'dan İstanbul'a göçenler için çoğu esnaf kahvehaneleri dışındaki diğer kahvehaneler de, bir nevi iş ve işçi bulma trafiğini yönetmekte, âdeta iş bulma mekânları gibi karşımıza çıkmaktadır.

Muzaffer İzgü'nün **Halo Dayı ve İki Öküz** romanında, Halo Dayı ve oğlu İdiris'in İstanbul'a geldikleri ilk gün burada tanıdıkları kimse olmadığından rastgele iş ararken bir inşaatın çavuşunun işçi takımının geldiği bir kahvehaneyi tarif etmesi ve buraya sabah gitmek gerektiğini söylemesi üzerine, geldikleri kahvehanede ameleleri yönlendiren bir komisyoncuyla karşılaşırlar.

"Kahveye vardıklarında, birkaç kişi kağıt oynuyorlardı. Kahvenin kapısından ilk kez Halo Dayı girdi, ardından oğlu. Garson:

— Buyruuun! dedi gevrek sesiyle. Sonra masaya geldi:
— Çay, kahve, bağrı yanıklara da gazoz, dedi.
— Yok, dedi Halo Dayı, biz heç birini içmiyeçik, biz iş arıyoruk oğul, amalelik işi...
Garson:
— Sabahları dayı, dedi... Buraya sabahleyin geleceksiniz. O zaman gelip işçi, götürüyorlar. Öğlen oldu nerdeyse…

— Burda heç öyle iş yok mu?
— Bilmem ki...
Kâğıt oynayanlardan birine seslendi:
— Cevat, baksana şunların derdine... İş arıyorlar!... dedi.
Kâğıt oynayan adam, "bana ne" der gibilerden eliyle şöyle bir işaret yaptı, hiç o tarafa bakmadan kâğıdın birini masaya attı:
— Sinek. dedi.
Halo Dayı kalktı, Cevat denen adamın yanına yaklaştı.
— Oğul, dedi, et bize bi eyilik, iş arıyoruk, garibik, yeni geldik Isdanbıl'a...
(…)
— Sen de mi?
Sonra kağıttan kaldırdı başını, Halo Dayı'ya baktı. İdiris'i süzdü.
— Sonbahar, dedi, işler kısa şimdi!
Halo Dayı, sanki karşısındaki adam isterse iş bulurmuş gibi yalvardı ona:
— Oğul, bi iş, garibik, yatacak yudacak yerimiz de yok.
(…)
— Biz oğul, ne işi olsa yaparık, daş daşırık, torpeh gazarık, ne işi olursa, siz yiter iş deyin..." (İzgü,1980: 110-113)

Göçmenlere iş verdiği için sürekli boyun eğilen bu komisyoncudan, Halo Dayı ve oğlu da klasik "Ocağına düştük, sen büyüksün, yap bir babalık..." şeklinde ifadelerle Anadolu insanının iletişim şekliyle iş isterler. Anadolu'dan İstanbul'a hiç bir tanıdığı olmadan gelen göçmenlerin böyle komisyoncuların eline çokça düştükleri ve burada suistimal edildikleri yine 1950 sonrası romanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Mesut Tutkun'un **Biz İnsan Değil miyiz** romanında Hüseyin'le Mehmet, İstanbul'a geldiklerinde onları kandıran Abdi ve Müteahhit diye tanıttığı işçi simsarı Süleyman'ın müdavimi oldukları kahvehane Tophane'dedir. Abdi, Hüseyin'le Mehmet'i ilk kez getirdiği bu kahvehane romanda şöyle anlatılır:

"Burası Tophane'nin ara sokaklarında ufak bir kahve idi. Yedi kadar masası, bunların birkaçında oturmakta olan üç beş kişi vardı. Hepsi kılıksız ve biçimsiz kimselerdi. Kimisi masanın üstüne başını koymuş horul horul uyuyor, kimisi başını ellerinin arasına almış böylece düşünüyordu.
Abdi boş bir masayı işaret ederek:
— Oturun arkadaşlar şu masaya. Ben hele size yiyecek bir şeyler getireyim dedi.
Mehmet'le Hüseyin, Abdi'nin gösterdikleri masaya geçtiler. Sandalyalara adeta külçe hâlinde çöküverdiler. İyice yorulmuşlardı. Karınları da epeyce acıkmıştı. Abdi'nin göstermiş olduğu bu ilgi onları pek sevindirmişti.
(…)
Güler bir yüzle masaya yaklaştı:
— Kusura bakmayın arkadaşlar. Sizi hem beklettim hem de yiğecek pek fazla bir şey bulamadım. Neyse hele siz şunları bir yeyiverin. Bundan sonra daha çok oturup bir arada nasipleneceğiz.
Abdi hem konuşuyor, hem de torba kâğıtları yırtarak getirdiklerini masaya yayıyordu.
Üç tane domates, iki tane iri salatalık, bir somun ekmek, ufak bir kâğıda sarılı tuz.
Büyük bir iştihla ortadakiler yenmiş üstüne çaylarda içilmişti." (Tutkun, 1966: 22-23)

Hüseyin'le Mehmet, ilk kez bu kahvehanede Abdi tarafından Süleyman'la tanıştırılırlar. Kahvehane, müteahhit görünen Süleyman'ın, sanki yazıhanesi imiş gibi kullanılır. Süleyman için bu kahvehane, ona bağlı işçilere yiyeceklerini verdiği, çaylarını ısmarladığı bir yerdir.

"Abdi biraz durdu ve Süleyman'a beraberinde getirdiği iki delikanlıyı tanıttı:
— İşte bunlar abi, söylediğim arkadaşlar. Süleyman palabıyığını şöyle elinin tersi ile sıvazladı. Ciddi bir pozla Hüseyin'le Mehmet'i süzdü. Gözü tutmuştu. İşe yarardı bunlar. Abdi sahiden iyi iş yapmıştı bu sefer. Kızgınlığı dağılmıştı, eliyle işaret etti.
— Geçin oturun şöyle dedi. Ortada dolasan garsona dönerek:
— Bana bak Mistik. Bize şöyle namuslu tarafından dört çay getir.
*— Başüstüne Süleyman abi, diyerek oda ocakçıya b*ağırdı:
— Yap abimlerin masasına dört namuslu çay.
Hüseyin göz ucu ile Süleyman denen adamın hareketlerine bakıyor, onu tahlile çalışıyordu. Amma da iri gövdeli idi ha. Sonra itibarlı bir kimseye de benziyordu. Kasabadan köylerine gelen uzatmalı onbaşı da böyle idi. Onun da sözü dinlenir, istediği hemen yerine getirilirdi. Her yerde bu adamlar bulunuyordu demek." (Tutkun, 1966: 31-32)

Burada asıl dikkat edilmesi gereken, komisyoncuların ve işçi simsarlarının neden kahvehanelerde iş tuttuğudur. Çünkü Anadolu insanı, kente gelmeden önce memleketlerinden de bildiği bu mekânlara karşı yakınlık hissetmektedir. Bu sebeple kahvehaneler, belki de göçmenlerin kentte hiç tereddüt etmeden girebildikleri tek yer olma özelliği taşımaktadır.

Kahvehaneler, romanlarda Anadolu'dan gelen göçmen erkeklerin, özellikle açık mekanlarda çalışamadıkları yağmurlu günlerde ve pazar günleri vakit geçirdikleri yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Muzaffer İzgü'nün **Halo Dayı ve İki Öküz** romanında, Halo Dayı yaşlı olduğu için, asıl önemlisi de para harcamak istemediği için kahvehaneye gitmediğine, ancak oğlu İdiris sıkılmasın diye, bu tür zamanlarda kahvehaneye gönderdiğine şahit oluruz.

"Halo Dayı:
— Oğul İdiris, sen gençsin bana bakma, isdersen o Durmuş'un dediği gaveye get, otursunuz...dedi.
(…)
Kahveye gelinceye dek, bu kızların vücutlarının neden bu denli güzel olduğunu düşündü. Bulup çıkaramadı, salt:
"Bu melmeketin suyundan, torpağından." dedi.
Kahveye girince Durmuş'u gördü. Bir arkadaşıyla oturmuşlar, çay içiyorlardı. Yanlarına yaklaştı:
— Selâmünaleyküm, dedi.
Ötekiler:
— Aleykümselam, dediler.
Durmuş, bir sandalye çekti:
— Gel otur, dedi. Sonra kahveciye seslendi:
— Bir çay daha!...
— Eee, dedi Durmuş, bakıyom gaveye alışıyon ha?
İdiris sırıttı, gelen çayın şekerini attı, karıştırmaya başladı." (İzgü,1980: 160)

1950 yılında Türkiye'nin okuryazarlık seviyesine baktığımızda kadınlarda % 19; erkeklerde % 46 iken 1980'li yıllarda ise kadınlarda %55 ve erkeklerde % 80'e yükselmiştir (Koç vd., 2010:15). 1950 yılı için baktığımızda erkeklerde % 46 olan okuma-yazma oranı içinde kentli nüfusun payının daha fazla olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda ilk göç dalgasıyla kırsal kesimden gelen göçmenlerin, özellikle belli bir yaş üstünde olanlarının birçoğunun okuryazar olmadığını söyleyebiliriz. 1950–1980 arası Türk romanında Anadolu'dan İstanbul'a göç eden roman kahramanlarının da özellikle erken dönem göçlerinde bu durumun neredeyse birebir

yansımasını görmüş oluruz. Bu bağlamda Anadolu'dan İstanbul'a göç eden okuma yazma bilmeyen göçmenler için kahvehaneler, birçok ihtiyacın karşılandığı yerler olması yanında mektupların da yazdırıldığı mekânlar olmuştur. Muzaffer İzgü'nün **Halo Dayı ve İki Öküz** romanında Anadolu'dan göçen Halo Dayı ve oğlu İdiris de okuma yazma bilmemektedir. Bu sebeple ancak hayatlarında çok önemli bir değişiklik olduğu zaman memlekete mektup yazdırıp haber yollamak isterler. Bunun için de kahvehaneye gidip rica minnet mektup yazdırırlar:

"Bakkaldan zarf kâğıt aldılar... Esnaf kahvesine geldiler. Ayakçının işi bitmiş, gitmeye hazırlanıyordu:
— Hayrola dayı? dedi.
— Oğul, babayın hayrına taze bi mekdup yazıver.
— Tam da gidiyordum ha, yarın yazsak?
— Sen bilin oğul, madem işin var...
— Kısa mı?
— Ne diyeceğiz ki oğul, gıssa gıssa...
Ayakçı, kalem kâğıdı aldı, köşedeki küçük masanın başına geçti.
— Sevgili karıcığım... dedi
— Yoo yoo, dedi Halo Dayı, kalkıp yanına gelerek, beni köve düt mü edecen bre herif, yaz yaz. İdiris'in anasına... Biz çok eyiyik, senin de eyi olmanı Cenabı Allah'dan dilerik... Burda babam çavış oldu...
— İsterseniz yüzbaşı oldu diye yazayim?.. dedi ayakçı.
(…)
— Bitti mi? dedi ayakçı.
—Bitdi oğul, elin golun dert görmeye...
— Verin ben atayım, yolum postanenin üstü...
— Hay Allah ırazı gele.
Halo Dayı, parayı verdi ocakçıya. Oturup birer de çay içtiler, sonra kalkıp kulübelerine geldiler..." (İzgü,1980: 250-251)

Kahvehaneler, okuma yazma bilmeyenlerin memlekete mektuplarını yazdırdığı mekânlar olması yanında, memleketten gelen mektupların okutturulduğu hatta gelecek olan mektuplar için adres olarak gösterilen yerlerdir. Ayrıca okuryazar olmayan göçmenler için, kent hayatının kendine özgü kurallarından da habersiz olmalarından dolayı ortaya çıkan problemlerin çözüm adresi de kahvehanelerdir. **Halo Dayı ve İki Öküz** romanında, Halo Dayı ve oğlunun oturdukları inşaatı boşaltmaları için belediyeden bir tebligat gelince hemen kahvehanenin yolunu tuttuklarını görürüz. Halo Dayı tebligatı, kahvehaneden gözüne kestirdiği kravatlı birine okutturarak açıklamasını ister.

"Acı haberin ne olduğunu öğrenebilmek için adeta koşarcasına kahveye geldiler. Halo Dayı, kravatlı birini gözüne kestirdi, yanına yanaştı:
— Efendi oğul, dedi, biz ikimiz de kör cahılık, şu kâatda ne diyor, bi oku hele dayına...
Kravatlı adam, kâğıdı eline aldı, baş tarafını okudu, son tarafını okudu. Sonra da:
— Amca, dedi, sizi belediyeden çağırıyorlar, hakkınızda bir zabıt tutulmuş.
— Zabit mi dutmuşlar?
— Zabıt zabıt, yani tutanak...
— Dutanak?
— Evet, tutanak... Evde olmadığınız için tutanağı size tebliğ edememişler, onun için sizi belediyeye çağırıyorlar.
— Niye çağırıyorlar?
Kravatlı adam:
— Tutanak için, dedi
— N'apacaklar bizi?
— Bilmem ki...

Halo Dayı, kimsenin duymayacağı bir sesle:
— Acep bizi orda döverler mi den oğul? Diye sordu.
— Niye dövsünler? dedi kravattı adam. Galiba sizi bir iş için çağırıyorlar, dışarıya su mu akıttınız, yoksa belediye yasaklarının birine mi uymadınız, işte çağırıp bunu söyleyecekler...
Halo Dayı yine ikircikliydi, anlamamıştı çünkü… Belediye neydi, belediye yasakları neydi, tutanak neydi, hiç birini bilmiyordu ki...
— Sağ ol oğul, dedi." (İzgü, 1980: 212-213)

Kahvehaneler, bu diyalogda da görüldüğü gibi her zaman gurbetçilerin imdadına yetişen mekânlar olmuştur. Kahvehanede bulunan o kadar insan arasında, başına muhakkak benzer problemin geldiği birileri olabileceğinden, buralar gurbetçilerin problemlerinin çözüme kavuştuğu, mutlaka bir bilenin olduğu mekânlardır.

Mahalle; hayatın belli bir kültür, değer, inanç, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü, bu yönüyle kendine özgü yapısı, kimliği hayat tarzı ile mücehhez bir ortamdır. Gerçek yaşamdır. (Alver, 2011: 117). Mahalle kahvehaneleri de, "kentin tamamına yayılan ve her mahallede bir merkez oluşturma yoluyla gündelik yaşamın kültürel dolaşım sistemlerini kuran, önemli bir buluşma mekânı olmuştur. Bu yönüyle mahalle kahvehaneleri, kahvehane türleri arasında tarihsel devamlılık gösteren ve en yaygın olan mekânlardır."(Şahbaz, 2007: 53) Mahalle kahvehaneleri, çoğu zaman mahalleyle ilgili sorunların konuşulup çözüme kavuşturulduğu mekânlar olarak da bilinir.

Reşat Enis Aygen'in **Sarı İt** isimli eserinde, roman kahramanlarından Aysima ve arkadaşı Müzehher, Gültepe'de bir fabrikaya işçi olarak girebilmesi için burada oturduklarına dair muhtardan muvafakatname almaya gittiklerinde, mahallenin esnafı Laz İsmail'in, göçmenlerin oturduğu bu gecekondu bölgesindeki mahalle kahvehanelerini eleştirmesi, buralarda kahvehanenin gördüğü işlevi anlatması bakımından önemlidir.

"Nalbur Lâz İsmayılın öfkesi üstündeydi: — Gültepe, Çeliktepe, şu tepe bu tepe. Tam yüz elli kahve var yahu! Diyordu; yüz elli kahvenin yüz ellisi de günün her saatinde dolu... İşsiz güçsüzün sayısını var hesapla gayrı... İşsiz güçsüzün çok olduğu yerde jandarma da yetersizse asayişten söz edilir mi? Düşünün ki yetmiş iki buçuk millet burada! Romanya'sından, Yugoslavya'sından kalkıp gelmiş, Bulgaristan'ından, Arnavutluğundan, Türkiye'nin dört bucağından gelmiş karmakarışık seksen bin insan... Esrarcılık burada! Kumarcılık burada! Kanun girmemiştir buraya... "Ülen lâz! Silâhını neden taşırsın?" Diye sorarlar bana... Benim silâhım bir yere patlamaz. Yalnız kendimi korumak için kullanırım. Beni vururlar ama kestirtmem başımı!"(Aygen, 1968:344)

Gecekondu mahallelerinde göçmenlerin mahalle kahvehanelerini doldurdukları, buradan hareketle bu bölgelerdeki işsiz sayısının oldukça fazla olduğu gibi bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Böylece kahvehaneler, diğer işlevleri yanında özellikle işsiz takımının sığındığı yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Orhan Kemal'in **Gurbet Kuşları** isimli romanında Zeytinburnu'ndaki gecekondu mahallesinde bulunan kahvehane ise, işinde gücünde mahalleli erkeklerin iş saatleri dışında uğradıkları, vakit geçirdikleri mekân olarak da anlatılmaktadır.

"Kahve arı kovanı gibi işliyordu. Erkenci işçilerden birçoğu, uzak uzak öten fabrikalara yollanıyorlar, kahve boşalır gibi oluyorsa da, değişen vardiyayla birlikte, çok geçmeden, yeni müşterilerin şakacı, uğultucu kalabalığı kahveyi dolduruveriyordu. (O.Kemal, 1970: 438)

Mahalleli erkekler için bir toplanma mekânı olduğunu bildiğimiz kahvehanelerde, elbette her türlü konu konuşulmaktadır. Ancak özellikle siyasi kutuplaşmaların yaşandığı dönemlerde bu mekânlarda konuşulan en önemli konu elbette siyasettir. Bu sebeple siyasi kamplaşmaların yoğun yaşandığı yıllarda kahvehanelerin de ideolojilere göre ayrıldığı görülmektedir. Orhan Kemal'in **Gurbet Kuşları** isimli romanının kahramanlarından Gafur, hapisten çıktıktan sonra düşmanlık beslediği İflâhsızın Memet ve karısı Ayşe'nin Zeytinburnu'nda olduğunu öğrenince bir

kötülük yapabilmeyi kafasında planlayarak onları bulmak üzere, her gün Zeytinburnu'na gitmeye ve boş boş dolaşmaya başlar. Bu sırada gecekondu mahallesindeki Demokrat Partililerin devam ettiği bir kahvehaneye de sık sık uğramayı da ihmal etmez.

"Öğretmenin gözüne birden gene o, geçen ki adam ilişerek sordu:
— Yahu kim şu adam?
Göçmen, içeriye Selamünaleykümle giren adama baktı:
— Tanımıyorum, dedi.
(…)
Kahveye geçen gün de gelen yabancı, öğretmenin radyoyu çıt diye kapatışına bozularak yerinden kalktı, radyoya yaklaştı, açtı:
— Neden kapatıyorsun?
Öğretmen ters ters baktı:
— Sana ne?
Kısa siyah bıyıklı, küstah yapılı adam:
— Ne demek bana ne? dedi. Ben DP. liyim, hem de VC. li. Burası da DP. li kahvesi, kapatamazsın! Kapatırsın, kapatamazsın derken uzıyan bir tartışma.
Öğretmen:
— Sen kimsin be? dedi. Sen buralı mısın da işimize karışıyorsun?
— Nereli olursam olayım, karışırım elbette!
— Karışamazsın!
— Öyle bir karışırım ki... Yaptırdığın kaçak gecekondudan bile haberim var!
Öğretmenin tepesi attı:
— Olsun be, dedi. Elinden geleni geri koma!" (O.Kemal, 1970: 438- 439)

Gecekondu mahallesinde çok işlek olan bu Demokrat Partililerin kahvehanesinde, Demokrat Partili olmayan müşterileri de vardır. Siyasi görüşlere göre kahvehaneler ayrılsa da gecekondu mahallelerinde daha çok gurbetçi ve hemşeri dayanışması ağır bastığı için çok kesin ve büyük bir ayrışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Zaten burada da tartışmaya sebebiyet veren mahallenin dışından gelen biridir.

Yaşar Kemal'in **Deniz Küstü** isimli romanında Menekşe'deki mahalle kahvehanesi çok önemli bir mekândır. Selim Balıkçı'nın ve Zeynel'in yaşadığı mahalledeki bu kahvehane, romanın olay örgüsünün de başladığı yerdir. Zeynel; kahvehaneye gelir, herkesin içinde İhsan'ı öldürür, Selim de Balıkçı Zeynel'in elindeki tabancasını alır ve onu döver, yüzüne tükürerek çeker gider. Selim'in çıkışıyla kendine gelen Zeynel, bütün kahvehanedekilere elinde silâhla, çocukluğunda geldiği Menekşe'de mahalle halkının kendisine yaptıklarının hesabını bir bir sorar. Kahvehanedeki bu hesaplaşmayla biz, Zeynel'in hayat hikâyesinin bir kısmını görmüş oluruz. Daha sonraki zamanlarda yine bu Menekşe'deki mahalle kahvehanesi birçok olayın konuşulduğu bir mekân olur. Romanda, bu anlamda en önemli mekânlardan biri bu mahalle kahvehanesidir. (Y.Kemal, 1978:5-7)

İstanbul'da bir tanıdığı, bir hemşehrisi kendilerine arka çıkacak bir hamisi olmayan göçmen olarak gelen roman kahramanları, özellikle İstanbul'a geldikleri ilk günlerde veya paralarının olmadığı sonraki zamanlarda kendilerine geçici olarak barınma mekânları bulmak zorunda kalmışlardır. Sabahçı kahvehaneleri, daha çok kent merkezinde ve işlek yerlerde bulunan günün 24 saati açık olan ve gece işçilerinin, işsiz güçsüz takımının devam ettiği, müdavimlerden çok gelip geçici müşterilerin yer aldığı mekânlardır. (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977:105) İstanbul'a gelen gurbetçilerden de barınma problemini gideremeyenlerin bu kahvehanelerde sabahladıkları bilinmektedir.

Ahmet Çakal'ın **Serseriler Arasında** isimli eserinde anlatıcı konumdaki romanın başkahramanı; hamurkâr olduğu için özellikle mevsimlik işçi olarak kışın Anadolu'dan İstanbul'a gelip çalışan, yazın köylerindeki işlerini yapmaya giden işçiler sebebiyle işsiz kaldığı kış mevsiminde, serseri arkadaşlarıyla sabahçı kahvehanelerinde sabahladıklarını anlatmaktadır.

"Günler akıp gidiyor. Tersoluk başlıyor.
Bu gece sabahçıya takılıyoruz.
Sabahçının yeri oldukça sotalı. Sahibi de eski kıyakçılardan.
Bir lira veren sabaha karşı kelleyi vuruyor masaya. Hoş vermeseler de bir şey demiyor ya.
Polis bir gecede belki on defa burayı yokluyor. Her gece burada birkaç işçiyi (Hırsız) kapıyor. Sabaha karşı bir kar yağmaya başladı. Tam da yağacak zamanı bulmuştu. Böyle terso günlerde kışın kahrı çekilir mi? Uyku kara bir dağ gibi üstüme çöküyor.
"— Kalk da gidelim, şimdi bizim ora açmıştır."dedi İbo.
Saat yediye geliyor, ama daha ortalık karanlık." (Çakal, 1978: 24)

Anadolu'dan İstanbul'a gelen bekâr göçmenlerin İstanbul'daki belli bölgelerde bulunan kahvehanelerde, bekâr odalarında, hanlarda kaldığı; bu bölgelerin Cumhuriyet'ten önceki dönemlerde de bu özelliklerinin olduğu bilinmektedir. 1950–1980 arası Türk romanında Anadolu'dan İstanbul'a göçen bekâr erkeklerin çoğunlukla ucuz olduğu için üstlerinde veya arka kısımlarında yatacak yerleri de olan kahvehanelerde barındıklarını biliyoruz. Bu kahvehanelerin genellikle Unkapanı, Küçükpazar tarafında olduğu ve buraların geçici barınma mekânları olarak kullanıldığı görülmektedir. Orhan Kemal'in **Gurbet Kuşları** romanında, İflâhsızın Memet'i kendi kaldığı bekâr odasına götüren Hamal Veli, kendisinin her yıl İstanbul'a geldiğini anlatırken hemşehrilerinin takıldığı Unkapanı'ndaki arkasında yatılabilen bir kahvehaneden bahseder. Orhan Kemal'in aynı romanında Anadolu'dan İstanbul'a göç ettikten sonra şansı yaver giderek sınıf atlayan Müteahhit Hüseyin Bey de, Niğde'nin en fakir köylerinin birinde doğmuş, küçük yaşta anası ve babası ölünce dayısıyla İstanbul'a gelmiş, burada da dayısını kaybedince, gurbette yapayalnız kalmış, bu sırada Unkapanı'ndaki kahvehanelerde barınmıştır. Hüseyin Bey sınıf atladıktan sonra karısıyla gittiği üst düzey bir bürokratın evinde geçmişi şöyle hatırlar:

"Duvarlardaki soyut tablolara bakmakta olan karısına gözlerini yavaşça kaldırdı. Hey gidi dünya hey! Kim derdi, kim bilirdi ki Niğde köylerinden birinde hem de galiba en fakirinde doğacak, anasını babasını küçük yaşta yitirecek, dayısıyla İstanbul'a gelecek, dayısını da yitirecek, Unkapanı, Küçükpazar kahvelerinin artlarındaki bekâr odalarında barınacak, hatta kahvelerden birinin biraz yaşlı genç çocuklara düşkün ocakçısının okşamalarına katlanacak; katlanmak ne kelime? Bir sabah, sabahın çok erken saati, daha camlar bile ışımadan ocakçı…" (O.Kemal, 1970: 75)

Ahmet Çakal'ın **Serseriler Arasında** romanında, anlatıcı konumdaki romanın başkahramanı kışın işsiz kaldıklarında zaman zaman kendi gibi hamurkâr serseri arkadaşlarıyla bu tür mekânlarda da barınmaktadırlar. Başkahraman ve arkadaşları oturdukları esnaf kahvehanesinden sabahçı kahvesine gidecekleri sırada, Tophane'de Kürtlerin hanı diye bilinen ucuz bir yer olduğunu öğrenirler. Gecenin bir yarısı Tahtakale'den Tophane'ye yürürler. Nihayet altı kahvehane olan hanı bulurlar. Romanda barındıkları bu mekân anlatıcı konumdaki başkahramanın ağzından şöyle anlatılır:

"Hanın altı kahve, Zaten her taraf kahve dolu.
Yatak kalmaz diye hemen yukarı çıktık. Karanlık bir merdiven. Merdivenin yarısında ışık yandı. Acaba buranın bir parolası mı! Yoksa bir dümen mi?
Kapının gerisinde kirli bir masa etrafında saçlı sakallı üç adam, önlerinde koskocaman bir defter.
Yatacak yer sorduk.
(…)

Adımızı, adresimizi deftere yazdı.
"— İkişer buçuk lira" dedi.
Uzunlamasına bir bina her iki duvarın dibine doğru alt üst ranza yataklar. Belki seksen yatak bir arada. Sobanın etrafı da hasır serili. Gece o hasırların üstüne de adam yatıyor. Oranın fiyatı bir liraymış.
Hasırların üstüne dört beş adam bağdaş kurmuş oturuyorlar. Herbirinin yanında dürülü bir yorgan var." (Çakal, 1978: 49-51)

Sonuç

1950–1980 yılları arasında yaşanan köyden kente göç sürecini anlatan 1950 sonrası romanlarda kahvehaneler, çok önemli mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950 sonrası romanlarda Anadolu'dan İstanbul'a göçen roman kahramanlarının İstanbul'da tutunabilmelerinde; toplandıkları, bir araya geldikleri gerek mahalle kahvehaneleri gerek esnaf ve hemşeri kahvehaneleri önemli bir işlev görmüştür. Bu mekânlar kimi zaman göçmenlerce "İş ve İşçi Bulma Kurumu" gibi kullanılırken, kimi zaman memlekettekilere İstanbul'daki adresleri olarak bildirilmiş, kimi zaman memlekete gönderilecek mektupların yazdırıldığı kimi zamansa gelen mektupların okutturulduğu mekânlar olmuştur. Kahvehanelerin göçmenlerin kente uyum sürecinde bir nevi "okul görevi" üstlendiği söylenebilir. Bunun yanında sabahçı kahveleri ve yatacak yerleri olan kahvehaneler de göçmenlerin geçici olarak barınabildikleri yerlerdir. 1950–1980 yılları arası Türk romanında, 1950 sonrası Anadolu'dan İstanbul'a göç sürecinde kahvehanelerin izini sürdüğümüzde bu mekânların; göçmenlerin aidiyet problemi, uyum süreci, kentleşme gibi konuları incelemek için edebiyat sosyolojisi bağlamında kıymetli veriler sunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

ALVER, Köksal (2011), *"Mahalle: Mekân Ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği",* İdeal Kent Dergisi, Mahalle Özel Sayısı, Sayı:2 , Adamor Yayın Kuruluşu, Ankara, s. 117.

AKŞİT, Bahattin(1998), *"İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış"* Türkiye'de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s.25.

AKYAZICI ÖZKOÇAK, Selma (2009), *Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri,* Osmanlı Kahvehaneleri - Mekân, Sosyalleşme, İktidar, Der. A.Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul.

AYGEN, Reşat Enis (1968), *Sarı İt,* Ararat Yayınları, İstanbul.

AYTAÇ, Ömer (2005/2), *Türkiye Kentleşmesinde Bir ara Kurum: Kent Kahvehaneleri,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, s.179-200.

BAYRAKTAR, Ulaş(2003), *"Formelleşen Hemşehri Dayanışma Ağları: İstanbul'daki Hemşehri Dernekleri*", Toplumbilim Dergisi, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı, Ekim, Sayı: 17, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 107–118.

ÇAKAL, Ahmet (1978), *Serseriler Arasında*, Ağaoğlu Yayınları, y.y.

ERDER, Sema (2006), *İstanbul'da Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

EMEKSİZ, Abdulkadir (2009), "*İstanbul Kahvehaneleri*", Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, C. II., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

EVREN, Burçak (1996*), Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

İÇDUYGU, Ahmet, ÜNALAN, Turgay (1998), *"Türkiye'de İçgöç: Sorunsallar ve Yöntemler*", Türkiye'de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s.44.

İZGÜ, Muzaffer (1980), *Halo Dayı ve İki Öküz*, Bilgi Yayınları, Ankara.

KIRAY, Mübeccel (2007), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

KOÇ, İsmet, ERYURT, M.Ali, ADALI, Tuğba ve SEÇKİNER, Pelin, (2010*), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008*, HÜNEE, Sağlık Bakanlığı, DPT ve TÜBİTAK, Ankara.

Orhan Kemal, (1970), *Gurbet Kuşları*, Varlık Yayınları, İstanbul.

ŞAHBAZ, Selin (2007), *Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

TUTKUN, Mesut (1966), Biz İnsan Değil miyiz, Çelikcilt Matbaası, İstanbul.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977), *Kahve*, C.5, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.105.

Yaşar Kemal(1978). *Deniz Küstü*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

FAİZ ORANINDAKİ BİR ARTIŞ CARİ İŞLEMLER AÇIĞINI ARTIRIR MI?

Ethem ESEN
Yrd.Doç.Dr. Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, e-posta: etheme@anadolu.edu.tr
Zekeriya YILDIRIM
Arş.Gör.Dr. Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, e-posta: zekeriyayildirim@anadolu.edu.tr
S. Fatih KOSTAKOĞLU
Arş.Gör. Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, e-posta: sfkostakoglu@anadolu.edu.tr

ÖZET: Cari işlemler açığı, günümüzde ülke ekonomilerinin karşı karşıya olduğu önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) küresel krizden sonra cari işlemler açığında meydana gelen hızlı genişlemeyi finansal istikrar için bir risk olarak görmektedir. Bu nedenle TCMB, yeni bir para politikası uygulamaya koymuştur. TCMB'nin geleneksel para politikası uygulamaları yanında başka araçları da kullanmasının ana nedeni, politika faizindeki bir artışın kur kanalı ile cari işlemler açığını daha da artıracağı yönündeki algısından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, "Türkiye Ekonomisi için politika faiz oranında meydana gelecek bir artış cari işlemler açığını artırır mı?" sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmada Türkiye Ekonomisi için, dört değişkenli SVAR modeli 1988:01-2010:04 dönemi için tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, söz konusu dönemde kredi kanalının kur kanalından daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, politika faizindeki bir artışın kredi kanalı vasıtasıyla cari işlem açığını azaltacağını ortaya koymaktadır.
Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Açığı, SVAR**,** Faiz Oranı

DOES AN INCREASE IN INTEREST RATE INCREASE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY?

ABSTRACT: The current account deficit now has become one of the major problems facing the national economies. Following the global crises, Central Bank of the Republic of Turkey **(**CBRT) has been considering the rapid widening of the current account deficit as a risk for financial stability. Therefore, CBRT has implemented a new monetary policy. The major reason beyond using traditional monetary policy along with the other tools is the perception of which an increase in the policy interest rate leads to an increase in the current account deficit. This paper seeks to answer the question: "Does an increase in the policy interest rate increase current account deficit in Turkey". Four-variable SVAR model is estimated for the period 1988:01-2010:04 in Turkish economy. In this study, it is found that the credit channel is more dominant than the exchange rate channel for mentioned period. This finding puts forward that an increase in the policy interest rate decreases the current account deficit through the credit channel.
Key Words: Current Account Deficit, SVAR, Interest Rate

GİRİŞ

2008'de ortaya çıkan küresel kriz, Türkiye dahil bütün dünya ekonomilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye Ekonomisi, küresel kriz sonrasında dikkate değer bir toparlanma göstermiştir. Bu dönemde ekonominin toparlanmasına katkı sağlayan üç önemli faktör ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki, küresel krizin etkilerini sınırlamak için TCMB tarafından alınan önlemlerdir. TCMB, küresel krizin tahribatını azaltmak için likidite desteğini arttırmış ve 2008 yılı Kasım ayından itibaren bir yıllık süre içerisinde politika faizlerini 1025 baz puan azaltmıştır (Başcı ve Kara, 2011, s.10). Bu önlemle birlikte kredi faizlerinin azalması, kredilerde ve iç talepte önemli bir artışa yol açmıştır. Türkiye Ekonomisi'nin toparlanmasına katkı sağlayan ikinci faktör gevşek maliye politikasıdır (Üçer, 2011, s.47). TCMB gibi hükümet de, küresel krizin olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerin büyük kısmı maliye politikası ile ilgilidir. Otomotiv firmalarının elindeki mevcut araçlardan alınan Özel Tüketim Vergisi'nin (ÖTV) üç ay süreyle indirilmesi, beyaz eşya ve elektronik eşyada uygulanan ÖTV'nin üç ay süreyle indirilmesi bu önlemlerden bazılarıdır (Çolak, 2009, s.1). Hükümet tarafından

alınan bu önlemler de, tüketimi arttırarak iç talebin canlanmasını sağlamıştır. Toparlanmaya katkı sağlayan son faktör ise yoğun dış kaynak girişidir. TCMB'nin faiz oranını düşük tuttuğu bu dönemde dış kaynak girişinin artmasının nedeni, gelişmiş ülkelerin para arzlarını artırmaları ve faiz hadlerini çok düşük düzeylerde tutmalarıdır (Özatay, 2011: s.29). Bu süreçte yoğun dış kaynak girişi de kredi erişimini kolaylaştırarak, tüketimin dolayısıyla da iç talebin canlanmasına katkı sağlamıştır. Sonuçta, küresel kriz sonrasında Türkiye Ekonomisi, her üç faktöre bağlı olarak iç talep önderliğinde güçlü bir büyüme performansı sergilemiştir.

İç talebin bu denli canlı olduğu ekonominin toparlanma döneminde enflasyonun düşük düzeylerde kalması, Balcılar ve Tuna (2009), Yıldırım (2011) ve Üçer (2011)'de de belirtildiği gibi, Türkiye Ekonomisi'nde iç talepteki artışların büyük bir kısmının ithalatla karşılanmasının bir sonucudur. Söz konusu dönemde, yoğun dış kaynak girişine bağlı olarak Türk Lirası'nın (TL) değerli olması, iç talepteki artışın ithalatla karşılanmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim küresel kriz sonrasında, ithalattaki keskin artış, iç talepteki patlamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gerek ara malı gerekse de tüketim malı ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Buna karşın ihracattaki artış ithalata ayak uyduramamış ve cari işlemler açığı önemli ölçüde genişlemiştir.

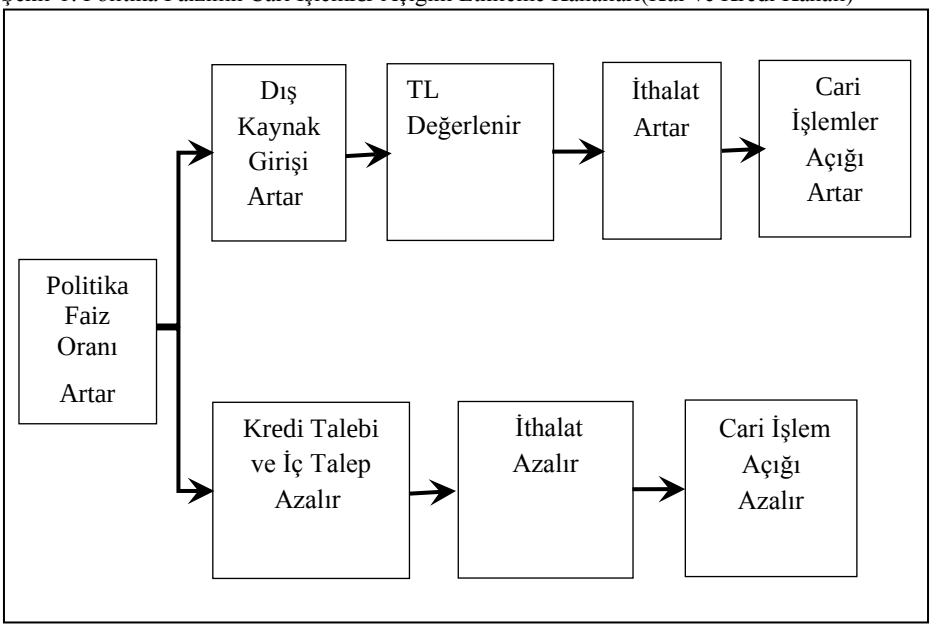
Aslında, Türkiye Ekonomisi'nin küresel kriz sonrasındaki toparlanma dönemi, 2002-2006 yılları arasındaki dönemle büyük benzerlikler göstermektedir: Yoğun dış kaynak girişi, değerli TL, kredilerdeki genişleme, canlı iç talep, güçlü ekonomik büyüme ve genişleyen cari işlemler açığı. Bu benzerliklerin yanında, iki dönem arasında çok önemli bir farklılık vardır: TCMB'nin para politikası. 2002-2006 yılları arasındaki kredi genişlemesini ve cari işlemler açığındaki genişlemeyi, makro ekonomik ve finansal istikrar için bir risk olarak görmeyen ve doğrudan fiyat istikrarına odaklanan TCMB, küresel kriz sonrasındaki kredi genişlemesini ve cari işlemler açığındaki genişlemeyi makro finansal dengesizlik olarak görerek, alternatif bir politika yaklaşımını tercih etmiştir. Başçı ve Kara (2011, s.11), bu alternatif politika yaklaşımının benimsenmesinin ana nedeninin, orta ve uzun vadede meydana gelebilecek finansal istikrarsızlıkların fiyat istikrarı hedefini olumsuz etkilemesini önlemek olduğunu ileri sürmektedirler. Başçı ve Kara'nın bu ifadeleri, TCMB'nin fiyat istikrarı hedefinin yanına finansal istikrar hedefini de eklediğini ima etmektedir. Dahası TCMB'nin son dönemdeki yayınları[1] ve duyuruları[2], finansal istikrar hedefinin daha ön planda olduğunu ortaya koymaktadır (Özatay, 2011, s.28). Bu yayınlarda ve duyurularda TCMB, açık bir şekilde küresel kriz sonrasındaki dönemde, makroekonomik ve finansal istikrarı tehdit eden temel unsur olarak cari işlemler açığındaki genişlemeyi gördüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda özellikle cari işlemler açığının finansmanındaki bozulma üzerine vurgu yapılmaktadır. TCMB cari işlemler açığının finansmanında kısa vadeli sermaye girişlerinin ve portföy yatırımlarının payının giderek artmasının, küresel risk iştahındaki ani değişmelere karşı ekonominin kırılganlığını arttıracağını ifade etmektedir (Başcı ve Kara, 2011, s.10).

Özatay'ın (2011) da belirttiği gibi, TCMB'nin cari işlemler açığını azaltmak için önünde iki seçenek vardır. Bunlardan ilki, politika faizini yükseltmektir. Diğeri ise, politika faizinin yanı sıra başka para politikası araçlarını da kullanmaktır. İlk seçenek, cari işlem açığını iki farklı kanaldan etkilemektedir. Bu kanallar Şekil 1'de gösterilmektedir. Şeklin üst bölümünde kur kanalı ve alt bölümünde ise kredi kanalı yer almaktadır. Politika faizindeki bir artış, kur kanalından cari işlemler açığını şu şekilde etkilemektedir: Politika faizinin yükseltilmesi, dış kaynak girişini arttırarak TL'nin değerlenmesine ve cari işlemler açığının daha da genişlemesine neden olur. Diğer taraftan, politika faizindeki artış kredi kanalından cari işlemler açığını şöyle etkilemektedir: Politika faizindeki artış, kredi talebini ve iç talebi daraltır. Türkiye'de iç talep ağırlıklı olarak ithalata dayalı olduğu için, ithalat azalır ve böylece cari işlemler açığı daralır. TCMB, ilk seçenek kullanıldığında cari işlemler açığının azalmayacağını, aksine genişleyeceğini düşünmektedir. Çünkü ilk seçenekteki kur kanalının cari işlemler üzerinde kredi kanalından daha büyük etki yarattığını öngörmektedir. Bu nedenle TCMB, ikinci seçenek olan politika faizinin yanında başka

[1] TCMB'nin Enflasyon Raporu 2011-I ve 2011-II.
[2] TCMB'nin 2011-04, 2011-06, 2011-15, 2011-24 duyuruları.

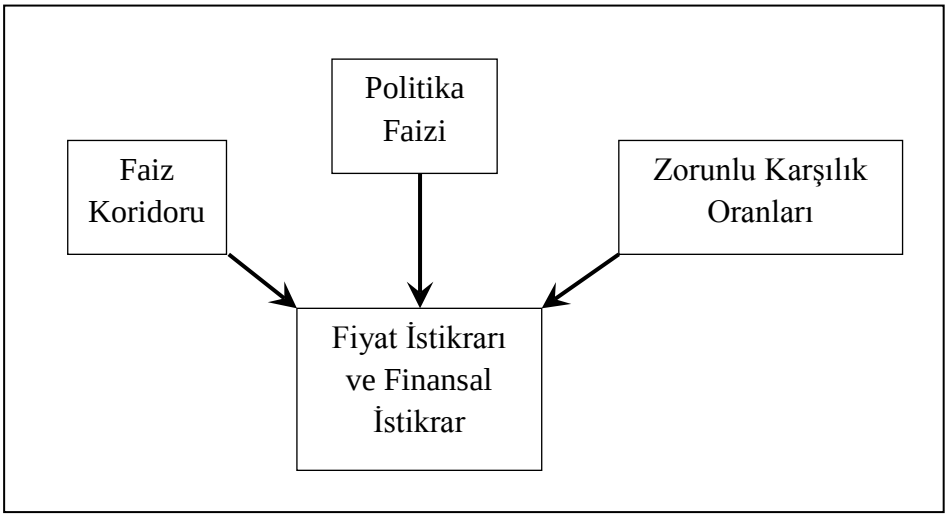
politika araçlarını da kullanmayı tercih etmiştir (Özatay, 2011, s.30). TCMB'nin uygulamaya koyduğu alternatif politikanın üç saç ayağı Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil-1: Politika Faizinin Cari İşlemler Açığını Etkileme Kanalları(Kur ve Kredi Kanalı)

Şekil 2 incelendiğinde, alternatif politikanın ilk ayağının politika faizi olduğu görülmektedir. Bu politika aracı, sermaye hareketlerini kontrol altına almak için kullanılmaktadır. İkinci ayak olan zorunlu karşılık oranı ise, kredi hacmini azaltma amacına hizmet etmektedir. Üçüncü ve son ayak ise, faiz koridorudur. Bu ayağın amacı ise, kısa vadeli sermaye girişlerini ve kredi genişlemesini azaltmaktır.

Şekil-2: TCMB'nin Alternatif Para Politikası Yaklaşımı

Bu çalışma, faiz oranındaki artışın cari işlemler açığı üzerindeki etkisinin, TCMB'nin düşündüğü gibi olup olmadığını cevaplamayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de faiz oranındaki değişimin cari işlemler açığı üzerindeki yukarıda ifade edilen iki tür etkisinden hangisinin daha baskın olduğunu incelemektir. Bu amaca ulaşmak için çalışmada dört değişkenli Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) yöntemi kullanılacaktır. Çalışmanın ikinci kısmında yapısal şokların ayırt edilmesi için yapılan varsayımlar ve SVAR modeli ele alınacak, üçüncü kısımda ise, ampirik bulgular incelenecektir.

YAPISAL ŞOKLARIN AYIRTEDİLMESİ VE SVAR MODEL

Bu çalışmada faiz oranındaki değişmenin cari işlemler açığı üzerindeki etkileri; cari işlemler açığının GSYİH'ye (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) oranı, faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve yurtiçi TL krediler serileri kullanılarak, indirgenmiş form VAR modelinin artıklarının kovaryans matrisi üzerine kısa dönem sıfır kısıtları konularak ele alınmaktadır. Bu bağlamda şu SVAR modeli benimsenmektedir:

$$u_t = B\varepsilon_t$$

Burada u_t indirgenmiş form VAR modeli artıklarını ve ε_t de yapısal şokları temsil etmektedir. İndirgenmiş form VAR modelinin artıkları ve yapısal şoklar vektörü 1x4 boyutunda bir sütun vektör iken B matrsisi 4x4 boyutunda bir kare matristir. Bu vektörler ve B matrisi şu şekildedir:

$$u_t = \begin{pmatrix} u_t^{i} \\ u_t^{reer} \\ u_t^{cred} \\ u_t^{cad} \end{pmatrix}, \quad \varepsilon_t = \begin{pmatrix} \varepsilon_t^{i} \\ \varepsilon_t^{reer} \\ \varepsilon_t^{cre} \\ \varepsilon_t^{cad} \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & b_{13} & b_{14} \\ b_{21} & b_{22} & b_{23} & b_{24} \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} & b_{34} \\ b_{41} & b_{42} & b_{43} & b_{44} \end{pmatrix}$$

Burada u_t^{i}, u_t^{cad}, u_t^{cred}, u_t^{reer} sırasıyla indirgenmiş form VAR modelinin faiz denkleminin artıklarını, cari işlemler açığı denkleminin artıklarını, krediler denkleminin artıklarını ve reel efektif döviz kuru denkleminin artıklarını temsil etmektedir. Bununla birlikte, ε_t^{i}, ε_t^{cad}, ε_t^{cre} ve ε_t^{reer} sırasıyla faiz şokunu, cari işlemler açığı şokunu, kredi şokunu ve kur şokunu ifade etmektedir. Bu yapısal şokları ayırt etmek için şu varsayımlar yapılmıştır: İlk olarak, faiz oranının yalnızca kendi şoku tarafından etkilendiği, diğer şokların faiz oranı üzerinde eş anlı etkisinin olmadığı varsayılmaktadır. Reel döviz kuru, eş anlı olarak faiz şoku ve kendi şokundan etkilenmektedir; bunun dışında, diğer şokların (kredi şoku, cari açık şoku) reel döviz kuru üzerinde eş anlı etkisi yoktur. Kredileri eş anlı olarak etkileyen şoklar; faiz şoku, kur şoku ve kredi şokudur. Cari işlemler şoku ise kredileri eş anlı olarak etkilememektedir. Son olarak faiz, kur, kredi ve cari işlemler şoklarının cari işlem açığını eş anlı olarak etkilediği varsayılmaktadır. Bu varsayımlar B matrisi üzerine sıfır kısıtları konularak aşağıdaki gibi uygulanabilir:

$$\begin{pmatrix} u_t^{i} \\ u_t^{reer} \\ u_t^{cred} \\ u_t^{cad} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_{11} & 0 & 0 & 0 \\ b_{21} & b_{22} & 0 & 0 \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} & 0 \\ b_{41} & b_{42} & b_{43} & b_{44} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} \varepsilon_t^{i} \\ \varepsilon_t^{reer} \\ \varepsilon_t^{cre} \\ \varepsilon_t^{cad} \end{pmatrix}$$

Çalışmanın izleyen bölümünde yukarıdaki kısa dönem kısıtlarla yapısal VAR modeli tahmini ve şokların cari işlemler açığı üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

VERİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada, Türkiye Ekonomisi'nin 1988:01-2010:04 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik; cari işlemler açığının GSYH'ye oranı, faiz oranı, reel efektif döviz kuru, ABD kısa vadeli faiz oranı ve yurtiçi TL krediler serileri kullanılmıştır. Cari işlemler açığının GSYH'ye oranı ve ABD faiz oranı, OECD veri tabanından, diğer seriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir. Ayrıca, yurtiçi TL krediler, GSYİH deflatörü ile deflate edilmiştir. Son olarak çalışmada, yurtiçi TL krediler ve reel efektif döviz kuru serilerinin logaritmaları alınarak, diğer seriler ise düzey değerleriyle kullanılmıştır.

1988-2010 döneminde Türkiye Ekonomisi'nde önemli finansal krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin çalışmada ele alınan, cari işlemler açığı, faiz, krediler ve kur arasındaki karşılıklı etkileşimler üzerindeki olası etkilerini dikkate almak için etki kuklaları (impulse dummy) kullanılmıştır. Türkiye Ekonomisi'ni etkileyen krizleri göz önünde bulundurmak için, 1994:2, 2001:1 ve 2008:4 dönemlerinde bir, diğer dönemlerde ise sıfır değerleri alan üç tane kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenler VAR modeli tahmininde dışsal değişkenler olarak yer almıştır.

Faiz oranındaki değişmelerin cari işlemler açığı üzerindeki etkilerinin ele alındığı bu çalışmada, Türkiye'de faiz oranında meydana gelen değişmelerin uluslararası faiz oranındaki farklılaşmayla birlikte, yabancı sermaye girişi ya da çıkışı ve yurtiçi krediler yoluyla cari işlemler açığını etkileyebileceği vurgulanmaktadır. Faiz oranındaki değişmenin cari işlemler açığını etkileme kanallarından ilkinin doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için, tahmin edilecek olan VAR modeline uluslararası faiz oranını temsilen ABD kısa vadeli faiz oranı da dışsal bir değişken olarak dahil edilmiştir. Böylece tek başına yurtiçi faiz oranındaki değişmeler değil, aynı zamanda dünya faiz oranı ve yurtiçi faiz oranı arasındaki fark da ele alınmaktadır. Türkiye'de reel kur düzeyini ve cari işlemler açığını etkileyen yabancı sermaye girişleri ve çıkışlarında, yurtiçi faiz oranı ve dünya faiz oranı arasındaki fark önemli bir rol oynadığı için, ampirik analizde dünya faiz oranı olarak ABD kısa vadeli faiz oranına da yer verilmiştir.

Tablo 1: ADF ve PP Testlerinin Sonuçları

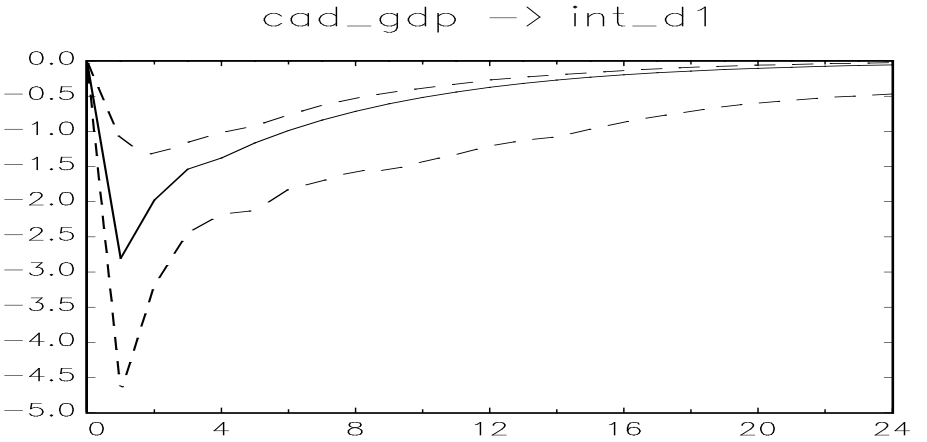
Seriler	ADF		PP	
	I	II	I	II
Cad_gdp	-2.37[0]	-3.78**[3]	-2.43[1]	-4.04***[3]
Int	-2.16 [2]	-4.90 [1]	-2.09[8]	-4.40 [6]
Lnreer	-1.39 [0]	-3.37 [0]	-1.24 [3]	-3.37 [0]
Lncred	-0.13 [5]	-1.54 [5]	0.64 [4]	-1.66 [4]
Δ Lnreer	-9.74*[0]	-9.69*[0]	-10.76*[7]	-10.70*[7]
ΔInt	-7.72* [1]	-10.68* [1]	-25.77* [55]	-31.60* [55]
Δlncred	-2.69[3]	-2.80[3]	-6.93[1]	-7.47[1]
ΔΔlncred	-10.46*[2]	-10.46*[2]	-48.87*[62]	-51.47*[61]
abdint	-1.88[1]	-2.76[1]	-1.42[5]	-2.37[5]
Δ abdint	-5.11*[0]	-5.08*[0]	-5.07*[1]	-5.03[1]

I: *SABİT TERİMLİ MODEL,* ***II:*** *SABİTLİ VE TRENDLİ MODEL,*
ADF testi için tahmin edilen katsayıların yanındaki ayraçlar Schwarz *kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. PP testi için tahmin edilen katsayıların yanındaki ayraçlar Newy-West Bandwith'e göre belirlenmiş gecikme uzunluklarıdır.*
,**, *Bu istatistikler sırasıyla %1, %5ve %10 anlam düzeyinde anlamlıdır.*

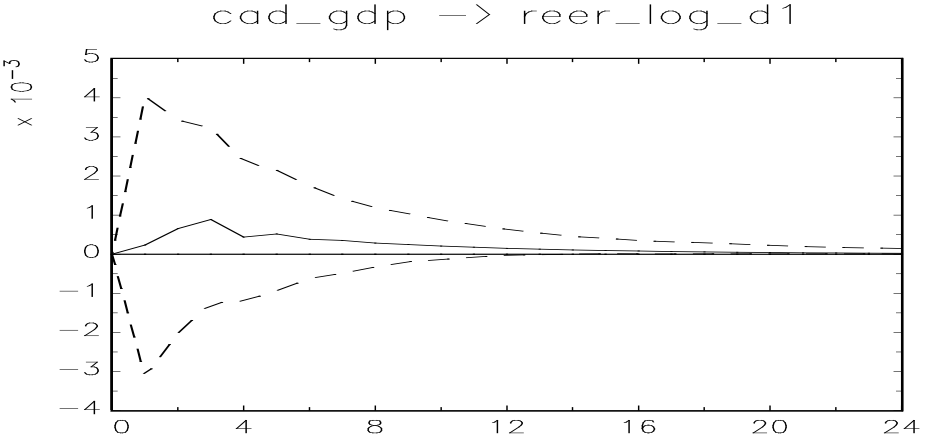
Serilerin durağanlığı Genişletilmiş Dikey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılarak incelenmiştir. Testlerin sonuçları Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo 1'deki her iki teste ilişkin sonuçlar cad_gdp serisinin durağan olduğunu ve faiz serisinin fark durağan olduğunu göstermektedir. Ayrıca tablo, reel efektif döviz kurunun logaritmasının fark durağan olduğunu ve yurt içi kredilerin logaritmasının düzey değerinde ve birinci farkında durağan olmadığını, ikinci farkı alındığında durağan olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tahmin edilecek olan VAR modelinde, cad_gdp serisinin düzey değeri, faiz serisinin farkı, reel efektif döviz kuru serisinin logaritmik farkı ve yurtiçi TL krediler serisinin logaritmik değerinin ikinci farkı kullanılmıştır.
VAR modelinin gecikme uzunluğu, artıklarda otokorelasyon kalmayacak şekilde 1 olarak belirlenmiş ve 1 gecikmeyle VAR modeli tahmin edilmiştir. VAR(1) modeli için tanısal testler yapılmıştır. Bu testler ekte sunulmaktadır. Tanısal testlerden geçen VAR(1) modeli kullanılarak etki tepki ve varyans ayrıştırması analizleri yapılmıştır. Etki tepkilerin güven aralıkları 1000 bootstrap yinelemesiyle elde edilmiştir.

Şekil-3: Etki-Tepki Fonksiyonları

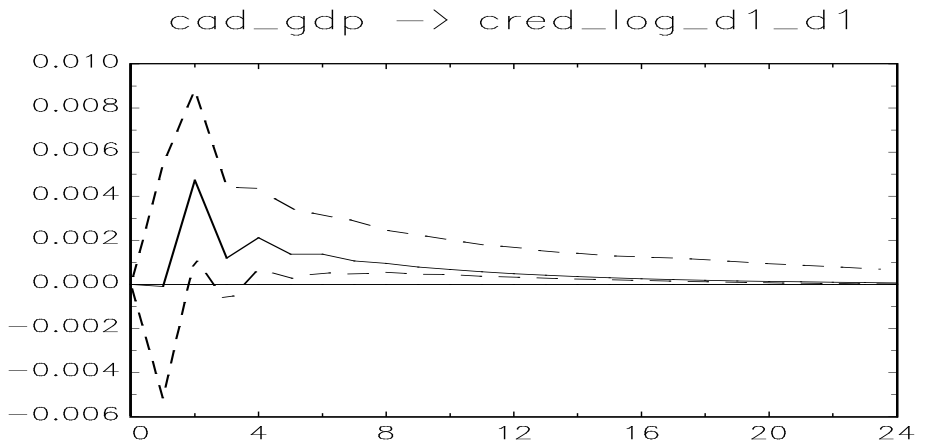
(a)

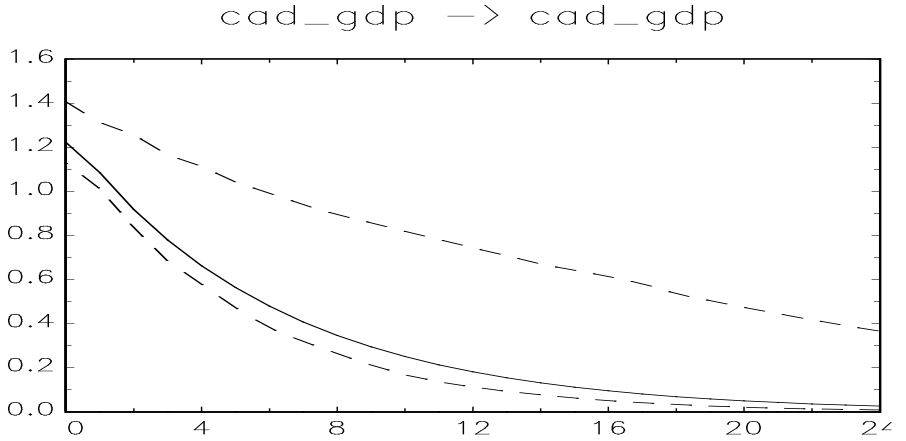
(b)

(c)

(d)

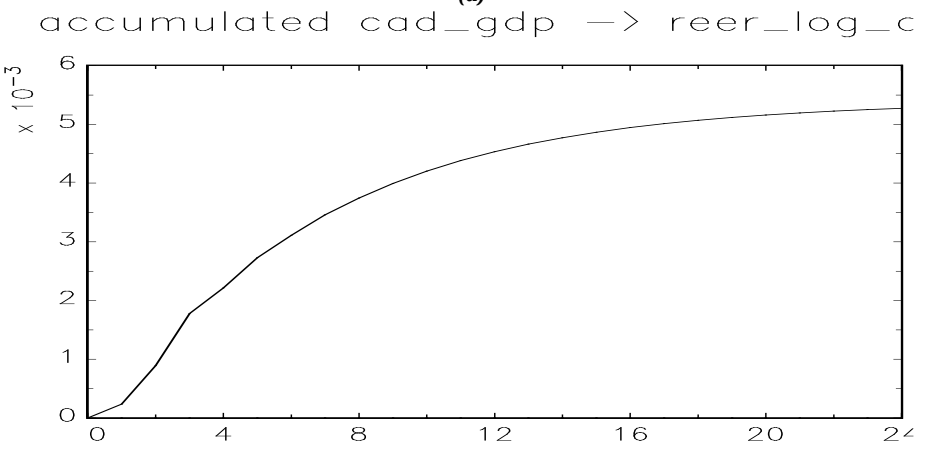

Cari işlemler açığının; faiz, cari açık, kur ve kredi şoklarına tepkileri Şekil 3'de gösterilmektedir. Şeklin a paneli, pozitif bir faiz şokuna cari işlemler açığının tepkisini göstermektedir. Bu panele bakıldığında, pozitif bir faiz şokunun cari işlem açığı üzerindeki etkisinin azaltıcı yönde olduğu ve bu etkinin istatiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye'de faiz oranındaki bir artış, kur kanalından ziyade, kredi kanalı yoluyla cari işlemler üzerinde daha etkili olmaktadır. Faiz oranındaki artış, kredi talebini daraltarak iç talebin düşmesine ve böylece cari işlemler açığının azalmasına yol açmıştır. Nitekim kur ve kredi şoklarının cari işlemler açığı üzerindeki etkileri bu bulguyu desteklemektedir. Şekil 1'in üçüncü paneli incelendiğinde, kredi şokunun cari işlemler açığını anlamlı bir şekilde arttırdığı görülmektedir. Balcılar ve Tuna (2009) ve Yıldırım (2011)'in Türkiye'de talepteki artışların önemli bir kısmının ithalatla karşılandığı yönündeki bulguları, kredi şokunun cari işlemler açığını arttıracağı bulgusunu destekler niteliktedir. Benzer şekilde TCMB (2010)'un kredilerdeki 5 puanlık bir artışın cari işlemler açığını 2.1 puan arttıracağı yönündeki öngörüsü de, kredi genişlemesinin cari işlemler açığını arttıracağı bulgusunu desteklemektedir. Diğer taraftan kur şokunun cari işlemler açığı üzerindeki etkisi Şekil

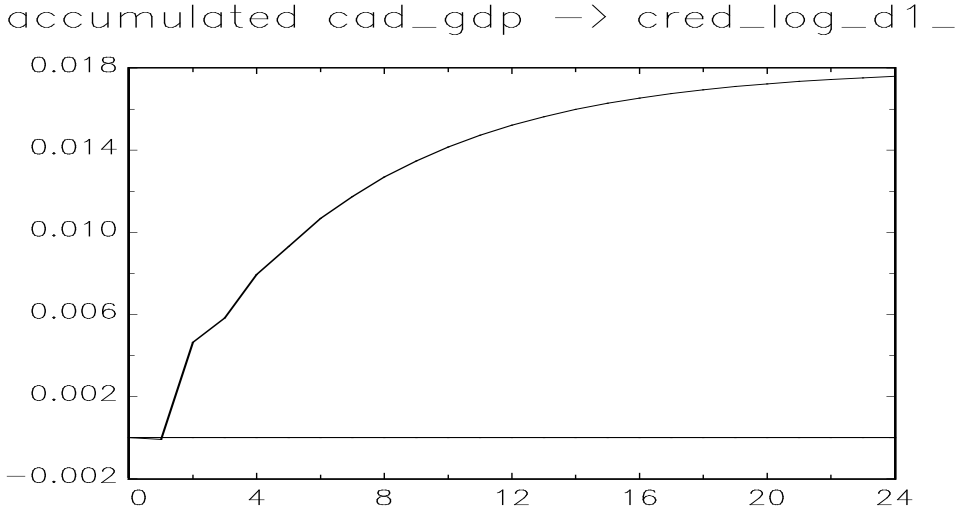
1'in ikinci paneli yardımıyla değerlendirilebilir. Bu panel kur şokunun cari işlemler açığını arttırdığını, ancak cari işlemler açığının bu şoka tepkisinin istatiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Kur şoku ve kredi şokunun cari işlemler açığı üzerindeki etkisi birlikte değerlendirildiğinde, kredi şokunun kur şokuna göre cari işlemler açığı üzerinde daha büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca kur şokunun cari işlemler açığı üzerindeki etkisi istatiksel olarak anlamlı değilken, kredi şokunun etkisi istatiksel olarak anlamlıdır. Sonuç olarak bütün bu bulgular, faizin cari işlemler açığını etkileme kanallarından, kredi kanalının daha baskın olduğuna işaret etmektedir.

Şekil-4: Cari işlemler açığının pozitif kur ve kredi şokuna kümülatif tepkileri

(a)

(b)

Şekil 4'ün a ve b panelleri cari işlemler açığı üzerinde etkili olan iki kanaldan (kur ve kredi kanalı) hangisinin daha büyük olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şeklin her iki paneli incelendiğinde, pozitif kredi şokunun cari işlemler açığı üzerindeki kümülatif etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye Ekonomisinde kredi kanalının kur kanalından daha baskın olduğu ifade edilebilir. Türkiye Ekonomisinde kur kanalının cari işlemler açığını azaltıcı etkisinin sınırlı olmasının ana nedeni olarak, ithal talebinin fiyat esnekliğinin düşük olması gösterilebilir.

Türkiye'de cari işlemler açığı ve faiz arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürdeki benzer çalışmalarda, bu çalışmanın yukarıda ifade edilen sonuçlarından oldukça farklı bir sonuca ulaşılmıştır. Peker ve Hotunoğlu (2009), Özmen (2004) ve Baydur (2007), faiz artışının cari işlemler açığını arttıracağını vurgulamaktadırlar. Bu çalışmalarda faiz artışının kur kanalı aracılığıyla cari işlemler açığını arttıracağı ortaya konulmaktadır. Buna karşın söz konusu çalışmalarda, faiz artışının kredi kanalı yoluyla cari işlemler açığını etkileme mekanizması dikkate alınmamaktadır. Bu nokta, bu çalışma ve literatürdeki diğer çalışmaları bir birinden ayırmaktadır. Bu çalışmada, faiz artışının cari işlemler açığını etkileme kanallarından her ikisi de göz önünde bulundurulmuş, kur kanalının mı yoksa kredi kanalının mı daha baskın olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları daha önceki çalışmalarda dikkate alınmayan kredi kanalının daha baskın olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, genel kanının aksine, faizdeki artışın cari işlemler açığını azaltacağını ortaya koymaktadır. Nitekim Özatay (2006, s.46), Türkiye için yüksek reel faizin her zaman cari açığın sebebi olmadığını vurgulamaktadır. Çalışmasında Özatay, AB'ye yeni üye ve aday ülkeler bazında yaptığı değerlendirmede, düşük reel faiz haddine yüksek cari açık değerlerinin karşılık geldiğini göstermiştir.[3] Benzer şekilde, Calderon, Chong ve Loayza (2002) cari işlemler açığının birçok faktör tarafından etkilendiğini belirtmişlerdir. Gelişmekte olan 48 ülke için yapılan bu çalışmada, uluslararası reel faiz oranlarında meydana gelen düşüşün cari işlemler açığını artıracağı sonucuna ulaşılmıştır.

[3] Aguiar ve Gopinath (2006) da, gelişmekte olan ülke ekonomileri için cari işlemler açığı ile faiz oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Tablo 3: Cari işlem açığının varyans ayrıştırması

Dönem	ε_t^i	ε_t^{reer}	ε_t^{cred}	ε_t^{cad}
1	*3*	*0*	*4*	*93*
4	*20*	*2*	*6*	*72*
8	*21*	*2*	*6*	*71*
12	*22*	*1*	*6*	*71*
16	*22*	*1*	*6*	*71*
20	*22*	*1*	*6*	*71*
24	*22*	*1*	*6*	*71*

Tablo 3'de cari işlemler açığının varyans ayrıştırması verilmektedir. Bu tablodaki sonuçlar etki tepki analizini desteklemektedir. Cari işlemler açığının ön görü hata varyansının büyük bir kısmı, kendi şoku dışındaki, faiz şoku tarafından açıklanmaktadır. Bu bulgu, Peker ve Hotunoğlu'nun (2009) Türkiye'de cari işlemler açığının en fazla duyarlı olduğu değişkenin faiz olduğu yönündeki bulgusuyla tutarlıdır. Tablo 3, kredi şokunun kur şokuna göre cari açığın öngörü hata varyansının daha büyük bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Bu, faizin cari açığı etkileme kanallarından, kredi kanalının daha baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek etki tepki gerekse de varyans ayrıştırması analizleri sonucu elde edilen bulgular, cari açığın azaltılmasında faizin önemli bir değişken olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye Ekonomisi, küresel kriz sonrasında gevşek para ve maliye politikaları, yoğun dış kaynak girişine bağlı olarak iç talep önderliğinde güçlü bir ekonomik büyüme performansı sergilemiştir. İç talebin oldukça canlı olduğu bu süreçte enflasyon düşük düzeyini korumuştur. Bu dönemde enflasyonda herhangi bir artışın olmaması, Türkiye'de iç talepteki artışların büyük bir kısmının ithalatla karşılandığının önemli bir göstergesidir. Nitekim küresel kriz sonrasında ithalattaki keskin artış, Türkiye Ekonomisi'nde iç talepteki artışların önemli bir kısmının ithalatla karşılandığı savını doğrulamaktadır. Bununla birlikte, Balcılar ve Tuna'nın (2009) ve Yıldırım'ın (2011) bulguları da bu savı destekler niteliktedir. Dolayısıyla küresel kriz sonrasında iç talepteki patlama ithalatta dikkate değer bir artışa yol açmıştır. Buna karşın bu süreçte ihracattaki artış ithalata ayak uyduramamış ve cari işlemler açığı hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Cari işlemler açığındaki hızlı genişlemeyi makro finansal risk olarak gören TCMB, bu genişlemeyi dizginlemek için çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Bu dönemde cari işlemler açığını azaltmak için TCMB'nin önüne iki seçenek çıkmıştır. Bunlardan ilki politika faizinin yükseltilmesi, ikincisi ise politika faizinin yanında alternatif politika araçlarının kullanılmasıdır. Politika faizinin arttırılması seçeneği, cari işlemler açığını kur ve kredi kanalından etkilemektedir. Politika faizinin arttırılması kur kanalından cari işlemler açığını daha da genişletirken, kredi kanalından cari işlemler açığını daraltmaktadır. TCMB, Türkiye Ekonomisi'nde kur kanalının kredi kanalından

daha baskın olduğunu düşünmektedir. Başka bir ifadeyle TCMB, politika faizindeki bir artışın baskın olan kur kanalı vasıtasıyla cari işlemler açığının daha da genişlemesine yol açacağını öngörmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de faiz artışının cari işlemler açığı üzerindeki etkisinin TCMB'nin öngördüğü gibi olup olmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda dört değişkenli SVAR modeli tahmin edilmiştir. SVAR modelinden elde edilen etki-tepkiler ve varyans ayrıştırmalarının sonuçları, Türkiye'de kredi kanalının kur kanalından daha baskın olduğuna işaret etmektedir. Kur kanalının daha az etkili olmasının nedeni olarak, Türkiye'de ithal mallarının talep esnekliğinin düşük olması gösterilebilir. Yurtiçi üretim için gerekli olan girdilerin önemli ölçüde yurtdışından ithal edilmesi bunun temel nedenidir. Bu durumda ithalatın kur düzeyine duyarlılığını azalmakta ve dolayısıyla esnekliğin düşük olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte kredi kanalının daha baskın olmasının nedeni ise, iç talebin ithalata bağlı olması gösterilebilir. Bu bulgu politika faizindeki artışın kredi kanalı vasıtasıyla cari işlemler açığını azaltacağını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, çalışmada elde edilen bulgular genel kanının aksine, Türkiye'de faiz artışının kredi kanalı vasıtasıyla cari işlemler açığını azaltacağını ortaya koymaktadır.
Özetle, bu çalışmada ulaşılan bulgular TCMB'nin politika faiz arttırımına giderek cari işlemler açığındaki genişlemeyi dizginleyebileceğini göstermektedir. TCMB'nin böyle bir politika uygulaması durumunda, bunun diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin ne olacağı başka bir çalışma konusudur. TCMB tarafından yapılan faiz arttırımının diğer ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin ortaya konulması, politika yapıcıların faize ilişkin kararlarına ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

Aguiar, M. and Gopinath, G. (2006). "Defaultable Debt, Interest Rates and the Current Account", Journal of International Economics, (69)1, 64-83
Balcılar, M. and Tuna, G. (2009). "Source of Macroeconomic Fluctuations in a Volatile Small Open Economy". Turkish Study, 10(4), 613-629.
Başçı, E. ve Kara,H. (2011). "Finansal İstikrar ve Para Politikası". İktisat İşletme ve Finans, 26 (302), 9-25.
Baydur, C. M. (2007). "Yükselen Reel Faizler Türkiye'de Toplam Talebi Artırır". Finans Politik& Ekonomik Yorumlar, 44(508), 14-20.
Calderon, C.A., Chong, A. ve Loayza, N.V.(2002), "Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries", Contributions to Macroeconomics, Volume 2, Issue1, 1-31.
Çolak, Ö.F. (2009). "Krizi Çözmede Maliye Politikası Nasıl Kullanılmalı?". Tisk İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2330&id=109, Erişim Tarihi:18.05.2011.
Özatay, F. (2006). "Cari İşlemler Dengesine İlişkin İki Yapısal Sorun ve Mikro Reform Gereği". Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, 1(1),38-50.
Özatay, F. (2011). "Merkez Bankası'nın yeni para politikası: İki hedef- üç ara hedef-üç araç". İktisat İşletme ve Finans, 26 (302), 27-43.
Özmen, E. (2004). "Cari Açık Ve Ekonomi Politikaları Üzerine". İktisat, İşletme ve Finans, 19(223), 5-19.
Peker, O. ve Hotunoğlu, H. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analiz". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3), 221-237.
TCMB(2010). Başkan Yılmaz'ın Banka Genel Müdürlerinin Katılımıyla Gerçekleşen Toplantıda Yaptığı Sunum, 22 Aralık 2010, http://www.tcmb.gov.tr' den konuşma ve sunumlar.
TCMB(2011), Duyurular, 2011-04, http://www.tcmb.gov.tr/ , Erişim Tarihi: 05.05.2011.
TCMB(2011), Duyurular, 2011-06, http://www.tcmb.gov.tr/ , Erişim Tarihi: 05.05.2011.
TCMB(2011), Duyurular, 2011-15, http://www.tcmb.gov.tr/ , Erişim Tarihi: 05.05.2011.
TCMB(2011), Duyurular, 2011-24, http://www.tcmb.gov.tr/ , Erişim Tarihi: 05.05.2011.
TCMB(2011), Raporlar, Enflasyon Raporları, 2011-I ve 2011-II, http://www.tcmb.gov.tr/ , Erişim Tarihi: 05.05.2011.

Üçer, M(2011). "Son para politikası uygulamaları üzerine gözlemler". İktisat İşletme ve Finans, 26 (302), 45-51.
Yıldırım, Z. (2011). "Türkiye' de Toplam Talep ve Arz Şoklarının Çıktı ve Enflasyon Üzerindeki Etkileri, 1987-2009", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 81-96.

EKLER

Ek-1: Otokorelasyon Testi

	LM Stat	*Prob*
LM(1)	*46.06192*	*0.0001*
LM(4)	*25.21608*	*0.0661*
LM(8)	*28.49271*	*0.0276*
LM(12)	*29.52271*	*0.0206*
LM(16)	*30.52372*	*0.0155*

Ek-2: VARCHLM Testi

Gecikme Uzunluğu	*Test istatistiği*	*Prob*
1	*79.0428*	*0.9397*
4	*420.4279*	*0.2315*
8	*810.0000*	*0.3953*

BİLMENİN İLLÜZYONU: MATEMATİKSEL PROBLEM ÇÖZME VE TEST KALİBRASYONU

Gökhan ÖZSOY
Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Aksaray. E-Posta: gozsoy@gmail.com

Hayriye Gül KURUYER
Arş. Gör. , Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Aksaray

ÖZET: Üstbilişsel beceriler arasında yer alan tahmin ve değerlendirme, kalibrasyon becerisi olarak kabul edilmektedir. Test kalibrasyonu ise, tahmin edilen test puanı ile gerçekleşen test puanı arasındaki farkın incelenmesi yoluyla elde edilmektedir. Bu bilgiler ışığında bu araştırmanın amacı, matematiksel problem çözme başarısının ölçülmesi yoluyla öğrencilerin test kalibrasyonu becerilerini belirlemek ve problem çözme başarı puanları ile karşılaştırma yoluyla kalibrasyon becerileri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma, 2011 yılında Aksaray ilinde 125 ilköğretim beşinci sınıf öğrencisi ile yürütülmüştür. Araştırma sonunda problem çözme başarısı ile test kalibrasyonu puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken (r = 0.091, p > .05); problem çözme başarısı ile doğrulanmış test kalibrasyon puanları arasında negatif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur (r = - 0.816, p < .01). Diğer yandan öğrencilerin problem çözme başarı düzeylerine göre kalibrasyon puanlarının anlamlı biçimde farklılık gösterdiği [$t_{(123)=}$ 19.36, p < .01, η^2= .75] görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: problem çözme başarısı, kalibrasyon, test kalibrasyonu, üstbiliş

ILLUSION OF KNOWING: TEST CALIBRATION OF MATHEMATICAL PROBLEM SOLVING

ABSTRACT: Prediction and evaluation which are metacognitive skills called calibration. Test calibration is a measure of difference of current test score and predicted score. With this respect, the purpose of this study is to investigate primary school fifth grade students' problem solving achievement and their test calibration, and the relationship between problem solving skills and calibration skills including prediction and evaluation. One hundered twenty five students enrolling to fifth grade are participated in the study. Students' problem solving skills and their test calibration status were measured by administering the Problem Solving Achievement Test (PCAT) which is developed by the authors. The results of the study revealed that there is no significant releationship between problem solving achievement and test calibration (r = 0.091, p > .05); additionally results also showed that there is a significant negative relationship (r = - 0.816, p < .01) between problem solving achievement and confirmed test calibration.

Keywords: Problem solving, test calibration, calibration, metacognition.

Giriş

Gelecekte karşılaşabileceği problemlerin üstesinden gelebilecek bireylerin yetiştirilmesi eğitimin öncelikli hedeflerinden birisidir. Matematik eğitimcileri, öğrencilerin problem çözme becerilerinin geliştirilmesi ve bunun eğitimin öncelikli amacı olması gerektiği konusunda hemfikirdirler (Karataş ve Güven, 2003). Matematik, günlük yaşantıda belirli durumlara uygulanabildiği ölçüde faydalıdır ve problem çözme yeteneği de matematiği farklı durumlara problem çözme adı altında uygulayabilme yeteneğidir. Bununla birlikte matematiksel bir problemin çözümü ancak problem matematiksel bir dille ifade edildiğinde başlar. Başka bir ifade ile matematikte iyi bir problem çözücü olmak, her şeyden önce iyi bir matematik bilgisi ve matematiği kullanma becerisi gerektirir (Tertemiz ve Çakmak, 2003). Problem çözme; genel olarak bilimsel bir konuda apaçık (net olarak) tasarlanan fakat hemen ulaşılamayan bir hedefe varmak için bilinçli olarak araştırma yapmaktır. Matematikte problem çözme ise, matematiğin yapısı gereği sorunun zihinsel süreçlerle (akıl yürütme) gerekli bilgileri kullanarak ve işlemleri

yaparak ortadan kaldırılmasıdır (Altun, 1995). Problem çözmenin matematik öğretiminde iki önemli ürünü vardır. Birincisi öğretilen konuya özel strateji ve kuralların gelişimi, ikincisi ise bir kuralı, formülü geliştirmek için kullanılabilecek düşünme yolları ve genel yaklaşımların gelişmesidir. Öğrenciler problemlere dayalı durumlarda çalışarak yeni stratejiler oluşturmayı ve eski stratejileri düzenleyerek yeni tür problemleri çözmeyi öğrenirler (Olkun ve Toluk, 2003).

Problem, insan zihnini karıştıran, belirsizlikleri ortaya koyan durumlar olarak kabul edildiğinde; problemin çözümü de belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını gerektirecektir. Bir problemle karşı karşıya gelindiğinde belirsizlikleri ortadan kaldırmak, yani problemi çözmek amacıyla; durumun analiz edilmesi, çözüm için gerekli bilgilerin toplanması ve seçilen bilgilerin çözüme götürecek biçimde düzenlenerek kullanılması gerekecektir. Problem çözme üzerine yapılan araştırmalar problemi tanımlama, bir çözüm planlama, uygulama ve sonucu kontrol etme gibi problem çözme işlemlerini öğrenmenin yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Ne yapacağını bilmek yeterli değildir. Ayrıca benzer stratejilerin ne zaman uygulanacağını da bilmek gereklidir (McLoughlin ve Hollingworth, 2001).

Bilişsel yapı, uyarıcıların sadece duyumsanıp, algılanmasını, öğrenilip belleğe yerleştirilerek gerektiğinde hatırlanmasını sağlayan bir sistem olarak görülmemelidir. Etkili bir bilişsel sistem şema ve kurulumları koruyabilmeli, gerektiğinde değiştirip düzenleyebilmeli, onları yeniden oluşturabilmeli, bozucu etkilere karşı koyabilmeli, zaman ve mekan üzerinde olayları bütünleştirebilmeli, belleği tarayabilmeli, bellek izlerinin üstünde çalışabilmeli, stratejiler kurup değiştirebilmeli, planlar yapabilmelidir; kısaca bütünüyle zihinsel faaliyetleri yönetebilmelidir (Irak, 2005). Kendini izleme ve ayarlama, nasıl bir yol takip edeceğini planlama ve kendi performansını değerlendirme, problem çözme sürecinde kullanılan birer üst beceri olarak tanımlanabilir.

Matematiksel problem çözme genel olarak Polya'nın (1988) yapılandırdığı aşamalı süreç ile birlikte ele alınmaktadır. Lester'e (1994) göre Polya'nın aşamaları problem çözmenin bilişsel içeriğini oluşturmaktadır. Ancak problem çözmede başarı için bu bilişsel içerik ile aynı oranda etkili bir diğer unsur da üstbiliştir (Lester, 1994). Çünkü bilişsel içeriğin etkili biçimde kullanılması, ancak üstbiliş becerileri ile gerçekleşebilmektedir. Üstbiliş, öğrencinin stratejiler ve kavrama konusundaki bilgisi ve bu işlemleri kontrol etme ve izleme becerisidir (Metcalfe ve Shimamura, 1994).

En kısa tanımıyla bilmeyi bilmek olarak tanımlanan (Flavell, 1979) üstbiliş, öğrenenlerin bilgiye ve ardından bilişe sahip olmaları için belleğin ve bilişsel stratejilerin farklı türlerine odaklanır. Bu bakımdan ele alındığında üstbiliş, birbiriyle ilişkili olan üç süreci kapsar: üstbilişsel bilgi (*metacognitive knowledge*), üstbilişsel kontrol (*metacognitive control*) ve üstbilişsel deneyimler (*metacognitive experiences*).

Üstbilişsel kontrol becerileri arasında yer alan (Nelson ve Narens, 1990) kalibrasyon (*calibration*), öğrenicilerin kendi performanslarını algılamaları ile ilgili tahminlerinin tutarlılığı ya da doğruluğu olarak tanımlanmaktadır (Pieschl, 2009). Bu nedenle kalibrasyon, öz-denetimli öğrenme sürecinin bir unsuru olarak kabul edilmekte; üstbilişsel kontrol becerileri arasında yer alan izlemeyle (*monitoring*) ilişkili bir beceri olduğu (Veenman et al., 2006) öne sürülmektedir.

Kalibrasyon, bir kişinin kendi performansı hakkındaki yargıları ile gerçekleşen performansı arasındaki tutarlılığın ölçüsüdür. Psikolojik süreçlerin altında yatan kalibrasyon, bir bireyin belirli bir konu ya da beceri ile ilgili olarak kendi bilişsel süreçlerini izlemesini gerektiren, ardından bu biliş kapsamında, ölçüt alınan bir ödev ile ilgili olarak kendi performansını değerlendirmesini gerektiren bir beceridir (Hacker, Bol ve Bahbahani, 2008). Bu bakımdan kalibrasyon, bireylerin kendi bilişsel davranışlarını düzenlemelerini ve kontrol etmelerini gerektirdiğinden dolayı üstbilişsel bir süreçtir.

Desoete ve arkadaşlarına (2006) göre üstbiliş becerileri arasında yer alan tahmin ve değerlendirme; bilme hissi, öğrenme hakkındaki kararlar, zorluk hissi ve izleme ile yakından ilgili kabul edilmektedir. Kalibrasyon, bir standart

testte belirli bir konuda tahmin edilen değer ile gerçekleşen değerin karşılaştırılması yoluyla belirlenir. Bir sorudaki gerçek performansı ile o soru hakkındaki önceki tahmininin uygunluğuna ya da tutarlılığının derecelendirilmesidir. Öz-değerlendirmedeki tutarlılık, kalibrasyon olarak kabul edilir (Bembenutty, 2009).

Kalibrasyon konusunda yapılan araştırmalarda beliren önemli bir konu da, kalibrasyon becerisinin konulara ya da derslere göre farklılık gösterip göstermediğidir. Burada öne çıkan soru, kalibrasyonun konulardan ya da derslerden bağımsız bir zihinsel beceri olup olmadığıdır. Winnie ve Muis (2011) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrencilerin genel yetenek, matematik ve kelime tanıma konularında kalibrasyon becerileri incelenmiş, genel yetenek ve kelime tanıma konularında öğrencilerin eşit kalibrasyona sahip oldukları görülürken bu iki alan ile matematik kalibrasyonu arasında fark bulunduğu belirlenmiştir. Araştırmaya göre öğrencilerin matematik kalibrasyonu diğer alanlardaki kalibrasyon düzeylerinden daha düşüktür. Kalibrasyonun derse ya da konuya göre farklılık gösterebileceği göz önüne alınarak bu araştırmada, problem çözme becerisi özelinde kalibrasyon becerisinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Kalibrasyonun ölçülmesi

Kalibrasyonun ölçümünde tercih edilen yöntemler genel olarak bireyin kendi performansını değerlendirmesi ve gerçekleşen performansının bireyin değerlendirmesi ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Lin ve Zabrucky, 1998; Schraw ve Moshman, 1995; Winnie ve Muis, 2011).

Kalibrasyon araştırmalarında genel olarak ele alınan iki temel yaklaşım test kalibrasyonu ile madde temelli kalibrasyon hesaplamalarıdır. Yapılan araştırmalarda kalibrasyon becerisinin iki farklı durumda incelendiği görülmektedir. Kimi araştırmalarda öğrencilerin bir testin bütünü üzerindeki başarıları hakkındaki tahminlerinin tutarlılığı (*test kalibrasyonu*) hesaplanırken; kimi araştırmalarda ise, kalibrasyon becerisini daha derinlemesine incelemek amacıyla ayrı ayrı sorular üzerinden öğrencilerin kendi başarıları hakkındaki tahminlerinin tutarlılığı (*madde temelli kalibrasyon*) incelenmektedir. Test kalibrasyonu ölçülen araştırmalarda test öncesinde veya testi tamamladıktan sonra öğrencinin kendi başarısı ile ilgili olarak yaptığı tahmin ile gerçekleşen puanı arasındaki tutarlılık hesaplanmaktadır. Bu hesaplamada tahmin ile gerçek puan arasındaki fark sıfıra yaklaştıkça öğrencinin daha yüksek kalibrasyona sahip olduğuna karar verilmektedir. Bu araştırmada kalibrasyon becerisinin ölçülmesinde test temelli yaklaşım kullanılmış ve kullanılan ölçme yönteminin özellikleri, yöntem bölümünde açıklanmıştır.

Bazı öğrenciler gerçekte bildiklerinden daha fazlasını bildiklerini düşünmektedirler ki bu durum aşırı özgüven olarak tanımlanır. Bazı öğrencilerde ise özgüven eksikliği gözlenir ki bu durumdaki öğrenciler ne kadar bildiklerinin farkında olmadıklarından dolayı gereğinden fazla çalışma eğilimindedir. Literatürde yapılan genel yorum, çeşitli durumlarla karşı karşıya kalan bireylerin kalibrasyon düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu göstermektedir (Horgan, 1990; Lichtenstein, Fischhoff, ve Phillips, 1982). Örneğin Glenberg ve Epstein (1987) tarafından üniversite öğrencileri ile yürütülen araştırmada öğrencilerin test öncesi tahminleri ile gerçek performansları arasında düşük kalibrasyon bulunduğu gözlenmiştir.

Problem çözme becerilerinin gelişmesi için, problem çözme sürecinde öz denetimin sağlanması çok önemlidir. Bu nedenle bu çalışma üç başlık altında oluşturulmuştur. Birinci Problem çözme, ikincisi test kalibrasyonu ve diğer ise, problem çözme başarısı ve test kalibrasyonu arasındaki ilişkidir. Problem çözme; anlama, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve üstbiliş becerileri gibi temel becerileri içinde barındıran bir süreçtir. Söz konusu süreç; bilgi, işlem, strateji ve düşünce boyutlarından oluşmaktadır. Mayer (1992), problem çözmeyi bireyin henüz nasıl çözüleceğini bilmediği bir problemi nasıl çözeceğini ortaya çıkaracak bilişsel bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte; problem çözme süreci iki ortak noktaya sahiptir. Birincisi; problem çözen kişinin düşüncesini amaca yönlendirilmesini gerektirir. İkincisi ise; bu amaca yönelik düşüncenin zihinsel süreçlerinin yönetilmesi ve söz konusu süreçlerin farkında olunması yani üstbilişi gerektirir. Problem çözme başarısı, öğrencinin bilgi ve problem çözme becerisine bağlıdır. Problem çözme sürecinde öğrencilerin kendini izlemesi ve bu süreci nasıl kontrol ettiklerinin farkında olması problem çözme başarısını etkileyen önemli faktörlerdendir.

Kalibrasyon, muhakeme gerektiren görevlerde bireyin gerçek bilişsel performans ortalaması ile üstbilişsel muhakemenin mutlak doğruluğu arasındaki uzaklığın hesaplanarak ölçümlenmesi ile elde edilir. Bu ölçüm, insanların öznel yargılarının geçerliğinin bir derecesini yansıtır (Stone, 2000).

Üstbilişsel beceriler, kalibrasyon olarak bilinen içerikle yakından ilişkilidir (Nietfeld et al., 2006; Pieschl, 2009; Schraw, 2009; Stone, 2000). Kalibrasyon, öğrencilerin kendi performansları ve kapasiteleri hakkında yargı düzeyleri olarak ifade edilebilir (Glenberg ve Epstein, 1989; Pieschl, 2009; Schraw, 2009). Diğer bir ifadeyle kalibrasyon, öğrencilerin kendi performanslarına ilişkin algılarını temsil etmektedir. Bu nedenle kalibrasyonu, öz düzenleme sürecinin bir birleşeni ve üstbilişsel izleme olarak ifade etmek mümkündür (Pieschl, 2009). Üstbilişsel izleme; öğrencinin kendi bilişsel süreçlerinin farkında olmasıdır. Söz konusu farkındalık bireyin içsel süreçlerinin farkında olması ve sahip olduğu özelliklerinin farkında olması şeklinde açıklanabilir. Öğrencinin neyi bilip, bilmediğini, neyi yapıp yapamayacağını bilmesi örnek olarak verilebilir.

Kalibrasyon öğrencinin kendi performansı hakkında beklediği puanla aldığı puan arasındaki fark alınarak hesaplanır. Bireyin kendi performansını değerlendirmesi tahmin (prediction), sonuç olarak izleyen performans ise doğrulanmış tahmin (postdiction) olarak adlandırılır. Bireyin tahmini ve doğrulanmış tahmini arasındaki farkın birbirine yakınlığı yüksek kalibrasyonu açıklar. Kendine aşırı güvenen öğrenciler, eksik bilgilerini onarmaya ihtiyaçları olmadığı yanılgısına düşerler ve çalışma yöntemlerini değiştirme ihtiyacı duymazlar. Öte yandan özgüvenleri düşük olan öğrenciler ise çalışma yöntemlerinin etkisiz olduğuna inanacaklarından dolayı yöntemlerini gereksiz biçimde yönlendireceklerdir.
Çocukların üstbilişsel yetenekleri üzerinde yapılan araştırmaların sayısında hızlı bir artış olduğu gözlenmekte olsa da öğrencilerin kendi performansları hakkındaki düşüncelerinin ve bunların performansları ile tutarlılığının incelendiği çalışmaların sayısı hala azdır. Öğrencilerin kendi kapasiteleri hakkındaki yargıları; kendi hedeflerini belirmelerinde, motivasyon düzeylerinde ve öğrenme konusundaki istekliliklerinde önemli bir etken olarak görülmektedir.

Yapılan araştırmalar (Cleary ve Zimmerman, 2004; Ewers ve Wood, 1993; Huff ve Nietfeld, 2009; Kitsantas ve Zimmerman, 2006) gösteriyor ki; problem çözme sürecinde öğrencinin kalibrasyon becerilerini kazanması önemlidir. Bununla birlikte; bu süreçte öğrencilerin kalibrasyon becerilerinin geliştirilmesi ve süreçte kullanılması problem çözme başarısını etkileyecektir. Süreci izleme olanağı sağlaması bakımından kalibrasyon becerilerinin kazanımı ve ölçülmesi önemlidir. Bu bilgiler ışığında Bu araştırmanın amacı; problem çözme başarısı ve test kalibrasyonu durumlarını incelemek ve aralarındaki ilişkiyi belirlemektir.

Yöntem

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Aksaray ilinde bir ilköğretim okulunda öğrenim görmekte olan 125 beşinci sınıf öğrencisi (61 kız, 64 erkek) oluşturmaktadır (yaş ortalaması 11.8, *S* = 1.23). Söz konusu okul, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmekte olan bir devlet okuludur. Araştırma için bu okulun seçilmesinde öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin istekliliği ve araştırmacılar bakımından çalışma imkânlarının diğer okullara oranla daha uygun olması etkili olmuştur.

Veri toplama araçları

Problem çözme başarı testi. Problem çözme başarının ölçülmesi için; Özsoy (2009) tarafından geliştirilen 'Problem Çözme Başarı Testi' kullanılmıştır. Söz konusu testte, problem çözme aşamaları ve bu aşamalarda öğrencilerden göstermesi beklenen davranışlar ile ilköğretim beşinci sınıf matematik dersi programı ve öğrencilerin düzeyleri göz önüne alınarak hazırlanmış maddeler yer almaktadır. Polya'nın (1988) problem çözme aşamaları esas alınarak geliştirilen ölçekte, her bir madde çoktan seçmeli; dört seçenekli olarak tasarlanmıştır.

Bu araştırmada kullanılmadan önce bazı soruları güncellenen test, ön deneme amaçlı olarak 122 beşinci sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Ön uygulamadan elde edilen verilerle yapılan madde analizi sonucunda testin ortalama güçlük indeksi (p) .94, ayırt edicilik indeksi (r_x) .52'dir. Tüm maddeler için madde ayırt ediciliği ≥ .40 olduğundan başarı testinin madde ayırt etme gücü yüksek maddelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte; en düşük madde ayırt edicilik indeksi .18, en yüksek madde ayırt edicilik indeksi ise .72'dir. Tüm maddeler için madde ayırt edicilik indeksleri göz önünde bulundurulduğunda; testin kolay ve zor maddelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Başarı testinin; Kuder-Richardson 20 güvenirlik katsayısı .78, ortalama puanı 10.53 standart sapması ise 4.63'tür.

Test kalibrasyonunun belirlenmesi. Araştırmacılar tarafından geliştirilen problem çözme başarı testinin en sonuna '*Testteki 24 soruyu cevaplamayı bitirdiniz. Bu testin 100 puan üzerinden puanlanacağını düşündüğünüzde, bu testten kaç puan almayı bekliyorsunuz'* ifadesi eklenerek öğrencilerin problem çözme başarısına ait tahmin puanları elde edilmiştir.

Doğrulanmış kalibrasyonun belirlenmesi. Doğrulanmış Kalibrasyon; Lichtenstein ve Fischhoff'un (1977) doğrulanmış kalibrasyon formülü [(alınan puan-beklenen puan)^2 /beklenen puan] kullanılarak hesaplanmıştır.

Araştırma süreci

Uygulama öncesinde okul müdürü ve uygulamanın yapılacağı beşinci sınıf öğretmenleriyle görüşülmüş; testin uygulanması hakkında kendilerine bilgi verilmiştir. Test aynı gün ilgili ilköğretim okulunda bulunan beşinci sınıf öğrencilerine tek oturumda, sınıf öğretmenlerinin gözetiminde uygulanmıştır. Testi cevaplamaları için öğrencilere 40 dakika süre verilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 15.0 istatiksel analiz programı kullanılarak elde edilmiştir.

Bulgular

Test kalibrasyonu

Araştırmaya katılan öğrencilerin doğrulanmış test kalibrasyon puanları, problem çözme testi ile birlikte verilen tahmin puanları ile gerçek puanlarının hesaplanması ile elde edilmiş, sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Doğrulanmış Test Kalibrasyon Durumları*

	N	Min	Maks.	$\overline{X}$	*S*
Doğrulanmış Test Kalibrasyonları	125	3.92	84.10	42.27	18.35

Tablo 1 incelendiğinde; öğrencilerin aldıkları en düşük test kalibrasyon puanı 3.92, en yüksek test kalibrasyonu puanı ise 84.10 olarak gerçekleşmiştir ($\overline{X}$ = 42,27, S = 18.35).

Problem Çözme Başarısı ve Test Kalibrasyonu Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılan öğrencilerin problem çözme testinden aldıkları puanlar ile problem çözme testine ilişkin kendi performansları ile ilgili tahminlerinin karşılaştırılması ile elde edilen kalibrasyon puanları arasındaki ilişki, Pearson korelasyon katsayısı hesaplanarak incelenmiş, sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. *Problem Çözme Başarı Testi ve Problem Çözme Kalibrasyonu Arasındaki İlişki* (*N*= 125)

Problem Çözme Başarısı	*r*	*p*
Test Kalibrasyonu	.091	.314

Tablo 2'de görüldüğü gibi; öğrencilerin problem çözme başarısı ve problem çözme başarısına ait test kalibrasyonları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (r = .091, p > .05).

Problem Çözme Başarısı ve Doğrulanmış Kalibrasyonu Arasındaki İlişki Ait Bulgular
Araştırmaya katılan öğrencilerin problem çözme testinden aldıkları puanlar ile doğrulanmış test kalibrasyon puanları arasındaki ilişki, Pearson korelasyon katsayısı hesaplanarak incelenmiş, sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *Problem Çözme Başarısı ve Doğrulanmış Test Kalibrasyonu Arasındaki İlişki* (*N*= 125)

Problem Çözme Başarısı	*r*	*p*
Problem Çözme Kalibrasyonu	-.816	.000

Tablo 3 incelendiğinde; problem çözme kalibrasyonu ve doğrulanmış problem çözme kalibrasyonu arasında yüksek düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r = - 0.816, p < .01).

Test Kalibrasyonu ve Problem Çözme Başarı Düzeyi
Öğrencilerin problem çözme başarı testinden aldıkları en düşük puan 3, en yüksek puan ise 54'tür. Problem çözme başarı testinden alabilecekleri en yüksek puan 100'dür. Söz konusu puan esas alınarak öğrencilerin aldıkları puanlar 0-30 arasında düşük düzey, 31-60 arasında orta düzey, 61-100 arasında ise yüksek düzey olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4. *Test Kalibrasyonu Puanlarının Problem Çözme Başarı Düzeyine Göre t Testi Sonuçları*

Problem Çözme Başarı Düzeyi	*N*	$\overline{X}$	*S*	*Sd*	*t*	*p*
Düşük	80	17.75	6.09	123	19.36	.000
Orta	45	39.48	5.90			

Problem çözme başarı testi puanlarına göre öğrenciler düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç gruba ayrılmış, ancak 61 üzerinde puan alan öğrenci olmadığı için sadece düşük ve orta düzeyde yer alan öğrenciler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan *t* testi sonuçlarına göre test kalibrasyonun problem çözme başarı düzeyine göre anlamlı bir fark gösterdiği görülmüştür [$t_{(123)=}$ 19.36, p < .01, η^2= .75]. Etki büyüklüğü incelendiğinde elde edilen sonucun geniş bir etki değerine sahip olduğu görülmektedir.

Tartışma ve sonuç
Bu araştırmanın amacı; ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin problem çözme başarı ve test kalibrasyonu durumlarını belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada, problem çözme testinden alınan puanlara göre kalibrasyon puanları incelendiğinde, doğrulanmış test kalibrasyonu puanlarının problem çözme başarı düzeylerine göre anlamlı olarak farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu bulgu, matematiksel problem çözmede başarılı olan öğrencilerin kalibrasyon becerilerinin de yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında; ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin orta düzeyde test kalibrasyonuna sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, problem çözme başarısı ve test kalibrasyonu arasında anlamlı ilişki görülmezken (r = .091, p > .05), problem çözme başarısı ve doğrulanmış test kalibrasyonu arasında yüksek düzeyde, negatif yönde anlamlı bir ilişki görülmüştür (r = - .816, p < .01). Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; öğrencilerin kendi performansları hakkındaki tahminlerinin, gerçek problem çözme performanslarını yansıtmadığı sonucuna ulaşılabilir. Lin ve Zabrucky (1998), bu durumu '*bilmenin illüzyonu*' olarak tanımlamışlardır. Diğer bir deyişle öğrencilerin kendi performansları hakkındaki tahminlerinin gerçek performansları ile tutarlı olmadığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde pek çok araştırmada problem çözme başarısı ve test kalibrasyonu arasında güçlü bir ilişki bulunduğu raporlanmaktadır (Chiu ve Klassen, 2010). Kalibrasyon yetenekleri yüksek olan öğrencilerin problem çözerken ya da matematiksel işlem yaparken daha başarılı performans gösterdikleri bilinmektedir. Problem çözme süreci boyunca bu öğrencilerin daha kontrollü oldukları, karmaşık problemleri daha basit parçalara ayırarak çözmeye çalıştıkları, düşüncelerini netleştirmek için

kendilerine sorular sordukları gözlenmiştir (Glenberg, Sanocki, Epstein ve Morris, 1987; Dermitzaki, Leondari ve Goudas, 2009; Özsoy, 2009). Ancak bu araştırmada elde edilen sonuçlar, araştırmaya katılan öğrencilerin problem çözme puanlarıyla problem çözme test kalibrasyonu puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte problem çözme puanları ile doğrulanmış test kalibrasyonu puanları arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma sonuçları bu yönüyle literatürle örtüşmemektedir.

Üstbiliş ve bileşenleri ile problem çözme konusunda daha önce yapılan araştırmalar genel olarak incelendiğinde, üstbiliş becerileri ile matematik başarısı ve problem çözme arasında yüksek bir ilişki bulunduğu; öğrencilerin üstbiliş düzeylerini yükseltmek amacıyla yapılan öğretimin ise başarılarını yükselttiğini göstermektedir. Bu nedenle öğrencilerin öğrenme sürecinde, kendi performanslarını izlemeleri ve değerlendirmelerini destekleyici ve güçlendirici yönde eğitim verilmesinin önemi genel olarak kabul edilen bir gerekliliktir.

Öğrenciler için aşırı özgüven, hedeflere nadiren ulaşacakları için genellikle hayal kırıklığı ve başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir. Kalibrasyon düzeyleri düşük olan öğrencilerin temel yönlenme sorunlarıyla karşılaştıkları görülmektedir. Bu öğrenciler elde ettikleri başarılarını yeteneklerine yorarken, başarısızlıklarını ise kötü şansa bağlamaktadırlar (Horgan, 1990). Bu yaklaşımları ise kendi öğrenme ihtiyaçları konusunda öğrencileri yanılgıya düşürmektedir. Kendi eksikliklerinin farkında olmayan, aşırı özgüvenli ya da özgüveni düşük olan öğrencilerin başarılı olmaları beklenemez. Bu sonuçlar ışığında, öğrencilerin üstbilişsel beceriler arasında sayılan planlama, izleme, tahmin ve değerlendirme becerilerinin geliştirilmesine dönük eğitim yapılması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

Altun, M. (1995). İlkokul 3., 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Problem Çözme Davranışları Üzerine Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Bembenutty, H. (2009). Three essential components of college teaching: Achievement calibration. College Student Journal, 43(2), 562-575.

Chiu, M. M. ve Klassen, M. R. (2010). Relations of mathematics self-concept and its calibration with mathematics achievement: Cultural differences among fifteen-year-olds in 34 countries. Learning and Instruciton, 20, 2-17.

Cleary, T. J., ve Zimmerman, B. J. (2004). Self-regulation empowerment program: A school-based program to enhance self-regulated and self-motivated cycles of student learning. Psychology in the Schools, 41,537–550.

Davidson, J. E., ve Sternberg, R. J. (1998). Smart problem solving: How metacognition helps. In D. J. Hacker, J. Dunlosky, ve A. C. Graesser (Eds.), Metacognition in educational theory and practice, (pp. 47-68). Mahweh, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Dermitzaki, I., Leondari, A., ve Goudas, M. (2009). Relations between young students' strategic behaviours, domain-specific self-concept, and performance in a problem-solving situation. Learning and Instruction, 19(2), 144 - 157.

Desoete, A., Roeyers, H., ve Huylebroeck, A. (2006). Metacognitive skills in Belgian third grade children (age 8 to 9) with and without mathematical learning disabilities. Metacognition Learning , 1, 119–135.

Ewers, C. A., ve Wood, N. L. (1993). Sex and ability differences in children's math self- efficacy and prediction accuracy. Learning and Individual Differences, 5, 259–267.

Flavell, J. H. (1992). Metacognitive and cognitive monitoring: A new area of cognitive development inquiry. In T. O. Nelson (Ed.), Metacognition-core readings, (pp. 3-8). Library of Congress.

Flavell, J. H. (1979). Metacognitive and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive Developmental Inquiry. American Psychologyst, 34, 906-911.

Glenberg, A. M., ve Epstein, W. (1985). Calibration of comprehension. Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition, 11, 702–718.

Glenberg, A. M., Sanocki, T., Epstein, W., ve Morris, C. (1987). Enhancing calibration of comprehension. Journal of Experimental Psychology. General, 116(2), 119–136. doi:10.1037/0096-3445.116.2.119.

Hacker, D. J., Bol, L., ve Bahbahani, K. (2008). Explaining calibration accuracy in classroom contexts: the effects of incentives, reflection, and explanatory style. Metacognition and Learning, 3, 101-121.

Horgan, D. (1990). Students' predictions of test grades: Calibration and metacognition. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Boston, MA, April 16-20, 1990. (ERIC Document Reproduction Service No. ED319812).

Huff, J. D. ve Nietfeld, J. L. (2009). Using strategy instruction and confidence judgments to Improve metacognitive monitoring. Metacognition and Learning, 4, 161–176.

Irak, M. (2005). Üst biliş mi? Yönetici işlevler mi?: Bilme hissinin nöropsikolojik testlerle ölçülen dikkat süreçlerinden yordanması. Türk Psikoloji Dergisi, 56, 97-116.

Karataş, İ, ve Güven, B. (2003). Problem çözme davranışlarının değerlendirilmesinde kullanılan yöntemler: Klinik mülakatın potansiyeli. İlköğretim Online, 2(2), 2-9.

Kitsantas, A., ve Zimmerman, B. J. (2006). Enhancing self-regulation of practice: The influence of graphing and self-evaluative standards. Metacognition and Learning, 1, 202–212.

Lester, F. K. (1994). Musings About Mathematical Problem Solving Research: 1970-1994. Journal for Research in Mathematics Education, 25 (6), 660-675.

Lin, L., ve Zabrucky, K. (1998). Calibration of comprehension: Research and implications for education and instruction. Contemporary Educational Psychology, 23, 345-391.

Lichtenstein, S., Fischoff, B., ve Phillips, L. (1982). Calibration of probabilities: The state of the art to 1980. In D Kahneman, P. Slovic, ve A. Tversky, (Eds). Judgement under uncertainity: Heuristics and biases. New York: Cambridge University Press.

Mayer, R. E. (1992). Thinking, problem solving, cognition. New York: Freeman.

McCormick, B. C. (2003). Metacognition and learning. In W. M. Reynolds, ve G. E. Miller (Eds.), Handbook of Psychology, (pp. 79-102). New York: John Wiley ve Sons, Inc.

McLoughlin, C. ve Hollingworth, R. (2001). The weakest link: Is web-based learning capable of supporting problem-solving and metacognition? 18th Annual Conference of the Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education, 9-12 December 2001, Melbourne, Australia.

Metcalfe, J., ve Shimamura, A. P. (1994). Metacognition: Knowing about knowing. Cambridge, MA: MIT Press.

Moncur, M. (2007). Henry Ford (1863-1947). In Quotations by author. Retrieved January 2, 2009, from http://www.quotationspage. com/?quotes/?Henry_Ford.

Nelson, T. O., Narens, L. (1994). Why Investigate Metacognition?. In Metcalfe, Shimamura (Eds.). Metacognition. (207-226). Cambridge: MIT Press.

Nietfeld, J. L., Enders, C. K., ve Schraw, G. (2006). A Monte Carlo comparison of measures of relative and absolute monitoring accuracy. Educational and Psychological Measurement, 66(2), 258–271. doi:10.1177/0013164404273945.

Olkun, S., ve Toluk, Z. (2003). Matematik Öğretimi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ozsoy, G. (2011). An investigation of relationship between metacognition and mathematics achievement. Asia Pacific Education Review, 12, 227-235.

Ozsoy, G., ve Ataman, A. (2009). The effect of metacognitive strategy training on problem solving achievement. International Electronic Journal of Elementary Education, 1(2), 67–82.

Pieschl, S. (2009). Metacognitive calibration—an extended conceptualization and potential applications. Metacognition Learning 4, 3-31.

Polya, G. (1988). How To Solve It. New Jersey, NJ: Princeton University Pres.

Schraw, G. (2009). Measuring metacognitive judgments. In D. J. Hacker, J. Dunlosky, ve A. C. Graesser (Eds.), Handbook of Metacognition in Education (pp. 415-429). New York: Routledge.

Schraw, G., ve Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. Educational Psychology Review, 7(4), 351–371.

Stone, J. N. (2000). Exploring the Relationship between Calibration and Self-Regulated Learning. Educational Psychology Review, 12 (4), 437-475.

Tertemiz, N., ve Çakmak, M. (2003). Problem Çözme: İlköğretim I. Kademe Matematik Dersi Örnekleriyle. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Veenman, M. V. J., Van Hout-Wolters, B. H. A. M., ve Afflerbach, P. (2006). Metacognition and learning: Conceptual and methodological considerations. Metacognition Learning, 1, 3–14.

Winnie, P. H. ve Muis, K. R. (2011). Statistical estimates of learners' judgments about knowledge in calibration of achievement. Metacognition Learning, 6, 179–193.

KRİZDEN İNNOVASYONA: GÜNEY KORE ÖRNEĞİ

Erhan ATAY
Yrd.Doç. Dr., Süleyman Şah Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü,
e-mail:eatay@ssu.edu.tr

ÖZET: Kore harbinden sonra hızla gelişen Güney Kore, bugün hem OECD, hem de G-20 üyesidir. Savaş sonrasında ithalat ikamesine yönelik bir politika izlenmişken, 1960'lardan sonra ihracat eksenli bir kalkınma stratejisi izlendi. Girişimcilikleriyle öne çıkmış ve hükümet planlamalarına sadık aile şirketlerine (chaebol) sağlanılan teşviklerle kalkınma tercih edildi. 1970'lerde ağır sanayi ve kimya sanayi, 80'li yıllarda otomotiv ve elektronik, 90'lı yıllardan itibaren ise bilişime doğru kayan bir süreç izlendi. Güney Kore, 1997 yılında Asya Ekonomik Krizini aşmak ve bunu bir fırsata çevirmek için değişik stratejiler izledi. Çok büyümüş, pek çok alanda farklılaşmış, kontrol edilmesi zorlaşan ve bu halleriyle ülke ekonomisine yük hale gelmeye başlayan chaeboller yeniden yapılandırıldı. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), özelliklede teknolojik araştırma geliştirme yapmayı hedefleyen girişimci işletmeler (Venture Business) desteklenerek gelişmeleri sağlandı. Hem Kore Savaşını, hem de Asya Ekonomik Krizini yaşayan Kore, krizleri fırsatlara çevirmesini bildi.
Anahtar Kelimeler: Kore, Ekonomik Kalkınma, İnnovasyon, Chaebol, Venture İşletmeler, KOBİ

FROM CRISIS TO INNOVATION: THE CASE OF SOUTH KOREA

ABSTRACT: South Korea has developed rapidly after the Korean War and is a member of both G-20 and OECD now. Import substitution policy was followed after the war and export oriented development strategy was implemented after the 1960s. Development incentives were supplied mainly to the big family enterprises (chaebols) that were loyal to government policies and strategies. It is obvious that developing industries in the 70's was heavy industry and chemical industry, automotive and electronics in the 80's and information technologies during 90's. South Korea has followed different strategies to overcome 1997 Asian Finacial Crisis and turn it to an opportunity for innovative policies. Big Korean family holdings (Chaebols) that was difficult to control, became a burden to national economy and diversified in many areas were restructured. Small and medium-sized enterprises (SMEs), especially the entrepreneurial venture businesses, that were aiming to conduct technological research and development, were activily supported by government. In spite of experiencing both Korean War and Asian Financial Crisis, Korea changed them to an opportunity for economic development.
Key Words: Korea, Economic Development, Innovation, Chaebol, Venture Businesses, SME

Giriş

Günümüzde Kore şirketleri pek çok alandaki teknolojik yeniliklerde isimlerini duyurmaktadırlar. Kore tekstilden, kimya sanayine, ağır sanayiden otomotiv ve bilişim teknolojilerine kadar uzanan alanlarda araştırma ve geliştirme odaklı çalışan insan gücü ve gelişmiş endüstriyel altyapısıyla dikkat çekmektedir. Doğu Asya'daki ekonomik gelişim modellerine bir örnek olması itibariyle, 1997 Asya Ekonomik Krizi öncesinde Kore'nin gelişiminin üç önemli özelliği göze çarpmaktadır. Bunlar devletin iş dünyasını şekillendirmedeki tartışılmaz rolü, devlet bankalarının sıkı kontrolündeki finans sistemi ve değişik alanlarda farklılaşmış büyük aile şirketlerinin (cheaboller) tekelidir (Hahm, 2003: 79).

1961 yılında askeri bir darbeyle iş başına gelen General Park Chong Hee ile başlayan Kore'nin ekonomik kalkınma hamlesinin meyveleri 1970'lerin sonu itibariyle alınmaya başlandı. Yabancı ortaklığının hiç olmadığı milli bir kalkınma modeli geliştirmek isteyen hükümet, hem devletin finansal kaynaklarını hem de yurtdışından elde etmiş olduğu kredileri devlete ait bankalar yoluyla, serbest piyasaya göre oldukça makul olan faiz oranlarında chaebol'lerin kullanımına sundu. Değişik mekanizmalarla sürekli teşvik gören chaeboller, Kore ekonomisini kontrol eder hale geldiler (Amsden, 1989:79; Diaz, 2009:141; Lee, 2003:24). Örneğin 1989 yılı itibariyle Kore'nin en

büyük 43 chaebolü üretimden kaynaklanan satışlarının % 41'ini gerçekleştirmiş, toplam ihracaatın ise % 50'sinden fazlasını yapmışlardı (Hamilton vd. 2000:292).

Chaeboller, başarılı olan KOBİ'leri kendi altyapılarına katıp entegre ederek hızla büyüme imkanına sahiptiler. Zayıf olan KOBİ'ler, chaebollerin gölgesinde ve onlardan arta kalan alanlarda faaliyet gösterebiliyorlardı. Hükümetin sınırsız desteğini ardına alan chaeboller, kolaylıkla teknolojik gelişmeleri takip ederek içselleştirdiler ve yeni ürünler ortaya koydular (Kong, 2000:105; Park, 2008:57). Gelişimlerinin ilk yıllarında ürün çeşitliliginden ziyade bir kaç kalem ürünü seri üretimle ucuza maletmeye çalışan chaeboller, zamanla kalitenin artırılması, ürünlerde farklılık ve teknolojik üstünlük sağlama gibi konularla meşgul oldular.

İnsan gücüne dayalı üretimden, getirisi yüksek bilişim sektörüne geçişte chaebollerin rolü inkar edilemez. Ancak özellikle son dönemdeki başarı grafiğinin ardında, 1997 Asya Ekonomik Krizi sonrasında hükümet politikaları ile desteklenen girişimci KOBİ'lerin (Venture İşletmeleri) rolü de inkar edilemez (OECD, 2002:150). Girişimci, teknolojik araştırma, geliştirme ve üretime odaklı KOBİ'lerin Kore'nin toplam milli üretimine sağladıkları katkı ile beraber ülkenin teknoloji liderliğinde de önemli bir rol oynadıkları söylenebilir (Kim & Lee, 2000: 359).

1997 Asya Ekonomik Krizi öncesi chaebol'ler, kuruluşlarından itibaren yatırımları için gerekli olan sermayeyi çoğunlukla devlet bankalarına düşük faiz oranlarıyla borçlanma veya hükümetin vermiş olduğu teminatlarla yurtdışından yatırım sermayesi elde etme gibi yöntemlerle sağlamışlardı. Bunun neticesinde yüksek borç-özsermaye oranlarının altında ezilmişlerdi. Asya krizi ile birlikte hükümet, ağır borçların altında ezilen chaebollerin yeniden yapılandılmasına çalıştı. Ayrıca kriz öncesinde chaebollere gösterilen destek ve kredi imkanları küçük ve orta ölçekli işletmelerden esirgenmişti. Bu sebeple bankalara ve kredi kuruluşlarına teminat olarak gösterebilecekleri yeterli emlak ve varlığa sahip olamayan KOBİ'ler yatırımlarını gerektiği ölçüde gerçekleştirememişlerdir (Chung vd. 1997:63; Harvie ve Lee, 2002: 248).

Kriz sonrası programların ana hedefi hükümet desteginden yoksun ve Chaebollerin tekelleşmesi karşısında ezilen KOBİ'lerin, özelliklede teknoloji eksenli araştırma ve geliştirme yapan girişimci firmaların desteklenmesi olmuştur. Bankaların KOBİ'lere olan kredi desteğini sağlayacağı düzenlemelere gidilmiş, hükümet tarafından kurulan KOBİ destek fonları vesilesiyle cömert özkaynak aktarımı ve vergi indirimleri gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca ferdi yatırım destekçisi (business angels) müessesinin yapılandırılması için gerekli kanuni altyapı hazırlanmış, KOBİ'lerin ağırlıklı olarak listelendiği ayrı bir borsa oluşturularak KOBİ hisselerinin yatırımcıya arz etmelerinin önündeki prosedürler basitleştirilmiştir. Genel olarak KOBİ'lerin özel olarak ise girişimci venture işletmelerin önünü açarak teknolojik araştırma, geliştirme ve üretime yönelik bir ortam oluşturmaya yönelik politikalar izlenmiştir (Baygan, 2003: 6).

Kore Kalkınmasının Tarihi Süreci

Kore bir insan ömrüne sığdırılacak kısa bir süreçte zirai üretime endeksli bir ülke konumundan, dünyanın en büyük 15 büyük ekonomisi konumuna geldi. 1962 yılından günümüze Kore ekonomisi ortalama %8'lik bir oranla büyüyerek kişi başına düşen milli gelirini 87 dolardan 2011 yılı itibariyle 20759 dolara yükseltti. 1997'deki Asya krizini yaşamış olmasına rağmen 1999'da %10'luk bir büyüme hızını yakalamayı başardı. Kore şirketleri 1960'lı yılların ortalarında tekstil, hazır giyim, oyuncak gibi iş gücüne dayalı basit üretim standartları gerektiren ürünlerden, 70'li yıllarda gemi, çelik, elektronik ev aletleri ihraç etmeye ve uluslararası büyük projelerin inşası için ihalelere girmeye başladılar. 1980'lerde başlayıp 1990'lara kadar devam eden zaman diliminde ise yarı iletken hafıza kartları, bilgisayar, otomobil, cep telefonları, LCD ve plazma televizyonları gibi ileri teknoloji gerektiren ürünler belli başlı ihracat kalemleri oldu (Kim, 1997: 159, 232; Yoo ve Winsor, 2009:56).

1960'larda iş gücüne dayalı üretim sektöründe, 1970'lerde sermaye odaklı ağır sanayi ve kimya sektöründe ilerleyen Kore, 1997 Asya Ekonomik Krizini mütakiben bilişim teknolojilerine yönelmiş durumdadır. Kore'nin

kalkınma süreci beş bölümde incelenebilir: 1) Savaş, yeniden inşa ve toprak reform, 2) İhracat eksenli ekonomi, 3) Ağır sanayi ve kimya sanayinin gelişimi, 4) Yapısal düzenlemeler ve liberalleşme süreci, 5) Finans sektörünün liberalleşmesi (Chung vd. 1997:26)

Savaş, yeniden inşa ve toprak reformu (1950-1960)

Dış dünya ile ilişkileri 19. yüzyılın sonlarına kadar oldukça sınırlı olan Koreyi, 1910 yılında Japonya işgal etti. İkinci dünya savaşında Japonya'nın yenilgiye uğrayarak Kore yarımadasını terk etmesine kadar geçen 40 yıla yakın bir zaman diliminde Kore daha çok Japonya'ya zirai ürünler ihraç eden bir ülke konumundaydı. Çalışan nüfusun üçte ikisi ziraat sektöründe istihdam olunuyor, her 5 Koreli'den 3'ü köylerde ve kırsal kesimde hayatını sürdürüyordu (Amsden, 1989:52; Ungson vd. 1997:47).

1948 yılında yeni kurulmuş sömürge sonrası bir ülke olarak varlığını devam ettirmeye çalışırken patlak veren Kore Harbi, ülkenin zaten kötü durumda olan şartlarının savaş sürecindeki kayıplarla ve yıkımlarla daha da kötüleşmesine sebep oldu. Örneğin tersanelerin yüzde 80'i ve tekstil dokumacılığının yüzde 50'si savaş sırasında kaybedildi. Kore Harbi, Japonlarca inşa edilen endüstriyel tesislerin yıkılmasına, Kore'nin önemli bir ihracat ortağı olan Japon pazarının istikrarsızlaşmasına, enerji kaynaklarının ve ağır sanayi tesislerinin Kore yarımadasının kuzeyinde, hafif endüstrilerin ve ziraatın ise güneyinde kalmasına sebebiyet verdi (Choi, 1976: 120-125; Eriksson, 2005:15).

1948 yılında devlet başkanı olan Syngman Rhee, doktorasını Amerika'da tamamlamış bir entellektüeldi. Serbest Pazar ekonomisine inanıyordu ve gündeminde hızlı ekonomik kalkınma yoktu. Yeni kurulan devletin kurumsallaşması ve ithalatın ikamesine yönelik politikalar izliyordu. Bu döneme ait iki önemli gelişmeden ilki, 1948-1950 yılları arasında gerçekleştirilen toprak reformu sayesinde geleneksel toplum yapısında yer alan aristokrat 'yangban' sınıfının sahip oldukları topraklarının dağıtımı ve neticesinde ülkede sınıf ayrımının kalmamasıdır (Jones ve Sakong, 1980:35; Landsberg vd. 2007:159). Diğeri ise Japonların sahip olduğu işletmelerin ileride ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli roller oynayacak olan girişimci iş adamlarına dağıtılmasıdır (Jones ve Sakong, 1980:35; Landsberg vd. 2007:159).

1954'ten 1959'a kadar olan süreçteki yeniden yapılandırma projelerinin %70'den fazlası özellikle Amerika'nın büyük çoğunluğunu karşıladığı dış yardımlarla gerçekleşti. Savaş sonrası dönemin en belirgin özelliği uzun vadeli ekonomik kalkınmadan ziyade harap haldeki ülkeyi yaşanabilir hale getirme gayretleridir. Özellikle kırsal kalkınma ve işsizlikle mücadele hükümetin öncelikli politikaları arasındaydı. 1953'den 1962'ye kadar olan dönemde kişi başına düşen milli gelir 67 dolardan 87 dolara yükselmiş, ancak Amerikan yardımları da 194 milyon dolardan 232.2 milyon dolara ulaşmıştır (Congressional Budget Office Memorandum, 1997:14; Ungson vd. 1997:47,48).

İhracat eksenli ekonomi (1961-1973)

1960 yılında Rhee hükümetinin kuvvetli öğrenci protestolarıyla sona ermesini mütakiben başa geçen Chang Myon hükümetinin ömrü sadece bir yıl sürebildi. Sonrasında Japonya'da askeri akademiden mezun olup Japon ordusunda vazife yapmış olan ve Güney Kore ordusunda tümgeneral rütbesindeyken askeri bir darbe ile iktidarı ele geçiren Park Chung Hee'nin dönemi başladı. Park, uzun yıllar sürecek olan iktidarı boyunca iki ana konu üzerinde durdu. İlki sağlanan yabancı yardımları girişimci işletmelere aktararak ihracata teşvik, diğeri ise ağır sanayi hamlesi yapmaktı (Kim, 1997:99; Ungson vd. 1997:48, 50).

Kore'nin ihracatının 1962'de 50 milyon dolardan, 1971'de 1,07 milyar dolara çıkması ve yılık ortalama ihracat artışının % 38,8 olması bu politikanın doğruluğunu göstermektedir. İhracat eksenli politika ülke çapında sürekli yeni üretim işletmelerinin açılmasına ve işsizlik oranlarının düşmesine neden oldu. Bu dönemde ithalatın ikamesi ve ihracatın teşvikine yönelik temel endüstrilerin (çimento, gübre ve rafineri), insan gücüne dayalı hafif sanayinin

(tekstil, ayakkabı, kontraplak ve peruk gibi) ve temel altyapının (iletişim, elektrik ve ulaşım) geliştirilmesine yoğunlaşıldı (Chung vd. 1997:29; Ungson vd, 1997:51).

Bu dönemin belli başlı özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür. 1) Kore Merkez Bankası maliye bakanlığının altında konuşlandırıldı. Bu politikayla ülke çapındaki tüm bankalarda en büyük hissedar hükümet olduğu için faiz oranlarının belirlenmesi, gelen dış yardımların kredi olarak hangi firmalara, hangi oranlarla ve sürelerle verilmesi gerektiğinin kararlaştırılması ve banka yönetimin hükümetçe atanması sağlandi. 2) Bizzat devlet başkanın iştirak ettiği aylık ticaret özendirme toplantılarında, hangi şirketlerin hangi sektörlerde çalışması gerektiği gibi hedeflerin tayini, ihracata yönelik şirket bazlı hedef tesbiti ve pratik uygulamalarda karşılaşılan sorunların çözüme kavuşturulması sağlandı. 3) Dış pazarda ihracat imkanlarını araştırmak amacıyla Kore Ticaret Promosyon Ajansı (KOTRA) kuruldu ve yurt dışında teşkilatlanması sağlandı (Hiemenz, 1999:144-145).

Ağır sanayi ve kimya sanayinin gelişimi (1973-1979)

Park Chong Hee, ikinci döneminde ağır sanayi ve kimya sanayinin kuruluşu için gayret göstermiştir. 1973 yılında yayınlanan bir deklarosyanla otomobil, gemi yapımı, endüstriyel makina üretimi, elektronik endüstrisi ve petrokimya endüstrileri gibi alanlar için yatırım yapılacağı açıklandı. Bu endüstrilerin kuruluşu için büyük miktarda sermaye ve devlet desteği gerekmekteydi. Yatırım yapacak olan chaebol'ler için vergi indirimleri sağlandı. Kore Kalkınma Bankası eliyle yurdışından gelen yardımların düşük faizlerle ve uzun vadeli olarak chaebol'lere aktarımı temin edildi. Örneğin 1975 ile 1977 yılları arasındaki tüm banka kredilerinin yüzde 60'ı bu endüstriler için kullanıldı. Yapılan bu çalışmalar neticesinde ağır sanayi ve kimya sanayince üretilmiş olan ürünlerin toplam ihracattaki payları 1972'de % 25, 3 iken 1982'de % 52, 8' e çıktı (Chung vd. 1997:30; Sridharan, 1996:69).

Yeni teknolojilerin endüstriye adaptasyonu amacıyla hükümet tarafından, Kore Makina ve Metal Enstitüsü, Elektronik ve Telekominikasyon Araştırma Enstitüsü, Kore Kimyasal Teknoloji Araştırma Enstitüsü, Kore Standartlar ve Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Kore Enerji Araştırmaları Enstitüsü ve Kore Okyanus Arastırmaları Enstitüsü gibi kuruluşlar kuruldu. Bu enstitülerin kuruluşuyla aynı zamanda özel şirketlere yönelik projelerin geliştirmesi hedeflenmiştir (Kim ve Nelson, 2000: 273).

Yapısal düzenlemeler ve liberalleşme süreci (1980-1990)

Dünya çapındaki petrol krizi, Güney Doğu Asya'da ucuz iş gücü ile gelişmeye başlayan Endonezya, Malezya gibi ülkelerin varlığı, devlet başkanının bir suikaste kurban gitmesinin verdiği politik belirsizlik ve finansal kaynakların büyük oranda ağır sanayine ayrılması gibi sebeplerle, 1980'li yılların başında Kore yüksek enflasyon (1980 de % 25,6), düşük büyüme hızı (-4,8) ve yüksek dış borçlarla mücadele ediyordu (Chung, Lee and Jung, 1997: 31).

1980 de iş başına gelen ve yine eski bir ordu generali olan Chon Du Hwan'ın en önemli politikası fiyat dengesini oluşturmak, pazarın liberallestirilmesi, dengeli ekonomik büyüme ve ithalatın kotalarının kaldırılmasıydı. Bunun dışında bankaların özelleştirilmesi, yeni finansal kurumların tesisi ve faiz oranlarının artırılmasına yönelik politikalar izlendi. Ağır sanayi ve kimya sanayine olan kredi aktarımları durduruldu. Chaeboller arasında kartelleşmeyi ve fiyat sabitlemeyi engelleyecek önlemler alındı. Araştırma-geliştirme ve teknolojik projelerin teşvikine yönelik düzenlemelere gidildi. Bunların neticesinde 1986 yılında ticaret dengesi fazlalığı 4,2 milyar dolara ulaştı (Ungson vd. 1997:52, 53).

Bu dönemde Chaebol'lerin desteklenmesi ve ağır sanayi yatırımlarından daha ziyade KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik politikalar geliştirilmeye çalışıldı. Ancak başarıya doymayan ve önceki dönemlerde cömert hükümet destekleriyle büyüyen chaebol'ler, hızla farklılaşmaya ve pek çok alanda faaliyet göstermeye başladılar.

Kore ekonomik olarak daha iyi seviyeye geldikçe öğrenciler ve işçiler arasında politik ifade özgürlüğü, daha iyi bir yaşam ve milli gelirin adaletli dağıtımı gibi konular gündeme geldi. Öğrencilerin ve geniş halk kesimlerinin

katılımlarıyla gerçekleştirilen darbe hükümetine karşı olan gösteriler, 1987 yılında hükümetin bazı tavizler vermesini sağladı. Yeni iş başına gelmiş olan Roh Tae Woo, işçi hareketlerine serbestiyet, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, ithalat serbestisi ve sektörlere yapılan devlet yardımların azaltılması gibi bazı politikaları uygulamaya koymak zorunda kaldı. Fakat işçilere tanınan sendika haklarla ücretler yıllık %13, tüketici fiyatları ise yıllık %7 artış gösterdi (Chung vd. 1997:31; Kim ve Bae, 2004:92, 93).

Finans sektörünün liberalleşmesi ve globalleşme (1990'lardan günümüze)

1961'den 1992'ye kadar generallerce yönetilmiş olan Kore'nin başına 1992 yılında yapılan demokratik seçimlerle Kim Yong Sam geldi. Ekonomik kalkınma büyük ölçüde hedeflerine ulaşmış, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştı. İktidardayken ajandasında teknolojik innovasyonu ve bilgi akışını hızlandırma, eğitim sistemin yeniden yapılandırılması, ulaştırma sistemi gibi genel olarak alt yapının güçlendirilmesi ve dünya ile entegrasyona yönelik politikalar ön plana çıktı. Yabancı yatırımcıyı çekebilecek bazı kolaylıklar sağlandı. Bu dönemde hükümet müdaheleci, yönlendirici politikalardan ziyade, düzenleyici, endüstriye ve genel yaşama dair altyapıyı güçlendirici, teknoloji ve eğitim odaklı politikalar izledi. Hükümetin düzenleyici eli, piyasaların düzenleyici eliyle yer değiştirmeye başladı (Chang, 2008:197; Ungson vd, 1997: 59).

İş başına gelen değişik hükümetlerce izlenen kalkınma politikalarının ülkeyi nasıl değiştirdiğini anlamak için, Kore'nin ihraç ettiği ilk 10 ürünün yıllara göre nasıl farklılaştığını incelemekte fayda var. Tablo 1' de görüldüğü üzere 1980'lerde ilk sıradaki ihraç ürünü konfeksiyon ürünleri iken, 2007 yılında ilk sırayı otomotiv sektörü almıştır. 1980'lerdeki ilk 10 ihraç kalemi ile 2007'deki ilk 10 ihraç kalemi karşılaştırıldığında değişim anlaşılabilmektedir. 1980'lerdeki ürünler daha çok üretim ve iş gücüne dayalı kalemler iken, 2000'li yıllarda teknoloji ağırlıklı kalemlerin varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1 Kore'nin İhraç Ürünlerinin Yıllara Göre Farklılaşması

Sıra	1980	1990	2000	2007
1	Konfeksiyon	Konfeksiyon	Yarı iletkenler	Otomotiv
2	Demir Çelik	Yarı İletkenler	Atomotiv	Yarı İletkenler
3	Gemi Yapımı	Ayakkabı	Gemi Yapımı	Telekominikasyon
4	Sentetik Fiber	Gemi yapımı	Cep telefonu	Gemi Yapımı
5	Ses Aletleri	Video Donanımları	Sentetik Fiber	Petrol Ürünleri
6	Araba Lastiği	Demir ve Çelik	Otomotiv Yedek Parça	Tv Ekranı
7	Ağaç Ürünleri	Sentetik Fiber	TV Ekranı	Araba Parçaları
8	Diğer ürünler	Bilgisayarlar	Telekominikasyon	Bilgisayarlar
9	Yarı iletkenler	Ses Aletleri	Bilgisayarlar	Görsel Donanım Aletleri
10	Video	Otomotiv	Renkli Televizyon	Elektronik ürünler

Kaynak: Korean International Trade Association

Alıntı: Chung, S.C. (2011), *Innovation, Competitiveness, and Growth: Korean Experiences*, Annual World Bank Conference on Development Economics 2010, Global

Genel özellikler

1990'lı yıllara kadar iktidarı elinde tutmuş olan idarecilerin ortak özellikleri otoriter, asker kökenli ve darbeyle iş başına gelmiş olmaları, merkeziyetçi ve kuvvetli bir milliyetçi kalkınma politikası izlemeleriydi. Bu dönemde iş başındaki hükümetler devlet merkezli ve 5'er yıllık kalkınma planlarıyla hangi sektörlere öncelik verileceğinin ve hangi şirketlerin bu sektörlerde çalışacaklarının yoğun bir şekilde takip edildiği bir politika izliyorlardı. Özellikle General Park Chong Hee zamanında oluşturulan ve kalkınma ve sanayi projelerini takip ve koordine eden Ekonomik Planlama Kurulu (EPK), devletle özel sektörün ortak hedeflerde birleşmesinde önemli bir rol üstlenmekteydi (Kim, 2006: 12; Lee, 2006:84).

Dış dünyadaki teknolojiye erişim ve teknolojiyi millileştirme ekonomik kalkınmanın önünde önemli bir hedefti. Teknoloji transferinin önemli yollarından birisi de yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmekti. Ancak Kore, izlemiş olduğu milliyetçi kalkınma modeli ile bu yolu tercih etmedi. 1983 yılına kadar yurt içinde kurulacak olan yabancı ortaklı şirketlerde yabancıların hissesine sınırlandırma getirilmiş, yabancı ortaklı işletmelerin önlerine konulan minimum ihracat hedeflerini tutturmaları gibi şartlar konulmuştu. Bu sebeple yabancı yatırımcıların Kore ekonomik gelişimindeki rolleri oldukça azdır. 1983 yılından sonra ekonomi liberalleşmeye başladıkça devletin finans sektörü üzerindeki kontrolü gevşemeye başlamış iç pazar kısmi oranda ithal mallara açılmış ve özellikle üretim alanında yabancı yatırımcıyı çekebilecek kanunlar yapılmıştır (Kim ve Rahlman, 1999: 188).

Yabancı sermayeye yaptırılan anahtar teslimi fabrika, ithal edilmiş olan teknoloji ürünü üretim tezgâhlarının ve makinelerin ters mühendislikle (reverse engineering) anlaşılmaya çalışılması gibi metotlar da teknolojinin geliştirilmesinde kullanıldı. Yabancı yatırımcının bizzat ülkeye gelmesinden çok teknoloji lisanslama yolu tercih edilmiştir. Özellikle Japonya ve Amerika, Kore'deki toplam yabancı yatırımların % 80'ine ve teknoloji lisanslarının ise %70'ine sahiptiler. Neredeyse 20 yıl boyunca yabancı yatırımcıya karşı uygulanan yatırım sınırlamaları seksenli yılların ikinci yarısından sonra kaldırıldı (Cyhn, 2002:34).

Bilim ve Teknoloji Politikalari Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre Kore Hükümeti endüstriyel araştırma, geliştirme ve innovasyon icin 259 program sunmaktadır. Araştırma ve geliştirmeye yönelik olarak sunulan finansal destek programlarının hükümetçe sunulan tüm destek programlarının arasındaki oranı % 30'a ulaşmaktadır. Bu destek programlarının içerisinde teknoloji transferi programlarının oranı % 13'ü, insan kaynakları gelişimi proğramları ise % 11'i bulmaktadır (Chung, 2010: 338).

Araştırma, geliştirme ve teknolojiye olan yatırım meyvelerini vermeye başladı. Ülkedeki değişimin ve teknolojik gelişimin bir belirtisi olarak görülebilecek patent sayılarında ki artış bunu göz önüne sermektedir. 1960'larda 219 olan patent sayısı 2007 itibariyle 564 kat artış göstererek 123.705'i bulmuştur (Tablo 2). Alınan patentlerin endüstriye göre dağılımlarına bakıldığında özellikle elektronik ve telekominikasyon alanlarında alınan patent sayısı yıllara göre artış göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 2 Yıllara Göre Kore Patent Kurumu Tarafından Verilen Patent Sayıları

1955	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2007
52	219	266	1632	7762	34958	73512	123705

Kaynak: Kaynak: Kore Patent Kurumu (Korean Intellectual Property Office, KIPO) http://www.kipo.go.kr/upload/en/download/Registrations.xls
(10 mart 2012 tarihinde erişildi.)

Tablo 3 Endüstriye ve Yıllara Göre Patent Sayısı Dağılımları

Endüstriye Göre Patent Dağılımları								
Endüstri	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2006	2007
Makine	2.644	4.297	10.868	12.716	5.783	13.398	18.164	16.766
	(16,0%)	(17,5%)	(20,5%)	(20,3%)	(16,5%)	(18,2%)	(15,0%)	(13,6%)
Kimyasallar	3.178	3.508	7.210	6.977	3.442	9.349	13.554	12.506
	(19,2%)	(14,3%)	(13,6%)	(11,1%)	(9,8%)	(12,7%)	(11,2%)	(10,1%)
Fiberler	513	862	1.108	1.471	613	1.561	2.022	2.104
	(3,1%)	(3,5%)	(2,1%)	(2,3%)	(1,8%)	(2,1%)	(1,7%)	(1,7%)
Elektrik & Telekominikasyon	7.324	12.031	26.743	33.117	20.917	34.662	65.527	68.877
	(44,3%)	(48,9%)	(50,6%)	(52,9%)	(59,8%)	(47,2%)	(54,2%)	(55,7%)
İnşaat ve Yapı	411	610	1.393	1.706	746	3.502	6.265	7.316
	(2,5%)	(2,5%)	(2,6%)	(2,7%)	(2,1%)	(4,8%)	(5,2%)	(5,9%)
Maden & Metal	936	809	1.222	1.954	998	2.673	3.558	3.662
	(5,7%)	(3,3%)	(2,3%)	(3,1%)	(2,9%)	(3,6%)	(2,9%)	(3,0%)
İçecek, Medikal & Hyjen	900	1.373	2.669	2.544	1.527	4.938	6.782	7.165
	(5,4%)	(5,6%)	(5,0%)	(4,1%)	(4,4%)	(6,7%)	(5,6%)	(5,8%)
Ofice Malzemeleri & Baskı Malzemeleri	142	322	501	725	187	645	858	755
	(0,9%)	(1,3%)	(0,9%)	(1,2%)	(0,5%)	(0,9%)	(0,7%)	(0,6%)
Ziraat, Ormancılık & Denizcilik	121	189	319	424	219	797	1.034	1.273
	(0,7%)	(0,8%)	(0,6%)	(0,7%)	(0,6%)	(1,1%)	(0,9%)	(1,0%)
Diğerleri	347	578	867	1.001	524	1.987	3.026	3.281
	(2,1%)	(2,4%)	(1,6%)	(1,6%)	(1,5%)	(2,7%)	(2,5%)	(2,7%)
Toplam	16.516	24.579	52.900	62.635	34.956	73.512	120.790	123.705
	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)	(100,0%)

Kaynak: Kore Patent kurumu (Korean Intellectual Property Office, KIPO) http://www.kipo.go.kr/upload/en/download/Registrations.xls 10 Mart 2012 tarihinde erişildi.

Kore ekonomik gelişiminin temelinde güçlü aile şirketlerinin desteklenmesi yatarken, dengeli ve sağlıklı bir kalkınma için lazım olan KOBİ'lere gereken özen gösterilemedi. KOBİ'lerin sağlam, ekonomik ve teknolojik bir altyapıya sahip olmaması uzun planda ekonomi için de bir tehdit olusturuyordu. Her ne kadar profesyonel bir yönetim anlayışına sahip olmasalar da KOBİ'lerin sahip olduğu girişimcilik ruhu rekabetçi bir ekonomi için vazgeçimez bir şarttır (Chung, 1999:80).

Chaebollerle arasında çalışanlara ödenen maaş noktasında çok fark bulunan Kore KOBİ'leri, kabiliyetli ve donanımlı yeni mezunları işe alma noktasında çokta cezbedici görünmüyorlar. Çin'in kapılarını dünyaya açmasi ile birlikte sunduğu ucuz is gücü ve ürünler, geleneksel olarak üretim ve iş gücüne dayalı olarak gelişmiş olan KOBİ'lerin rekabetci avantajını elinden almış durumdaydı. Bu durum KOBİ'lerin üretim ve iş gücüne dayalı yapılarından, bilgi ve teknoloji odaklı alanlara yönelmelerini bir zorunluluk haline getiriyordu. Hükümetin Asya krizi sonrasında özellikle teknoloji odaklı araştırma ve geliştirme yapan girişimci işletmelere yönelik destek politikası bu ihtiyaca cevap verecek niteliktedir (Ungson vd. 1997:87, 95).

Asya Ekonomik Krizi

Endüstrileşmenin ilk yıllarında dış yardımlardan ve hibelerden karşılanan sermaye girdisi, sonrasında gerek hükümetin bizzat sağladığı, gerekse chaebollerin hükümet destekli olarak sağladıkları kredilerle gerçekleştiriliyordu. Bu şekilde dış kredilerle yatırımlarını yapan ve pek çok alanda farklışan işletmeler, Asya krizi ile birlikte borç-ana sermaye dengesizliğinden kaynaklanan finansal problemlerle karsılaşmaya başladılar. Krize karşı ilk çözüm yine dış kaynaklı kredi bularak borçlarını ödemeye çalışmak veya yatırımlarını devam ettirmekti. Fakat kredilendirdikleri işletmelerin kritik durumlarının farkına varan finans kuruluşları, zaten kırılgan olan bölge ekonomilerinin de etkisiyle kredilendirmelerini ya durdurma veya sınırlandırma yolunu tercih ettiler. Kore hükümetinin krize karşı ilk önlem olarak Kore Won'unu devalue etti. Ancak won-dolar oranı neredeyse yüzde yüz oranında arttı. Bu durum yabancı finans kuruluşlarına olan borçları dolar üzerinden olan Kore şirketlerinin durumunu daha da kötüleştirdi (Wade, 1998: 1543; Sharma, 2003: 192).

28 Kasım 1997 tarihinde uluslararasi kredilendirme kuruluşu olan Moody's Kore'nin kredi notunu A1 den A3 e düşürdü. Sonrasında 11 Aralık 1997'de B2'ye indirdi. Aynı yılın haziran ayında Kore'nin en büyük 3. otomobil üretici firması olan KIA Motors acil kredi desteği talebinde bulundu. 1998 yılında ise krizi aşamayan Kia Motors, Hyundai Motors tarafından devranıldı. Daewoo Motors ise Amerikalı General Motors'a devredildi (OECD, 1998:32).

Krizi aşmanın yollarından birisi de şirketlerin ağırlıklarından kurtulmalarıydı. Bu chaebollerin verimsiz iş kollarını kapatmaları, devretmeleri veya fazla iş gücünün işine son verilmesini gerektiyordu. Bu süreç uzun yıllar ömür boyu iş garantisi, aile gibi şirket, baba gibi şirket patronları kavramlarıyla özdeşleşmis olan şirket kültünde de değişiklik manasına gelmekteydi (Kim ve Bae, 2004; 16). Kriz sadece chaebolleri değil, aynı zamanda KOBİ'leri de büyük oranda vurdu. 1996-1999 yılları arasındaki KOBİ iflas oranlarını incelediğinde 1996 yılında % 14 olan iflas oranının 1997- 1998 yıllarında % 40'a ulaştığı gözlemlenmektedir. Sayısal olarak bakıldığında 1996 yılında 11598 KOBİ iflas etmişken, 1998 yılında 22828 KOBİ'nin iflas ettigi görülmektedir (Gregory, Harvie ve Lee, 2002:9).

Ekonomik krizi aşma gibi büyük bir yükle hükümeti devralan Kim Dae Jung, krizin temel nedenlerinden birinin de yıllardan beri chaebol eksenli yürütülen kalkınma hamlesinin yanında ihmale uğrayan yetersiz KOBİ destek politikalarının olduğunu anladı. Her alanda faaliyet gösteren, bütün üretim metodlarını ve gerekli olan parçaları bizzat kendisi üstlenen ve bu şekilde KOBİ'lerin gelişimini engelleyen chaebollerin aşırı büyümelerinin ve dengesiz borçlanmalarının önüne geçilmesi gerekiyordu (Krause, 2000:11).

Kim Young Sam hükümeti döneminde başlatılan, özellikle bilgi ve teknoloji ağırlıklı araştırma-geliştirme yapan girişimci işletmelerine yönelik destek politikalarına hız verildi. Özellikle finansal kuruluşlar chaebollere olan kredilendirmelerinin bir kısmını KOBİ eksenli olarak kullandırmaya başladılar. Bunun dışında chaeboller de KOBİ'lere karşı olan tutumlarını değiştirmeye başladılar. KOBİ'leri sindirme yerine onlarla işbirliğinin yollarını aramaya başladılar (Mo ve Moon 2003:147; Gregory, Harvie ve Lee, 2002:14).

Asya Krizi sonrasında Kim Dae Jung Hükümeti kurumsal yeni yapılandırma için 5 prensip tespit etti. 1) Chaebollerin ana iş kollarında odaklanmaları, 2) Borç-özsermaye dengesinin kurulması, 3) Chaebollerin alt şirketleri arasındaki karşılıklı kredi garantörlüğü uygulamasının kaldırılması, 4) Yönetimde, finansmanda ve muhasebede şeffafiyet, 5) Yönetime daha fazla sorumluluk. Chaebollerin bu 5 prensibe uymalarını sağlamak amacıyla ise 3 teknik geliştirildi. 1) Muhasebe kayıtlarının ayrıntılı olarak incelenmesi, 2) Kanunsuz uygulamalarda chaebollerin sahibi olan büyük ailelere yönelik adli takibat ve soruşturma, 3) Aşırı borçlanmış olan şirketlere olan kredi desteğinin kesilmesi. Yukarıdaki şartları sağlamak için chaeboller verimsiz şekilde işletilen alt birimlerini yabancı firmalara satmak zorunda kaldılar (Krause, 2000:11).

Tablo 4 krizin Kore ekonomisine olan etkilerini göstermektedir. Kriz öncesinde artış gösteren gayri safi yurt içi üretimin 1994'teki seviyesine yeniden gelmesi için 3 yıl geçmesi gerekmiştir. Yine artış gösteren özel tüketim krizin etkisiyle azalmış, krizden 3 yıl sonra olan 2000 yılında bile 1994'teki seviyesine gelememiştir. Kriz öncesi artış gösteren hükümet harcamaları azalmış, 2000 yılındaki işsizlik oranı 1994'e göre daha da artmıştır.

Kriz sonrası

Hükümet araştırma ve geliştirmeye yönelik olarak ayırmış olduğu bütçeyi artırdı. Ülke çapında özel sektöründe dahil olduğu tüm araştırma geliştirme harcamalarına yönelik hükümet teşviklerinin payı %20'den, kriz sonrasında %27'ye çıkarıldı. Bu destek fonlarının önemli bir kısmı ise özel sektöre, özellikle venture işletmelerine aktarıldı. Bir diğer hükümet politikasi ise bilişim teknolojilerinin (IT) promosyonuna yönelikti. Bu 2000'li yılların başında Kore de bilişim teknolojisi tabanlı venture işletmelerin artmasına sebep oldu. Bilişim, teknoloji, araştırma ve geliştirme faaliyetlerin toplam bütcesinde hükümetin payı 1997'de % 13 iken bu oran 2002 yılında % 34'e ulaştı. Asya Ekonomik krizi sonrasında büyük şirketlerden ayrılmak zorunda kalan kalifiye mühendisler ve araştırmacılar hükümet destekli fonların da yardımlarıyla teknoloji ve bilişim odaklı ve küçük ölçekli firmalar kurdular (Chung, 2010:343; Chung, 2007:31).

Tablo 4 Asya Ekonomik Krizi Öncesi ve Sonrasında Temel Ekonomik Göstergeler

	Kriz Öncesi			Kriz	Kriz Sonrası		
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Gayri Safi Yurt İçi Üretim*	504	606	621	550	348	449	512
Özel Tüketim*	290	351	359	314	184	242	276
Hükümet Harcamaları*	56	77	79	69	48	58	62
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyümesi **	8.3	8.9	6.8	5	-6.7	10.9	8.8
İşsizlik **	2.4	2	2	2.6	6.8	6.3	4.1
Enflasyon **	6.2	4.5	4.9	4	7.5	0.8	3.2
Dövizkuru ***	803.5	771	805	951	1401	1189	1131

* Milyar Dolar, ** %, *** 1 $ = Kore Wonu

Kaynak: Dünya Bankası; Uluslararası Finansal İstatistikler, IMF; Ekonomik Bilgi Merkezi, Korea Development İnstitute; Kore Merkez Bankası

Alıntı: Lee, S ve Lee, H. (2004). *Economic Crisis, Domestic Competitive Position and Export Capabilities of Korean Firms*. Academy of Management Annual Meeting, New Orleans, Louisiana, August

Venture Şirketleri

Teknoloji odaklı olarak faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli venture şirketleri 1980'li yıllardan itibaren bilgisayar, telekomünikasyon, tıbbi teknoloji gibi alanlarda faaliyet göstermeye başlamış olsalar da, Kore hükümetinin chaebol eksenli politikaları neticesinde gelişmek için çok fırsat bulamadılar. Ancak 1997 ekonomik krizini takiben bu

durum değişmeye başladı. Gerek krizin etkisiyle yeni ve girişimciliği destekleyici politikaların aranması, gerek dünyadaki üretim ve insan iş gücüne dayalı endüstri yapısından araştırma, geliştirme ve bilişim ağırlıklı teknolojileri geçiş gibi sebeplerle venture şirketlerinin kuruluş ve teşvikine yönelik olarak düzenlemeler yapıldı. Venture işletmeleri teknoloji ağırlıklı araştırma-geliştirme ve üretim yapan kuruluşlardır (Kwon and Shepherd, 2001:157). Venture şirketi olarak kabul görebilmek için KOBİ'ler aşağıdaki 4 koşulu sağlamak zorundadır.

1) Satışlarının en az yüzde 5'ini araştırma ve geliştirme için harcamış olması
2) Toplam satışlarının en az % 50'sini patent satışlarından ve yeni teknoloji ürünlerin satışlarından sağlamış olması
3) Hükümet tarafından mükemmel teknolojiye sahip olmuş olduğunun tanınması
4) Sahip olduğu sermayesinin en az %10'unun venture sermayesi tarafından karşılanmış olması

Yukarıdaki koşullardan ilk ikisi teknolojik yeterlilik için aranan şartlar olup, üçüncü madde için hükümetin yetkilendirdiği bir kuruluşun vereceği yeterlilik söz konusudur (Wook, 2004, 133). 1997 Asya ekonomik krizi sonrasında aylık ortalama 300 şirket, venture şirketi statüsüne girmek için başvurdu. Venture şirketlerinin önemli özellikleri diğer KOBİ'lere ve büyük chaebollere göre daha fazla büyüme oranına sahip olmaları ve hızlı teknoloji geliştirme kabiliyetlerinin olmasıdır. Ayrıca krizin tesiriyle büyük şirketlerden çıkarılan kalifiye iş gücüne istihdam olanağı sağlamaları, bölgesel ve milli ekonomiye olan katkılarıdır. chaebollerin hantal yapıları dolayısıyle hareket kabiliyerlerinin düşüklüğü, yüksek sermaye ve iş gücü gerektiren büyüme stratejilerinin aksine kuruluşu kolay, düşük sayıda araştırıcı ve nisbeten küçük sermaye gerekliliği gibi hususlar venture işletmelerinin avantajları haline geldi (Lee ve Kim, 2000:339).

Yukarıdaki sebeplerle Kore hükümeti, 1997 yılında venture şirketlerini teşvik için hususi tedbirler kanununu çıkarmıştır. Bu kanun venture şirketlerini teşvik amacıyla 3 ana alana vurgu yapmaktadır. Bunlar venture işletmelerinin oluşumu için uygun ortam düzenlenmesi, finansman sağlama konusundaki koşulların iyileştirilmesi ve venture şirketlerin küreselleşmeleri için teşvik konularını içermektedir. Uygun ortam düzenlemeleri konusunda hükümet üniversiteler ve araştırma enstitüleri üzerinde odaklandı. Özellikle girişimci üniversite öğrencileri, akademisyen uzmanlara yönelik teşvikler sağlandı. Şirket kuruluşunda gerekli olan prosedürler kolaylaştırıldı. Venture şirketlerinde çalışan yeni mezun öğrenciler için askerliği uzun süreli tecil veya stratejik endüstriler için muafiyet, çalışan akademik kadro için ise emeklilik hakları saklı kalmak üzere uzun süreli izin veya geçici emeklilik gibi imkanlar sağlandı. Ayrıca venture işletmelerine destek olmak üzere Kore Venture Fon'u kurularak 83 milyon dolar aktarıldı. Bunun dışında küresel pazarda rekabet gücü elde edebilmeleri ve yurtdışındaki teknolojiden istifade edebilmeleri için ihracat desteği, yurtdışına yatırım yapacak venture isletmeleri için yardım fonu ve yurtdışında kurulmuş olan fabrikaların ve ofislerin desteklenmesi gibi politikalar izlendi. Venture işletmelerini bir arada toparlayarak karşılıklı bilgi ve tecrübe aktarımı sağlamak, üniversitelerin araştırma güçlerinden istifade gibi sebeplerle üniversite kampüslerinde kuluçka merkezlerinin (incubator) kuruluşları desteklendi (Gregory vd. 2002:15;UN, 2004:178). Değişik seviyedeki hükümet desteklerinin ötesinde venture işletmeleri için önemli bir olan bir husus, hükümetin venture işletmelerini tanıma ve kabul etme programının oluşturduğu hükümetce tanınan kuruluş imajının meydana getirdiği pozitif etkidir. Kuruluş ve sonrasında sermaye artırımı için şahısların ve özel kuruluşlarında desteğine ihtiyacı olan venture işletmeleri, bu pozitif etkiyi krediye dönüştürmeyi başarmışlardır. 5580 venture işletmesinin %50'si, hükümetin teşviklerinden ziyade hükümet tarafından tanınan kuruluş olmanın verdiği pozitif imaj daha önemli diye cevap vermişlerdir (Wook, 2004:129).

Venture işletmelerinin kuruluş yıllarına göre sayılarına baktığımız zaman kriz sonrasına tekabül eden 1999 yılından itibaren sayıca hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Ancak krizin etkilerinin giderilmesinin ardından sayının 3000 civarında seyrettiği görülmektedir. Venture şirketlerinin başarılarında önemli bir faktörde kurucularının eğitim seviyesi olarak görülebilir. Diğer KOBİlerden farklı olarak eğitim seviyeleri yüksektir. Örneğin 2002 yılı sonu itibariyle venture şirketlerinin kurucularının %13,9'ü doktora, %22,1'i yüksek lisans ve % 48,7'si lisans seviyesinde eğitim görmüştür. Doktara ve yüksek lisansa sahip olanların oranları yıllara göre farklılık göstermekle birlikte % 42'ye kadar ulaştığı görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5 Venture İşletmelerin Yıllara Göre Sayıları ve Kurucularının Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyi	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Doktora	212	1.038	832	831	714	436	402	431
Yüksek Lisans	494	1.543	1.324	1.269	1.242	708	571	666
Lisans	1.770	3.815	2.911	2.793	1.887	1.407	1.345	1.685
Toplam Venture işletme sayısı	3.262	7.634	5.977	5.740	4.579	3.038	2.756	3.244
Doktoralı ve Yüksek lisanslı oranı	0.21	0.33	0.36	0.36	0.42	0.37	0.35	0.33

Kaynak: Kore Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İdaresi (Korea Small and Medium Business Administration), http://stat2.smba.go.kr/dbsearch_re_01.jsp (9 Mart 2012 tarihinde erişildi.)

Araştırma ve geliştirmeye yönelik proje temelli çalışan venture işletmelerinin kurucularının branşları incelendiğinde, %70'e yaklaşan oranlarda mühendislik ve fen bilimleri kökenli oldukları görülmektedir (Tablo 6). Venture işletmelerin genel olarak uzmanlaştıkları alanlar incelendiğinde ise bilişim, biyoteknoloji, nanoteknoloji ve çevre teknolojileri gibi tamamen araştırma eksenli ve yeni gelişmekte olan teknolojiler eksenli olarak faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır (Tablo 7).

Tablo 6 Venture İşletmelerin Kurucularının Branşları

Branşlar	2003	2004	2005	2006	2007
Mühendislik	3.059	2.609	1.754	1.634	1.902
Fen bilimleri	501	388	249	270	292
Işletme-ekonomi	1.048	759	459	386	481
Sosyal bilimler	462	320	202	171	223
diğer	667	502	374	295	346
(Mühendislik, Fen bilimleri/ Toplam) oranı	0.62	0.65	0.65	0.69	0.67
Toplam	5.737	4.578	3.038	2.756	3.244

Kaynak: Kore Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İdaresi (Korea Small and Medium Business Administration), http://stat2.smba.go.kr/dbsearch_re_01.jsp (9 Mart 2012 tarihinde erişildi.

Tablo 7 Venture İşletmelerinin Uzmanlaştıkları Alanlar

Uzmanlık Alanları	2003	2004	2005	2007
Bilişim Teknolojileri	2.958	2.416	1.622	1.673
Biyoteknoloji	489	362	215	313

Nanoteknoloji	388	357	238	275
Çevre Teknolojileri	758	630	367	728
Kültür İçerikli Teknolojiler	417	201	171	160
Uzay ve Havacılık	-	-	-	93
Diğer	730	490	349	2
Toplam	5.740	4.456	2.962	3.244

Kaynak: Kore Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İdaresi (Korea Small and Medium Business Administration), http://stat2.smba.go.kr/dbsearch_re_01.jsp (9 Mart 2012 tarihinde erişildi.)

Chaebollerle ve diğer KOBİ'lerle karşılaştırıldıklarında satış artış oranı itibariyle venture işletmelerinin caebollere göre 2 kat, KOBİ'lere göre ise 3 kat artış gösterdikleri gözlemlenmiştir. Satış karlılığına göre karşılaştırıldığında ise chaebollere göre 22 kat, KOBİ'lere göre ise 2 kat fazla karlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır (Tablo 8).

Tablo 8 Chaeboller, KOBİ'ler ve Venture İşletmelerinin Karlılık Karşılaştırması

	Chaeboller	KOBİ'ler	Venture İşletmeleri
Satış artış oranı	% 16.7	% 12.5	% 35.2
Satış karlılığı	0.3	3.3	6.6

Kaynak: Kore Merkez Bankası, Şirket Performans Analizi, 2001
Alıntı: Chung, H.H., (2007), Lessons from the Korean Venture Industry Development, World Bank Working Paper, 39379

Venture işletmelerine yatırım yapabilecek ferdi yatırmcılar sayıları da oldukça arttı. 1997 yılında 100 kişiyle sınırlı olan ferdi yatırımcı (business angel) sayısı 2002 yılında binlerle ifade edilmeye başlandı. Gayri resmi ferdi yatırımcı ağları ve külüpleri 1997'de 3 iken, 2001'de 33'e ulaştı. Kanuni olarak minimum 500.000 won (yaklaşık 450 dolar) ile en fazla 49 kişinin iştirak edebileceği ferdi yatırımcı ortaklıklarınım sayısı 1999 yılında 10 iken 2001 yılında 83'e ulaştı (Baygan, 2003:17).

Bunun haricinde venture işletmelerine sermaye aktarımını sağlamak amacıyla Amerika'daki NASDAQ benzeri bir menkul kıymetler borsası olan KOSDAQ kuruldu. 1999 sonu itibariyle günlük işlem hacmi 2 milyar doları geçti. Korea Borsasına (KSE) hisse senedi arz edebilmek için daha ağır şartlar aranırken, KOSDAQ için hisse senedi arz şartları kolaylaştırıldı. Örneğin ödenmiş sermaye, mülk seviyesi, iş performansı ve borç özsermaye oranı gibi şartlar, venture işletmeleri için aranmadı (OECD, 2005:115).

Yukarıdaki uygulamalardan anlaşıldığı üzere Kore hükümeti endüstriyel yapısını değiştirmek ve küreselleşen dünyada yeni teknolojilerle rekabet gücünü artırmak için büyük şirketlerden daha ziyade teknoloji ağırlıklı çalışan işletmeleri destekleme ve araştırma geliştirme harcamalarını artırma yolunu tercih etti. Kore'nin gayri safi hasılasından ARGE harcamaları için ayırdığı oranın sürekli artış göstererek Japonyayı yakalaması, İngiltere, Amerika ve Fransa dahil pek çok ülkeyi geride bırakması ve Avrupa Birliği ile OECD ülkelerinin genel ortalamasından çok yukarıda olması da bu politikanın bir göstergesidir (Tablo 9).

Tablo 9 Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Yüzdesi Olarak Gayri Safi Yurtiçi Ar-Ge Harcamaları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Avusturya	2.26	2.26	2.45	2.46	2.52	2.67	2.75
Belçika	1.88	1.86	1.83	1.86	1.90	1.96	
Canada	2.04	2.07	2.05	1.97	1.91	1.84	1.95
Danimarka	2.58	2.48	2.46	2.48	2.58	2.87	3.02
Fransa	2.17	2.15	2.10	2.07	2.11	2.21	
Almanya	2.52	2.49	2.49	2.53	2.53	2.68	2.82
İtalya	1.11	1.10	1.09	1.13	1.18	1.23	1.27
Japonya	3.20	3.17	3.32	3.40	3.44	3.44	
Kore	2.49	2.68	2.79	3.01	3.21	3.36	
İspanya	1.05	1.06	1.12	1.20	1.27	1.35	1.38
Türkiye	0.48	0.52	0.59	0.58	0.72	0.73	0.85
İngiltere	1.75	1.68	1.73	1.75	1.78	1.77	1.87
Amerika	2.61	2.54	2.57	2.61	2.67	2.79	
Avrupa Birliği	1.76	1.73	1.74	1.77	1.77	1.84	1.92
OECD	2.0	2.21	2.18	2.21	2.24	2.28	2.34

OECD, Statistics from A to Z http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html

(4 Mart 2011 tarihinde erişildi)

Ülkedeki araştırma ve geliştirmeye ayrılan bütçenin artırılmasına parallel olarak KOBİ'ler ve chaeboller bünyesindeki araştırma merkezlerinin sayısı yıllara göre artış gösterdi. 2003'ten 2011'e kadar olan 7 yıl gibi bir sürede toplam araştırma merkezlerinin sayısı 2,35 kat arttı (Tablo 10). Toplam araştırma merkezlerinden % 63'ünün elektronik, bilişim ve makina gibi teknolojik avantaj sağlayabilecek konularında çalışmaları Kore ekonomisinin geleceğine işaret etmektedir (Tablo 11).

Tablo 10 Özel Sektör Bünyesindeki Araştırma Merkezleri

	2003	2005	2007	2008	2010	2011
Toplam	9,808	11,808	14,974	16,719	21,786	23,059
Chaebol	1,084	1,123	1,143	1,168	1,162	1,179
KOBİ	8,724	10,685	13,831	15,551	20,624	21,88

Kaynak: Kaynak: Korea Industrial Technology Association http://www.koita.or.kr/eng/indicators/koita_industrial.asp?loca=2#indicators02 (11 Mart 2012 tarihinde erişildi)

Tablo 11 Araştırma Merkezlerinin Alanlarına Göre Dağılımı

Alan	KOBİ ler	Chaeboller	Toplam
Elektronik/ Elektrik/Bilişim	9,696	385	10,081
Makina	4,296	276	4,572
Kimya Sanayi	3,011	252	3,263
Mühendislik ve İnşaat	1,312	107	1,419
Gıda İşleme	468	55	523
Tekstil	355	21	326
Diğerleri	2,742	83	2,825
Toplam ARGE Merkezi Sayısı	21,880	1,179	23,059

Kaynak: Korea Industrial Technology Association http://www.koita.or.kr/eng/indicators/koita_industrial.asp?loca=2#indicators02 (11 Mart 2012 tarihinde erişildi)

Sonuç ve Tartışma

Kore'nin kalkınma macerası taklitçilikten innovasyona doğru uzanan bir süreçtir. Gelişmiş ülkelerdeki ürünleri taklit etmeye çalışarak başladıkları kalkınma sürecinde, dış yatırımcıya bağlı kalmadan kendilerine özgü bir model ortaya koydular. Hükümetin ihracat eksenli bir politika izlemesi ve sanayicilere geniş dünya pazarını hedef olarak göstermesi neticesinde motivasyon muhafaza edildi.

Kalkınma hamlesinin başlangıcında hükümetin girişimci aile şirketlerine destek vererek onların önünü açması hem bu şirketleri dünya çapında iş yapar konuma getirmiş, hem de ekonomik gelişimi saglamıştır. Hükümet katı devletçilikten ziyade planlayan, teşvik eden ve kredilendiren bir pozisyonda kalmış, özel girişimcinin bitmek bilmez enerjisini ve inovasyon ruhunu kullanmayı tercih etmiştir. Önceleri insan gücüne dayalı basit üretim işlerinde faaliyet gösteren chaeboller zamanla teknoloji öğrenen, transfer eden ve uygulayan dünya çapında şirketler haline geldiler.

Yunan mitolojisi günümüz toplumlarına örnek olabilecek güzel bir örnek verir. Atinalı mimar Daidalus'un oğlu olan İkarus, Kral Minos'un emriyle bir labirente kapatılır. Daidalos kendisi ve oğlu için bu labirentten kaçmaya yarayacak iki çift kanat yapar ve balmumuyla sırtlarına yapıştırır. Babası; Ikarus'a uçarken güneşe yaklaşmamasını aynı zamanda da denize yakın uçup kanatların nemlenmesini engellemesi gerektiğini söyler. İkarus uçabilme özgürlüğü ile babasını dinlemez ve güneşe fazla yaklaşınca balmumu erir ve Ege Denizi'ne düşerek hayatını kaybeder. Bu paradoks Kore'nin gelişimi için de uygulanabilir. Savaş sonrası harabe bir ekonomiden gelişmiş bir ekonomi olma yolunda Koreyi yükseklere taşımış olan chaeboller, hantal yapıları, kontrolsüz büyümeleri ve uluslararası kredi kredi kuruluşlarına olan borçları yüzünden uçamaz, yükselemez durumdaydılar (Miller, 1990; Kim, 2001).

Chaebollere olan desteğin azaltılarak yeniden yapılandırılması ve KOBİ'lereolan desteğin artırılması dengeli bir büyüme için gerekliydi. 1997 Asya krizi Kore'nin eksikliklerini anlaması ve hatalarından ders çıkarması için iyi bir fırsat oldu. KOBİ'ler sadece desteklenmekle kalınmayıp, ilerisi için stratejik önem arzedebilecek ve yeni teknolojilere yönelik araştırma geliştirme yapan venture işletmeleride özel kapsama alınarak gelişmeleri amaçlandı.

Üretimde işçi ücretlerinin payınını olabildiğince düşürebilen Çin ve Güney Doğu Pasifik ülkeleri karşısında rekabet edebilmek için Kore'nin kaliteye ve bilimsel araştırma ürünü teknolojik yeniliklere önem vermesi gerekiyordu. Kore'nin devlet olarak araştırma ve geliştirmeye ayırdığı payını artırması, kalifiye insan gücü, gerek özel sektor gerekse devlete ait araştırma labaratuvarlarının sayıca çokluğu, piyasaları etkileyebilen global Kore şirketlerinin varlığı ve hızlı hareket edebilen, yenilikçi ve girişimci ruha sahip, küçük fakat dinamik venture işletmelerinin gelişimi Kore'nin sahip olduğu zenginliklerden sayılabilir.

KAYNAKLAR

Amsden, Alice. (1989), Asia's Next Giant, Oxford University Press, New York
Baygan, Günseli. (2003), Venture Capital Policies in Korea, OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2003/02. OECD Publishing, http://dx.doi.org/10.1787/248000716362
Chang, Yunsik. (2008), Korea Confronts Globalization, Taylor & Francis, London.
Choi, H.J., (1976), Selection of Papers on the Korean Economy, Yonsei University Press, Seoul (Korece).
Congressional Budget Office Memorandum (1997), The Role of Foreign Aid in Development: South Korea and the Philippines. Washington: USA Congressional Budget Office, http://www.cbo.gov/publication/14518
Chung, H.H. (2007), Lessons from the Korean Venture Industry Development, World Bank Working Paper, 39379.
Chung, K. H., Lee, H.C. and Jung, K.H. (1997), Korean Management: Global Strategy and Cultural Transformation, New York: Walter de Gruyter, Berlin, New York.
Chung, S. (1999), Korean Innovation Policies for Small and Medium Sized Enterprises, Science and Public Policy, 26(2), 70-82
Chung, S. (2010), Innovation, Competitiveness and Growth: Korean Experiences, Annual Word Bank Conference on Development Economics 2010, Global.
Cyhn, J.W. (2002), Technology Transfer and International Production: The Development of the Electronics Industry in Korea, Edward Elgar Publishing, North Hampton.
Diaz, L. M. (2009), Globalizing in Hard Times: The Politics of Banking-Sector Opening in the Emerging World, Cornell University Press, New York.
Eriksson, S. (2005), Innovation Policies in South Korea and Taiwan, Swedish Agency for Innovation Systems, Jonkoping.
Gregory, G. Harvie, C. ve Lee, H.H., (2002), Korean SMEs in the Wake of the Financial Crisis: Strategies, Constraints, and Performance in a Global Economy. University of Wollongong: Working Paper, 02-12.
Hahm, J.H. (2003), "The Government, the Chaebol and Financial Institutions before the Economic Crisis", Edts: Haggard, S. Lim, W. and Kim, E., Economic Crisis and Corporate Restructuring in Korea: Reforming the Chaebol, Cambridge University Press, Cambridge.
Hamilton, G.G. Feenstra, R. Choe, W. Kim, C.K. ve Lim, E.M. (2000) Neither States Nor Markets: The Role of Economic Organization in Asian Development. International Sociology, 15(2): 288–305.
Harvie, C. and Lee, B.C. (2002), the Role of SMEs in National Economies in East Asia, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
Hiemenz, U. (1999), Growth and Competition in the New Global Economy, OECD Publishing, Paris.
Hobday, M. Howard, R. ve John, B. (2004), Approaching the Innovation Frontier in Korea: The Transition Phase to Leadership. Research Policy, 33 (10): 1433-1457.
Jones, L. P. and SaKong I. (1980), Government, Business, and Entrepreneurship in Economic Development: The Korean Case, Harvard University Press, Mass.

Kim, E. M. (1997), Big business, Strong State: Collusion and Conflict in South Korean, State university of New York Press, Albany.
Kim, K. J. (2006), The Development, Capitalist Development and National Identity, Routledge, New York.
Kim, D.O. and Bae, J. S. (2004), Employment Relations and HRM in South Korea, Ashgate Publishing, Hampshire.
Kim, L. (1997), Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning, Harvard Business School Press, Boston.
Kim, L. and Nelson, R. (2000), Technology, Learning, and Innovation: Experiences of Newly Industrializing Economies, Cambridge University Press, Cambridge.
Kim, L. and Rahlman, C .J. (1999), Technology Policy for Industrialization, in (edt), Kim, L., Learning and innovation in Economic Development, Edward Elgar Publishing, Northhamten.
Kim, S and Lee, K. (2000), Characteristics and Economic Efficiency of the Venture Companies in Korea: Comparison with the Chaebols and Other Traditional Firms, Seoul Journal Economics, 3(3): 335-360.
Kong, T.Y. (2000), the Politics of Economic Reform in South Korea: A Fragile Miracle, Routledge, London.
Krause, L.B. (2000), the Aftermath of the Asian Financial Crisis for South Korea, the Journal of the Korean Economy, 1(1):1-21.
Landsberg, M. H., Jeong, S. and Westra, R. (2007), Marxist Perspectives on South Korea in the Global Economy, Ashgate Publishing, Ltd. , Hampshire.
Lee, S. C. (2006), "Industrial Policy in the Park Chong Hee Era", Edt: Yi, P. C., Developmental Dictatorship and the Park Chung-Hee Era: The Shaping of Modernity in the Republic of Korea, Homa & Sekey Books, New Jersey.
Lee, K. and Kim, S. S. (2000), Characteristics and Economic Efficiency of the Venture Companies in Korea: Comparison with the Chaebols and Other Traditional Firms, Seoul Journal of Economisc, 13(3): 335-360.
Lee, Y. I. (2003), From Evolution to Revolution: Korea's New Market Environment, Ashgate Publishing, London.
Miller, D. (1990), The Icarus Paradox: How Exceptional Companies Bring About Their Own Downfall, Harper Business, New York.
Mo, J. and Moon C. I. (2003), "Business Government Relations under Kim Dae Jung", Edts: Haggard S., Lim W. and Kim E., Economic Crisis and Corporate Restructuring in Korea: Reforming the Chaebol, Cambridge University Press, Cambridge.
OECD, (2005), OECD Economic Surveys: Korea 2005, OECD Publishing, Paris.
OECD, (1998), OECD Economic Surveys: Korea 1998, OECD Publishing, Paris.
UN. (2004), Promoting Business and Technology Incubation for Improved Competitiveness of Small and Medium-sized Industries Through Application of Modern and Efficient Technologies, United Nations Publications, New York.
Ungson, G.R., Steers, R.M. and Park, S. H. (1997), Korean Enterprise: The Quest for Globalization, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts.
Sharma, S.D. (2003), The Asian financial Crisis: Crisis, Reform and Recovery, Manchester University Press, New York.
Sridharan, E. (1996), The Political Economy of Industrial Promotion: Indian, Brazilian, and Korean Electronics in Comparative Perspective 1969-1994, Greenwood Publishing Group, Westport.
Park, M. (2008), Democracy and Social Change: A History of South Korean Student Movements, 1980-2000, Peter Lang, Bern.
Wade, R. (1998), the Asian Debt-and-Development Drisis of 1997–? Causes and Consequences, World Development, 26:1535–53.
Wook, J. J. (2004), the Effect of Institutional Mechanisms under the Uncertain Environment: The Case of the Venture Firm Recognition System in South Korea and Its Implications for the Failure of Institutions, Development and Society, 33(1):123~145.
Yoo, C and Winsor, R. D. (2009), "The Changing Face of Korean Marketing Management", Edts: Rowley, C. Paik, Y., the Changing Face of Korean Management, Routledge, New York.

İLKÖĞRETİM BİRİNCİ KADEME ÖĞRETMENLERİNİN GEOMETRİ ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN SINIF İÇİ UYGULAMALARININ VAN HİELE SEVİYELERİNE GÖRE İRDELENMESİ[1]

Özlem DOĞAN TEMUR
Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, ozlemdt@yahoo.com
Neşe TERTEMİZ
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, ntertemiz_2000@yahoo.com

ÖZET: Öğretmenlerin birinci kademe geometri öğretimine ilişkin görüşlerinin van Hiele seviyelerine göre irdelenmesine yönelik olarak desenlenen bu çalışma nitel bir araştırmadır. Araştırma Ankara ili özel bir İlköğretim Okulunun 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıf öğretmenleri ile yapılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerden veriler gözlem tekniği kullanılarak toplanmış ve fenomenografik analize uygun olarak incelenmiştir. Araştırmada geometrik şekil öğretim sürecinde öğretmenlerin öğretim sürecini gerçek yaşamla ilişkilendirmeye dikkat ettikleri ve öğretmenlerin geometri derslerini deneyimlerine dayalı etkinliklerle işledikleri, çizim yapmaya yeterince yer vermedikleri, yalnızca beşinci sınıf öğretmeninin kıyaslamaya ve keşfetmeye dayalı etkinlikleri derslerinde etkili olarak kullandığı diğer öğretmenlerin ise bu tür etkinlikleri yeterince tercih etmediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: ilköğretim, matematik dersi, geometri öğretimi, fenemenografi, vanHiele

INVESTIGATING THE GEOMETRY CLASS ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS ACCORDING TO LEVELS OF VAN HIELE MODEL

ABSTRACT: The purpose of this quantitative research is to investigate teachers` perceptions about the teaching of first-level geometry according to the levels of van Hiele model. The data was gathered from the teachers of grades 1,2,3,4 and 5 in a private school in Ankara by using observation technique and examined corresponding to fenomenografik analysis. The primary findings of this research are the followings;The teachers paid attention to relating geometry teaching with real life applications, They taught lessons with activities based on their own experiences. They did not place drawing enough. Only the teacher of the 5th grades can use the activities based on comparing and exploring effectively whereas the other teachers do not prefer such activities.

Key Word: Elementary, Mathamatics Lesson, Geometry Teaching, Phenomenography, van Hiele

Geometrinin konusu şekil ve cisimdir ve geometrinin insan hayatındaki yeri oldukça büyüktür. Kullandığımız ve satın aldığımız eşyanın çoğu geometrik bir yapıya sahiptir. Meslek elemanlarının (mimar, iç mimar, mühendis, peyzajcılar vs.) uğraşları içinde çokça geometrik şekil biçim ve desen yer alır. Bütün bunların geometrik olmasının nedeni eşyanın görevini daha iyi yapabilmesidir (Altun, 1998). Olkun ve Aydoğdu (2003)'ya göre eğitim öğretim sürecinde çocukların çevreyi ve olayları eleştirel biçimde gözleyip akranları ile görüş alışverişinde bulunarak öğretmenin düzenleme ve yol gösterme dışında öğrenci adına hiçbir ek eylemde bulunmadığı ortamlarda bilgi kazanmaları gerekmektedir. Bu eğitim öğretim türüne gerçekçi eğitim denmektedir.

Çocuklar daha okula gelmeden geometri ile ilgili birçok deneyime sahiptirler. Zamanlarının çoğunu şekillerle ilgili olarak araştırma, oyun ve yapılandırma ile geçirmektedirler. Oyun oynarken şekiller arası ilişkileri doğal olarak kullanabilmektedirler. Çocuklar ellerinde bulunan şekilleri sınıflama yaparak, bir araya getirerek ve yuvarlayarak birçok deneyime sahibi olurlar (Burns, 2000, s.79).

[1] 'Öğretmenlerin geometri öğretimine ilişkin görüşleri ve sınıf içi uygulamaların van Hiele seviyelerine göre irdelenmesi üzerine fenomenografik bir çalışma' adlı tezden üretilmiştir.

Hoffer'a (1981, s.11-13) göre geometri öğretiminde öğrencilere kazandırılması gereken bazı temel beceriler vardır. Bu temel becerileri: görüş becerileri, söz becerileri, çizim becerileri, mantık becerileri ve uygulama becerileri olmak üzere beş grupta toplamak mümkündür.

- Görüş becerileri (Visual Skills) : Geometri gözle ilgili bir konudur. Öğrenci şekle baktığında yalnız şekli değil, şeklin gizlediği olanakları da görebilmelidir. Öğrenciler geometriyi daha çok şekillerle ve uygulamalı olarak araç gereçlerle öğrenmeye ihtiyaç duymaktadırlar.
- Söz Becerileri (VerbalSkills): Matematikte dil önemlidir. Söz becerileri gelişmemiş öğrenciler anlıyorum ama anlatamıyorum biçiminde, yakınırlar. Öğrenciler geometriyle ilgili birçok materyal ve konu hakkında okumak ve geometrik kanıtlarını yazabilmek için sorular sormaktadırlar. Bunlar ise zengin söz becerilerini gerektirmektedir.
- Çizim Becerileri (DrawingSkills): Geometri öğrencilerin düşüncelerini şekillerle aktarmalarına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle öğrencilere bu becerinin kazandırılması gerekmektedir. Çizim becerileri öğrencilerin geometrik ilişkileri öğrenmeleri için hazırlayıcı bir rol üstelenmektedir.
- Mantık Becerileri (LogicalSkills): Mantık becerileri gerekli ve yeterli koşulları tanımak, neyin tanım, neyin teorem olduğunu ayırt etmede çok önemlidir. Öğrencilerin mantık becerilerini geliştirmeleri için görsel ve sözel düşüncelerle çalışmalar yapmaya ihtiyaçları vardır.
- Uygulama Becerileri (AppliedSkills): Uygulama becerileri dünya ile ilgili somut problemleri geometri problemine dönüştürebilmek için gerekli olan becerilerdir.

Piaget'in zihinsel gelişim için ortaya koyduğu dört aşama geometri için de geçerlidir. Bu dönemler; duyu- hareket dönemi, işlem öncesi dönem, somut dönem, soyut dönemdir. Piaget'e göre çocukların ilk kavramları uzamsal kavramlardır. Çocuklar insanlara ve nesnelere somut ve değişmez olarak bakmazlar. Bunun yerine uzamsal duyularını kullanırlar. Bu uzamsal bakış duyu hareket dönemi boyunca devam etmektedir. Fakat işlem öncesi dönemde çocukların insan ve nesnelere bakışları değişir. Çocuklar bu dönemde dört önemli uzamsal ilişkiyi geliştirmeye başlamaktadırlar. Bunlar yakınlık, ayırma, sıra ve çevirme olarak belirlenmiştir. Çocuklar nesnelere dokunmak ve onları hareket ettirmek için doğal olarak yakınlarında bulunan varlıklarla ilgilenmektedirler. Çocukların ayrılığı anlayabilmeleri için nesnelerin sahip oldukları parçaları açıkça görsel olarak fark etmeleri bunun için de bol bol çizim yapmaları gerekmektedir. Çocukların kendilerine sunulan modellerdeki sıralamayı ters çevirebildiklerinde sıralamayı anladıkları söylenebilir. Yine işlem öncesi dönemde çocukların çevirmeyi anlamalarına yardım etmek için çizgi ve düzlem üzerinde ve boşlukta şekillerin çevrilmesini içeren etkinliklerle baş başa bırakılması gerekmektedir (Kennedy, 1980, s.431).

Van Hiele'nin geometrik düşünme düzeyi modeli uzamsal düşünmenin beş hiyerarşik sınıfa ayrılmasını esas alır. Sınıfların her biri bir düzey belirtir ve geometri kavramlarında işe koşulan düşünme süreçlerini tanımlar. Her düzey, geometri kavramlarından hangilerinin ve ne kadarının kazanıldığını değil, insanların geometrideki kavramlar üzerinde nasıl düşündüklerini ve bu düşüncelerin tiplerini belirtir. Bu düzeyler hiyerarşiktir. Bir düzeyde olabilmek için önceki düzeylerden geçilmesi gerekmektedir. Düzeyler zihinsel gelişimle ilgilidir, sadece yaşa veya zihinsel gelişim stratejilerine bağlı değildir. Bir ilköğretim öğrencisi ile lise öğrencisi aynı düzeyde olabilir. Bu düzeylerdeki geçiş öğretim konusuna, öğretim niteliğine ve öğrencilerin tecrübelerine bağlıdır. Öğrencileri keşfetmeye, eleştirici düşünmeye tartışmaya bir sonraki düzeydeki gelişimini ve sonraki düzeylere hızlı bir geçişi sağlamaktadır. Öğrencinin halen bulunduğu düzeye ve geometri konusuna uygun olmayan bir yaklaşım öğrenmenin gerçekleşmemesine sebep olur (Van de Walle, 2004, s.348). van Hiele'nin en iyi bilinen kitabı 'Structure and Insight' isimli kitabıdır. Bu kitap teorinin ayrıntılarını sunmaktadır. Van Hiele çalışmasında teorinin yapısı ve teorinin dayandığı geometrik düşünme seviyeleri arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Matematik eğitiminde olgunluk ve dikkatin pedagojik durumunu tartışmaktadır (Golinskaia, 1997).

Her matematiksel kavram ya da işlem gibi geometrik düşünce de belli evrelerden geçmektedir. Van Hiele (1986) yaptığı araştırmalar sonucunda çocukta geometrik düşüncenin gelişiminin beş evreden geçtiğini belirtmektedir. Bunlar görsel dönem, analitik dönem, informal tümdengelim (yaşantıya bağlı çıkarım), formal tümdengelim (çıkarım) ve en ileri dönemdir.

Seviye 1, Görsel Dönem: Birinci seviyedeki bir öğrenci geometrik şekilleri bir bütün olarak tanır. Bu öğrenci şekilleri görünüşleri itibariyle belirler, isimlendirir, karşılaştırır. Örneğin bu bir dikdörtgendir çünkü kapıya, pencereye benziyor gibi açıklamalar yapabilir. Öğrencinin geometrik şekillerin özel parçaları ve özellikleri hakkında fikir yürütmesi henüz mümkün değildir. Bu nedenle bu seviyedeki bir öğrenciye karenin açılarının dik olduğu ya da kenarlarının eşit olduğu gibi bilgilerin verilmesi doğru değildir. Bu seviyedeki bir öğrenci bir grup geometrik nesne içerisinden benzer olan şekil ve cisimleri bulabileceği etkinliklere yönlendirilmelidir. Dönemin sonuna doğru şekillerin özellikleriyle ilgili etkinlikler yapılabilir. Bu dönemde,

öğrenciler adlandırırlar, kıyaslarlar ve geometrik şekillerin görünümüne göre düşünürler.

Seviye 2, Analitik Dönem: Geometrik düşüncenin ikinci seviyesindeki bir öğrenci şekilleri parçaları ve özellikleri yönünden karşılaştırır ve açıklar. Şeklin özelliklerini kullanarak şekli betimler. Bu seviyedeki bir öğrenci şeklin özelliklerini çeşitli etkinlikler yardımıyla keşfeder. Öğrencinin bir üst düzeye geçişi için öğrencinin geometrik şekiller hakkında topladığı verileri bir tablo halinde düzenlemesi ve tablodan çıkarımlarda bulunması yararlı olmaktadır. Bu dönemde,

öğrenciler figürleri, onların parçalarını ve parçalar arasındaki ilişkileri analiz ederler. Şekillerin sınıflandırılmasını ve kurallarını ve şekillerin özelliklerini keşfederler.

Seviye 3, Yaşantıya Bağlı Çıkarım: Üçüncü seviyedeki bir öğrenci şekiller arası ve şekillerin özellikleri arası ilişkileri tanımların rolünü anlayabilir. Şekilleri özelliklerine göre gruplandırabilir. Öğrenci dikdörtgenin özel bir paralelkenar olduğunu söyleyebilir. Bu dönemde,

öğrenciler mantıksal olarak önceden keşfettikleri özellikleri ve kuralları kullanarak iç ilişkiler kurarlar.

Seviye 4, Çıkarım: Dördüncü seviyedeki bir öğrenci aksiyom, teorem ve tanımlara dayalı olarak yapılan bir ispatın anlam ve önemini kavrayabilir. Daha önce kanıtlanmış teoremlerden ve aksiyomlardan yararlanarak tümdengelim yardımıyla başka teoremleri ispatlar. Bu dönemde,

öğrenciler teoremler ve teoremlerin bağlantıları arasında ilişkiler kurarlar. Teoremleri tartışarak kanıtlarlar.

Seviye 5, En ileri Dönem: Bu seviyedeki bir kişi değişik aksiyomatik sistemler arasındaki farkları anlayarak bu sistemler içerisinde teoremler ortaya atar, Bu sistemleri analiz eder ve bu sistemler arasında karşılaştırmalar yapar.

National Council of Teachers of Mathematics'e göre çocuklar şekillerin özelliklerini tanımlamak için cesaretlendirilmelidir ve aynı zamanda öğretmenler sunumlarında doğru matematik dili kullanmalıdır. Bu çocuklarda yanlış kavramsal yapıların oluşmamasında önemli bir etkiye sahiptir. Çocuklar örnek ve örnek olmayan şekilleri kullanarak şekillerin özelliklerini gösterebilmelidir. 3 ve 5. sınıf çocuklarında şekilleri tanımlamak ve adlandırmak için daha çok yol kullanılmalıdır. Şekillerin özelliklerini tanımlamak ve adlandırmak için özel kelimeler, şekiller, şekillerin özellikleriyle ilgili öğrenme yaşantılarına odaklanılmalıdır (NCTM 2000, s. 165).

Nitelikli bir geometri öğretimi öğrenciye sadece geometrik şekiller hakkında bilgi vermekle kalmayıp öğrencilerin uzamsal yeteneklerinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu araştırmada öğretmenlerin geometri dersini nasıl işledikleri, işledikleri derslerin van Hiele tarafından belirtilen geometrik düşünme seviyelerine hitap edip etmediği irdelenmiştir. Bu araştırmada *Öğretmenlerin uygulamaları van Hiele seviyeleriyle ne derece örtüşmektedir?* Sorusuna cevap aranmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Öğretmenlerin uygulamaları van Hiele seviyeleriyle ne derece örtüşmektedir? Sorusunu cevaplamak amacıyla fenemenografik bir çalışma yapılmıştır. Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.19). Fenomenografik çalışma yaşam deneyimleri ve doğal olaylarda görünen doğal araştırma formudur. Fenomenografi insanların kavram oluşturdukları ve olayların görünümleri üzerindeki deneyimlerini açığa çıkaran nitel araştırma yaklaşımıdır (Patton,1980).

Öğretmenlerin geometri öğretim yaklaşımlarını görmek amacıyla öğretmenler gözlenmiştir. Gözlemin tüm öğretmenler için benzer yapı taşıması amacıyla yapılandırılmamış bir gözlem formu hazırlanmıştır. Gözlem formu araştırmacının sınıf içinde yapılan etkinlikleri, konuşmaları, öğretmen sorularını, öğrenci cevaplarını, öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci iletişimini kayıt altına almak amacıyla oluşturulmuştur. Gözlem formu içerisinde gözlem yapılan sınıf, öğretmen, gözlemin yapıldığı tarihin not edilebileceği ve ayrıntılı olarak öğretmen ve öğrenci davranışlarının kaydedilebileceği bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada Sınıf öğretmenlerinin, öğretim programının zorunlu kıldığı geometri derslerinin tamamı gözlemlenmeye çalışılmıştır. Matematik programında geometri konularının dağılımı birinci sınıfta yirmi iki ders saati ve yedi kazanım, ikinci sınıfta yirmi ders saati ve on kazanım, üçüncü sınıfta otuz ders saati on dokuz kazanım, dördüncü sınıfta yirmi yedi ders saati on yedi kazanım, beşinci sınıfta yirmi yedi ders saati yirmi üç kazanım şeklindedir. Birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci sınıf düzeylerinde bütün geometri konuları izlenmiş ve kaydedilmiştir. Gözlemler yapılırken en düzenli olarak ikinci sınıf ve beşinci sınıf öğretmenleri gözlenmiştir. Bunun nedeni öğretmenlerin programa bağlı olarak ve düzenli bir şekilde derslerini işlemeleridir. Üçüncü sınıf öğretmeni zaman zaman geometri işlemeye ara verip başka matematik konuları işlemiştir. Bu nedenle gözlemlere ara verilmiştir. Bu durumun gözlemci açısından yararı ise geometri konularını tüm sınıfların aynı anda işlemesinden dolayı gözlemcinin rahat gözlem yapmasını sağlamıştır. Dördüncü sınıf öğretmeni ise konuları hep bir sınıf ilerde işlemeyi tercih ettiğinden dolayı programa bağlı kalmamıştır. İşlemesi gereken konuları bir sınıf önceden işlediğinden öğretmen geometri derslerini kendi istediği biçimde yönlendirmektedir. Gözlemlerin güvenirliğini sağlayabilmek amacıyla araştırmacının yanı sıra bir başka uzman tarafından araştırmacıyla birlikte gözlemler yapılarak gözlem sonuçları karşılaştırılmıştır. Gözlemlerin tamamlanmasının ardından tutulan notlar bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına aktırılan gözlem notları gözlem kategorileri oluşturmak amacıyla son kez kontrol edilmiş gözlem formunda bulunan bütün notların aktarılıp aktarılmadığı yoklanmıştır. Gözlem kategorileri öncelikle araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Uzman tarafından oluşturulan kategorilerle araştırmacının çıkardığı kategoriler karşılaştırılmıştır. Kategoriler oluşturulurken öğretmenlerin geometri ders sürecini kapsayan öğretim etkinlikleri, örnekleri dikkate alınmıştır.

Katılımcılar ve Özel Okula Ait Kısa Bilgiler

Ankara'nın merkez ilçelerinden biri olan Çankaya İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı bir özel okul seçkisiz örnekleme yöntemiyle araştırmanın yapılacağı okul olarak belirlenmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için okul içerisinden her sınıf düzeyinde üç öğretmen içerisinden bir öğretmen olmak üzere toplam beş öğretmen yine seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırmanın uygulanması için birkaç öğretmenle ön görüşmeler yapılarak gözlem için alt yapı oluşturulmuştur. Bu ön görüşmelerde sınıfın fiziksel ve atmosferiyle ilgili yapısı,

öğretmenin ders işlerken dikkat ettiği ve edeceği rutinler, araştırmacıdan beklentileri (sınıf içerisinde öğrencilerin dikkatini çekmeyecek şekilde nerede oturmasını istediği, gözlemin yapılacağı gün ve saat gibi) görüşülmüştür.

Araştırmada etik kurallar çerçevesinde öğretmenlerin gerçek isimleri kullanılmamış, öğretmenler 1, 2, 3, 4, ve 5 rakamlarıyla kodlanmıştır. Araştırmanın bu aşamasından sonra öğretmenlerin yerine kodları kullanılmıştır. 1, 1. Sınıf öğretmenidir. 12 yıllık deneyime sahiptir. Bir eğitim fakültesinin, sınıf öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. 2, 2.sınıf öğretmenidir. 28 yıllık deneyime sahiptir. Bir öğretmen okulundan mezun olmuştur. 3, 3. Sınıf öğretmenidir. 5 senelik deneyime sahiptir. Bir eğitim fakültesinin, sınıf öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. 4, 4. sınıf öğretmenidir. Okuttuğu sınıfı 1. sınıftan almış ve okutmaya devam etmektedir. 29 yıllık deneyime sahiptir. Bir öğretmen okulundan mezun olmuştur. 5, 5. sınıf öğretmenidir. 37 yıllık deneyime sahiptir. Bir öğretmen okulundan mezun olmuştur. Gözlenen öğretmenler eğitimleri ve öğretmenlik yaptıkları süre içerisinde van Hiele ve teorisi hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın genel amacı ve bu genel amaca dayalı olarak geliştirilen araştırma sorularını cevaplamak üzere yapılan veri analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilecektir. Öğretmenlerin birinci kademe geometri öğretimine ilişkin sınıf içi uygulamalarının van Hiele seviyelerine göre irdelenmesini fenomenografik olarak incelenmeyi amaçlayan bu araştırmada Öğretmenlerin uygulamaları van Hiele seviyeleriyle ne derece örtüşmektedir? Sorusuna cevap aranmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenler sınıf ortamında gözlemlenmiştir. Bu gözlemler süresince öğretmenlerin yalnızca geometri konuları işleniş biçimleri gözlemlenmiş ve sınıf içinde yaptıkları etkinlikleri, öğrencilerle iletişimi ayrıntılı bir şekilde gözlenmiştir. Gözlem notları incelendiğinde ve çözümlendiğinde öğretmenlerin geometri konularını aşağıdaki kategoriler oluşmuştur.

Gerçek yaşamla ilişkilendirme, Geometrik cismin ve şeklin özelliklerini vurgulama, Araç- gereç kullanımı, Öğretmen yanılgıları, bilgi eksiklikleri ve geçiştirmeler, Çizim yaptırma, Tanımlamalar ve açıklamalar yaptırma, Tahmin ve çıkarım yaptırma, Şekiller arası ilişkiler kurma, Farklı bakış açılarından şekilleri tanıma.

Araştırmada ortaya çıkan kategoriler çerçevesinde elde edilen bulgular kategoriler altında sunulmuştur. Her kategori kendi başlığı altında yorumlanmıştır.

Birinci kategori: Gerçek yaşamla ilişkilendirme

Gözlemlerin analizinden çıkarılan ilk kategori gerçek yaşamla ilişkilendirmedir. Burada öğretmenlerin derslerinde kullandıkları gerçek yaşamla ilişkilendirme etkinliklerini yansıtan örnek öğretmen öğrenci konuşmaları yer almaktadır.

Birinci sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisimler

Öğretmen bir top ve bir kutu gösterdi

Ö: bu topun özelliklerini sayalım, dedi.

Ç:ikisi de aynı renk

Ö:benzemeyen özellikleri neler?

Ç:renk beyaz değil, Ç:top yuvarlak kutu kare

Ö:kare kutu demi? Ç:o yuvarlak değil o yuvarlak

Birinci sınıf öğretmeni küre konusunu sınıfında işlerken, küreyi öğrencilerine tanıtmak için sınıf ortamına bir top getirmiştir. Top çocukların hayatında çok önemli bir yeri olan bir oyuncak olduğundan dikkatlerini çekmiştir. Bu sınıf seviyesinde öğretmenin 0 seviyesinde bir öğretimle derse başlanması beklenmektedir. Burada öğretmenin nesnenin özelliklerini ortaya koymak için gerçek yaşamla ilişkilendirmeler yapmasını 0 seviyesinde bir etkinlik olarak kabul edebiliriz. Öğretmen gerçek yaşamla ilişkilendirmek ve topun küreyle olan benzerliklerinden yararlanmak istemiştir. Öğrenciler ise 0 seviyesinin özelliklerini göstererek 'yuvarlanma', ya da 'dünya gibi…' benzetmelerini yapmışlardır. Hatta 0 seviyesinde bekleyebileceğimiz, nesnenin geometriyle ilgisiz olan özellikleriyle (renk) bile ilgilenmişlerdir.

İkinci sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisimler

Ö: Çocuğa *Sen bunların öğretmenisin. Geometrik cisim olan çocuklara siz yarışın bakalım günlük hayatta en çok kim kullanıyor?*

Ç: Evet arkadaşlar şimdi geometrik cisimler konuşacak.

Ç: Benden suluk olur.Ç: Benden çatı olur.Ç: Benden bardak olur.Çocuk: Benim 3 ayrıtım var.(Üçgen)

Ç: Benim 3 yüzüm var.(Silindir)

2. sınıf öğretmeni öğrencilerine üç boyutlu geometrik cisimlerin gerçek yaşamda nerelerde kullanıldığını sorarak öğrencilerin bu cisimlerin sahip oldukları şekillerle ve cisimlerin bütün olarak algılanmalarını sağlamak istiyor. Çünkü öğrenciler gerçek yaşamdaki yerlerini düşünürken aynı zamanda bu cisimlerin özelliklerini de düşünmeye başlıyorlar. Böylece bu etkinlik 0 düzeyinde ilerlemek için gerekli bir uzamsal düşünme etkinliği haline dönüşmektedir.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Düzlem

Ö: Çocuklar sınıfta bazı şekiller var. Birlikte bir şey fark edeceğiz. Dün akşam yattığım yatak biraz eğriydi. Yatak düz olmadığı için sırtım ağrıdı.

Ç: Öğretmenim ne yapacaksınız?

Ö: Düz bir yatak alacağım. Ö: Sınıfımızda yatağımıza benzeyen neler var?

Ç: Panolar, masalarımız. Ç: Tahta

Ö: Pürüzlü bir zemin yok.

Öğretmen eline küre aldı iki tane. İki kişiyi çağırdı. Küreleri ellerine verdi. Gözlerini kapattırıp küreye dokundurttu. *Bunlar yuvarlak mı? Düz mü? Dedi.*

Üçüncü sınıf öğretmeni de düzlem konusuna giriş yapmak için öğrencilerin çevrelerinde bulunan düzlem örneklerinden hareket etmektedir. Öğrencilerin yakın çevrelerindeki nesnelerin sahip oldukları özelliklerle konuyu ilişkilendirmesi ve benzerlikleri buldurması 0 düzeyinde bir ilerleme etkinliği olarak kabul edilebilir.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Doğru, doğru parçası, ışın

Öğretmen ışını tanıttı.

Doğru bir ucundan sınırlandırılırsa ışın elde edilir dedi

Ö: Işın bir ucundan sınırlı diğer ucundan sınırsızdır. Işınla doğru parçası arasında nasıl bir fark var?

Ç:Biri bir ucundan diğeri iki ucundan sınırlı

Ö:Bu şekli neye benzettiniz? Ç:Örgü şişi

Dördüncü sınıf öğretmeni doğrudan bir tanım vererek öğrencilerinin bu bilgiyi anlamlandırmaları için onlara bir fırsat sunmak amacıyla şeklin öğrencinin çevresinde nelere benzediğini sormuştur. Aynı zamanda şeklin diğer bir şekille farkını öğrencilerinin sorgulamasını beklemektedir. Bu etkinlik her ne kadar Van Hiele seviyelerinden'0' seviyesinde bir etkinlik olarak görünse de '1' seviyesinde düşünme gerektirmekte yani şeklin özelliklerini bu etkinlik açığa çıkarmaktadır.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ö: Çokgendeki alan ölçü birimleri. Bunları nelerde kullanabiliriz.

Kitaptan çocuklara okuttu. Kitaptaki kilim desenin beraberce incelediler. *Bunu neden koymuşlar kitabımıza bir okuyun bakalım. Kilimler üçgenlerdeki çoğu şeklin geometrik şekillerden oluştuğunu söylüyor.*

Ö: Sınıfımızda üçgen neler var?

Ç: Trafik işareti

5. sınıf öğretmeni üçgen şeklinin sınıfta nelere benzediğini sorarak öğrencilerin hiyerarşik yapıda olan vanHiele seviyelerinden '0' seviyesinde düşünmelerini sağlamaya çalışarak öğrencilerin ön bilgilerini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

İkinci kategori: Geometrik cismin ve şeklin özelliklerini vurgulama

Geometri derslerinin gözlenmesi sonucu belirlenen ikinci kategori cisim ve şekillerin özelliklerini vurgulamadır. Burada öğretmen öğrenci iletişiminde cisim ve şekil özelliklerini açığa çıkaran konuşma metinleri verilmiştir.

Birinci sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisim

Ö: Kutunun sivri yerlerine ne diyoruz ? Ç.Köşe

Ö:Masanın sivri yeri? Ç:Köşe

İkinci sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisim

Ö: Bu ne? Ç: Dik Prizma Ö: Neden?

Ç: Çünkü yüzeylerinin göstererek dikdörtgensel prizmaya benziyor.

İkinci sınıf öğretmeni dikdörtgen prizmanın özelliklerini ortaya koymak amacıyla sınıfa bir dikdörtgen prizma getirmiştir. Cismin, dikdörtgen prizmaya benzeyen özelliklerini vurgulamak istemiştir. Burada öğretmen vanHiele seviyelerinden 1. seviyede düşünmeye varacak bir hedef belirlemiştir. Öğrencilerin verdiği cevaptan ise öğrencilerin '0' seviyesinde düşündüklerini anlamaktayız.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisim

Öğretmen evden çocukların çeşitli kutular getirmesini istemiş. Küpleri çıkarın, inceleyin. Bu sanırım bir lamba kutusu. Küpün yüzeyini ellesin. Sivri yerlere parmaklarını bastırsın.

Ö: Çocuklar kare prizmayı demiyorum. Küpün yüzeyi hangi şekle benziyor?

Ç: Kare Ö: Diğer yüzü neye benziyor? Ç: Kare

Üçüncü sınıf öğretmeni öğrencilerinden küpleri çıkarmalarını istemektedir fakat öğrenciler kare prizmayı küp olarak seçmektedirler. Burada öğrencilerin '0' seviyesinde düşündüklerini görmekteyiz. Öğretmen ise öğrencilerine '…. Neye benziyor?' sorusuyla cismin sahip olduğu özellikleri ortaya çıkarmak istemiştir.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Geometrik Şekiller

Ö: Öyle sınırlayamayız. Çünkü dikdörtgene girelim. Dikdörtgeni elimize alalım. Özelliklerini söyleyelim.

Ç: 4 köşesi var Ç: Dik kenar Ç: Karşılıklı kenarları birbirine eşit Ç: Bir yüzeyi var

Ç: 4 ayrıtı var

Ö: Şekillerde ayrıt demiyoruz. Cisimlerde ayrıt diyoruz.

4. Sınıf öğretmeni dikdörtgenin sahip olduğu özellikleri öğrencilerine sormuştur. Öğrenciler dikdörtgenin sahip olduğu özellikleri söyleyebilmişlerdir. Yalnız öğrenciler kenar ve ayrıt kavramlarını karıştırmışlar, öğretmen ise açıklama yerine hatayı söyleyerek bu durumu geçiştirmiştir. Ön bilgilerine dayanarak van Hiele seviyelerinden '1.' seviyeye sahip olan öğrenciler şekle ait bütün özellikleri listeleyebilmektedirler. Yalnız derste herhangi bir etkinlik yapılmamıştır. Verilen cevaplardan hareketle bu sınıftaki öğrencilerin sorulan soruya verdikleri cevaptan hareketle '1.' seviyede düşündükleri söylenebilir.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ç: Öğretmenim düzgün çokgen mi yoksa düzgün olmayan çokgen mi çizeyim.

Ö: İkisinden de birer örnek çiz dedi. Mesela düzgün olmayan dörtgen çizebilirsiniz.

Ç: Dörtgen deyince bir kare çizsem olur mu?

Ö: Kare bir dörtgen mi?

Ç: 1, 2, 3, 4 evet 4 kenarı var.

5. sınıf öğretmeni 'kare bir dörtgen mi?' sorusuyla öğrencilerinin kare ve dörtgen kavramalarının özellikleri hakkında düşünmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Öğrencinin soruya verdiği cevap ise onun 2 seviyede düşündüğünü göstermektedir. Çünkü şekillerin sahip oldukları özellikler arasında ilişkilendirme yaparak bir yargıya

varmıştır. Öğretmen ise sorduğu soru ve çizim yaptırarak şekiller arasında ilişkilendirme yapmaya öğrencilerini zorlamıştır.

Üçüncü kategori: Araç- gereç kullanımı

Üçüncü kategori araç – gereç kullanımı olarak belirlenmiştir. Burada öğretmenlerin ne tür araç gereç kullandıkları ve bunları nasıl kullandıkları irdelenmiştir.

Birinci sınıf örneği,

Konu: Karesel Bölge

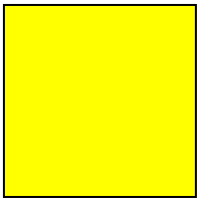
Gerçek nesnelerden yararlandı. Ancak geometrik araç-gereçlerden kullanmadı.

İkinci sınıf örneği,

Öğretmen deftere yazdırıyor. Dikdörtgensel bölge.

Önceki derste karesel bölgeyi sarı kartondan kesilmiş

bir kâğıda çizerek deftere yapıştırmış.

Özellikleri

4 kenarı var, 4 köşesi var

İkinci sınıf öğretmeni karesel bölgeyi öğrencilerinin daha iyi anlaması için renkli kartonlar kullanmıştır. Böylece öğrenciler karesel bölge kavramını daha iyi anlamışlardır.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Açılar

"Öğretmen dik açılarını gösterdi ve çizdi. Çocuk tahtaya kalktı *dik açı nasıl oluyor* dedi. Öğretmen kenarları tek tek çizerek gösterdi. Daha sonra geometri şeritlerini kenarların üzerine koyarak dik açıyı gösterdi."

Üçüncü sınıf öğretmeni açı çeşitlerini öğretirken geometri şeritlerinden yararlanmıştır. Geometri şeritlerinin hareket edebilme ve tüm açı çeşitlerini rahatlıkla gösterme özelliğinden yararlanmıştır.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Kare

Ö: Geometrinin matematiğin bir dalı olduğunu söylemiştik. 100 cm'lik ipe düğümler attık. Öğrenci kaldırdı. Her düğümden bir kişi tuttu. 4 öğrenci kaldırdı. *Bu şeklin tam kare olduğunu gördük. Yere çöktüler karesel bölge oluştu.*

Dördüncü sınıf öğretmeni basit bir ip yardımıyla öğrencilerine geometrik şekillerin özelliklerini daha yakından yaparak – yaşayarak ve yakından görerek öğrenmeleri için fırsat sunmuştur.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ö: Öğrencilerine renkli kâğıtlar verdi. Bunun şekli nedir?

Ç: Kare Ö: Başka hangi kavramı kullanabiliriz? Ç: Dörtgen, çokgen

Beşinci sınıf öğretmeni görüşme esnasında da renkli kâğıtlarının geometri dersi işlerken hep hazır olduğunu belirtmiştir. Renkli kâğıtlar yardımıyla öğrencilerinin şekillerin özellikleri ve şekiller arası ilişkileri daha rahat kavradıklarını söylemiştir.

Dördüncü kategori: Öğretmen yanılgıları, bilgi eksiklikleri ve geçiştirmeler

Bu bölümde öğretmenler geometri derslerini işlerken ortaya çıkan kavram yanılgıları, yanlış bilgiler ve bilgi eksiklikleri ve sorulan soruların nasıl geçiştirildiği incelenmiştir.

Birinci sınıf örneği,

Konu: Küre

Ö:Topun şekli neymiş? Ç:Kare Ö:Ne öğrenmiştik Ç:Küre

Birinci sınıf öğretmeni küre konusunu işlerken öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun sorularına cevap verdiğini görmüştür. Sorduğu soruya öğrencisinin verdiği cevabı önemsememiş ve geçiştirmiştir. Bu durum bu öğrencinin konuyu anlayamadığı için sahip olduğu seviyeden ilerlemesi için engel oluşturabilir.

İkinci sınıf örneği,

Konu: Dikdörtgensel Bölge

Ö: Yüzeyleri dikdörtgensel bölgeye benzeyen neler var çevremizde?

Ç: Dolabımız

Ö: Dolabın neresi, dolabın dersen olmaz.(Bu çocuk üç boyutlu ile iki boyutluları ayırt edemiyor.)

Ö: Kitabına, defterine bak.

Konu: Geometrik Cisim

Ö: Eline üçgen prizmayı aldı. *Herkes tahminde bulunacak.*

Ç: Dik prizma (sorun olan çocuk)

Öğretmen öğrencinin cevabını düzeltmeden derse devam etti.

İkinci sınıf öğretmeni yanlış cevap veren öğrencisinin matematik dersinde hep geriden takip ettiğini ve algılama eksikliği çektiğini gözlemlerden sonra belirtmiştir. Yalnız gözlemci öğrencinin derse motive olduğunda ve etkinlikler yapıldığında derse katılıp konuyu kavramakta zorlanmadığını gözlemlemiştir. Öğretmen sahip olduğu düşünce nedeniyle öğrencisinin sorulara verdiği yanlış cevapları düzeltmemekte ve geçiştirmektedir.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Düzlem

Ö: Hamurları açıp oklavayla hayali yoğurdular. Hamuru hayali olarak açtırdı. *Hamurun istediğim ucundan çekebilir miyim? Biz burada bir şey anlamış olalım. Düzlemler sonsuzdur.*

Ç: Öğretmenim sonsuz ne kadardır?

Üçüncü sınıf öğretmeni zaten soyut olan bir kavramı yani sonsuzluk kavramını öğrencilerden hayal kurarak kavramalarını istemiştir. Bu durum öğrencilerin düzlem kavramını anlamakta zorlanmalarına sebep olmuştur. Öğretmen öğrencilerin anlayamadıklarını gösteren soruların ardından da farklı bir etkinlik yaptırmamıştır.

Dördüncü sınıf örneği,

…..Gözlenmedi.

Beşinci sınıf örneği,

…..Gözlenmedi.

Beşinci kategori: Çizim yaptırma

Beşinci kategoride öğretmenlerin geometri derslerinde çizim yaptırmaya ne kadar yer ayırdıkları ve ne tür çizimler yaptırdıkları görülebilir.

Birinci sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisim

Ö:Birisi tahtaya çizsin dünyayı.

Ç:Tahtaya kalktı ve çizdi.

Birinci sınıf öğretmeni küre ve prizma konusunu işlediği için çok fazla çizim yaptırmadığını belirtmiştir. Yapılan görüşmede de çizimin daha çok büyük sınıflarda yapılabildiğini belirtmiştir. Burada da sınıftan sadece bir öğrenciye tahtada çizim yaptırmıştır.

İkinci sınıf örneği,

…..Gözlenmedi.

İkinci sınıf öğretmeni etkinlikleri süresince hiç çizim yaptırmamıştır.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Geometrik Cisim

Ö: Üçgen prizmanın içinde iki tane üçgen var. Üçgen prizmaya benzeyen kutuyu açtı.

Ç: Üç dikdörtgen, iki üçgen var, dedi. *Ö:* Şekli çevirdi. *Çocuk:* Aynı şeyleri söyledi.

Öğretmen: Tahtaya bir çocuk kaldırdı. Çocuğa *açılmış şeklini çiz* dedi.

Ö: Bir dikdörtgen çiz, dedi. *Ç:* Çizdi.

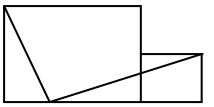
Ö: Çocuklardan tanımlamalarını istedi.

Üçüncü sınıf öğretmeni üçgen prizmanın açılmış halini göstermiş ve çizmelerini istemiştir. Çocukların büyük bir çoğunluğu şekli gördükleri halde tam çizememişlerdir. Yine de öğrenciler çizdikten sonra doğrusunu incelemişler ve gerek prizmanın gerekse dikdörtgen şeklinin özelliklerini listeleyebilmişlerdir. Bu da öğrencilerin '1.' seviyede düşünmeleri için bir fırsat sunmuştur.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Kare

Ö: Ben tahtaya bir şekil çizeceğim. Herkes defterinin en ortasını bulup sayfayı koparsın.

Ö: Yan kenarı 10 cm olan bir çizgi çiz. Diğer kenarları da 10 cm olan bir kare çiz. Onun yanına bir kenarı 5cm olan bir kare çiz.

Dördüncü sınıf öğretmeni öğrencilerine yönerge vererek bir çizim yaptırmıştır. Öğrenciler ölçüleri kendileri uyguladıkları için oluşan şeklin özelliklerini yakından görme imkânı bulmuşlardır. Öğrencilerin 24'ünden 14'ü doğru çözümü bulmuşlardır. Öğretmen çözümü nasıl bulduklarını sorduğunda öğrenciler çizerken küçük karenin bir kenarının büyük karenin yarısı olduğunu fark ettiklerini söylemişlerdir.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Yamuk

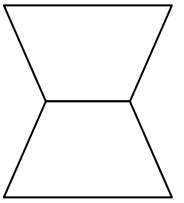
Ö:İki tane farklı büyüklük ve konumlardan yamuk çizin .

Ç:Benim yamuğum çok yamuk oldu.

Ç:Ben ikisini de birleştirdim dedi tahtaya kalkıp çizdi. *Kum saati gibi oldu.*

Bir öğrenci paralel kenar çizdi. *Öğretmen çizgiyle paraleli bozmalısın* dedi.

Ö: Paralel olan kenarları aynı renk, olmayan kenarları aynı renk boyayın.

Beşinci sınıf öğretmeni farklı büyüklük ve farklı konumlarda iki yamuk çizdirmiştir. Çizim yaptırarak yamuğun kenar özelliklerini vurgulamaya çalışmıştır.

Altıncı kategori: Tanımlamalar ve açıklamalar yaptırma

Altıncı kategoride tanımlamalar yapma ve açıklamalar yaptırmaya dayanan etkinlikler ve uygulamalar incelenecektir.

Birinci sınıf örneği,

Birinci sınıf öğretmeni küre ve prizmalar konularını işlemiş ve gözlemler boyunca hiç açıklama ve tanımlamalar yaptırmamıştır.

İkinci sınıf örneği,

Birinci sınıf öğretmeni gözlemler süresince cisimler ve şekillerin özelliklerini sık sık listeletmiş ancak hiç açıklama ve tanımlamalar yaptırmamıştır.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Dikdörtgen

Ö: Çocuklardan dikdörtgeni tanımlamalarını istedi. *Ç: İki uzun, iki kısa çizgi* dedi.

Ç: Yatay, dikey çizgi, dedi. *Ç: Karenin uzatılmışı,* dedi.

Üçüncü sınıf öğretmeni öğrencilerinden dikdörtgeni tanımlamalarını istemiştir. Ancak öğrenciler sadece bazı özelliklerini listeleyebilmiş ve tam bir tanım yapamamışlardır. Bu da öğrencilerin henüz '0' ve '1.' Seviyeler arasında gidip geldiğini göstermektedir. Çünkü '1.' seviyede olan öğrenciler şekle ait özellikleri tam olarak listeleyebilmelidir.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Doğru

Öğretmen defterlere tanım yazdırdı. 'Şekilde görüldüğü gibi iki ucu sınırsız düz çizgiye doğru denir. Uçların sınırsız olduğu noktalarla gösterilmiştir. Doğrular iki büyük harf veya bir küçük harfle gösterilir.'

Dördüncü sınıf öğretmeni gözlemler süresince tanımlamaları kendisi yapmıştır.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ö: Bana bir çokgen tanımı yapabilecek var mı? Ç: Herhangi bir şeklin birçok kenarlı olması.

Ç: En az üç kenarı olan kapalı şekillere çokgen denir.

Ö: Bu tanımları toparlayarak defterlerinize bir tanım yapın.

Beşinci sınıf öğretmeni önce şekilleri öğrencilerine tanıtmış özelliklerini öğrendiklerinde ise tanımlamalar yaptırmıştır. Tanım yaptırırken öğretmenin asıl istediği şekle ait özelliklerin listelenmesidir. Bu amaçla tanım yaptırma sürecinde farklı öğrencilerin bilgilerini paylaşabilmelerine fırsat sunmuştur. Şekle ait özellikleri bu şekilde listeletmiştir. Birçok öğrenci tam bir tanım yapabilmiş, bazıları genel bir tanım yapmıştır.

Yedinci kategori: Tahmin ve çıkarım yaptırma

Burada öğretmenlerin geometri derslerindeki uygulamalarda öğrencilerine tahmin yapma ve çıkarımlarda bulunmaları için ne tür etkinlikler yaptıkları görülebilir.

Birinci sınıf örneği,

Birinci sınıf öğretmeni öğrencilerine tahmin becerilerini kullanabilecekleri etkinlikler yaptırmamıştır.

İkinci sınıf örneği,

Konu: Üçgen

Ö: Masamı köşeden kesersem kaç üçgen çıkar? Ç: 2

Ö: Sıralarınızı kesin bakayım. Ç: Kesti ve 2 dedi. Öğrenciler elleriyle sıralarını keser gibi yaptılar.

İkinci sınıf öğretmeni öğrencilerine doğrudan bilgi vermek yerine bilgiye kendilerinin ulaşmasını sağlamıştır. Böylelikle öğrenciler şekiller arası ilişkileri görerek bildikleri şekil özelliklerine bir yenisini eklemişlerdir. Bu '1.' seviyeden ilerlemeyi sağlayacak bir etkinlik türüdür.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Dikdörtgen

Öğretmen üst kenara a adını verdi. *O zaman aşağıdaki uzun kenara da 'a' diyelim* dedi. *Yan kenarlara da 'ö' diyelim* dedi. *Çünkü ikisi de kısa kenar ve birbirine eşit. O zaman dikdörtgenin çevresini hesaplarken ne yaparız. Çevre:*

Ç: 4 tane köşesi var. O yüzden 4 ile 2yi çarpacağız.

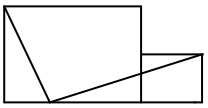
Ç: Dörtkenarın toplamını bulacağız.

Ö: Uzun kenara 8 kısa kenara 6 dersek hepsini toplarsak çevresini buluruz.

Üçüncü sınıf öğretmeni öğrencilerinin dikdörtgenin çevresini hesaplayabilmeleri için doğrudan yolu söylememiştir. Dikdörtgenin özelliklerinden hareketle öğrenciler çevre hesabını nasıl yapabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu '1.' seviyeden ilerlemeyi sağlayacak bir etkinlik türüdür.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Kare

Ö: Çocuklar burada iki tane kare var. Birbirinden farklı. Oluşan bu şeklin çevre uzunluğu ne kadardır?

Ç: 55cm

Ö: Nasıl yaptın?

Ç: Önce büyük karenin sonra küçük karenin çevresini buldum. 55 cm çıktı.

4×10=40 5×3=15 40+15=55 55- 5=50

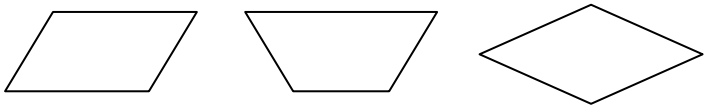
Küçük karenin bir kenarını almadım.

Dördüncü sınıf öğretmeni öğrencilerin ancak şekil özelliklerini bilerek çıkarımda bulunabilecekleri bir etkinlikle sınıfa girmiş ve öğrencilerinden şekli iyi inceleyerek çevresini hesaplamalarını istemiştir. Bu şekli çizerken de öğrenciler çok dikkat etmişler ve doğru şekli çizene kadar şekil özellikleriyle ilgili öğretmene birçok soru sormuşlardır. Böylelikle şeklin çevresini hesaplarken çıkarım yapmakta zorlanmamışlar ve '2.' seviyede düşünmeye doğru bir etkinliğe katılmışlardır.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ö: Aydın'a bir soru geliyor.

Bu şekillerin bütün kenar ve açıları birbirine eşit mi?

Çocuk hepsine *eşit değil,* dedi.

Beşinci sınıf öğretmeni öğrencilerinden tahmin yapmalarını gerektirecek bu tür sorulara cevap vermelerini birçok kere istemiştir. Fakat bu etkinlikler öğrencinin verdiği cevabın doğru ya da yanlış olmasının anlaşılmasıyla öğretmenin yorumuna kalmıştır. Öğretmen öğrencisinin bu soruya verdiği cevabı sorgulamasını sağlayamamıştır. Bu tür etkinliklerde 'neden?' sorusu sorularak geometrik düşünmenin '1.' seviyesinden ilerleme sağlanabilir.

Sekizinci kategori: Şekiller arası ilişkiler kurma

Sekizinci kategori şekiller arası ilişkiler kurma olarak belirlenmiştir. Burada öğretmenlerin geometri derslerinde öğrencilerine şekiller arası ilişkiler kurabilmeleri için ne tür uygulamalar yaptıkları görülebilir.

Birinci sınıf örneği,

Birinci sınıf öğretmeni öğrencilerin şekiller arası ilişkiler kurmalarını sağlayıcı etkinlikleri derslerinde kullanmamıştır.

İkinci sınıf örneği,

İkinci sınıf öğretmeni öğrencilerin şekiller arası ilişkiler kurmalarını sağlayıcı etkinlikleri derslerinde kullanmamıştır.

Üçüncü sınıf örneği,

Üçüncü sınıf öğretmeni öğrencilerin şekiller arası ilişkiler kurmalarını sağlayıcı etkinlikleri derslerinde kullanmamıştır.

Dördüncü sınıf örneği,

Konu: Geometrik Şekiller

Ö: Öğretmen öğrencilerine kare şeklinde kâğıtlar dağıttı. *Bu şekli katlayarak hangi şekilleri oluşturabiliriz?*

Ç: Kareyi altıgen de yapabiliriz.

Ç: Uç kısımlarından katlayıp altıgen oluşturdu.

Ö: Harika. Uç kısımlarında, eşit üçgenler oluşturmuş. Böylece altıgen oluşturdu.

Ö: Bu dikdörtgenden ikiye katlayıp iki kare oluşturduk. Ancak eşit olarak ikiye böldüğümüzde.

Böyle bölersek çok dikdörtgen oluşur.

Ç: Bu eşit olmuyor. Bir kenarı 7,5 cm

Dördüncü sınıf öğretmeni öğrencilerinin kâğıdı katlayarak yeni şekiller oluşturmalarını sağlamış ve öğrencilerin şekiller arası ilişkileri görmeleri yönünde bir etkinlik yürütmüştür. Bu etkinlik '2.' seviyeye ilerlemeyi sağlayacak bir etkinliktir.

Beşinci sınıf örneği,

Ç:Eşkenar dörtgen nasıl öğretmenim

Ö: Bizim iki dostumuz şurada dursun deyip tahtaya iki bölüm çizdi.

Diğer bölüme yeni dostlarımız deyip yamuk, paralel kenar, eşkenar dörtgen.

Ö: Bunların hepsinin bir ortak özelliği var. Ç:Dörtkenarı olması Ç:Çokgen olması

Ç:Köşesi olması

Beşinci sınıf öğretmeni öğrencilerine şekil özelliklerini listeleyerek şekiller arasındaki benzerlik ve farklılıklardan hareketle şekiller arasında ilişkiler kurmalarını sağlamaya çalışmıştır. Böylelikle öğretmen öğrencilerin '2.' seviyeye ilerlemelerini sağlayacak bir etkinlik gerçekleştirmiştir.

Dokuzuncu kategori: Farklı bakış açılarından şekilleri tanıma

Burada öğretmenler tarafından öğrencilerin farklı bakış açılarından şekilleri tanımalarını sağlayıcı ne tür uygulamalar yapıldığı görülebilir.

Birinci sınıf örneği,

Birinci sınıf öğretmeni öğrencilerin şekilleri farklı bakış açılarından tanımalarını sağlayacak bir etkinlik yapmamıştır.

İkinci sınıf örneği,

Konu: Küp

Ö: Benim elimde açık bir şekil var. (Bana bakın yoksa dışarıya anlatacağım.) Bu kapandığında hangi geometrik cisim olabilir.

Ç: Küp Ö: Neden küp dedi? Ç: Birleştirirsek küpe benzer.

Ö: Sence neden küp diyoruz.

Ç: Çünkü onun 6 yüzü var. Küpünde 6 yüzü var.

İkinci sınıf öğretmeni küpün açılmış halini göstererek öğrencilerinin şekil özelliklerinden hareketle ve iyice inceleyerek hangi geometrik cisim olduğunu bulmalarını istemektedir. Yalnız gözlem süresince bu tür etkinliklere az rastlanmıştır.

Üçüncü sınıf örneği,

Konu: Küp

Öğretmen: Elinizdeki küplerin köşelerini gösterin. Küpte kaç tane kare şekli var? Kutuları kestirdi. Açık hale getirmelerini sağladı.

Kim tahtaya küpün açılımını çizer. Bir çocuk seçti. Çocuk şekli çizdi. Öğretmen *çocuklar bir şeyi arkadaşınız yanlış yaptı. Neresi yanlış,* dedi.

Çocuk: Öğretmenim üstteki kareler yanlış yerde dedi. *Kare olmadı.*

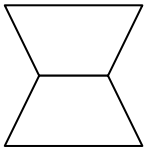
Üçüncü sınıf öğretmeni de ikinci sınıf öğretmeni gibi farklı bakış açılarından şekilleri ve cisimleri inceleme yönündeki etkinliklerini nadiren yapmıştır. Bu tür etkinlikler uzamsal becerileri geliştirmekte ve şekil özelliklerini daha iyi kavramayı sağlamaktadır. Böylece düşünme seviyelerinin de ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

Dördüncü sınıf örneği,

Dördüncü sınıf öğretmeni öğrencilerinin geometrik şekillerin farklı bakış açılarından görünümü ve algılanması yönünde etkinlikleri derslerinde kullanmamıştır. Yalnızca açılar konusunda açı görünümlerinin farklı bakış açılarından kavranmasını gerektiren problemleri derslerinde çözmüştür. Burada da dikkati çeken problemleri çoğu zaman kendisinin çözmesidir.

Beşinci sınıf örneği,

Konu: Çokgen

Ö:İki tane farklı büyüklük ve konumlardan yamuk çizin .

Ç:Benim yamuğum çok yamuk oldu.

Ç:Ben ikisini de birleştirdim dedi tahtaya kalkıp çizdi. *Kum saati gibi oldu.*

Bir öğrenci paralel kenar çizdi. Öğretmen yamuk olması için *çizgiyle paraleli bozmalısın* dedi.

Ö: paralel olan kenarları aynı renk, olmayan kenarları aynı renk boyayın.

Beşinci sınıf öğretmeni derslerinde, geometrik şekillerin öğretiminde şekillerin büyüklük – küçüklük, ters görünüm, farklı konumlardan görünüm, çevirerek bakma gibi farklı bakış açıları geliştirme yönünde etkinlikler kullanmıştır.

SONUÇ

Yapılan gözlemlerle öğretmenlerin uygulamaları incelenmiş ve gözlem sonuçlarından hareketle 9 kategori oluşturulmuştur. İlk kategori gerçek yaşamla ilişkilendirmedir. Bütün öğretmenlerin geometri konularını işlerken gerçek yaşamla ilişkilendirmeye özen gösterdikleri dikkati çekmiştir. Yine öğretmenlerin araç gereç kullandıkları fakat bu araç gereçleri kolay bulunabilen türden seçtikleri geometrik araç gereçleri ise fazla kullanmadıkları görülmüştür. Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin dışında diğer öğretmenlerin eksik bilgiler verdikleri, öğrencilerin yaptıkları hataları geçiştirdikleri gözlenmiştir. Tüm kategoriler incelendiğinde öğretmenlerin vanHiele konusunda eğitim almamış olsalar bile geometri derslerinde vanHiele'nin de önerdiği birçok etkinliği uyguladıkları görülmüştür. Fakat bu uygulamaların yeterli olmadığı, eksik ve yanlış uygulamalar da yapıldığı dikkati çekmiştir. Örneğin; öğrencilere yönerge vererek çizim yaptırma etkinliğinde eksik yönerge verildiği ve öğrencilerin yaptıkları hataların geçiştirildiği görülmüştür.

Yapılan gözlemlerde öğretmenlerin çoğu zaman bilgiyi doğrudan vererek tahmin ve çıkarım yapmaya dayanan etkinliklere yeterince yer vermedikleri, yine geometrik şekillerin öğretiminde şekiller arası ilişkiler kurmayı sağlayan etkinlikleri yeterince kullanmadıkları görülmüştür. Burada sınıf seviyelerinin küçük olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin hem çıkarım yapmaya dayanan hem de şekiller arası ilişkiler kurmaya dayanan etkinlikleri diğer öğretmenlere nazaran daha sıklıkla kullandıkları gözlenmiştir.

Öğretmenler genel olarak geometri konularını işlerken konu ne olursa olsun derse başlama etkinliği olarak konuyla ilgili yakın çevreden benzetmeler yapmaktadırlar. İşlenen geometrik şekli sınıfta, evde, ya da doğada benzedikleri nesnelere benzetmektedirler. Günlük yaşamla ilişkilendirmeler yoluyla işlenen şekil ya da cismin özelliklerini öğrencilerinin görmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Yine gerek araç gereçler yardımıyla gerekse sorularla yönlendirerek şekil özelliklerini vurgulamışlardır. Dickson, Brown ve Gibson (1990) uzamsal kavramların gelişiminde çocuğun çevresiyle etkileşiminin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Uzamsal kavramların gelişimiyle birlikte ise öğrenciler geometri konularını anlamlandırmada güçlük çekmeyeceklerdir. İlköğretimin birinci kademesinde öğrenim gören 0 düzeyi öğrencilerinden, şekilleri benzerliklerine göre sınıflamaları, şekillerin hangi yönlerden benzer ve farklı olduklarını açıklamaları beklenmektedir. Bu becerilerin edinilmesi, benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkabilmesi için günlük hayatta kullanılan araç ve gereçlerin yine iki ve üç boyutlu geometrik şekiller içerisinden seçilerek kullanılması gerekmektedir.

Öğretmenler derslerinde araç gereç olarak her sınıf düzeyinde renkli kâğıtlar ve gerçek materyaller kullanmışlardır. Bu araç gereçler arasında ip, tel, renkli kâğıtlar, geometri şeritleri gibi materyaller bulunmaktadır. Programın da önerdiği noktalı kâğıtları sadece beşinci sınıf öğretmeni kullanmıştır. Dördüncü sınıf öğretmeni üç boyutlu cisimler, ip, tel ve birim küplerden, kesme ve çizme etkinliklerinden yararlanmıştır. İlköğretim Matematik Programının da önerdiği birçok geometri araç – gerecini ve bilgisayar temelli geometri öğretim programını öğretmenler kullanmamışlardır. Dickson, Brown ve Gibson, (1990) Aralarında Piaget, Bruner ve Denis gibi psikologlarında bulunduğu birçok psikoloğun insan bilgisinin temelindeki özellikle matematikte somut objeleri kullanmak gerektiğine inandıklarını belirtmektedir. Bu düşünceyi vanHiele (1986) geometri konusunda desteklemekte öğretmenlerin derslerini somutlaştırmak için araç gereç kullanımına önem vermelerini söylemektedir. NCTM (2000) öğrencilerin görsellerle desteklenmesi ve geometrik düşüncelerini birbirleriyle paylaşabilmeleri gerekmektedir.

Gözlenen öğretmenlerin genel olarak yanlış bilgi vermedikleri görülse de birinci ve ikinci sınıf düzeyinde öğrencilerin verdikleri yanlış ve eksik cevapları öğretmenlerin kimi zaman görmezlikten geldikleri ve geçiştirdikleri, üçüncü sınıf öğretmeninin ise zaman zaman yanlış bilgi verdiği ve öğrencilerinin verdiği eksik bilgileri geçiştirdiği gözlemlenmiştir. Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin ise öğrencilerinin verdikleri yanlış cevaplara hemen müdahale ettikleri ve düzelttikleri gözlemlenmiştir. NCTM (2000)'ye göre çocuklar şekillerin özelliklerini tanımlamak için cesaretlendirilmelidir ve aynı zamanda öğretmenler sunumlarında doğru matematik dili kullanmalıdır. Öyle ki çocuklarda yanlış kavramsal yapılar oluşmasın. Yani öğretmenlerin öğrencilerinin yanlış geometrik kavramlar geliştirmemeleri için çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Çünkü Gutierrez, Adela, ve Fortuny (1991), vanHiele seviyelerinde geometrik düşünmede ayrıntıların çabuk kazanılmadığını, ilerlemek için aylar hatta yıllar gerekebileceğini vurgulamaktadırlar. Öğrencilerin vanHiele seviyelerinde düşük, ileri ve yüksek edinimler için bir süreç gerekmektedir. İşte bu süreçte edinilecek yanlış kavramsal yapılar vanHiele seviyelerinin edinilmesinin daha da yavaş olmasına sebep olabilecektir.

Öğretmenlerin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfta etkin olarak çizim yaptırmadıkları beşinci sınıf öğretmeninin ise her fırsatta her yeni öğrenilen şekilde sık sık çizim yaptırdığı gözlenmiştir. Dördüncü sınıf öğretmeni ise daha çok kendisi şekiller çizerek öğrencilerinden bu şekilleri incelemelerini ve sorduğu sorulara cevap vermelerini istemiştir. Mistretta'nın (2000) vanHiele seviyelerindeki ilerlemelerin nasıl olduğu ve sebepleri üzerine yaptığı araştırmada çoğu öğrencinin el aktiviteleri ve tartışmalarla geometriyi daha kolayca ve hoşlanarak öğrendiği görülmüştür. Böylece öğrencilerin seviyelerinin ilerlemesi daha kolay olmaktadır. Yine Burger ve Shaughnessy (1986) yaptıkları çalışmada çizim yaptırmanın öğrencilerin şekil özelliklerini öğrenmelerinde etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Öğrencilerin şekil özelliklerini iyi öğrenmeleri ise 1 seviyede düşünebildiklerini göstermektedir.

Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıf öğretmenlerinin öğrencilerinden tanımlama ve açıklama istemedikleri fakat beşinci sınıf öğretmeninin her öğrenilen yeni şekilde öğrencilerinin bu şeklin özelliklerini listeleyerek tanımlamalarını istediği gözlemlenmiştir. Dördüncü sınıf öğretmeni ise tanımları kendisi vermeyi tercih etmiştir. Dickson, Brown ve Gibson, (1990)'a göre birinci düzeyde şekillerin basit tanımları yerine özelliklerine ağırlık verilmelidir. Yeni geometri kavramları öğrenildikçe şekillerin özellikleri genişletilmelidir. Düşünceler belli bir şekil yerine bu şeklin bulunduğu sınıfa uygulanmalıdır. Bir sonraki düzeye geçebilmek için ise niçin öyle olduğunun sebebinin açıklanması istenilmelidir. Buradan hareketle beşinci sınıf öğretmeni öğrencilerine 2 seviyede etkinlikler sunmaktadır denilebilir.

Birinci, ikinci, üçüncü sınıf düzeylerinde öğretmenler şekiller arasında ilişkiler kurma yönünde etkinlikleri derslerinde kullanmamışlardır. Dördüncü sınıf düzeyinde ise öğretmen geometrik şekillerle ilgili problemler çözerken öğrencilerin şekillerin özellikleri ve birbirleriyle ilişkileri hakkında hem birbirlerine hem de öğretmenlerine sorular sordukları ve bu ilişkileri ortaya çıkarmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Beşinci sınıf öğretmeni ise yaptırdığı etkinliklerle öğrencilerini şekiller arası ilişkiler kurmaları için zorlamıştır. Golinskaia (1997), öğrenciler seviyelerinin üzerindeki problemleri çözemez ya da sunumları izleyemez, bunun öğretmen ve öğrenciler arasındaki anlama hatalarından kaynaklandığını ve çoğu durumda öğrencilerin öğretmenlerin sunumlarında kullandığı yüksek seviye ve dile sahip olmadıklarını belirtmektedir.

Beşinci sınıf öğretmeni sık sık şekilleri benzer ve farklı özelliklerine göre sınıflandırmış ve öğrencilerinin şekiller arası ilişkileri görmelerine fırsatlar sunmuştur. Beşinci sınıf öğretmeni şekillerin büyüklük ve küçüklük, farklı konum, döndürerek şekilleri sunmak gibi etkinlikleri derslerinde sıklıkla kullanmıştır. Diğer sınıf düzeylerinde ise bu etkinlikler bu sıklıkta kullanılmamıştır. İkinci ve üçüncü sınıf öğretmenleri üç boyutlu cisimlerin açılmış hallerini öğrencilerine göstererek bu cisimlerin hangileri olduğunu tahmin etmelerini istemiştir.

Genel olarak söylenebilir ki öğretmenler birinci sınıfta 0 düzeyinde, ikinci sınıfta 0 düzeyinde, üçüncü sınıfta 0 düzeyinde, dördüncü sınıfta ise 1. düzeyde öğretim yapmaktadırlar. Fakat üçüncü ve dördüncü sınıf öğretmenleri zaman zaman öğretim yaptıkları düzeyin üzerindeki görevlerle öğrencilerini karşılaştırmaktadır. 5. sınıf öğretmeni ise birinci sınıftan itibaren bu sınıfı almış ve öğrencilerinin seviyelerini tanımıştır. Öğretmen çoğu zaman 1. seviyede öğretim yapmakta, zaman zaman ise öğrencilerini 2. seviyeye çıkarabilecek etkinliklerle karşılaştırmaktadır. Öğrencileri ise öğretmenin verdiği görevleri başarıyla tamamlamışlardır.

1. Yapılan gözlemlerde öğretmenlerin geometri konularını işlerken gerçek yaşamla ilişkilendirme yönünde etkinlikler yaptıkları gözlenmiş ve bu etkinliklerin öğrencilerin geometri konularını anlamalarına, geometrik düşüncelerini geliştirdiğine katkı sağladığı düşünülmüştür. Bundan dolayı öğretmenler geometri konularını işlerken gerçek yaşamla ilişkilendirmeler yapmaya, karşılaştırmalara dayanan etkinlikleri kullanmaya özen göstermelilerdir.
2. Gözlemler süresince yalnızca beşinci sınıf öğretmeninin kıyaslamaya ve keşfetmeye dayalı etkinlikleri derslerinde etkili olarak kullandığı diğer öğretmenlerin ise bu tür etkinlikleri yeterince tercih etmediği görülmüştür. Bundan dolayı öğretmenler öğrencilere doğrudan bilgi verici etkinlikler yerine keşfetmeye dayanan etkinlikler sunmalılardır.
3. Öğretmenlerin gözlem süreci içerisinde çizim yapmaya yeterince yer vermedikleri görülmüştür. Bu nedenle geometri derslerinde çizim yaptırmanın öğrencilerin geometrik düşünme seviyelerini arttırdığı öğretmenler tarafından geometri derslerini işlerken göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKLAR

Altun, M.(1998). Matematik Ögretimi, Bursa: Erkam Matbaacılık.

Assel A. M. ve digerleri. (2003). Precursorsto Mathematical Skills: ExaminingtheRoles of Visual – SpatialSkills, ExecutiveProcesses, andParentingFactors. AppliedDevelopment Science. No: 7.

Burger, W. F.,Shaughnessy,J.M.(1986). CaracterizingThe Van HieleLevels OfDevelopment in Geometry, JournalForResearch_n MathematicsEducation,17:1.

Burns, M. (2000). AboutTeachingMathematics. Second Edition. California:Math Solution Publication.

DicksonL., Brown Margaret ve OlwenGibson. (1990). Children LearningMathematics. Alden Pres LTD. Oxford .

Geary, D. C. (1993). Mathematical disabilities: Cognition,neuropsychologicalandgeneticcomponents. PsychologicalBulletin, 114, 345–362.

Golinskaia A, L. (1997). Van HieleTeory _n Russian and U. S GeometryCurricula. Doctor of Philosophy: ColombiaUniversity.

Gutierrez, A.,Adela, J., Fortuny, J. M., (1991). An AlternativeParadigmToEvaluateTheAcpuisition Of The Van HieleLevels, JournalForResearchInMathematicsEducation, 22:3.

Hoffer, A. 1981 .Geometry Is MoreThan Prof. MathematicsTeacher. 74, 1.

Kennedy, L. M. 1980. GuidingChildrenTo Mathematical Discovery. Wadsworth Publishing Company. California.

Mistretta. M. R. (2000). EnhancingGeometricReasoning. Adolescence. 35(138)

NationalCouncil Of Teachers Of Mathematics, (2000). PrinciplesAndStandartsFor School Mathematics, Reston VA: NationalCouncil Of Teachers OfMathematics

Olkun, S. Ve Aydoğdu, T. 2003. Üçüncü Uluslar Arası Matematik Ve Fen Araştırması TimsNedir? Neyi Sorgular? Örnek Geometri Soruları Ve Etkinlikler. Sayı:1

Paton ,M. Q. (1980). Qualitativeevaluationmethods. Beverly Hills, CA: Sage.

Pusey, E., L. (2003). ThevanHiele Model Of ReasoningInGeometry: ALiteratureReview. MathematicEducationRaleigh. North Carolina StateUniversty

Van Hiele, P. M. 1986. Structureandinsight: A Theory Of MathematicsEducation. AcademicPres, Inc: Orlando, Florida.

Van de Walle, j. A. 2004. ElementarAndMiddle School Mathematics: Developmantaly. Longman: New York

Yıldırım, A., Şimşek H. 2000. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık. Ankara.